

وَأَنَّ الْأَوَّلَ وَالْآخِرَ

وَالْبَاقِيَ كُلُّهُ فَضْلٌ

مَعَ دِيكِرِ سَائِلِ

مَصْنُوعَةٍ فَاضِلٍ لَوْ دَعَى عَالَمُ الْمَعْنَى بِجَمَاعَةٍ مَعَ الْمَعْفُولِ الْمُنْقُولِ

سَاحِبِ الْفُرُوعِ وَالْأَصُولِ حَضَرَتْ مَوْلَا نَامُولِي مَفْتِي

عَمَلِ سَحَابِ اللَّهِ جَعَلَ اللَّهُ الْخَمْزَةَ مَا وَاحِدَةً وَالْفُرُوعَ مِثْلَ ثَوْبَةٍ

بَعْدَ تَصْغِيرِهَا وَتَقْدِيرِهَا كَلَامٌ

أَزَاهُ تَرَامُودُهُ الْعَالِيَةِ أَوِ الْعَمَاءِ مِنْ أَسْتِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٍ قَدْ لَدَّيْنِ

بِهِ أَمَلٌ

أَرَادَ رَمْعَهُ مَعَهُ حَاجِ مَوْلَا مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْقِيَوْمِ تَبَارَكَ كُنْتُ بِلِسَانِ سَكَاوَتِهَا

مُطَبَّبٌ وَطَبْعٌ فِي كِتَابِ أَنْبَاءِ طَبُوعِ

بکتاب خانہ ایک، مت سے نہایت کامیابی کے ساتھ ترقی کرتا چلا آتا ہے اور اس میں ہر علم و فن اور ہر شہر کی مطبوعہ کتابیں بعد اذکثیر ہر وقت میسر رہتی ہیں اور سب سے زیادہ تو جہاں میں ہر کی جاتی ہے کہ جہاں تک ہو کہتہ صحیح اور خوش خط کا ذخیرہ موجود ہے۔ چنانچہ اس خاص الزام کو بوجہ سے اس کارخانہ کے معاملہ دار خواہ ہو پاری ہوں یا رسم قریب داری دوسری طرف رخ نہیں کرتے اور یہ کارخانہ بھی ان کیساتھ امکانی خوشنما ملکی اور کفایت و رعایت سے پیش آتا ہے ان صفوں میں چند وہ نایاب و جدید الطبع کتابیں مرقوم ہیں جو مفید اور کارآمد طلباء و شاہد یقین ہیں مگر حریصانیت فرمائیں ورنہ کچھ دافون بعض بعض کتب بالکل نہ پہنچیں گی اسوقت کف افسوس ملنا پڑے گا۔

نام کتاب	نام کتاب
۱۔ اشباع الکلام فی اثبات مولود و القیام	۱۔ اشباع الکلام فی اثبات مولود و القیام
۲۔ صاحب شاکر در شیعہ مولانا شاہ عبدالغفری صاحب	۲۔ صاحب شاکر در شیعہ مولانا شاہ عبدالغفری صاحب
۳۔ قدس سرہ محدث دہلوی کی تصنیف سے ہے	۳۔ قدس سرہ محدث دہلوی کی تصنیف سے ہے
۴۔ ایک نسخہ نہایت جانفشانی سے دستیاب ہوا	۴۔ ایک نسخہ نہایت جانفشانی سے دستیاب ہوا
۵۔ تاجو بحیال فائدہ عوام چھپو ادیا گیا قیمت ۱۲	۵۔ تاجو بحیال فائدہ عوام چھپو ادیا گیا قیمت ۱۲
۶۔ الفرائد السنیہ یہ رسالات ابیات علم غیب	۶۔ الفرائد السنیہ یہ رسالات ابیات علم غیب
۷۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم میں مولانا شاہ محمد عبدالغفری صاحب	۷۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم میں مولانا شاہ محمد عبدالغفری صاحب
۸۔ شیخ الدلال مہاجر مکتہ مغلقہ کی تصنیف ہے۔ ۲	۸۔ شیخ الدلال مہاجر مکتہ مغلقہ کی تصنیف ہے۔ ۲
۹۔ تحقیق الحق یہ مباحث میلاد حضرت سرور کائنات	۹۔ تحقیق الحق یہ مباحث میلاد حضرت سرور کائنات
۱۰۔ کی وقتی اور مکمل تحقیق ہے۔	۱۰۔ کی وقتی اور مکمل تحقیق ہے۔
۱۱۔ النوار الاقنیاء ترجمہ اردو تذکرۃ الاولیاء	۱۱۔ النوار الاقنیاء ترجمہ اردو تذکرۃ الاولیاء
۱۲۔ جو تصنیف حضرت شاہ فرید الدین عطار قدس سرہ	۱۲۔ جو تصنیف حضرت شاہ فرید الدین عطار قدس سرہ
۱۳۔ کی جو خوش خط و واضح۔ کاغذ زردہ۔ ۱۲	۱۳۔ کی جو خوش خط و واضح۔ کاغذ زردہ۔ ۱۲
۱۴۔ محالہ الیہ بار۔ یہ کتاب و عظیم بہت مشہور و	۱۴۔ محالہ الیہ بار۔ یہ کتاب و عظیم بہت مشہور و

۱۔ اشباع الکلام فی اثبات مولود و القیام
۲۔ صاحب شاکر در شیعہ مولانا شاہ عبدالغفری صاحب
۳۔ قدس سرہ محدث دہلوی کی تصنیف سے ہے
۴۔ ایک نسخہ نہایت جانفشانی سے دستیاب ہوا
۵۔ تاجو بحیال فائدہ عوام چھپو ادیا گیا قیمت ۱۲
۶۔ الفرائد السنیہ یہ رسالات ابیات علم غیب
۷۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم میں مولانا شاہ محمد عبدالغفری صاحب
۸۔ شیخ الدلال مہاجر مکتہ مغلقہ کی تصنیف ہے۔ ۲
۹۔ تحقیق الحق یہ مباحث میلاد حضرت سرور کائنات
۱۰۔ کی وقتی اور مکمل تحقیق ہے۔
۱۱۔ النوار الاقنیاء ترجمہ اردو تذکرۃ الاولیاء
۱۲۔ جو تصنیف حضرت شاہ فرید الدین عطار قدس سرہ
۱۳۔ کی جو خوش خط و واضح۔ کاغذ زردہ۔ ۱۲
۱۴۔ محالہ الیہ بار۔ یہ کتاب و عظیم بہت مشہور و

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حسبنا ارشاد اعلیٰ المعظم خواجه حاجی محمد عبدالقیوم صاحب تاج برکت کاتبہ و سلی سکرانہ

بہ تمام کسریں حاجی محمد نور الدین غفرلہ اللہ المبین بن حاجی محمد یعقوب صاحب غفرلہ

مطبع و ناشر کتب و تصانیف

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي صرف قلوبنا نحو الايمان في نور قلوبنا بصحح الاعتقاد والاذعان في الصلوة والسلام الاتقان على نبيه مبلغ امره ونهيه والاستحسان على آله وصحبه صداد الهادية والايقان ضاعف الله اجورهم عند وزن الافعال في النيران كما بعد بنده اجوف الباطن مثل الرمي سرايا واه محمد سعد الله عفا عنه ما جناه خدمت صرافان نقود معاني وصير فلان جواهر نكتة داني التماس سيلة دك خبي مشيرك اين ناقص الفكر هنگام روز بازار سلطنت لکھنؤ فیض آثار و بزمان اسلامک خود در سلک منتسبان آن کار در برابر باصره و متنبه بعضی از ياران بهم و مخلصان اسخ قدیم شرح نویسی فصول صرف تالیف محکم الکبر الی آبادی معروف بفصول الکبری پر دانسته تمام تاریخش نوادر الوصول فی شرح الفصول بنماده بود و قبل از آنکه تالیفش با پرايه خاتمه گذارد بعضی از دوستان صمیم و صاحبان طبع سلیم خبری ادا کشتن منطبع گردانیده حسن و خویش را بسمع مشتاقان فرج سامیه و گناه کار بوزیرین باد صحر حواش شیراز و جمعیت خاطر دوستان هم از هم گسته و آن عقد پروین خلوص کیشان باوفاق چون نبات الغش منتشر گردیده هر یک بنا حیه دیگر پیوسته و تا انقضای آنکه بر یک قرآن اجزاء مطبوعه بجائی داوراق مسوده ناتماش بجای می گیر منتشر و بر ایشان در زراویه فحول و نسیان افتاده مانند الحمد شد که حالا بقا عتوق از دومی باصره و تحریک بعضی از باران بقیه السیف شاهزیایی تکمیلش و بخت شوم نمود و خدا پیرایه بخشد از قبولش + مصون دارد و در هر فصولش +

محمد حمد در رفت ستودن و تفصیلش از باب لغت و عبارات مختلفه آمده نزد بعضی شایسته که فعل جمیل
 کسی باشد و نزد بعضی وصف جمیلی که بقصد نظم بود و در اصطلاح فعلی که بمقابلہ نعمت بزرگترین نعمت است
 کند و هم درین معنی است شکر لغوی و تقیض حمد و بود و تقیض شکر کفران و البته بین این معنیین عموم و جمع
 جایگزین هم بمقابلہ نعمت بزرگان باشد هر دو صادق و جایگزین بزرگان نباشد بلکه بجماع دیگر شکر است
 نه حمد و جایگزین بزرگان بدون مقابلہ باشد حمد مت نه شکر و آلف لام در آن بر استغراق است یعنی همه عالم
 خالق و مخلوق بحقیقت مراد است یا برای جنس این بخلی است یا برای احمد خارجی شایسته بقوله علیه السلام
 الحمد لله اضعاف ماحمده جمیع خلقه کمایعبه ویرضاه و الله لام برای اختصاص بمعنی حسرت گذشتن و عاشر
 الکشاف یا بمعنی تعلق مطلق گذارنی و عاشری بشرح مختصر الاصول لدروانی و تحقیق لفظ انشد در شرح
 تسمیه گذشت و در اصل مصدر است بمعنی پرورش کردن یعنی چیزی را بلند رنج بحد کمال او
 رسانیدن و صدقش بر ذات خداوند و اجمال بطور مبالغه است از قبیل بید عدل کمافی الکشاف
 یا بمعنی اتم فاعل است و الی ذلک المعنی پیشتر فی المذکر الرب هو الخالق ابتداء و المراد المربی غذاء
 و الغافر انتهاء و آنچه از باب لغت و تفسیر بمعنی مصلح و مدبر ذکر کرده اند نیز راجع است بمعنی مدبر
 یا تخفیف است صیغه اتم فاعل است کما قبل و لعل ذلک مشارالیه فی قول صاحب مجمع البحار
 هو اسم فاعل من به یا صفت مشبهه است مثل صعب بمعنی مالک صفت مشبهه اگر چه از فعل متعدی
 نیاید اما از مقررات اهل فن است که چون میخواهند از متعدی صفت مشبهه آرند در باب لازم هر دو بنا
 میسازند که فی ارشاد العقل السلیم لابی النقود الخوی و بمعنی موجود و سید مطاع نیز گفته اند و تخفیف
 با نیز آمده که فی التمدید لازم برای و صاحب مجمع البحار می آرند بمعنی مالک سید و مدبر و مدبر می و متمم
 و متمم آید و نظام بنیاد پوری و جوهری میگویند اطلاقش بدون اضافت مخصوص بذلت او تعالی است
 و صاحب مجمع گوید لا یطوئ ندرت و در حالات اضافت بر بندۀ نیز اطلاق کرده شود مثل راجع
 الی ربک و مدینه الدار لانه که فی التمدید همچنانکه بر خداوند تعالی اطلاق کرده شود و از آنست که العالی
 و آنچه در صحیحین از آن حضرت صلی الله علیه و سلم آمده لا یقول احدکم ربی و لیقول سیدی و مولای من و لا یقول احدکم ربی

کذا فی الارشاد و امثال فارغ الی ربک اذکرنی عند ربک در قول حق تعالی بحسب بندگان است کذا فی
 الجمع العکلی که جمع عالم بفتح لام در اصل معنی ما یلکم بالشیء است چه فاعل بفتح عین معنی فاعیل به باشد مثل
 خاتم معنی الختم به و قالب معنی ما یقلب به و در عرف عام عبارت است از جمیع ماسوی الله مدیل علی
 ذلک قوله تعالی قال فرعون و ما رب العالمین قال رب السموات و الارض و ما بینهما کذا فی التفسیر پوری و هر
 جنبه را از آن نیز گفته اند مثل عالم اطلاق و عناصر که فی الارشاد نه فردی را از افراد و نه عالم زیر و بر
 میگویند و نسبت در هر دو معنی ظاهر است چه ازین عالم نیز کلاً و جزئاً و احداً وجود صانعش دانسته
 میشود و نیز بعضی علم معنی علامت است الف لبرای اشباع را ذکر کرده اند و چون عالم مذکور وجود واجب
 تعالی علامت است البته بدین سهم نامیده شد و نزد ابن عباسش و بعضی دیگر عالم عبارتست از ملائکه و جن
 انس یعنی ذوالعقول نه نظام مینا پوری گوید در صحیح روایت شتوق است از علم معنی ادراک و شمول غیر ایشان
 بالتبع است و نزد بعضی عالم عبارت از نفس انسانست پس ازینجا است که او را عالم صغیری نامند زیرا که
 چون بنگاه تصور همه عالم کبیر و ماسوی الله در نفس انسانی مرتسم میگردد و گویا خودش عالم است کذا فی البیضاوی
 لیکن این هر دو معنی اخیر باینکه ازین هر دو درین کتاب سبب نمی نماید و الا قوله و العالمین کسبیر که بعدش
 مذکور است مکرر اند و جنبش با و او یا و لون که مخصوص ذوی العقول است بر تقدیر معنی او را باعتبار انبساط
 اجزا و باعتبار تغلیب است کذا فی الدیناوری اگر گویند چون عالم معنی جمیع ماسوی الله گرفته شود جمع آوردن
 چه معنی دارد و جنبش آنکه عالم عبارت از قدر مشترک میان جمیع اجناس و بعضی اجناس ماسوی الله است مجموع
 ماسواش فردی از افراد قدر مشترک همچنانکه جنس از حد و دیت اران و جنبش فی مجموع همیشه که عالم را غیر از افراد
 و جزو یابی بودند با بحال لفظ عالم کلی است که افراد دارد و جمع کلی مثل انسانی افلاس جمیع انسان و فرس حاکم است ازینجا

در جواهر التفسیر آمده عالم صفت اسم است ظاهر او مثل نیست که اسم را حاصل است مثل مثل غیر و مدیل مدح و از عالم زیر
 بکر اسم لای موضوع است براس معنی و اما که قدر مشترک است در همه اجناس پس ملائش هر یک از اجناس و همه اجناس
 مثل اطلاق انسان کلی بر فردیست زیرا که احتمال تعدد و جمع مثل لفظین و احتمال فصح نام و موضوع را حاصل
 قولی است ملائش کذا فی بعض المومنین و الا هو می ۱۳ منه یعنی اگر از عالمین کسبیر فاعله انسان را در دوخته است
 او غیر مناسب نیست و اگر هر سه ذوی العقول را در دانه هر دو معنی اخیر مناسب نباشد که الله بر قده ۱۲ + ۱۰ + ۹

در رسم الخط خواند علی مرتضوی رسول لغته بمعنی رسول است واصطلاحاً انسان بعثه الله الی الخلق بلیغ
 الاحکام و مع کتاب و شریعت مجروده و نبی عامست اذن کتاب شریعت نبود داشته باشد یا نه باید مویب
 ابل است و باجماعه بلیغ الله تعالی و ما رسلنا قبلك من سول الا نبی صرح به الفاضل للماهوت فی بعض حواشی
 اگر چه سندان قریف بر حضرت آدم علیه السلام صادق نمی آید زیرا که حضرت ایشان مبعوث الی الخلق
 نبوده اند بلکه خلق بعد بعثت ایشان بوجود آمده گوئیم قوله الی الخلق متعلق بعث نیست تا اشتباه مذکور
 لازم آید بلکه متعلق است بتبلیغ که علت غائی بعثت است و ترتب علت غائی بحد بعثت ضرور نیست
 باقی ماند اینجا اعتراضی نهایت مشکل تقریرش آنکه اعدا در سولان علی در فی الحریف صد و سی و سه
 و اعدا در کتب یکصد و چهار کفای البیضا و فی الکشاف غیر هاجمند بر یک سول کتب متعدد و صحف
 عمیده نازل گردیده پس اگر نزول کتاب بر سول لازم است کما قال بعضهم باید که اعدا و کتابها کما تراعدا
 رسولان نباشد و الامر بالعکس کما عرفت و اگر بودن شریعت جدید بر سول ضرور نیست کما ذهب
 الیه بعضهم لازم آید که مثل حضرت اسمعیل علیه السلام رسول نباشد زیرا که اولاد حضرت ابراهیم بر شریعت
 ایشان بودند و شریعت جدیدی نداشتند صرح به الفاضل البیضا و ی تحت قوله تعالی و کان رسولاً
 نبیا و شایع موافق در جوابش میگوید معتبر در رسول معیت کتاب است اگر چه نازل نبوده باشد پس
 یحتمل که کتاب حد بار سولان متعدد دلویده باشد اگر چه نازل نباشد و یا آنکه مکرر نازل شده باشد
 سورة فاتحه که در مکه و مدینه دو بار نازل گردیده و برین تقدیر تخصیص شخص حد بان کتاب اعتبار نزول اول
 باشد لیکن مخفی نماند که این هر دو جواب از احتمالات عقلیه محضه است و احتمال مقابل روایت کفایت
 نمیکند و مذہب معتزله آنست که رسول نبی متحد بالذات و متغایر بالاعتبار و المفهومند یعنی باری خدایت که لفظاً
 رسول و ارسلنا و انچه مفید این معنی باشد در حق وی وارد شده است رسول است و این معنی
 که لفظ نبی و وادش در شانش وارد گردیده نبی است و انچه است که علامه فقار فی در شرح - تصد
 به تبعیت این قول قائل مساوت گردیده لیکن ظاهراً به مذکور و قوله تعالی کان رسولاً نبیا از ان انحر

سلط نام نوی اصطلاح هر وی نقل میکند که لفظ رسول بر واحد وثنیه و جمع اطلاق کرده میشود از است قوله تعالی ما رسل
 ب العالمین علی اعدا الا قول ۱۰ منه نور الثمیر مقدمه ۱۲ + + +

مستعمل نشود بخلاف اهل فائده علم بکذا فی حاشیه الفاضل الجلیلی ابی القاسم علی شرح الخلیف غایة الیهدیه علی
شرح مدایة الحکمة متفرقا لیکن صاحب قاموس می آرد آنرا اند و رسول او لباوه دوم آنکه اضافتش
از میان ذوی العقول مخصوص نمیکردست لهذا آن فاضل میگوید بخلاف اهل کذا فی منبته حاشیه
الفاضل الجلیلی هم آنکه اضافتش از میان ذکور مخصوص بانتراف و ارباب عظمت است و لهذا آل کما
و آن حجام نباید بخلاف اهل و بذانی کثیر من الکتاب چهارم آنکه اضافتش بسوی ضمیمه غیر مستحسن و لهذا
در کلام مجید نیامده و در احادیث بطور زبرد دیده شد بلکه نزد کسانی و نحاس ابو بکر زیدی ممنوع
لیکن تحقیق آنست که اضافتش بسوی مضمون در کلام عرب ثابت است چنانکه فاضل جلیلی در منبیه
از مرادی شرح الفیه نقل کرده و حق بجانب است لما روی عن ابي العرب العاصم بن علی بن عبد الله عليه وسلم
آلی کل مؤمن تقی الی یوم یقیمه رواه التمام فی فوائد کذا فی الشمنی و ازین تحقیق ثابت شد که قول بعض
شارحین اضافت آل بسوی مضمون در حدیث نیامده غلط است اگر پرسند چون اضافت آل مخصوص است
و ارباب عظمت است باید که تصغیرش نیاید زیرا که تصغیر دلالت بر حقارت کند و جالبش آنکه این دلالت
علی الاطلاق مسلم نیست بل محتمل که این تصغیر را عظمیت باشد و بر تقدیر تسلیم از حقارت آل حقارت
مضاف الیه آن که عظمتش مقصود است لازم نمی آید و لوفرضنا پس حقارت من چه منافی عظمیت بود
نست زیرا که عظمت مراتبها دارد و هذا ما يتعلق به لفظا و اما باعتبار منی در آن هیچ مذہب است
معنی اتباع و هو مذہب جابرین عبد الله و سفیان الثوری و مختار بعض اصحاب الشافعی و المرح
عند النوی و الاذهری دوم بنوا شتم و بنوا المطلب هو مذہب الشافعی و ثوم بنوا شتم فقط و هو مذہب
اما ما الاظم و مختار بعض المالکیه چهارم ازواج و بنات و اما و آن حضرت و اولادشان و بعضی خدمت
نجم اهل بیت بالجمله معنی اول مصداق آل حبشی است و باقی مصداق آل نسب و نعم فائیل چنانکه زکوة و صدقه

طایفه یحیی حاشیه جلیلی است و بعضی از شایعه بواسطه و شمس حاشیه طلی ۱۱ منه نور الله مرقدہ ۱۲ در باب کسیر از آنحضرت
برسید من الک یا رسول الله ۱۲ منه نور الله مرقدہ ۱۳ معنی ما که بعضی از اطرافین برین جواب اعتراض کرده اند که تصغیر برای تعظیم فرغ
تصغیر برای تحقیر است کذا فی التواتر الجلیلیه و جوابش آنست که فریعت مذکور نزد کسی مسلم نیست و بر تقدیر تسلیم
از دم تحقیر در سیم تعظیم مسلم نیست ۱۴ منه نور الله مرقدہ ۱۵ مثال تصغیر را عظمت شعر و کل اما پس سون ید قل
منیم ۱۶ و ویرته و تصغیر کنایه انا ل ۱۷ منه نور الله مرقدہ ۱۸ + + +

ترکیبی علی الاطلاق مفید تعریف نیست لیکن چون مراد از علو و یرینجا علو حقیقی است که مخصوص
 بواجب تعالی است پس این ترکیب خاص را باعتبار ماده مفید تعریف است و محیل که تعالی درینجا
 حال باشد و حرف قد که از و از هم حال ضعیف نیست است مقدر فرض کرده شود که کلمات عرب سه
 قسم بود باید دانست که قسم و صنف و نوع باعتبار لغت متصادفند و باعتبار اصطلاح متفاوت
 یعنی اگر چند جزویات مندرجه تحت کلی با هم بذاتیات متناظر باشند آنها را انواع خوانند و اگر بعضیات
 باشند آنها را اصناف گویند اگر اکتیاز بعضی بذاتیات باشد و بعضی بعضیات آنها را اقسام نامند
 کذا فی شرح الطولع للاصفهانی و اما هو الامم المقر عند هم لیکن ارباب عربیت در بسیاری از مقامات
 یکی را بمعنی دیگر نیز آرد فعل حرمت اسم بالکسر لغة اعم مصدر فعل بالفتح مصدر است کذا حققة
 التقارانی و بعضی کسور را نیز مصدر گویند فی القاموس الفعل بالکسر حرکت الانسان و کنایة
 عن کل عمل متعدد بالفتح مصدر فعل کسغ و فعل اصطلاحی را که بیانیش خواهد آمد از تحت فعل
 میگویند که متضمن فعلی است یعنی حدث و معنیهم مدری اطلاق و علی الکل باسم الجوز
 و تحقیق اعم در هم باشد گذشت فتدکر و هر حرف در اصل مخفی یطرف است و از آنست حرف الوادی
 بمعنی گذارده رود و چون حرف در کلام از مسند و مستدلیه یکدیگر را واقع میشود از او حرف
 گویند اگر گویند اعم را با وجود شش بر فعل نیز از فعل مؤخر که درج انش آنکه صریان بحث از کلمات
 از جهت تصریف میبایند و اصل در تصریف فعل است و علت انحصار کلمات در اقسام شش است
 که کلمات دلالت بر معانی دارند و معنی از سه حال خالی نیست یا ذات است یا صفت یا لایط
 و الا بر او را هم است و بر تانی سل و بر ثالث حرف و نه الوجه لا غبار علیه بخلاف غیره من الوجوه
 المذكورة فی شرح الکافیة و غیره و این وجه شامل است کلمات هر زبان را لیکن تخصیص کلمات
 عرب باعتبار مقصود است یعنی کلام مادر کلمات عرب است اگرچه کلمات زبانهای دیگر نیز از هم
 قسم خالی نیستند باقی ماند درینجا اعتراضی جواب طلب تقریرش تا از مترات قوم است که
 متقسم بر قسمی از اقسام صادق میباشد و اینجا کلمات بر اسم متلا صدق نیست جوابش آنکه

تقسیم دو گونه است یکی تقسیم کلی بسوی جزویات مثل تقسیم حیوان بسوی انسان و قریب دوم
تقسیم کل بسوی اجزا مثل تسکین خن خل و غسل و تقسیم مذکور از تقسیم ثانی است و صدق مذکور
از تقسیم لوازم تقسیم اول است و از مبانیات تقسیم ثانی پس عدم صدق تقسیم بر هر یک از اقسام
قباحتی ندارد اگر کوئی جایگزین تقسیم ثانی می باشد واجب است که تقسیم بر چند فرد تقسیم واحد صادق نیاید
چنانچه تسکین بر سه فرد غسل صادق نیست و اینجا بر سه فرد یک قسم مثل سه اسم کلمات
صادق است پس لازم آید که این تقسیم از تقسیم ثانی نیز نبوده چنانکه از تقسیم اول نیست گوئیم مراد از
کلمات در اینجا مجموع اسم و فعل و حرف است و آن بر سه فرد اسم صادق نیست نه کلمات علی الاطلاق
و جواب دوم از سوال اول آنست که تقسیم در حقیقت کلمه است که صدقش بر هر یک از اقسامش
مسلّم جمیع آوردنش محض برای دلالت بر تکرار دوست فعل کلمه ایست مبنی موضوع بر اسم
افهام معنی اشارت است به آنکه اقتران زمانه داخل است در مفهوم فعل باعتبار وضع زیر که وضع لفظ
بر اسم افهام معنی مقرون بزمان بدون آنکه اقتران زمان مفهوم و معنی مقبر باشد متصوّر نشود بخلاف
اسم که وجودش اگر چه خالی از اقتران کلام زمانه نیست لیکن در مفهومش داخل نبوده است پس فعالیت
در استعمال زمانه آنرا ندارد شده است مثل نعم و بخش و پس در این داخل محدودند چه اقتران زمانه وضع
در مفهوم شان معتبر است و اسمائیکه زمانه در آنها استعمالا مقبره شده است مثل اسم فاعل و اسم مفعول
اسم تفضیل و اسمی فعال خارج از تعریفند اگر کوئی مصنف علام چر قید مستقبل از تعریف فعل که نزد جمیع
معتبرست حذف کرده گوئیم تا وارد نشود فعل مرکب است از نسبت غیر مستقلة و حدت مستقل مرکب
از مستقل و غیر آن غیر مستقل باشد اگر چه جواب ازین شبهه ممکن بود لیکن مصنف علام تعریفی نمود
بطریق جواب شبهه مذکور از جانب جمهور آنست که مراد از معنی مستقبل قضی است یعنی مصدر یک در استقلالش بسی
نیست یا مراد از مستقبل معنی احتمالی فعل است که درین حالت نسبت غیر مستقلة من حیث ارتباط ظاهری باشد
تا باعث عدم استقلال کل گردد یا اینکه مراد از مستقبل آنست که در فهم معنی فعل چیرے خارج از خود نباشد یعنی فعل جمیع
من حیث الجموع را احتیاج بخیری دیگر از فعل نیست اگر چه فعل نیز احتیاج بخیر دیگر افتد مثل نسبت که وی بمعنی مصدر
یا فاعل یا زمانه محتاج است و این احتیاج مانا احتیاجی است که هر کل را نسبت اجزا این می باشد معنی فعل را غیر مستقل
و تحقیق الحق فی حوائج علی بعض شروح السلم ۱۲ من نور الهدی مرشد + + + + + + + + + +

که اعتراض مذکور از سر ماقط شد معجزه تعریف مصنف جامع و مانع است پس حاجت کمال لفظ مستقل نبود
مقارن یا یکی ازا زمانه ثلثه مراد از زمانه ثلثه زمانه ماضی و حال و مستقبل است بکسر یا قیل و قیلا
ایضا و این مراد خارج شد از تعریف فعل ظرف زمان و لفظه مان صبح و غروب یعنی شرب صبح و شام
بزرگ که در دنیا زمانه مطلق معتبر است نه زمانه خاص ازا زمانه مذکوره لیکن لفظه مان و مستقبل که دلالت
بر زمانه گذشته و آینده دارد و روش هنوز باقی است جوابش آنکه مراد از اقتران زمانه فعل یا اعتبار
دلالت هیأت بر زمانه است و لالت لفظه مان و مستقبل بر گذشته و آینده یا اعتبار ماده خاص است
نه باعتبار هیأت و الا هر فعل مستقل بر معنی دلالت ننمود اگر گویند در مضارع مقارنت با یکی از سه
زمانه نیست بلکه مقارنت با دو زمانه است پس باید که فعل نباشد گوئیم نزد اکثر مضارع موضوع
بر سه زمانه واحد است و استعلاش در معنی دیگر مجاز است و بر تقدیر اشتراک و وضع بر سه بر دو
مراد آنست که بحالت واحده موضوع بر سه زمانه واحد باشد و مضارع را واضع بر سه بر دو
معنی مضارع کرده بکسبه محال جدا گانه یعنی استقبال جدا گانه وضع کرده کما هو شان الاشتراک
و لهذا کدام جاد هر دو زمانه معاً مستقل نشود بلکه معنی حال یا استقبال پس حاجت تکلف بجوابیکه
مولانا می جایی فرموده اند که وضع بر سه آئین منافی وضع بر سه واحد نیست نموده جدا
و الله اعلم چون فتح الله کتباته خدا او یقین می کشاید یا خواهد کتباته با کاف فارسی مؤلف
لغت و زبان اهل لسان است و بکاف عربی نیز آمده و اختیار این دو مثال خاص ماضی مضارع
شاید بر سه تفاؤل باشد یعنی گویا درستی از ابواب علم بر طالب کتاب کشاده شد یا کشاده میشود
و اسم کلام است موضوع برای افاده معنی مستقل بمقارن یا یکی ازا زمانه مذکوره با اعتبار
اصل وضع در نفس مفهوم اگر پرسند چون مراد از مستقبل آنست که در نفس معنی خود محتاج بدیگری
نباشد پس باید که اسمی لازم الاضافه مثل فوق و تحت داخل آسمان باشند زیرا که معنی آنها
بدون مضاف الیه تمام و مفهومی شوند جوابش آنکه اصل معنی اینها مثلاً مطلق فوقیت و تحتیت
و فهم معنی اینها موقوف بر فهم مضاف الیه خاص نیست آری فهم مطلق مایفوق علیه ضرورت

و آن اجمالاً کفایت میکند چنانکه فهم مطلق ماضی لا ابتداء در فهم ابتدای مصدر از قتال پس است و
 امی فهم معنیش محتاج بانضمام کلمه دیگر باشد بخود هبت من البصره الی الکوفه از بصره بسوی کوفه
 مقصود از این جمله مثل کلمه من الی است که معنی هر یک بقطع نظر از تعلق بدگر می مفهوم نمیشود و شاید که
 اختصار تمثیل این دو حرف خاص را می آن باشد که پس بر اعتبار دلالت میکند و الی بر اینها پس یا
 این دو مثال همه حرف را از ابتدا آنها احاطه نمود اگر گوئی مصنف علام مثال فعل و حرف بیان بخود
 مثال هم چنانکه در کتب دیگر چون در مثال فعل که آنهم بالعرض آمده بود و حاجت به ذکر مثال هم نمانده بخلاف
 حرف که ذکرش بنیاده و اگر گوئی چرا بر مثال حرف کفایت ساخت که از آن مثال فعل و اسم مفهوم میشود
 تو کیم انضمام فعل یا شام شسته که از مثال فعل در اینجا مقصود بود از مثال حرف که صرف ماضی است معلوم
 نمیشد و از مثل له خود نیز دوری افتاد اما فعل سه قسم است ماضی و مضارع و وجه مصر آنست
 که نوع فعل معترب یا ماضی و ثانی اگر تعلق زمانه گذشته دارد یعنی است الا امر حاضر معروف و اول منحصر
 در مضارع و غیر حاضر معروف و ثنی مطلقاً نزد مصنف علام داخل است در مضارع ماضی لغت
 چیست و از این اصطلاح فعلیست موضوع برای دلالت بر حدوث کادی در زمان گذشته
 یعنی در گذشته با اعتبار نفس ضوئیت و آن قریب اگر چه زمانه مستقبل و لم ایضاً
 زمانه گذشته و دلالت بر اینست لیکن این دلالت وضعی است بلکه بعارضه آن لم حادث شده است
 بر دلالت و در تعلق به وجه معنی عددی در زمانه گذشته است باینست که قدیم باشد مثل قدم
 بر تعلق به وجه معنی حرکت در مضارع و لغت بعضی مشابه است مشتق از مضارع
 و از مضارع و بعضی بنویسند از یک پستان پس هر دو مشابه یکدیگر گویا و برادر رضاعین که از
 یک پستان بنویسند و بنویسند از یک پستان پس هر دو مشابه یکدیگر گویا و برادر رضاعین که از
 موصوفه اند و در حال استقلال و مناسب در هر دو معنی آنست که مضارع نیز مشابه
 اسم فاعل است در عدد و در کات و سلیمان و عدد و حرف و وقوع صفت نکره و قول موضوع بر
 و دلالت است از اشارت است باینکه مضارع یکبار با سطر مثل یا با سطر حکایت از زمانه گذشته دلالت

حرف کما ایست موضوع برای همی غایر مستقل

بر معنی خاصی که بنا بر اعتبار اصل وضع داخل تعریف مضایع است و بعضی بر آنند که در مضایع حاکی ماضی
 زمانه حال مفروض است باعتبار آنکه حاکی خود اوردان زمان فرض کرده است یا آن واقع در زمان
 حال مفروض ساخته و صیغه ماضی بعد حرف شرط و غیره اگر چه بر زمانه استقبال آلات میکند لیکن چون این
 دلالت وضعی نیست لهذا از تعریف مذکور خارج شد و نیز قول مذکور تصریح است بر این معنی که مضایع شرط
 است بمعنی حال و استقبال کما هو ذیله بالمجوز و اختاره الغنشمی؛ و بعضی در شرح الفصحی
 فائده در وضع مضایع سه مرتبه است اولی بذهب چه در اینجا چه گذشته و پیش از آنکه این
 مضایع بر حال استقبال پس اطلاق لفظ مستلک است بر هر دو و متعدد از اینهاست که تعیین هر یک
 از هر دو معنی بقرینه سین و سوف و لام میباشد کما پوشان اشتراک و اما اگر فقط بمعنی حال حقیقت
 باشد لازم آید که فعل الآن مفید تکرار و تداوم باشد و انقضای آن مفید تا قضا باشد و اگر فقط بمعنی استقبال حقیقت
 بود عکس آن در مذکور لازم آید و گذشته اند چون برای معنی ماضی لفظی را موضوع ساخته اند برای حال استقبال
 نیز لفظی را ماضی بیاورد اگر چه بطور اشتراک باشد و هر یک از این دلایل ثلثه مخدوش است اما اول
 از جهت اشتراک معنی حال و استقبال مسلم است و غایب مایه اقبال لزوم تعدد معنی است و تعدد معنی
 مستلزم اشتراک نیست بلکه در فن بلاغت ثابت شده است لفظی که در میان داشته را که
 و حقیقت و مجاز باشد محمول بر حقیقت و مجاز مینمایند و تعیین هر یک از دو معنی به کام افعال حریص
 از حروف مذکوره اگر چه مسلم است اما محتمل که در هر یک قرینه مجاز باشد و در دیگر برای رفع مظنه مجاز و ابر
 تغییر اندر لغ استعمال ثانی هم لازم آید چه در محتمل است که از تمام افعال فرض کرده است محتمل
 مجازی بوده باشد فان الاطلاق علی الاستعمال علامته مجاز و از این داده تکرار آید بر افعالی که مجاز
 اما ثالثا این جهت که از وضع لفظی بجهت ماضی از معنی است که هر یک از این استقبال نیز لفظی

سده دلیل ثانیاست «منه سده دلیل ثالثا ۱۲ منه سده یعنی در سبقتل قرینه مجاز باشد
 و لام در فصل دار فم مظنه مجازش تا که در قول قس و کلم از مؤسسه که چنان ۱۲ منه بیاورد

موضوع باشد بل تحمل که برای کی حقیقت و برادر دیگر مجاز بود و دوم مذنب جان و پیرانش که حقیقت است
 در استقبال و مجاز در حال لیش آنکه وجود زمانه حال کمال اختلاف دارد و اینجاست که حکما وجودش را
 انکار میکنند و میگویند هر قدر که گذشت ماضی است باقی مستقبل و زمانه حال حد مشترک و امر اعتبار است
 که وجودی نفس ندارد و الا انقسام چیزی بدو چیز مستلزم انقسامش بسبب چیز باشد و این عمل نیز بخودش
 است زیرا که ظرف لغت زمانه حال سبب وجود بالفعل ظهور کامل دارد نسبت زمانه ماضی و مستقبل
 که وجودش بالفعل نزد تکلم و مخاطب معدوم است و مدار قوانین عزیمت و شروع و بعثت و لغت است
 که بعضی چیزی زمانه ماضی قریب مستقبل و بعضی برای مستقبل قریب ماضی از زمانه حال می نامند مجموع
 اشئی واحد قرار می دهند و این نامازی را که بعضی کلمات ادا کرده باشند و بعضی باقی بود میگویند بدیای
 نه بر تزیقات فلسفیه و الا از فساد نماز در بعضی ارکان لایحه اعاده ارکان بقیه لازم نباید و غیر ذلک
 من انقباضات مجموع مذنب این طارده که حقیقت است در حال مجاز در استقبال این مذنب را
 بسیار که تحقیق اختیار کرده اند قال الرضی و هو الاقوی لاین یقولی آنست که هرگاه مضایع خالی از
 قرائن باشد معنی حال متبادر بود و نه هو نشان الحقیقه لما قالوا اعلامه الحقیقه التبادر والعرض عن القرائن بخلاف
 استقبال که محتاج بقهریه می باشد و الله اعلم و امر نفع فرمودن و اصطلاحاً فعلی است موضوع بجهت
 فرمودن مخاطب را بامری ای کاری که معنی مصدر است باعتبار لغت و مراد از خود معنی اصطلاحاً نیست
 پس در لازم نیاید و مراد از فرمودن گفتن مطلق است ای گفتن مخاطب را که معنی مصدر را این فعل پیدا
 کن نه قولیکه شتمیه استعلا باشد فقط تا دعاشل اللهم غفر لی و التماس مثل قولک است و یک عطی و ضایع نیز داخل
 امر باشد و نیز حکم به پیدا کردن معنی مصدر عام که مطلوب قائل بطریق وجوب باشد یا استحباب یا اباحه
 مثل قیام الصلوة و استغفر بالله و اصطاد و ایا اصطالبتش مقصود نباشد بلکه مقصودش تهدید بود و شل علموا
 ما شتم زیرا که اینهمه نزد صرفیان در داخل است بخلاف اسما فعال مثل نزل و غیر آن که ازین تعریف
 سبب نبودن فعل خارج شد مگر نزد کوفیان که اسما فعال را جنس فعل می شمارند کذا فی شرح التیسیر فی تفسیر خازن
 شد از آن نمی مطلقاً و امر حاضر مجزای امر غایب مطلق که مصنف علام آنرا مضایع مجزوم بلام امر میخواند زیرا که

فعلی است
 مستند به فعلی که مجزوم بود از زمانه طلبیه بالامر

ورنه حکم به پیداکردن مخاطب کاری را مقصود نیست که لا تخفی و تخفین مثل طلب ملک الفعل استغفرک
 زیرا که معنی فرمودن مخاطب را بامری بروصادق نیست بلکه مرین هر دو خبرست از طلب فعل چون
 اقرا عین بخوان لطف این مثال بر خواننده مخفی نیست باید دانست که فعل امر باعتبار انشاء که عبارتست
 از ایقاع معنی بلطفی که مقارنش وجود باشد زمانه حال دارد و آنجا است که دما صبی در شرح تسمیه
 کرد کل انشاء از من حال من حیث کونه انشاء و باعتبار کاری که با مجادش مر کرده میشود زمانه مستقبل دارد و
 مقصود این فن اعتبار ثانیست و لذا این مالک در تسمیل میگوید الامر مستقبل ابودر تفسیر شروحش مذکور
 است و نه از زمان حال من حیث هو انشاء و مستقبل من حیث الحدیث المطلوب فعلیه بهذا الاعتبار لا
 بالاول انتهى بلطفه ماضی و مضارع دو قسم است معروف و آنرا معلوم نیز گویند زیرا که فاعلش معلوم
 و معروف است ای فعلیکه منسوب شود بفاعل جلی یا خفی ای اهم ظاهر یا مضمّر شاید این هر دو لفظ
 اصطلاح خاص مصنف علام است که از غیرش مسموع نشده اگر گوی این تعریف دوری است
 زیرا که موافق این تعریف شناختن فعل معروف موقوف است بر فاعل الفاعل ما اسند الیه الفعل فاعل الم
 گوئیم فعل در تعریف فاعل معنی لغوی ای معنی مصدر است تا فاعل صفات را نیز شامل باشد زیرا که
 معنی مصدری در آن نهان نیز یافته میشود و مراد از فعل در اینجا معنی اصطلاحیست پس دور لازم
 نباید بخود خلق الله شامل نمی معروف است که فاعلش جلی است و یخلق مثال مضارع معروفست
 که فاعلش خفی است این اسلوب برین مثال پس آن اختیار اند و تا طالب فیم مثال خفی معروف که
 فاعلش خفی و مثال مضارع معروف که فاعلش جلی باشد بقیاس برین مثال خواهد بود و در معمول که
 چنان بنمود یعنی منسوب بفاعل جلی یا خفی نبود بلکه منسوب بمفعول جلی یا خفی باشد بخون لعل السم
 یخلق و یخفیض القسطنطنیه و مضارع از افعال سه گانه صدر الذکر معروف مجهول از بر آنست که امر نزد
 مصنف مختص در امر حاضر معروفست غیرش از امر حاضر مجهول است و این مطلقا از تاسع مضارع در آنست که
 ماضی و مضارع در هر يك معروف و مجهول می آید بر او از این جهت که اعتبار از اختلاف فاعل از سر و
 و تشبیه جمع مذکور و مؤنث غایب مخاطب متکلم و باختلاف مجرد و فرید تلاش و در این معنی باعتبار اختلاف کلمات

عین کلمه زیر که این اختلاف در مجهول صورت بند و جهت اتحاد مجهول اضمی در مجرد و مجیدین معرک اعتبار
غیر ثلاثی صورتیانی می نه برین شش صرف فا و عین و لام را برای وزن کلمات قواداده اند یعنی آن
حروف در میزان و معیار شناخت حروف اند و اصل مقرر کرده اند تا در میزان کلمات حرفی از حروف
ثلاثی و وسطی و حلقی بود یعنی فاعثی است و عین حلقی و لام وسطی و مقصداً قیاسی ترتیب این حرف
اگرچه تقدیم حلقی بر وسطی و تقدیم بر شفقی باعتبار خروج صوت از سینه جانبین بود یا
بالعکس باعتبار ظاهر لکین چون میزان عبارت از ترازو است و ترازو چنین باید که همه غزوات
در آن سنجیده شوند و سنجیدن در اینجا عبارت است از مطابقت وزن موزون لفظاً و معنی یعنی
شامل بودن وزن موزون را باعتبار معنی و ترکیبی بگیر مثل علف یا فلف ماهر که از موزون به
مطابقت و شمول می داشت زیرا که علف معنی حاصل در دو قطع محل اند فعل را اختیار کردند تا بر
هر یک از موزونات صادق آید و لفظ عمل اگرچه مخومی بر هر یک از حروف شفقی و وسطی و حلقی است
و شامل است بسیاری از افعال را لکین مخصوص با فعال جوارح است که افعال قلوب و افعال ری حشاش
را شامل نیست و لهذا فعال لما یزید صفت حرف تک واقع میشود و می توان گفت عاملان عامل و بعضی از
طرفدار وجه ترتیب حروف مذکوره لطیفه گفته اند که حرف شفقی و وسطی خفیف است و حلقی ثقیل و از اینجا
که در میزان هر دو یک سبک و مایه شایسته تحکم و ثقیل میباشد مانند خفیفین را هر دو جانب مانند کفه
و ثقیل را مانند شایهین در میان گذاشتند و بعضی در روشن چنین گفته اند که بیانی سطرنج حث التو
موقوف بر بیان طرفین است پس لام و وسطی مذکور که انداختی نمائند که این هر دو وجه توسطین نقطه
ثابت میشود و ترتیب حروف سه گانه چنین میتوان گفت که فاعث شفقی را باعتبار مقدم کردن
تا اصل و از آنکه امتیاز دهند با شیوه که آنچه مقابل یکی ازین شش فاعثی است و هر چه بعینه در وزن
و موزون هر دو از آنست را چند جا چنانکه میاید که برینند چنانکه از برای مقرر نکردند
کلمه بر می آید و همین مبر از عم را کرده اند جانش آنکه میزان چنین باید که همه موزونات در آن وزن

کرده شوند پس اگر با هر یک نیز قرار داده میشد وحدت میزان اندست میرفت و اگر برای یایی یا خاصیتی مقرر میکردند ترک تیره و احتیاطاً قلیل لازم می آمد زیرا که ثلاثی کثیر است غیرش قلیل و تیره هنگام میزان کردن ثلاثی بخلاف بعض حروف میزان رباعی و پنجایی ضرورتی می افتاد و اندک کردن از حذف اولی است و بلند زیادت با در ارات جمع امسحانسته اند از حذف با ازاهاست و در بعضی نسخها تا اسلی را از زائد ممتاز سازند نیز دیده شده است کلمه را تصویر نمایند امی تصویریهات جهاتش

در ذهن کشند ظاهر آنست که لفظ میات مفرد است و بعضی در قنین جمع نمیده اند اصح حرفی است که در جمیع متصرفات کلمه یافت شود تعریف حرف اصلی تا اینجا تمام شد اگر پسند این تعریف صادق می آید بر هر دوری صرف و هر دو با جملت مهندیکی از آن هر دو زائد است و همچنین بر تاسه اجتناب و سیمین استغنی زیرا که کلام صیغه باب از آنها خالی نیست جوابش آنکه مراد از جمیع متصرفات تنها صیغه تاسه باب واحد نیستند بلکه عام است همه ابواب مجرد و مفرد را و حروف زائد مذکوره در باب مجرد یافته نمیشود بلکه می زائد صرف در جمیع متصرفات باشد نیز موجود نیست زیرا که در تعریف مصدش وجود ندارد و نیز مراد از متصرفات انبیه کلمات قبل از تحلیل است پس در دشواری و او و عه دوقی مثلاً ریع دوقی یافته نمی شود معنی اصلی است زیرا که در اصل قبل تحلیل موجود بود چون

مصنف علام از تعریف مختارش فاعل شد حالاً تعریفه را محکمش قرار داده میگویی و در موردی که باید فایا عین یا لا واقتد مگر ثلاثی مقابل یکلام و در رباعی مقابل دو لاله باشد و در خاصیتی مقابل لام متواتر مصدست از باب مفاعله یعنی هموزن کردن و شک نیست که این قول از نزد مصنف حکمی است از حکام عربی نه جزو نیست از اجزای تعریف چنانکه بعضی گمان کرده اند ازین است که مصنف کلام در اصول خود تعریف حرف اصلی همین قدر کرده تا چون فی الاصل و فروع و تحت از بعضی دقیقین گفته اند اینجا مصنف دو تعریف را جمع کرده است یک برای تعلیل گیر بر تاسه و تیره و سحافت این کلام است

مگر چنانکه این حاجت تعریف عرب کافیه آورده اند پس منی الاصل و تعریفه در حکم ساخته حیت قائل کلمه را بخلاف آخر با اختلاف اصول ۱۲ مندرج آورده شده است در آن لفظ بر تعریف لام آمد ۱۲ نه در آن

فهم و ذوق مخفی نیست آری اگر اشارتی با اختلاف تعریفین از حروف تردید و غیره میبود گنجایش آن بود و علت
 عدول مصنف علام از تعریف مشهور و قرار دانش حکمی از احکام معرفت آنست که برین تعریف دو اعتراض
 وارد میشد اول اینکه ستارم دورست زیرا که باعتبار این تعریف ساختن حرف اصلی موقوف بر دریافت
 مقابله فاعیلین لام است. ساختن مقابل بودن حروف بفاء و عینین لام موقوف بر آنست که این حرف
 را اصلی قرار دهند و دوم اینکه صادق است برای زائد صرف و باینکه جلیب مثلاً زیرا که یکی بمقابل
 عیدج دیگر بمقابل لام است اگر چه جواب از هر دو اعتراض ممکن بود از اول آنکه دریافت مقابله فاعیلین لام
 موقوف بر فهم حرف اصلی نیست بلکه از سلیقه حاصل میشود یا آنکه دور درین تعریف مثل دور در تفسیر آب و این
 است که آنرا در معنی مینامند و آن محال نبود و از آنجائی که در اول از مقابله بالذات است نه بالتبع و مقابلین دن
 را صرف بعین کلمه و بای جلیب لام کلمه بالتبع است لیکن اعتراضی اگر چه ممکن الجواب باشد بر آن
 عدول کفایت میکند اگر گویند مصنف علام در تعریف حرف اصلی کلمه رایست تردید را بجای داده و در عبارت
 قوم واقع است یعنی مقابل فاعیلین لام افتد چرا که آورده جایش آنکه مصنف حال حرف اصلی بیان کرده
 است و شک نیست که حرف واحد بمقابل یکی از اینها می افتد و این معنی از حرف تردید افاده می بخشد بخلاف
 قوم که حروف اصلیه را معرف قرار داده اند پس او یک دلالت بر مجموع میکند در تعریفش لازم است اما گساینکه
 داود در تعریف حرف اصلی آورده اند آنجا که او را یعنی او حرف تردید است که لا ینحی و زائد ضد آن یعنی
 حرف زائد آنکه در بعضی کلمات از متصرفاتش یافته شود و در بعضی و کلمات آنست که بمقابل فاعیلین یا لام
 نیفتد بلکه در وزن و موزون هر دو بعینه باشد که ما را افتعال مبدل غیر نعم و زائد بتبعیت پس بسط
 بروزان افتعل باشد فاعیل صرف و جلیب بروزان فعل و فعل است فاعل و فعل و نزوع و عقد القاء
 هر تعریف فعل از اصلی نیز میخیزد با آن بدل شد جایگزین است پس قال بقاف را بروزان قال بقاف گویند
 و نزوع و بروزان فعل است که فی المازندانی فاعله و بدل آنکه وزن الفاظ نزو را باب عربیت سه گونه بود اول
 وزن صرفی و آن عبارت است از مقابل بودن حرف متحرک با مثال خود بخصوصاً و ساکنه و ساکنه و ساکنه

سه یعنی این ماله الالب را گویند و اب ماله الاین گویند و ماله نور اندر مرقه

واصل باصول و زوائد دوم وزن صوری در آن عبارت است از تقابل بودن حروف کسبه با متحرکه با متحرکه
 بخصوص حرکات آنها اگر چه در حروف اصول و زوائد مخالفت باشد سوم وزن عروضی و آن عبارت است از تقابل حروف ساکنه
 با ساکنه و متحرکه با متحرکه اگر چه در حرکات اصول و زوائد مخالفت داشته باشند پس طعام و ادام و رکام و عریف و صبور هر پنج
 بوزن عروضی بر وزن فاعول اند؛ بوزن صرفی اول وزن فعال الفقه و ثانی بر فعال الکسر ثالث بر فعال النظم و رابع
 بر فعال مناس فاعول بالفقه است و اکابر و ساجد و اعد هر سه بوزن صوری بر وزن فعال الفتح سیم است بوزن صرفی
 اول بر فعال ثانی بر فعال ثالث بر فعال و بوزن عروضی هر سه بر وزن فعال بضم سیم است
 و مقصود مصنف از موازنه وزن صرفیت کما لا یخفی و این وزن در سبزه همه عمد و فعال معتبر و سبزه دست
 مگر در تصغیر که در آن وزن صوری معتبر یازده سبزه و اسیود و جریب و تیر هر چهار را بر وزن فاعیل گویند
 حال آنکه وزن صرفی اول فاعیل و ثانی فاعیل و ثالث فاعیل و رابع فاعیل است و همچنین عین و فقیه و فقیه بر وزن
 فاعیل قرار میدهند حال آنکه وزن صرفی اول فاعیل و ثانی فاعیل است و ثانی فاعیل است و ثانی اعتبار وزن صوری
 در تصغیر قصه و ازانش در ثلثه است و الا اگر وزن صرفی معتبر میباشند اعتبار از آن بسیار لازم می آید
 کما عرفت ماسبق هر یک معروف و مجهول از ماضی و مضارع و دو گونه است اثبات نفی هر دو صریح
 بمعنی مفعول است و الحاق بمعنی المخلوف بقریه حاصل آنها بر معروف و مجهول و این عبارت در بعضی
 نسخ یافته نمی شود بدان لَوْ تَرَأْتَهُ قَلْبَكَ وَقُلُوبَنَا این جمله را برای ارتباط کلام مابعد که با قبلش
 تعلق نمیداشت افزود تا باینکه در این کلام جدا گانه است قیاس عقل آن بود که هر یک ماضی
 و مضارع معروف و مجهول مثبت و منفی مجز و فرید تلاشی و رایجی بر هژده صیغه آمد صیغه
 در اصل صوغه با کسبه بود و او از کسره ماقبل باشد منیش و لغت پیدایش و میا کردن چیز را
 بر مثال مسقیم که لانی الفاصول و در اصطلاح عبارتست از هیأت کلمه که در آن غیرش نیز امکان شرکت
 دارد و شایع ضعیف گوید و از اینای مکرر و وزن و صیغه اش امر واحد است یعنی اعداد حروف مرتبه با حركات
 و سکونات معین مع اعتبار زیادت و احوالات اما تغییر حرکت و سکون آخر و برین معتبر نیست و لهذا
 راجع به رجاء و جلال هر سه اعراب بنامی واحد است و از اختلاف ترتیب وزن مختلف گردد و اینجاست

از دخول لا و انهم مشروط است یکی ازین سه چیز اول تکریر آن بر ماضی دیگر لفظاً نحو قوله تعالى
 فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَاحٌ اَوْ معنی نحو قوله تعالى فَلَا تَحْمِلُوا الْعُقُوبَةَ لَانِ الْمَعْنَى فَلَا تَكُ رِقَّةً وَلَا لَعْنَةً سَكِينًا لَانِ
 ذلک تفسیر للعقبة قاله الرخسری وقال الزجاج فکانه قيل فَلَا تَحْمِلُوا لَانِ الْمَعْنَى وَلَا تَكُ رِقَّةً وَلَا لَعْنَةً سَكِينًا
 مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلَا غَرَبَتِ الْحَدِيثُ دَوِّمَ در محل دعاء نحو الا لا بارک الله فی سبیل سؤم در جواب
 قسم نحو شفعه حسب العجبین فی الدنيا عذابهم + نالند لا تعد بهم بعد باسقم و سبب بر آنست که دخول با
 در دعا و جواب قسم اگر چه ظاهر بر ماضی است اما فی المعنی بر مستقبل است زیرا که درین دو مقام خبری محیی
 مستقبل است در خوش بر مستقبل و لا یحیی ماضی فان الکلام فی لفظ الماضی مکرر و بعض اشعار
 بدون شرط مذکور به بطور غررت آمده نحو شفعه لا تهم ان العارث بن حکیم + زنا علی ابیه ثم قتله +
 و کان فی جاراته لا عذره - و انی امر سبی لا فحله + و نحو شفعه ان تضر الله ثم تضره + و انی عذبه
 لک لا آله + بد آنکه بنای ماضی مجهول جمت مناسبت معنی وقت تفسیر لفظی نژد جهنوا سنا
 ماضی معروف است و نزد مصنف و بعض دیگر اصل همه مشتقات بلا واسطه مصدر است
 و کل من و غیره مؤنثا اما مصنف در اینجا مطابق مذہب جمهور سیکوید اول آنرا یعنی اول ماضی
 معروف را ضمه ده و ما قبل اخوش کس که کثرت چنانکه در فعل الفتح العین و ضمه و اگر ما قبل آخرش
 مکسود بود فقط دادن ضمه با و نشانی بنای مجهول کفایت میکند و چون مصنف علام درین جای محض
 در پی بیان حال معروف و مجهول ثلاثی مجرد است چنانکه تمشیش بران کالت میکند و الا متناهی از
 ثلاثی و متناهی از رباعی می آورد و در بیان غیر ثلاثی اکتفا بر اشک کرده است چنانکه سیار بر چای حتی به خط
 کردن مجهول غیر ثلاثی در مجهول مذکور با خیار الکلمات بعیده چنانکه بعضی شارحین کرده و بعضی دیگر
 کتاب حاشیه نوشته محقق علامت منه ساخته اند مانده فو فیصل مثال مثبت و ما فیصل مثال
 سلب غم نیست که حارث بن جبلة شک کرد بر خود را باز آنکه در بازن بیدار بود با گشته از زیر که حاش این بود که با
 همسایگان خود دغای عمد نمیکرد و کلام کار است که او بفعل سازد و در روز زان تخفیف المنون اصله تا با بنزهه بیست و هفت
 در بنده با او اصل زان امر - نه فخر و المضاف و انب علی عس باب - اندر نور الله و قد - +

منفی است فصل بدانکه علامت مضارع چهار حرف بود و اهل فن بساختن مجموع علمای
مختلفه اش طبع آزمائی کرده اند و شهر آنها ایتین است و از آنهاست اَکِیْتُ و نَأِیْتُ و تَوَیْتُ
و مَاتِی و آحِیْرین را موقوف جمع کرده و سبب اختیار کردن مجموعه مذکوره از مجموع علمای دیگر آنست
که ایتین صفت حروف مذکوره می تواند شد یعنی آمدندان حروف مذکوره ای در اول مضارع و

لطفش مخفی نیست بخلاف مجموعهای دیگر که هیچ یک از آنها صفت حروف نمی تواند که در اولش

جا گیرد یعنی جز اولش واقع نشود و در آخر و الا التباس با ضعی لازم آید الف در یک صیغه

واحد متکلم همچو نون در یک صیغه متکلم مع الغیر اگر چه تقطیعا اطلاق خلاف قیاس و احد متکلم نیز

شائع شده است بخلاف غائب و مخاطب که فی المثل غولم تخاطبم من ماء یمنین و عجب از بعضی

محققین منطقیه که وقوع لفظ مخالف قیاس در قرآن مستبعد بنظر داشته بود عجب غریب موده کثر اعتبار

در ذات باری ثابت کرده اند با نجات که چون از واحداشیای متعدد صادر شدن نمی تواند که با اعتبارها

مختلفه پس و قبالی با آن جهات مع الغیر شد و نتوانستن اهل خبرت مخفی نیست مندرک که به مفعول صیغه

مذکوره شئی واحد باشد مثل اَلَمْ یَجْعَلِ الْاَرَضَی پس صد و کثرت با اعتبار جهات آنجا گنجایش ندارد

و یاد هر چهار و تا در اینجا و اختیار این ترتیب درین جرون با دو خلاف بودنش با ترتیب

تصرف صرنه و نحو از برای آنست که ترقی زاونی بسوی اعلی باعتبار اعداد و صیغ

حاصل شود یعنی چون الف و نون هر یک در یک یک صیغه داخل می شود و یا در چهار و تا در پنج

لهذا الف و نون را بر یک مقدم کرد و یا را بر تا اما وجه تقدیم الف بر نون ظاهر است که الف بر صیغه و تا

متکلم داخل میشود و نون بر صیغه تشبیه و جمع و واحد مقدم است بر تشبیه و جمع و وجه تخصیص را ند بودن

حروف مذکوره و تخصیص هر یک بصیغههایش در مضارع آنست که از جمله حروف زوائد

له قول ایتین بصیغه جمع مؤنث غائب آمدندان زنان و می تواند که بهر مقام و کثره خواند یعنی آیا انجیر است

تا اختلاف مجموعه مستور باشد اما قوام این لفظ را بصیغه جمع قرار داده اند و ایتیت بوسه حاضرند م
و تاتی می آیم و توتی می آیم و تاتی مضارع ایت است و مخفی را دانستی ۱۲ منه نور انهم قد +

حرکت کثیر الدوران و سهل الزیاد تند پس یا از آنها بسبب آنکه مخرجش سطر زبان است و غایب
 نیز متوسط میان متکلم و مخاطب باشد بغایب خاص که دند و بودن در واحد و ثنیه موقت غایب
 از برای آنست که مؤنث فرع مذکر است و ثانی چون در اینجا بدل از واحد است چنانکه خواهی داشت
 و او شده پس بدینا سبب فرع را بفرع دادند و جمع مؤنث غایب بر مقتضای متوسط مذکور
 باقی ماند لکن آنکه لغار لا لغار و او را از آنها بر سبب مخاطب خاص که دند زیر که مخرج او و ثنیه
 مخارج است بچنانکه مخاطب منتهای کلام باشد لیکن چون در مضارع مثل فعل و مصدر و
 عطف نحو و و فعل جماع سه و او مستکرم لازم می آمد لکن او را بتبادل کردن چنانکه در تجاه و تراش
 و الف را از آنها بماند سبب آنکه مخرج سبب مخارج اعتبار حدود صوت که از حلق بیرون می آید
 و متکلم نیز سبب اتمام کلام باشد بر سبب متکلم و خاص که دند که چون علامت را در اول مضارع مکرر کرده
 اند و ابتدا بالف ساکن متعذر بودند از این سبب سبب سبب قرب مخرج بمخرد بدل کردن چنانکه همزه را
 بالف بدل میسازند و لکن مصنف علیه الرحمة تغییر بالف کرده و بسبب آنکه اهل فن همزه را بالف میگویند
 مثل الف و سبب الف قطع و الا الف و در اول مضارع متکلم واحد همزه است نه الف ثابت بر سبب
 آنست تا و الت کنند بر اصالت و سه و فون را در متکلم مع الفیض که آن افزوده که در صورت
 زیادت حروف مذکوره نالی از آنها سبب نبود و فون با حرف مد مناسبی دارد که از استداد صوت
 و غشیم پیدا میشود چنانکه حروف مد و از استداد حرکات و الله اعلم اثبات فعل مضارع معروف یَفْعَلُ
 یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ ثنیه و جمع عوض ضمّه اعرابی است که در مفرد بود و ضمّه لام جمع بلسه سبب
 و او است نه ضمّه اعراب چه و در آخر بود و لام در جمع حکم توسط پیدا کرده و وجه تخصیص فون اعرابی
 عوض حرکت اعرابیه آنست که اصل در زیادت و تصرف حروف علت بوده اند چون زیادت
 حرف علت در اینجا بسبب موجود بودن حرف علت دیگر ثقلی پیدا میگرداند و فون را که مناسب
 سه یعنی چون یا و لهما سبب توسط مذکور بغایب دادند پس در هر صیغه که از این مناسبست مدخل واقع
 شد نکته در آن میان باید که در هر صیغه که مناسب مذکور مرعی است ۱۳ منه نور الله مرقده + + +

در اادی نون اعرابی هر جا که باشد حذف کنی زیرا که نون اعرابی قائم مقام اعراب است که در آخر کلمه باشد
 و چون آخر مضارع بسبب شدت اتصال با نون ثقیله حکم وسط پیدا کرده است اعراب قائم مقامش
 در آن گنجایش ننماید و نیز تا اجتماع سه نون در کلمه داخل لازم نیاید و مانند در مثل یضربان الف فصل
 افزوده اند اگر گوئی اجتماع سه نون در نکلون بلکه چهار نون در یضربان موجود است گوئیم اجتماع
 سه نون را در مسکوره است و در نکلون و یضربان هر سه را ندیستند و درین تصرف اگر چه هر سه را ندیستند
 لکن چون یضربان چون نون باب فعال است گویا اصلیت که در همه تصرفات باب فاعیه میشود فاعله
 یعنی نمانده در حذف نون اعرابی فقط اتصال نون ثقیله کفایت میکند و لذا در اکثرین و غیره نیز
 حذف شود و ذکر لام در اینجا از جهت است که نون ثقیله در مضارع بیشتر با لام تأکید باشد اگر گویند لام تأکید
 مخصوصی است که زانیه حال است و نون ثقیله مخصوصی مانده استقبالی بر آن که در نیاید مگر صیغه که در آن
 طلب فعل باشد پس اجتماع منافید لازم آید و این که لام مفید و معنی بوری تأکید دوم حالتی است که جایز
 مجزئانیا است همچنانکه در قوله تعالی وَكَسُوفُ يُطِيطُكَ بَلْ فَرَضِيَ الْوَاوُجَمَعُ مَدَّ كَرَامَتِ حَاضِرًا كَدَمًا قَدِيمًا
 آن مضموم است نَحْوُ لَيْتُنَّ لَتَنْصُرُنَّ احْتِرَازًا است از داوید که قبلش مفتوح باشد چه آن داو
 خود مضموم شود و نحو لَتَرَوُنَّ دَرَصِلَ لَتَرَوُنَّ بَغْضًا و داوید که قبلش مضموم باشد چنانکه نیست مضموم نظیرش
 یا نه میشود و یا می موند حاضر را که ما قبلش مکسور است و نَحْوُ لَتَنْصُرُنَّ احْتِرَازًا است از یاس
 که مانعش مفتوح بود چه خودش مکسور در نحو تَحْتَسِبُ بَابًا نَكِيرًا قبلش مضموم و یا نه میشود و مفتوح بود ما قبل
 و اوجع و ما قبل می موند با اعتبار صورت حال است از ادر اصل قبل او جمع غیر از مضموم ما قبل می موند
 غیر مکسور بود اگر گویند داوید یا از این و عینه بسبب اجتماع ساکنین حذف کرده از جمله اجتماع ساکنین در
 ضالین غیره جائز است و این که اجتماع ساکنین و نوع است علی حده و این که جماعت علی غیر حده
 که جائز نیست علی حده عبارت است از اول ساکن ثانی بدغم زود میزدی یک کمره و نزد بفتح طم ترسین قائمین
 و حدت که لزوم اجتماع ساکنین علی وجه دیگر است زیرا که نون ثقیله حقیقه یک کمره است اما از قاعده کسره چه
 حذف و خود عدم لزوم اجتماع ساکنین نوع است که چون کلمه استیطالت ثقیله پیدا کرده بود و ضمه کسره بر

الله خلیل که بقولش تاکید ثقیله الف است از ضیفه بدل قبل که تعالی الی یسبحن و لیکونان من الصلواتین زیرا که زن غریز
 را مسجون بودن حضرت یوسف علیه السلام مطلوب بود از عاف بود نشان و در همه حکام مذکوره لفظی
 حکم هر دو واحد است بخونند جایی آنکه خودش واحد و ساکن است برخلاف ثقیله که ساکن و دیگر
 متحرک است شین خودش زائد است گویند نطش خوب می نویسد خطی خوب می نویسند و دیگر آنکه جایشگاه
 پیش از ثقیله الف ناید چنانکه در هر دو صیغه تشبیه و جمع مؤنث دس نیاید الاونسو کوفین که کوش
 ابدال الف در تشبیه با سکون و نون و اجتماع ساکنین جایز است از بقیاس کاف صاد لام میم و غیره
 صرح به الفارسی فی کتابه الحجة و این مالک شرح تسبیل نزد ایشان کسره نون نقل کرده و قوله تعالی
 لا تتجارتکم بکسر نون که در قرأت ابن ذکوان است دلیل آورد اما در جمع فقط کسره نون قرارت
 کرده اند و هم اگر نون ضیفه الف بدل شود و نحو نسفعا بخلاف ثقیله چهارم آنکه نون ضیفه کلب محذوف
 شود و نحو لا تهنین الفقیه اصله لا تهنین بخلاف ثقیله اگر برسد نزد جمهور سبب نیامدن نون ضیفه در تشبیه
 لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حده است لیکن این چه در جمع مؤنث جاریست زیرا که زیادت الف
 فی فصل بر آن استاده سه نون بوده است و چون نون ضیفه نون واحد است از مجتمع بودن اینون جمع
 مثل لیضربن اجتماع سه نون اما در نحو ابداد پس سبب نیامدن نون ضیفه با جمع مؤنث چیست چون کوش
 آنکه زو نون ضیفه نون ثقیله است که فی الارشافه زیرا که حاصل است که مضمون مستانم مر لفظی باشد
 تا مکر لفظی لا ت کند بر مکر مضموی و بمعنی و ثقیله حاصل است و چون الف از سبب تکراه نون است و اصل
 داخل کرده اند بر تقدیر وجود در نون نیز بر می تابست و اند میا و در نون ابع سائلین لازم می آید و در نون
 هر یک بر اصل خود است و چون الف در یک تثنیه اعتبار ضرورت داخل شد در نتیجه اگر یک تثنیه ابر تمام
 داخل میگرد و برین تقدیر اجتماع ساکنین لازم می آید و مذاعیه الف می آید و ضحی و اهدم فارسیه و سکن
 ثقیله ضیفه مخفومین است استقبال بود و لا لوقش بچند چیز حد سیت را اول امر مطلقا حار و دانا سبب
 بزی و ما خونه من و لیقومن نحو شجر فانزلن کلینة علیها و ثقیله لا قدام ان لا قیانه و مستمع و نه
 له دون ثقیله و ضیفه سبب بیشتر تکرار است اوجان در ادب می آید و ثقیله امر است از اندر شده است

بران پنج قسم اول وچون ثقیل مثبت در جواب قسم بدون فصل خبر میان قسم و استقبال باشد نحو انت لا کیدت
 انما کنت قسم و قسم قریب جواب آن استقبال بعد اما کسی بود نحو اما تخافن و اما ترسین زیر که گاهی بعد اما لاحق
 نشود نحو شهر یا صلح اما تخافن غیر ذی جدوة - اما تخافن عن اعدائک من شنی و دو مقصود است نظم معنی الشعر
 ايضا قليلا سقم کثیر و آن در پنج محل بود اول مني نحو لا تحسبن الله غافلا و هم دعاء نحو شعر التبعين فارجي
 الذين هم سقم العدة و انتم ارجو و سوم عرض نحو قول الشاعر شهر لا تمنن بوعيد غير غفلة و كما عهدتک
 في ايام ذی سلم و چهارم مني نحو قال الشاعر شهر فليتك لم املقي ترينني و یکنی تعلی فی ايام ابک یا نعم
 پنجم استفهام نحو قوله افعيد كذبة ثم من قیلا تسبوا هم قیل و آن بعد لا و ما بود تشبیهما بحرف مني نحو قوله
 تعالی و افعوا فتنه لا تصيبن الذين ظلموا و جعلوا لا تصيبن صفت فتنه است و نحو قول الشاعر شهر
 اذما تسمع مني سقم سقم ابيه و من عصبته اني بئن شكير ما و پنجم قل و آن بعد و ادات شرط و خبر اسوا
 اما باشد و چون قسمی صفت کو میگرد و زور و سید گویا پوشیده شده بود گوید شهر سقمه ایا بل ما کم
 یعلما و شیخا علی کرسیه معما و نحو قوله شهر من یقفن سقم فلیس سقم لیل و قل سبی قتیبه شانی و و در
 غیر مواضع مذکوره بدون ضرورت شعری یا نه نمی شود و تراعی گوید شهر و سقا و فقیه فی علم و یقفن و
 شملالات و و تحسین در چنانچه و نحو شهر فلیک انشاء منة و راة تظلم و و هانئا منة و راة متخا و اسله
 تنصن کذا فی الشواهد للعبی و نون ثقیله گاهی بر ماضی از کتوله علیه السلام فاما اذ کن منکم الدجال و مثل
 قول الشاعر شهر و ان من یسجدک ان تجرت یثما و لولاک لم یکن للقبایة جانجا و اما ماضی در خیال بمنه
 استقبال بود کذا فی المعنی و گاهی هم فعل بمشابهت امر نحو لم یکن یاجل و المرأة طین کلیم فی التبتیه بلتان

سکه قول مستقبل تدرست از معنی حال نحو لا اقبل یوم القیمة و علی و اة این کثیر و مثبت امر از است از معنی لفظا و الله
 لا یوم یا تقدر نحو انت تقدره بدون فصل تدر است از قولی الله تحسرون و کتبون یطینک اما منه نور الله مرده
 غفص صاحبی و سالمتانی بیه و غیر لایفای قال ابن فروف التبتیه انه هم صاحب فقط کذا فی التصریح اما منه نور الله مرده
 سکه هرگاه سه از استانی سرد و کیشش اول و سید و و معنی گویا و ویدر بشود و این مثل است که میر تغدین را بحال فرعیله
 شایه اصل است و و مذکوری المعنی و ان هم گویا من مثل است که میر مداین را بحال اسم که ظاهرش را با ظراف باطس کرده باشد
 سه نور الله و و سکه خادار باشد و عفته واحد است شکیر فاران با گمان سه حرد و معناه ان کبر الوری
 لا یبغ الا من سقا یا یقل و و یبغی و یطیلا و یطیلا لا یریده اسی مانهر من اسد و مدین می سقا و و شاف و و

لموت والمذكر جمعاً والمثنى يار جال ثمانان بالنسبة كذا في الصحاح الجبري كاهني نعل تعجب يشابت امرئ
ع فخر به بطل فقر وخرابا، وكاهني بر اسم فاعل بسبب شابت وهي مستقبل نحو قول الشاعر ع
اقا لمن انصرفوا الشهودا كذا في الخفي ودر تعليق الفرائد شرح تيسيل الفوائد مسطور است جائز است
که حملش قابل اما بوده باشد غيره والفت اما حذف کرده هر دو نون را با هم ادغام کردند همچنانکه در لکثا
هو انشد رني پس برين تقدير استنادي شود مضارع مؤكد بلا تملکي تون خفيفه
معروف يا مجهول كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ كَيْفَعْلَانْ
طاهر چون کاهی فعل مضارع در اید معنی منع گرداندن معنی مانع فعل یا باشد و در لفظ
عمل کند از انداختن حرکت با حرف علت در مفرد صوری و حذف نون اخر لای جا نیکه یا شد
بصيغة المثنى بصيغة غائب معروف ومجهول اول بحركات ثلثة یعنی از غائب تا شکم بصيغة المثنى
بصيغة المثنى طلب ضبط کرده اند در صورت شامل نخواهد بود غائب شکم را معنی از آن مصنف علامه نبی
را داخل مضارع ساخته تصریف نیز بطور مضارع بر حسب عادت اهل فن مناسب یعنی از غائب
تا شکم و نیز مصنف و نیز خرم بلام امر نیز غائب را مقدم کرده حاضر محمول را بعد غائب ذیل صیغایش
آورده این نیز صحیح است که مضی مصنف تقدیم غائب مخاطب است کما لا يخفى علی المتقین
در شیء ازین تشبیه و خفیه بدو یک در مضارع دانستی از حذف و اوجیم و یا ی ضمیه یا تحریک آنها
و زیادت الف در جمع زیادت و نیامدن نون خفیه در تشبیه و جمع مؤنث حرکت با قبل هر یک حرکت
خودش در ارسال هر یک از انهمی معروف ومجهول نون ثقیله و خفیه چون ظاهر بود اندر مقایسه طالع
قیمت گذشته لا مکسور است از قول سلیم که مفتوح می خواند کذا فی المعنی که انزاله را مع خوانند
لفظ مضارع عمل نمکند چنانکه دانستی زیادت تو که آن اللام امر خوانند بری نیست صادق نیاید
بر لام کی که نیز مکسور باشد و از این مصنف درست اگر چه بطور دعا باشد نحو ليقض عنا ربک یا ایاطه کمال

له صد رده مستقبل من بعد صبی صریحه و در مستخلف مکان مستقبل ۱۱ رده اول است ان تجارت بر احواد +
ثم جلا لیس المبرود ۱۲ منه نور شد رده ۱۳ و اخترا از لام چاره چنانکه بعضی تا مبرین صیده الله و از اذکار میگوید
۱۴ منه نور شد رده -

یا مع الغیر قبل است مثل قوله علیه السلام قُمُوا فَاَصْلُ کُلِّ وَشَلَّ قَوْلُهُ تَعَالٰی وَانْجَلَّ خَطَايَاکُمْ دَرِیْغًا هَمَز
 دو است که در تفسیر و تحقیق چنانکه دانستی در آیدی **فصل** بدانکه امر را که نزد مصنف منصرف است
 در امر حاضر معروف پنج صیغه است متممیه مذکر و مؤنث مشترک و چهار باقی خاص و بنای آن از مضارع
 مخاطب متعده است اگر چه تحقیق نزد مصنف و بعضی محققین آنست که امر و مضارع و سایر مشتقات بذاتها
 از مصدر ماخوذ اند و بناسه امر از مضارع منافی آنست لیکن اینجانبان ایشان را بر مذہب جمهور آورده و
 اهل فن بیست کدر امر را خلاف جمهور روند و تحقیقش را که نزدشان قرار یافته باشد در موضع خود
 ذکر نمایند اما در بیان مسائل غیر آن بطور جمهور آرد که لا ینفی علی من تتبع کتیب الفنون علامت آن
 یعنی مضارع را که تا باشد بیفتنی اگر ابعدهش متحرک باشد اولش را بر جانش گذاشته آخرش را ساکن
 کنی اگر حرف صحیح بود چون عَدَا زَبَدَ وَصَفَ وَ قَاتَلَ از تقابل و در حَرْج از حَرْج و اگر حرف علت بود
 بیفتنی نحو قَاتَلَ وَ قَاتَلَ از تقابلی پس اگر ابعدهش ای علامت مضارع ساکن بود بجایش **فصل**
 وجه زیادت همزه برای رفع ابتدای سکون آنست که این حرف هنگام خروج صوت از همه حروف
 حلقی مقدم است و حروف حلقی بر حروف باقیه مقدم دارند و در حروف بجای مقدم آورده اند وجه تسلیمش
 آنکه این همزه بحرف ساکن وصل میشود و می پیوندد یا آنکه خود از در میان ساقط شده قبل از بعد از او بهم
 وصل نمایند یا آنکه سبب تعدیل باشد یا آنکه بطلب تکمیل می رسد چون همزه افزوده شود بطلب تعدیل و اصل
 گردد و همزه قطع ضد آنست مضموم در آذر عین کلمه مضموم بود چون انْقَضَ انْقَضَ و کَرِهَ مضموم بود
 مفتوح باشد یا مکسوره وصل مکسوره و اگر بشتر یک همزه قطعی از آنجا مخدوف نشده باشد و الا مخدوف
 را باید از نزد خود اگر هم از تکمیل مضارع افعال باید دانست که اصل در حرکت همزه کسره است زیرا که حرف
 مبینی است و اصل در بنا سکون است و الا کُنْ اَوْ اُخْرِجْ کُلَّ کَیْسٍ اَمَّا دُرٌّ فَخَرٌّ و غیره مضموم کرده اند بر
 مناسبت ضمه عین تا خروج از کسره بسوی ضمه لازم نیاید و آن مفتوح میکرد و التماس امر بر وجه تکلم مضارع
 آن باب در حالت وقف لانعمی آمد و بعضی بر آنند که اصل در حرکت همزه توافقی حرکت عین است
 اما کسره همزه با وجود فتح عین کلمه از برای رفع التماس امر و تعدیل مضارع آن بالست است

در امر حاضر

در امر حاضر

[illegible]

در ملون و چون عوض فن جبری بنویسند عوضش را ننویسند و در آنچه ننویسند نم که عوض حرف اطلاق یعنی
 الف و او یا که در آخر قوافی لاحق شود و آن بطلق کلمه لاحق شود اسم باشد یا فعل یا حرف مدار تنوین
 در اینجا تنوین ممکن مقابل است کما لا یخفی و مخفی نماند که ممکن نزد اهل فن یعنی عربت مقابل غیر ممکن
 بمضه بنی نه یعنی منصرف چنانکه مصنف گفته آری امکان یعنی منصرف و غیر ممکن یعنی غیر منصرف ادغام
 فن است جوهری در صحاح می آرد قول النحویین فی الاسم انه متکلم می عرب کمر و ابرهیم فاذا
 انصرف مع ذلک فهو متکلم لا ممکن کزید و عمر و غیره ممکن هو المبنی انتی و اتمکن بعید هم تفصیل از
 ممکن مکان یعنی در غایت ممکن سید نه از ممکن زیرا که اسم تفصیل از غیر ثلاثی مجرد تا ذات است خلافا
 لابی حیال کذا فی التصریح و منصرف نیز خوانندش بدانکه منصرف نزد بعضی مشتق است از صرف
 با کسر یعنی خالص و منصرف نیز خالی است از مشابیه فعل و حرف یا از صرف یعنی صوت و تنوین
 انصرف نیز آوازی است در آخر یا از انصرف یعنی رجوع اسی از مشابیه فعل یا از انصرف الی جها
 الحركات یا از صرف یعنی قلب قولی بجائی ادا تا است بنا سبت میان مبنی لغوی و اصطلاحی نوع
 و یکم متقی از اتفاقا یعنی پیرینه کردن که جای ندهد کسره و تنوین بسبب مشابیه وی یا فعل و مثال
 هر یک بر دو فرع و آن در مشتقی و و علت بود از عطل نه گانه و در فعل یکی اشتقاقش از مصدر دوم حقیقتش
 بسبب فاعل غیر ممکن و غیر منصرف نیز خوانندش مگر بدایه اعیاده نحو صدق انجمن یعنی گردایه کسره
 و تنوین را جاهد و قوله کسره و تنوین را بحرف عطف مشعرست بزمین تاج و زمانی که هر دو را باذات
 از غیر منصرف ممنوع دانند بخلاف جمهور که ممنوعیت کسره نزدشان به تبعیت تنوین است و موارد
 تنوین مشتقی همان تنوین ممکن مقابل است که علامت انصراف بود چنانکه گذشت نه تنوینها
 دیگر پس تنوین جوار و غیره تصغیر غمی مانع عدم انصراف نیست و موارد ادعیه مقتضی و خواهند کسره

له اگر کوئی اطلاق متکلم بر منصرف از قبیل اطلاق عام بر فاعل صحیح آید مانند اطلاق حیوان مطلق در مقابل ناطق گویم چو از این
 اطلاق بطور مجاز مسلم است که در اینجا در بیان اصطلاح فن و قواعد مصنف بچنان اطلاق و اگر کوئی این سخن بطلان خاص مصنف
 است و لا منافعه فی الاصل اصطلاح گویم مصنف ادعای آن کرده بلکه سبب قیاس کرده و منزه احوال اصطلاح قوم بغیر از عبارت زیادت است

چون معنی از تعریف مصدر که زودش شمار بود فارغ شد حال تعریف مشهور را حکمی از ادکاش گزیده
 سیگوید و در آخر فادسی آن دن آید یا قتل معنی کشتن و ضرب معنی زدن و علت عدول مصنف
 از تعریف مشهور آنست که تعریف مشهور را نه از دخول غیر نبود و صادق می آمد بر لفظ عشق و رقبه و جید
 معنی گردن و بر لفظ نفسه معنی خویشتن بخلاف تعریف مصنف که بر آنها صادق نمی آید و آنچه بعضی
 در جوابش تکلف کرده اند که آخر فارسیش در تن بدینطور باشد که اگر نوش را بنید از ماضی باقی ماند
 یا آخر ترجمه هندیش لفظ نا باشد اگر چه این قول فی نفسه نیز تمامست معنی این قید زائدست
 بر تعریف مذکور نه بیان معنی آن و نوع دوم مشتقی از لفظی مکتوب بصیغه مفعول از صورت
 معنی ساختن از مصدر است از تنیه و جمع و تصغیر که آنها مشتق از واحدی گویند بلحاظ
 هیأتی بیایمی تنکیر یا وحدت و معنی یعنی با یجا د کلام هیأت جدید و معنی بود لفظ معنی اگر چه بود
 یا می تنکیر و وحدت است لیکن عموم معنی نوار قرینه لفظ احداث مفهوم میشود و آنچه بعضی شارحین
 لفظ معنی را بیایمی تنکیر ضبط کرده اند سلاست عبارت فارسی را تلکام بنیاید معنی حصول مدعا
 بغیرش حاصل کما عرفت با بقای ماده معنی آن ای با وجود باقی داشتن حروف اصلی مصدر و معنی
 مصدری مثل مشتق از نصر که مشتق است بر تون صادر حروف اصلی مصدر و معنی که یاری
 کردن است و بر هیأت جدید یعنی زیادت الف بعد تون و کسره صادر زیادت معنی یعنی قیام
 معنی مصدری بفاعل و بر ای فرید توضیح تمثیلش از محسوسات می آید که صوتی که آوازانی و آنکه
 این الفیه جمع آینه تاج انا بالکسر و المعنی آوندست و حلی بضم حاشی لی جمع حلی بالفتح بعضی
 نیوست سلسله صوتی بود و او را یا کرده در یک دیگر ادغام کردند و ضمیه اقبل را بر سه مناسبت یا
 کاسره و بر آ که حلی و کاسره و رعایت لام کسره دهند حاصل معنی آن که ساختن مشتق از
 مصدر مانند ساختن آوند یا و زیور است از سیم زیرا که ماده سیمی و معنی آن که عبارتست از قیمت
 از آن باقی بماند بنهند شکل جبرید و معنی دیگر یعنی قیمت را که در آن حادث می گردد و از این تعریف

در این بابی که از کلام معنی غلط خوانند قال الله فی الماصول المصنف لفظی لم یزید شیئا آنرا منتهی باشد مرده

مستفاد شد که در اشتقاق باقی ماندن ماده و معنی مشتق منه در مشتق لازمست و برین تقدیر
 اشتقاق مضارع از ماضی و اشتقاق امر از مضارع صورت نه بندد زیرا که همه معنی ماضی در مضارع
 و همه معنی مضارع در امر موجود نیست که هو غتا المصنف اما اهل فن چون تعریف اشتقاق برین طبع
 کرده اند از آن تجدین لفظین مناسباً فی اللفظ و المعنی لهذا امر از مضارع و مضارع از ماضی مشتق
 دانسته اند و اما نکته فی الاصطلاح آنست که تعریف هم مشتق صادقست بر فعل مشتق زیرا که آن
 هم لفظ مصوغ از مصدر است چنانکه مصنف خود در شرح اصول آورده پس نفع نباشد چنانکه
 مراد از لفظ قول مصنف همست بقریه تقسیم آن بسبب افعال ثلثه و بقریه ذکر هم در قسم اول بر تقدیر
 تسلیم جائزست که این تعریف بطریق مذکور باشد که تعریف بالاعم واجب الزم میزند فائده گاهی مشتق
 لفظی را گویند که از لفظ دیگر ساخته شده باشد خواه هر دو لفظ مصدر باشند یا یکی مصدر دیگر جامد چنانکه
 اگر امر از کریم و ذابت از از ذوب و هر سه از هر مشتق گویند معنی در مثال اول هر دو مصدر زنده و ثانی
 ذابت بمعنی مانند ذوب شدن مصدر و ذوب بمعنی گرگ جامد و ثالث عکس آن یعنی هر سه کلمات

است مشهور جامد و هر سه بمعنی کوفتن بخت مصدر است و نوع سوم جامد که نه مصدر زنده

مشتق از یعنی از مصدر است یعنی جامد است سوم مصدر و مشتق و آن جامد بر سه وجه است

اول ثلاثی بضم اول منسوب است بسو ثلثه مفتوح و ضم ثلثی از تغییرات نسبت است و

بچنین رایعی و خامسی هر یک بضم اول منسوب باربعه و ضم کذا فی الجار برومی و الاصول المصنف

و آنچه بعضی گفته اند ثلاثی منسوب است به ثلاث بضم معنی هم ثلاثی منسوب است باضافی که هر یک

از آن سه حرف اول در خطاست زیرا که برین تقدیر لازم می آید که ثلاثی برزید که خودش سه حرف دارد و

صادق نیاید و بعضی گفته اند اگر ثلاثی بفتح منسوب می نشسته شود احتمال آن بود که منسوب باشد حرف معین

از حروف هجا لهذا منسوب بسو ثلاث بضم که بمعنی ثلثه ثلثه است نمودند تا اگر بضمید عدم تعیین

باشد یعنی هر سه حرف که از حروف هجا باشد و این هم مخدوشست زیرا که در نسبت به ثلثه نیز که اعم

از موجب تخصیص نبوده است معنی خاصه برزید صادق نخواهد بود زیرا که بر سه حرف معین مشتقست

که در سه حرف اصلی باشد اگر چه زائد نیز بود و دوم سباعی که در دو حرف اصلی بود و با
 او زائد باشد یا نه و سوم خماسی که در پنج حرف اصلی بود عام است از آنکه با او زائد هم باشد یا نه اگر پرسند
 در نسبت ثلاثی و رباعی و خماسی و ششگانه انتساب الشئ الی نفسه لازم می آید زیرا که مجموع سه حرف مثلا ثلاثی است
 پس همین سه حرف منسوب و منسوب الیه نیز و بتقریر آن در قول مصنف ثلاثی که در دو سه حرف اصلی باشد
 طرفیه الشئ لنفسه لازم می آید زیرا که مجموع سه حرف همان ثلاثی منظور است و طرف نیز خواش آنکه
 منسوب الیه و منظور حرف سه گانه بدون هیأت اجتماعی و حرکات و سکانات است و منسوب
 و طرف با هیأت اجتماعی مع الحركات و السکانات است پس فرق ثبات شد و میتوان که این نسبت
 از قبیل نسبت خاص بسو عام باشد چنانچه گویند تصدیق کیفیت ادراک است منسوب بسو
 ادراک مطلق معنای تصدیق خودش ادراک است و همچنین حرکت عارضی منسوب بعارض مطلق
 پس برین پایه علی هذا ثلاثی خاص است منسوب می ثلاثی مطلق و هر یک از ثلاثی و رباعی و خماسی دو
 قسم است مجموع و تنه از و آنکه که در حرف زائد نبوده چون فوس و فحقین یعنی جنس اسب زرباشد
 یا ماده کذا فی القاموس این مثال ثلاثی مجر است و جعفر بن الفتح و فتح فابعضی من صنف و کبیر از لغات
 اند و است و نیز یعنی بنی نهر و بنی ناهه فریه و نام شخصی یعنی جعفر بن کلاب از بنی عام و نام یکی
 از بزرگان است و شمر شهر ریضا و قی علیه السلام و نام پسر یکی بر یکی و نام کبیرا که که در جعفری بیان
 شد و بی و نام شخصی که و آنچه یعنی خرپزه و عمار شهرت دارد در کتب معتبره لغت از ان اثر می پدید
 آید و این مثال رباعی مجر است فحقین و سکون ثبات و فتح رابع و اصل یازدهمیر مدور که از ان
 مان نیز و لقب همام بن ثمالی بود و اسق او را ازین جهت بدین نام لقب کرده اند که کوتاه قامت
 و فریه بود و شایه بسیار که مخیران و صحیح در وجه نقیض آنست که رویش مدور و درشت و قبح بود و نام پاره
 مخیران کذا فی المذنبه العلوم و این مثال خماسی مجر است و دیگر مزید که در دو با وجود حروف
 اصلی زائد هم بود چون حماد یعنی خر مثال ثلاثی فریه که الف در و زائد است و فحقین و فحقین و فحقین
 الف بالفتح با صلاحيه از این لغت عبارت است از آنکه اول مفتوح و ثانی ساکن باشد و منتهی نورا لندم برده ..

و سکون را بمعنی شخص کلاں جنبه مثال باعی مزید است و نون را نون عین و بضم غا و فتح
و سکون عین و کسر موحد و سکون تحتانی بمعنی باطل مثال خامسی مزید که یاد را نون دست و آنچه
بعضی مدققین بسکون را فصح عین ضبط کرده اند غلط محض است زیادتی زیادت یا مثل سلاستی
نیز که زیادت و سلامت خود مصدر است اسم بیش از چهار حروف نبود یعنی در ثلاثی از یک تا چهار
را ند میشو و مثل حار که در و یک حرف را دست مثل مقول که در و دو حرف را دست و مثل مقول که در و
سه حرف را دست و مثل مستفاد که در و چهار حرف را دست و در باعی از یک تا سه حرف را دست و مثال
زیادت کفر ففخر و مثال دو حرف مشد حرج و مثال سه حرف مجوز و مثال دو حرف
یک حرف عطر و مثال دو حرف صطفیلین که یاد نون را نون دست است بمعنی قول مصنف و کلام
یتجا و ذنبها یعنی اسمی از هفت حرف را ند نباشد و کذا بدین بضم عین تشدید دال و بضم ذال ثانی
بر وزن فعلعلان بر بطناء و قر قسقاء بر وزن ففیلایا بکسر اول و ثالث و خامس سه ثلاثی مزید است
حرف دارند تا دست و سوا می این سه لفظ کلمه دیگر است حرفی یافته نمی شود کذا فی الآثار شاف اگر گویند
در صطفیلین و مستفرون و قسیرینی و قسطنطنیه و قرعبلان و اقیرعرا احوالات نصب نیز را ند است
حرف است جواش آنکه مراد از هفت حرف ما سوامی حروف علامت تشبیه و جمع و تانیث و نسبت و وحدت
و اعراب و زوائد و کلمات مذکوره از همین قبیل است پس بدانکه مصدر ثلاثی مجرد اکثر برین اوزان
و گاهی براسو آن فعلی بالفتح نحو قتل شتران زهر فغان بالکسر نحو فتن از کرم بیرون آمدن ضرب فعلی باضم

۱۰ مراد از بعضی بر فقین مولوی نور محمد در حق شایع صرف است ۱۱ مندر نور انشد مرده ۱۲ عبودان و عبیدان و عبیدان و عبیدان
 ششده در هر دو فتح کن نیز گویا بی است ۱۳ مندر نور انشد مرده ۱۴ بستر بزمه و لام فتح طایع بطوریکه بکندی
 کاجر مصطفی بندهای وحدت کی کذا فی القاموس ۱۵ مندر نور انشد مرده ۱۶ قرصا و نام شهر نیست بر کنار و وفات و به
 بطیاء و گویا به است کذا فی القاموس ۱۷ نور انشد مرده ۱۸ کذا فی الاثر شاف لیکن از کلام صاحب قاموس
 معلوم می شود که آخرین رباعی فرید ۱۹ مندر نور انشد مرده ۲۰ تفسیر بی منسوب بشهر قنبرین و ماکس و تشدید
 فون کذا فی المصطلح و فسطاطه شتوده حرف شهر یک تحت گاه و روم است منسوب به بوسه فسطاطین که بناایش نهاده
 و درین نظار نیست دیگر بنامه کذا فی القاموس و در عبارت نام جالو رست صاحب قاموس گوید اصلش قرص
 است سه حرف در و زل است ۲۱ مندر نور انشد مرده ۲۲ +

مثل شغل بازداشتن از فتح فعله بالفتح مثل حتمه ربانی کردن از سمع فعله بالكسر نحو نشده گم شده جستن
 نصر فعله بالضم نحو گدازه تیره شدن از سمع فعل بفتحین نحو طلب جستن از نصر فعل بفتح اول و کسر
 ثانی نحو خنق گلو خفه کردن از ضرب فعله بفتحین نحو غلبه پیره آمدن از ضرب فعله بفتح اول و کسر ثانی
 نحو سرقه در دیدن از ضرب فعل بکسر اول و فتح ثانی نحو غرق کوچک شدن از کرم فعل بضم هاء و صلی بالالف
 شده بهیفا دره نمودن از ضرب فعال بالفتح نحو زبانتن از رفع فعال بالكسر نحو صرف سگ بشتی
 آمدن از ضرب یعنی خواهش کردن ماده سب از کذا فی القاموس فعال بالضم نحو سوال پرسیدن
 و خواستن از فتح و صهی گوید بالضم پرسیدن بالفتح خواستن فعالة بالفتح نحو زاده اید و پرپر شدن
 از سمع فعالة بالكسر نحو رایت در یافتن از ضرب فعالة بالضم نحو بغایه جستن از ضرب فعلیل بفتح اول
 و کسر ثانی نحو میضن زشتیدن برق از ضرب فعلیلة بزیادت تا نحو قطعه بریدن بزیستی از فتح فعلول
 بفتحین نحو دخول در آمدن از نصر فعولة بزیادت تا نحو ضویر سرخ و سفید شدن از سمع مقفل
 بفتح عین نحو دخل در آمدن از نصر مفعیل بکسین نحو سیر تبار یافتن از ضرب مفعلة بفتح عین نحو سیر
 اصله سیر الف شکر شمن کردن از فتح مفعولة بکسین نحو حیرت سنودن از فتح کذا فی التاج و صحاح
 و القاموس و غیره و غیب است از بعین شاعرین و این مصدر را از ضرب فعیط کرده اند فعلی
 بالفتح و الف مفعول و نحو عیجی از خواندن از نصر فعلی بالكسر ذکر می یابد کردن از نصر فعلی بالضم نحو شیهی
 مرده دادن از نصر فعلان بالفتح نحو لیان اصل لیوان و ادایا شده دریا و غام یافت یافت کردن ام
 از ضرب کذا فی التاج و در صرح می آرد و ام ناگذارون و در قاموس تا فتن پیچیدنی ابوجیان در ارتشاف
 نیل و درین لفظ اسره ام نیز بهایت کرده اند و محم بر آنست که اصل برین لفظ اسره است که سبب
 استقلال آن با وجود متعارضش با و با بفتح تبدیل کرده اند فعلان بالكسر نحو حوران بهیهره شدن از
 ضرب فعلان بالضم نحو غفران بهیهره شدن از ضرب بفتحین نحو نوزادان جستن بزیاده از نصر فعالة
 بالفتح و کسر لام و فتح با سبب تمثیل نحو کار بهیته ناخوش داشتن از سمع فعلولة بالفتح و بضم لام اول نحو قیلولة

نیم وز خفتن از ضرب پس مصدر ثلثی مجربین سی و پنج وزن کثیر الاستعمال است بلکه علامه ششمی در مفصل
 بتابعیت سی و بیست و دو وزن کثیر الاستعمال ذکر کرده مصنف وزن کرامیته و قطیعه و قیلولة و نجاته را بر
 افزوده مگر قبول از ششتری و کثیر الاستعمال آورده بود مصنف علام در قلیل الاستعمال داخل کرده و می آید
 ای کسر و وزن مفعول نحو مفعولون معنی ضربت از ضربت آن است قوله تعالی یا ایها المفسون کذا فی القاموس
 و مفعولة نحو مکرهته شدت و سختی از علم و ازان است قولهم رعل ذوکر و سیه مرد صاحب شدت و سختی
 کذا فی القاموس و ناعلة نحو کاذبه معنی دروغ گفتن از ضرب دفعول بفتح فاء نحو قبول پذیرفتن از
 سمع و فتح و برین وزن سوای مذکور و رقبه معنی انتظار و طایفه معنی طهارت و دووع معنی حرکت کردن
 و وضو معنی وضو کردن و نه معنی قدف کردن به روع معنی برانگیختن و قوی معنی آتش فروختن دیده نشسته
 و بعضی از لغویان منصرف در یک لفظ و بعضی در دو کرده اند مفعلة بنعم عین نحو مفعلة باک شدن
 از ضربت درین لفظ ففتح و ضم لام نه آمده مگر مقصود اینجا ضم لام است و مفعولة بفتح فاء و تشدید عین مضموم
 نحو خبورة و مفعولة بفتح و ضم لام و تشدید فاء و مفتحة نحو خبيرة و غیره یعنی تکبر کردن از ضربت مخفی ماندن
 که مصنف در اصول خود برخلاف این کتاب این هر دو لفظ را از مبالغه مصدر شمار کرده و حق نیست
 که در اینجا آورده چنانکه از مضایح بسیار است و مفعولة بفتح و بالف ممدوده نحو رعباء و خاش کردن
 از علم و مفعولة بفتح الفاء و العین نحو کینونة که در اصل کیونونة بفتح و او اول و او را با کرده در یای
 دیگر ادغام کردند بعد یک یا را از کینونة و جو با حذف کردند چنانکه باید و جز آن چون تملکة بفتح و ضم
 لام پاک شدن از ضربت علم و برین وزن غیر تملکة یافته نشد کذا فی نظم اللغات السیوطی و مقدار
 بعضی غنی و قوی شدن از ضرب و نه و علم و خصوصیت و کبر یا و الواحیت و غیر آن که مصنف در
 اصول خود از این شصت و نه ماده نفس کرده و الله بانه ای مصدر یک مسالفة و تاکید معنی مصدر این است
 تفعال بفتح نحو تفعال بسیار گشتن و گردیدن از ضربت فاعله و بلکه درین وزن اختلاف است سی و بیست
 سه بر تقدیر عدم زیادت یا ۱۲۵ این یکت در بعضی اشطقی تبریزی در تنبیهی آورد گویند توشات و صور
 حسنا و اوجو هذا النوع للطلب و اما شد و و عک بهذا الهم والنوع مثل الولوع کذا فی المنه و صاحب جامع المثل
 و نحو معنی قدف از صاحب کشاف آورده ۱۲ منه نوراً شد مرقد ۴۴۴

و بصیرین بر آنند که این وزن مصدر ثلاثی مجرد است مفید معنی تکثیر مانند تفعلیل و کثیر الاستعمال است آنچه
بحر قیاس نرسیده مقول است که چون علامت غشتری را از حالتش پرسیدند گفت کثیر الاستعمال است
پس نروا آنست که قیاسی باشد و بعضی شرح شافیه آورده اند از کثرت استعمال قیاسی بودنش لازم
نمی آید یعنی الی که تخریج و تحسان و تها و سموع نشده و نزد ورا و کوفیان مصدر با تفعلیل است کاف لکافی
شرح التمهیل و الاضی و مصنف اعلام مذہب بصیرین اختیار کرده است که در وزن مصدر و مجرد آورده
دلیل کوفیان چو مناسبات لفظیه و معنویه در تفعیل و تفعلیل است اما اول بحسب اتفاق تفعیل و تفعلیل
در عدد حروف و حرکات و سکات که درانی شرح التمهیل و الاضی گوید اصل تفعیل و تفعیل بود و بار بار الف
بدل کرد و اما ثانی سبب اشتراک هر دو در سبب آنکه و کثیر معنوی دلیل بصیرانی چو در تعاب بدون تعجب اگر مصدر
تفعلیل میبود اصل مصدرش که برون تفعلیل است نیز یافته میشد یعنی گوید کوفیان را در جوابش میسر شد که گویند
تعاب تروک الاصل است فائده دیگر مصدر برون تفعیل هر جا که هست لفتح تاوست اما بکسر تاوست
تلقا یعنی دیدن از علم و بیان معنی میباشند و متشابهی رفتن هر دو از ضرب کاف تا جازم و تصدیق را هم
نیامده و الرابع لهذا آنچه جوهری در صحاح می آورده یعنی بالکسر الاحرفان و هما التبیان التلقا و صاحب قاموس
نیز مواضعش گفته یعنی است بر غفلت از وجود متشابه و عجب است از صاحب قاموس که متشابه را نیز مصدر ذکر کرده
معنی اقبال بجهت شنیدن گردیده و بقی تبیان را از تفعلیل لازم و متعدی خبر آورده و سیکیبویه گوید تبیان بر
سبب آنست و الا تایش مفتوح میبود و بی سببی است قائم مقام مصدر بین مثل غارة که بجای غارت و
نبات که بجای انبات و عطاء قائم مقام عطاش متعطل شود و ضعی از اهل فن نقل میکند که برون تفعیل
بالکسر یکی تازه هم آمده و در آن مصدر تبیان تلقا واتی غیر آن یعنی تموا و تبرک و تضاع و ترابع متشاح
تلقا تمثال تخفاف تروا و تضارب تلعب تتعاب و تعاب و صاحب جہر نیز تازه آورده و کرده و بجا
ترابع تکلام گفته و ابو العلاء این چند وزن دیگر افزوده تلیام تیعا و ترابع و تضارب و تضارب
تقول ترحام ترحا و تطواف تشفاف و این مکتوم سه لفظ دیگر نقل کرده بنا و تضارب تسجار
و تعیالی اکسر فاعلین مکتوم و الف مقصوده نحو و تلی بسیار را و نمودن از نصر صاحب قاموس گوید

بفعل تام یعنی از افعال قصه‌ای و همچنین بحقوق تا حالت در آن مختصست بفعل تصرف تام یعنی از افعال ناقصه غیر
 تصرف نمی‌آید کذا فی الاشارة فی محلی نماز که این فرق در عدد و نوع در مصدر مجز و است اما در مصدر التام
 یک لفظ بقدریه مفید یعنی فعلی عددی غیره باشد خواه بر وزن مذکور باشد نحو *جئت واحدة* یا باشد نحو *نشدة*
 لطیف که با هم المجرعند این الحاجب غیره و تشارح ضعی گوید نزد من آنست که ذواتا نیز برای معنی مفتوح
 سازند مثل *نشدت نشدة* بفتح النون و اینجا است که سیبویه میگوید اذ اردت الواحدة من الفعل
 بعت بها ابدأ علی فعله علی الاصل لان اصل المصاد فعل انتهى و ضعی میگوید من در کتابی موافق قول ابن جاسر
 نیافته ام بل اخلق المصنفون ان المزة من الثلاثی المجرع علی فعله انتهى و غیر ثلاثی مجز نیز بقرائن مفید هر یک
 از معانی عددی نوعی و غیره شود خواه ذواتا باشد خواه قائمه واحدة و در خبر نشدة بجزئی برای مرة و نوع لاقی کرده
 باشد نحو *اكرامته و تسرته فائدة* در بعض مصادر قریبانی سازند نحو سائیه بفتح سیم و کسرة هزه و بقیه هزه
 بر یا اصله سائیه بقیه و او بر هزه بر وزن مفاعله چون هزه بر او مقدم شد و او را یکو ند بر وزن مفاعله
 و همچنین سائیه بزیادت یا می‌شده و سائیه بر وزن مفاعله چون هزه رابع یا بر او مقدم کردند
 سائیه بر وزن مفاعله شایسته بقاعده مری سائیه زید فائدة دیگر مصنف علام اوزان مصاد و مشهوره
 ثلاثی مجز درین کتاب سی و پنج آورده و با غیر مشهوره مع مبالغه چنانچه وزن و ابن مالک در تسبیل
 بدون تفریق شخصت و پنج و مصنف در اصول یکصد و پنج من اراد الاطلاع فلیرجع اليها و بعد از
 احصا نمیتواند شد و اسم مشتق شش نوع است احتراز است از فعل مشتق که آن سه نوع بود نامی مضارع
 امر کس مطلق مشتق به قسم باشد یکی اسم فاعل و آن مشتقی باشد از مصدر و آن ذاتی که معنی مصدر برده و قائم
 باشد بدون زیادت بطریق حدوث و زلفه من الثلاثی المجرع فاعل فاعلان فاعلان هر سه برای مذکر
 و گاهی فاعل فاعلان برای مؤنث آید نحو *حالف حالفان* حامل حاملان و از عند سیبویه و نیز گویند
 تأمر و مقدر است و فیه نظر لوجود حالت و نزو خلیل از طغات اسم فاعل است معنی صاحب حمض حل
 چنانکه کاس صاحب کسوت و اگر اسم فاعل میبود غیش لباس لای شانه میشد زیرا که کساة متعدیست کذا

قال المصنفُ فَأَعْلَةً فَأَعْلَتَانِ فَأَعْلَاتُ هِرْسِهْ بِرَاسِ مَوْتِ وَوزنه للمبالغة كَمَا فِي مَبَالِغَةِ قَاسِلٍ
 قِيلَ بفتح اول و كسرتانِي نحو خذرم و بسیار پرهنز کننده كذا في الصلح و التاج اعلم فَيَعْلِلُ بفتح اول و كسرتانِي
 نحو عليم بسیار داننده اعلم فَعُولُ بفتح اول و ضم تانِي نحو فَرَّقَ بِسِيَّاتِ رِسانِ اعلم كذا في القاموس و التاج
 فَعَالٌ بفتح و تشديد عين نحو علام بسیار داننده اعلم كذا في القاموس و هذا الوزن كانه مطروكه قال المصنف
 فَعَالٌ بِضم و تشديد عين نحو كِتابِ بسیار بزرگ اكرم كذا في القاموس فَيَقْعَلُ بالكسر فتح عين نحو مخبرم شمشیر
 بسیار برنده كذا في ديوان الادب و مشک بسیار پر از ضرب كذا في القاموس فَيَقْعَالُ بالكسر نحو فضال بسیار
 صاحب فضل از نصر و علم كذا في القاموس فَيَقْعِلُ بكسیم و عین نحو سطبق مرد بلغ از ضرب كذا في القاموس
 فَيَعْتِلُ بكسر فاء و عین مشد و نحو سلیت بسیار سكوت کننده از نصر كذا في القاموس فَعَلَّةٌ بضم اول و فتح
 تانِي نحو حكمة بسیار خنده اعلم كذا في القاموس اِنْ زَنَ كُوبَا مطروست از هر ثلاثی مخبر و كه خواهی بنا کنی كذا
 قال المصنف فَعَلٌ بضم و تشديد عين مفتوح نحو قلب بسیار دانه به تعلیبات امور و واقف بمر و سفر زمانه اخبر
 كذا في التاج و نحو ذلك مثل فاروق و كذا بنیان و خیر آئی مبالغه را و ران بسیار است كه بخواه و سه وزن
 از ان مصنف علام در اصول خود آورده و زیاد التاء للتاكيد ای گاهی تا بر سه زیادت مبالغه را بشود
 نحو عَلَامَةٌ وَفَرْدَةٌ وَجَرَامَةٌ و معانی اینا گذشت و مشتق دوم اسم مفعول و آن مشتق باشد از
 مصدر بے ذاتی كه بر فعل واقع شود بدون ملاحظه زیادت و زنه منه ای من التثانی المجسرد
 مَفْعُولٌ مَفْعُولَانِ مَفْعُولُونَ هِرْسِهْ بِرَاسِ مَفْعُولَتَيْنِ مَفْعُولَاتُ هِرْسِهْ بِرَاسِ مَوْتِ
 و این وزن بیشتر و مطروست و گاهی می آید بر فَعُولٌ نحو مَحْمُولٌ معنی فرستاده شده و ارجحاح معلوم
 میشود كه این لفظ از باب افعال است چنانكه میگوید اَرْسَلْتُ فَلَا تَانِي رِسَالَةً فَمَحْمُولٌ مَرْسِلٌ و در كتب
 مشهوره از بحر ضبط کرده اند و فَعِيلٌ نحو قَتِلَ از نصر معنی كشته شده كذا في القاموس فَعَلَّةٌ بضم
 شمشیر خنده زده شده اعلم كذا في الصلح و مصنف این را اصول براسی مبالغه گفته و قَالَ فَعَلٌ بفتح عین
 قبض بالتحريك معنی قبض کرده شده از ضرب كذا في القاموس و فَعِلٌ بالكسر نحو عین معنی چیر كه آن را

فج کسندار فتح گذانی القاموس فاجعل التحوذ افق بمعنی مدفوق آیه نخته شد از نصر ضرب گذانی القاموس
 فاکمه علامه سیوطی در مری آرد فاعل بمعنی مفعول در کلام عرب مختص بفتح فاعل است و آتوق که مذکور
 شده و ثواب سائف بمعنی خاک با برده و پسریده و عیشته رضیه بمعنی عیش من ضعی پسندیده و سرگرم یعنی راز
 مخفی و کلیل بمعنی شب خفته شده بمعنی شبی که در آن خواب نگیرد لیکن مصنف افق را در محقات هم فاعل بمعنی
 صاحب افق آورده و مشتق سوم اسم تفضیل و آن مشتق بر می تمام زیادت بمعنی مصدک باشد از ثلاثی مجرد
 تام متصرف قابل المعنی الزیاده و النقصان خالی از یون عیب ظاهری ما کون از کاف فاعل فاعل است
 ممکن نزد ابوجمان شادست میزانه آسی و زنه مصنف ریخا و بعد آن آکر خلاف اسم فاعل و مفعول
 و صفت شبیه لفظ منه نیارده از نخبه که این هر دو از غیر ثلاثی مجرد دنیا بند پس حاجت بذکر لفظ نبوده آری
 اگر ارامی بمعنی تفضیل و آکر از غیر ثلاثی مجرد مقصود باشد مثل هوأ شدة اکرا ما و اقوی اخرجا و مایه الاخر ج تعبیر
 نمایند افعّل بالفتح بر می مذکر فاعلی بضم بر می مؤنث هر دو بمعنی کار کننده و تروالجمع المکسر منها افعال
 بکسر عین جمع فعل و فعل بضم فافرح عین بانسین جمع فعلی و اجمع سالم اول فعلکون و ثانی فعلیات
 آید و انچه زربان عامه طلبه العلوم فعل بدون تنوین شهرت دارد و غلط محض است و مثلاً غلط لفظ
 آخر معدول از آخرین یا الاخرست و لفظ مذکور اگر چه معدول غیر ممنون است اما از اعتبار عدل ران
 اعتبار شدن الفاظ دیگر لازم نمی آید و مشتق چهارم اسم الله میزانه افعال و مفعلة مفعلة بالکسر
 فتح عین نحو غیظ بمعنی سوزن که آنه خیاطت است و رکنش جاروب که آنه صاف کردن خاشاک است
 و مفتاح بمعنی کلید که آنه کشادن است و این اولین ثلثه قیاسی اند بمعنی که بعد ماع بر هر غیر که
 او را است فعل فعل بدل باشد اطلاق کتبه آنکه از هر ثلاثی مشتق قشش توان کرد اگر چه مسمرع نباشد

سلف و قوتی که
 بر وزن اسم فاعل
 آید و کما نسب
 جمع بر تناسک
 و از آنکه مفعله

سلف و مصنف گوید که جاد افق را بر این نصب برین تقدیر افق بمعنی هم فاعل باشد از سه درشته مفعله بمعنی غیر ثلاثی
 مجرد نیاید و قوله تام اخر است از افعال ثلثه کاف غیره و قوله متصرف اخر است از افعال غیر ثلثه فاعل بمعنی
 الزیاده و النقصان اخر است از ثلثه مات و قوله خالی از یون و عیب ظاهری اخر است از ثلثه سواد و بیاض و عی عور
 ازین جمله فعل است تفصیل نیاید بلکه از هر دو نوع اخیر بر سه صفت می آید و تخصیص عیب ظاهری اشارت است بآنکه از
 عیب باطن متعل متعل بدل و اصل درین صورت هم قیاسی باشد و آنچه میگوید این است که گفته اند تا ویش آنکه مراد از ان
 حقن ظاهر است اعتبار از ثلثه و از آنکه مفعله

کذا فی النظامی و نزد بعضی ذواتا اسمای است کذا فی الجار بر روی تذکیر تانیث در آن برابرست و عجب
 است از بعضی شرح که مفعول را بر اسم مذکر و اخیرین را بر اسم مؤنث قرار داده و این تذکیر و تانیث
 و رسم الی معنی نذر و وقتاً فعالاً بالکسر نحو مراد که نذر بافتن از نصر کذا فی التاج و الجمع لا و ان الاثنی عشر
 مفاعیل نحو ناط و مکنس و لثالث مفاعیل نحو معالج و لالرج اقلیل مفاعیل نحو سر و شکر و مکنس
 بضم کین و تشدید ثانی معنی کو و مکنس بالضم و بضم ثالث و بفتح آن نیز بر وزن مصنف و شرح اصول
 می آر و چون بعضی از اسما مصدر بهیم قریب المعنی باسم الیه بودند و در لفظ مخالف لهذا از توهم می کشند و آنها
 کرده اند و نه بحقیقت آنها از افراد اسم که بعضی مطلقاً و بعضی با شش نیستند از سی هم خاص الیه فعل واقع
 شده اند و لذا این بار در اصول از لواحق اسم الیه شمار کرده و آن چند لفظ اند مثل تو و بالفتح لما یوقد النار
 و یتوق بالفتح و اوس قی و اور مستطاع مثل مخرج بضم ثانی و اوس خشک که و یبغی انما از مذکرین مثل مخرج
 او نه و بکینه و غیره که در آن روغن گذارند کلمه زیادت تا بر وزن مذکور رسمه و ان مفعول مثل مخرج و بفتح صام
 نیز بعضی سیف کذا فی شرح المصنف للأصول ابن مالک در القیه محضه معنی آینه و شانی منقرضه
 چاه تنگ نیز آورده و مشتق نخیم اسم ظرف است مشتق از مصدر یخیم قور فعل در آن از زمان مکان و در
 مند مفعول و بکسر العین و مفعول یفتح آن اما اول ز مثال اوسی مطلقاً و مضارع مکسو العین ناقص
 و اما ثانی از ناقص مضاعف و یفیعین مطلقاً و از مضارع غیر مکسو العین بعضی در جعل مفتح سازند
 و چند سی صحیح از نصر بالکسر نشا آمده اند چنانکه در کلام مصنف قریب برخواهد آمد و الجمع مفاعیل و این چهار
 مشترک است میان طرف و دو صیغه اول اسم الیه و مشتق ششم صیغه شبیه اسمیکه در غرض شمع است معنی
 و چیزیست معتبر بود اگر چه در واقع حادث و عارض غیر لازم بوده باشد و صفت مشبیه اگر چه رباعی و خماسی
 مثل یخیل بر وزن قمر طر و قد عمل نیز می باشد اما مقصود مصنف از آن تکیست بر تیره عدم فکر باشد
 رباعی و خماسی و عدم اشتقاق خماسی معناه مصنف صفت مشبیه را قسم شمع قرار داده و لهذا مصنف
 را بر آن تانیث نمی بایستاده در آن مقصودست که بمقابلش نیز میان یانته باشد و از تانیث لفظ عیبه یانته
 مقصود است بر این معنی سلم است و او را شدم قد است یعنی عیبه می باشد یانته و شمع و تیره

علام در اصول خود این هر دو را بذیل هم را بی خماسی آورده پس تخم صفت مشبه بخماسی در اینجا بنا کرده
بعضی شروع واقع گردیده بجاست و او ذانها مندا می اوزان مشهوره اش از کلماتی مجرب و بطرز سماع نیست
فَعَلَ بِالْفَتْحِ نَحْوُ صَبَّ سَخَتْ اِزْكَرْ كَذَا فِي التَّاجِ فَعَلَ بِالْكَسْرِ نَحْوُ صَفَرَ خَالِي اِزْكَرْ كَذَا فِي التَّاجِ فَعَلَ بِالضَّمِّ
نَحْوُ صَلَبَ سَخَتْ اِزْكَرْ كَذَا فِي التَّاجِ فَعَلَ بِفَتْحَيْنِ نَحْوُ حَسَنَ نَبِكَ اِزْكَرْ وَنَصَرَ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَلَ بِفَتْحٍ
اَوَّلٍ وَكَسْرٍ ثَانِي نَحْوُ شَرِبَ رَشَتْ اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَلَ بِفَتْحٍ اَوَّلٍ وَضَمٍّ ثَانِي نَحْوُ خَدَسَ يَرِكُ اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ
فَعَلَ بِكَسْرٍ اَوَّلٍ وَفَتْحٍ ثَانِي نَحْوُ رَغِمَ كُوشَتْ پُراننده زهر جاله بسبب فربهی باشد كَذَا فِي الصَّحاحِ فَعَلَ بِكَسْرَيْنِ
نَحْوُ بَرَزَ كُوتَاهُ وَزَيْنَ فَرِهَ فَانْدَهَ جَوهری از قلب نقل میکند که از صفات برین وزن سوای بلز و ابد
نیامده فَعَلَ بِضَمٍّ اَوَّلٍ وَفَتْحٍ ثَانِي نَحْوُ طَحَّمَ شَبَانَ نَاهِرَانَ بِرُودَشِي كَبُضْ بِرُيُضْ اِزْكَرْ كَذَا فِي الصَّحاحِ
وَالْقَامُوسِ فَعَلَ بِفَتْحَيْنِ نَحْوُ جَنَّبَ نَحْضًا بِاَكْ مشهور اِزْكَرْ كَذَا فِي التَّاجِ اَفْعَلَ بِالْفَتْحِ وَفَتْحِ عَيْنِ نَحْوُ
اَبْيَضَ سَبِيحًا عَلَیْهِ كَسْرَيْنِ نَحْوُ ضَامَرَ اَنْصَرَ وَكَرْمَ كَذَا فِي الْقَامُوسِ وَاَيْنَ وَزَيْنَ بسیار کثیر است حتی که
بعضی بخامش کرده اند اَبْوَسِيَانْ گویا التقات نباید که و بسوی شخصی که زخم کرده است که صفت مشبه
بر وزن فاعل نیامده فَعِلَ بِالْفَتْحِ وَكَسْرَيْنِ نَحْوُ حَمِيدِ اسْتَوَارَ اَنْصَرَ كَذَا فِي الصَّحاحِ صَلَحَ جَوِدٌ وَاَوْرَاكَ اِزْكَرْ
وَرِيَادُ غَامِ كَزْدَ بَقَانُونَ سَبِيحَ فَعِلَ بِالْفَتْحِ اَوَّلٍ وَكَسْرٍ ثَانِي وَكُوسُونَ شَنَاءَ تَحْتَانِي نَحْوُ خَمِيمَ مَهْرَانَ اِزْكَرْ
كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعُولٌ بِالْفَتْحِ اَوَّلٍ وَضَمٍّ ثَانِي وَكُوسُونَ وَاَوْ نَحْوُ رُوقِ مَهْرَانَ اِزْكَرْ وَفَتْحِ وَاَعْلَمَ كَذَا فِي الْقَامُوسِ
فَعَالَ بِالْفَتْحِ نَحْوُ جَبَانَ يَزْدَلُ اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَالَ بِالْكَسْرِ نَحْوُ جَبَانَ شَرَفِيْدَكَرْ وَمُؤْنَتْ دِرَانَ
بِرَبْرِست كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَالَ بِالضَّمِّ نَحْوُ شَجَاعَ دَلِيْرَ اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَالَ بِالْفَتْحِ وَتَشْدِيدِ عَيْنِ
نَحْوُ بَرَقَ رُوشَنَ اِزْكَرْ وَنَصَرَ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَالَ بِالضَّمِّ وَتَشْدِيدِ عَيْنِ نَحْوُ كَبَابِ بَرِزْكَ اِزْكَرْ كَذَا فِي الصَّحاحِ
فَعَلَى بِالْفَتْحِ وَالْفَ مَقْصُودُهُ نَحْوُ عَطَشْتَنِي زَيْنَ نَشَنَ اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَلَى بِالضَّمِّ وَالْفَ مَقْصُودُهُ
نَحْوُ حَبَلِي زَيْنَ بَارِدًا اِزْكَرْ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَعَلَى بِفَتْحَيْنِ اَلْفَ مَقْصُودُهُ نَحْوُ حَمِيدِي بِجَاسَ عَمَلَهُ خَرَجَنده
اِزْكَرْ دِيَانِ سَايَهَ خُودِ سَبَبَ اِزْكَرْ اِزْضَرْبَ كَذَا فِي الْقَامُوسِ فَانْدَهَ صَاحِبِ صَحاحِ وَقَامُوسِ آورده اند

انجوشک و کلان شکستش در پیشش بکشتن شکان شکا میکند گویند از پزندگان اول آوردنه برای خدا
 داشت است کذا فی القاموس فی سیش در کاک هندیست شوده است عتیق بضم تین گدوئی گروه دوم
 در یسان فو آمده علت انحصار ثلاثی مجرور در اولان ده گانه آنست که از حروف سه گانه حرکت و سکون
 اگر سبب محل تغییر و عراب اعتبار ندارد و سکون اول سبب تغذیه ابتدا ممکن نبود پس متغیض است قیاس نظام
 فتح و ضمه و کسره فاما فتح و ضمه و کسره و سکون عین دوازده وزن میشد از آنجا فعل یکسول اول وضع ثانی
 و فعل یا لعکس سبب ثقل متعل نشد و اول ثقل است از ثانی زیرا که در اول خروج از ثقیل بسوی ثقل
 لازم می آید و در ثانی بالعکس کذا فی الرضی و مصنف گوید اول سبب اشتغال با لذات متعل نشد و ثانی
 محمول است بر آن زیرا که در اول ثقل از زیرین بیالاست چه هنگام خواندن رفع هر دو لب جانب بالامر
 میشود و ضم میگرد و هنگام خواندن جریا لب زیرین کشیده میشود پس اول ثقیل با لذات است یعنی
 که رسیدن حجاز ثقیب بر کوه بدون حرکت قسمی ممکن نبود و ثانی این وزن در اسم و فعل هر دو نیامده بجز
 نیزه اول که حرکت طبعی می تواند شد و ثانی این وزن در فعل ماضی مجهول مطرود است سبب عروض و فرعیست
 از مبنی للمفاعیل کلمات چند در اسم نیز آمده مثل کرم و فعل پس آنچه صاحب قیاس می آرد که در این
 نظیر خود نداده و بیجا است و عجیب آنست که خودش در کرم مینویسد که کرمی آری در فعل توجیه ممکن است
 که فرع دخل مثل کف است اگر گوئی نیک قول تعالی و اسماء ذات الحکیم در قراءه این احتمال کذا فی
 المنصرح یا در قراءه ابی مالک غفاری کما قال ابن جینی موجود است گوئیم نزد معتقین این را ثابت نیست و
 بقیه تسلیم بامش بضم تین است حالا با اتباع تله لفظات که ماقبل دست کسره داده اند و سکون لام را
 اعتباری نیست زیرا که سکون فتح قوی نمی باشد چنانکه ضم لام در آخر شد که لام را با اتباع دال ضمه داده اند و بعضی
 بر آنند که این لفظ متعل نیست بلکه از داخل است در جمله بضم تین و داخل در حرفین نیز آمده کما فی
 الشافیه و ابن مالک شرح کانیه و شیخ رضی در شرح شافیه این جواب را خودش کرده اند که حجب است
 تقدیر ثبوت جمع حاک است معنی را میگوید در یک باشد و حجاب کسرتین بر تقدیر ثبوت مفرد است و داخل
 و ترکیب می آید و مفرد است بعد نیاید بعد افضل مثل این بسیار کمتر است اگر گوئی در ضرب معروض و ثقیل مجهول

وزن فعل بحسب اول و ضم ثانی موجود است گوئیم این وزن وقتی ثقیل باشد که سه و
حرکت لازم باشد و در لفظ اول حرکت ثانی و در ثانی حرکت اول لازم نیست فاده و دیگر الیجان
از ابو الفتوح می آید که بعضی از نحویان وزن و دل را قسم یا زده اند و ثانی را قاعده اند و نزد محققین
در وزن است انتهای و آنرا در جواب اوزان مذکور در اجانب محققین گفته اند که دل دریم مقول
فعل و دل لغتی است در و عمل گفتند که فی الارشاد اگر گوئی نقل فعل در و عمل گفته اند و
دریم هم جنس که بمعنی حلقه در است زیرا که نقل جز در اعلام نمی باشد صرح بلانهری فی التصحیح با کسی
و ثانی را یعنی جانور مشابه براس و نیز اسم جنس گفته در بنصورت نقل در و ثانی ممکن جوابش آنکه بیانی گوید
نقل گاهی در اسم جنس نیز می باشد که قاله الانهری فی التصحیح و ضعیف گوید اگر چه در اسم جنس است با قدر صریح
آمده که قوله علیه السلام ان الله ناکم قبیله قال و بریدی عن قیل قال علی ابقار الصورة افعلیه و است بر
بنی تمیم در گفتند مذکور گفتند بالکون بخذف کسر عین گفتند بحسب کات و سکون یا نقل حرکت عین کلمه
بفا بعد از الیه حرکتش و این دو فرع عام است در اسم و صفت اگر عین کلمه حرف حلق نباشد و الیه
فرع جابز بود و چنانکه مصنف گوید و در غنث مثل گفتند فخذ بالفتح بخذف حرکت عین فخذ بالکسر
نقل حرکت عین بفا بعد از الیه حرکتش فخذ بکسرتین یا بدل فته فاکسره برائے مناسبست عین و
در عَصَدُ عَصَدُ و در اَبَلْ اَبَلْ بخذف حرکت عین کلمه و در قَعْلُ قَعْلُ بضم عین کلمه بر عایت فا
کلمه و در عُنُقُ عُنُقُ بخذف حرکت عین کلمه و به ترتیب در اسمی ده گانه آنست که فتح اخف الحركات
مقدم است بر کسره و کسره بر غنة و لغز مفتوح الفاء را بر کسور الفاء و کسور الفاء را بر مضموم الفاء و مضموم
و من بعد ساکن العین را بر مفتوح العین و آنرا بر کسور العین و آنرا بر مضموم العین که هر یک از دیگر
به ترتیب خفیف است قرار دادند و همچنین است حال کسور الفاء و مضموم الفاء و باقی مجرد را این وز نیست
با اعتبار استقرار نزد سیدویه و تابعانش و نزد اخفش شش چنانکه بیاید اگر چه متساوی و پنج باشد نه
زیرا که اگر هر سه حرکت فاراد چهار حالت عین ضرب کنند دوازده حاصل میشود و از ضرب دوازده بکسر
اربعه اتم اولی چهل و نه است بهم میرسد و از آنجمله یون سه مثال را یافتیم و کسره فتح سکون عین
و لام ادنی سبب اجتماع ساکنین حذف کنند چهل و پنج باقی میماند که ادنی الرضی جعفر تحقیقش

گذشت زبرج بالکسر و کسر ثالث زینت از نقش جامه و معنی زروا بر تنگ که مخرجی داشته
 باشد کذا فی القاموس بفتح القاف بالضم و ضم ثالث کف مع انگشتان و چنگال شیر و نرود
 بعضی بچا زورنده قائم مقام انگشت انسان باشد و نام قبیلہ ست کذا فی القاموس
 درهم بالکسر و فتح ثالث معرب درم یکی از نقدین که نهابر عرف از نفقه بوزن سیم باشد و این
 لفظ اگرچه اصل کلمه عربی نیست لیکن چون بوزن عربی است تمثیالش مضایقه ندارد فاعل لا اجمعی گوید
 برین وزن سوای درهم و حجر یافته نشده و متاخرین صفدر و عند و سلیع را افزوده اند و بعضی
 برانند که های سلیع زائدست کذا فی النسخه الا زهری و صاحب قاموس هر بر اینر مثل درهم آورده
 صاحب ارتشاف های حجر از بعضی زائد نقل کرده قمر کجسر اول و فتح ثانی شتر قوی فرزند کوا
 و چیزیکه کتاب دران محفوظ دارند از صندوق و غیر آن کذا فی القاموس و وجه ترتیب بیان اوزان بسو
 اتقل نقل کرده اند یعنی اول مفتوح بعد مکسور بعد مضموم آورده و درهم ساکن بعین را بر قطر ساکن
 اللام مقدم کرده زیرا که سکون تخفیف است و خفت مقصود میباشد پس هر چه دران مقصود مقدم بود از
 اول ذکر کردند قبل و حذبت بالضم و فتح ثالث مخ سبدر از پاکه بندیش بذا و آنکس پورا گویند و نزد
 بعضی مخ مروند بعضی یعنی شتر فرقه بوله و حذب زیادت و اعطفت یعنی بعضی برای پنج وزن مذکور و دران ششم
 نیز افزوده اند و این قول اخفش و کوفیان است و سیبویه و جمهور بر همین حذب بضم دال روایت میکنند و
 در وزن برتن داخل میکنند و بعضی جواب داده اند که حذب فرع مجاز است بحد الف خا ساکن
 دال مفتوح کرده اند کذا فی شرح التمهیل و شرح فی گوید درین جواب تکلف است زیرا که محلب برقع بضم و
 نته ثالث از سر المنقول است اگرچه مشهور درین باب فتمه ثالث است لیکن
 منقول از لغت اگر چه غیر مشهور باشد مقبول است پس اینها را چه خواهند کرد
 و این هشام گوید حذب و حذب و همچنین محلب و برقع اوزان مستقله نیستند بلکه
 در مضموم ثالث اند زیرا که کدام مفتوح ثالث سموع نیست که سموع سموع نباشد
 بلکه همه غالب از فتح است آری و بعضی مضموم ثالث فتح نیامده مثل برتن و برجد و حفظ با کلمه
 این ترسیع محبت و عدم استقلال انت مذکوره پیدا است اما حق بجانب اخفش و کوفیان است زیرا که میگویند بانی عنه

فاولام ثانی و سه ازان از سکون عین و هر دو لام حاصل میشود یکصد و مفقود و یک میماند
 کذا فی الرضی سفر جمل بفتحین و فتح رابع یوه بی و آنرا آبی نیز گویند قد عمل بضم اول و فتح ثانی
 و کسر رابع شتر مزبه کذا فی القاموس و معنی شتر نیز گویند ما اعطانی قد عملاً ای شکیا کذا فی الرضی
 بحموش بالفتح و فتح ثالث و کسر رابع پیر زن و زن زشت و خرگوشش شیر دار و از دهاس
 نشن کذا فی القاموس قرطح بکسر و فتح ثالث چیزه اندک فائده ابوحیان در ارتشاف
 چند وزن خامی دیگر آورده و از آنست قرطح بضمین و ضم رابع و عقرطل بکسرتین و کسر رابع در
 سبطر بکسر اول و فتح ثانی و رابع و مسند بضم و فتح ثالث و زلفه بالفتح و فتح ثالث و رابع و هندع
 بضم و فتح ثالث و کسر رابع و گفته که این وزن را ابن سراج ثابت کرده و سیبویه نیاورده انتی بحاصله
 و شراح رضی می آرود حتی آنست که نون هندع ناله است زیرا که حرفیکه شکوک الاصله و الزیاده می باشد و هر دو
 وزن باز یادت و اصلت ندارد بوجهی که زیادت آن حرف اولی باشد صریحاً ثلاثی و رباعی محصورند یعنی
 محققین اهل فن هرگز آنها نکرده اند بسبب کثرت و عدم انضباط و مراد ازان غیر ثنائی و رباعی نیست زیرا که جمله کلمات و ابجد
 هزاران را بهر ارباب باشد بشمارند چه خاصه و چه غیر ثلاثی و رباعی و این قول حمز است از نسب سیبویه که مثله ثلاثی مرید باشد
 و شت گفته و از قول زبید که شتا و چند مثال بران افزوده کذا فی التصحیح للاربعی المرابعی مرید نیست ثلاثی مرید
 کثرت نبیانکه در ذوالزیاده خواهی دانست و جماعی مرید پنج وزن است عَصْرُ فَوْط بالفتح و فتح ثالث
 و ضم رابع و سکون و او جانور است که چک تراز کر باسه نرم و نازک باخطوط سیاه و سفید و چون دمش
 را برزند تا در یکجهد و بند سی آنرا با منی گویند و هم درین معنی است عَصْرُ فَوْط و نزد بعضی بعضی کر باسه نیز
 کذا فی القاموس خر جلیل تحقیقش گذشت قرطوس بالکسر و فتح طاء و ضم موحه و سکون و او بفتح و فتح ثالث
 نیز آمده لیکن مراد مصنف کسر الفاست زیرا که برائے مفتوح فقط عَصْرُ فَوْط آورده یعنی دانه ناة
 کلان شد کذا فی الرضی و شرح التمهیل و این لفظ در مرکب فن مثل ارتشاف ابوحیان و مضر هر
 اللغات سیوطی و تسهیل ابن مالک شافیه و غیره مامور است لیکن در معتبرات لغت مثل صحاح
 و معجم و تاج و دیوان الادب و تاج المصنوع و الکامی فی الاسامی و نهایت حسرتی و
 مجمع البحار و غیره اثره ازان پذیر نیست اما صاحب قاموس قطرب پس را بفتح و فتح ثالث

و کسر آن بمعنی کزدم شد دیش و با قه سرعته السیر باشد بیده آورده پس شاید که قریبوس قلوب
 البعض قلوبوس است الشد علم قبضه ثری لغتین و سکون ثالث فتح الرابع و خامس شتر بزرگ و پنجم شتر
 لاغر و جانور است و ریائی و هر چه کلان و شدید باشد کندانی القاموس و الفس برای تانیث نیست الا در
 قبضه اجتماع و تانیث لازم آید و هو غیر جائز فی الکلمة الواحدة و لهذا منصرف باشد کندانی
 النظامی و نه برای الحاق زیرا که کلام کلمه سداسی الاصل یافته نشده تا با دو ملحق گفته آید بلکه
 زیادتش برای تکثیر و اتمام کلمه و بنائے است و همین است معنی قول شارح رضی هی الف مزید تکثیر
 الحروف و چهار پروی گوید همین است معنی قول زعفرانی و هی فی قبضه الف کخ الف کتاب الاثنا فثقا
 علی الفایه بکذا ذکرست شرح المادی و یظهر لک من هذا ان ما ذکر فی الصحاح من ان الف قبضه فی الحاق
 بنات الخمسة بنات الستة غیر صحیح است بخند الیس بالفتح و فتح دال و کسره و سکون ثناء تحتانی
 شراب کندانی القاموس جوهری گوید شراب را سبب قدمت باین نام سمرگر دانید
 و ازین جهت گندم گفته را نیز گفته اند یعنی مراد از شراب گندم است و زش فعلیل
 ست پس نوش اصلی بود و تزو بمعنی فعلیل پس نون زائد باشد و در مصحح
 از رباعی فرید خواهد بود و دلیل اصالت نون و خماسی بودنش وجود
 نطق است مثل بر قیود و در بیس و سبیل و جفلیق و علجیس و غیرها

فصل بدانکه مصدر و فعل و سایر مشتقات بود و گونه لغت ثلاثی و رباعی
 و هریک ازین هر دو نیز دو نوع است فجرد و مزید و این مذمب بصریان است اما کوفیان
 رباعی و خماسی را مسلم ندانند و کلمه را مخضر در ثلاثی مجرد و مزید نیستند مگر فرا از
 ایشان گوید زائد در رباعی حرف آخر است و در خماسی دو حرف آخر و کسائی گوید زائد در رباعی
 حرفیت قبل آخر معذرا و زان رباعی و خماسی بالهمز یا ان اتفاق دارد یعنی وزن جعفر و مفرع
 نزد ایشان نیز فعل و فعلل است حال آنکه اتفاق بگنجان بر معنی که حرف زائد غیر ملحق و مکرر
 بعینه در وزن میباشد منقعی است که وزن جعفر فعل یا فعلل باشد پس مسلمات ایشان
 یا مبرگر است از آنکه اگر گوئی فعل تعجب فعل تفضیل رباعی میباشد حال آنکه قول فعل و سایر

له
 الاثنا فی الیوم
 خمس سکه
 و نقد هم
 شتر و بدیس
 و کسین و پرو
 و سلسیل
 و زم در دال
 و نام چغندر
 است جفلیق
 وزن فیه علیل
 و کسائی و س
 و در المصنف

مشتقات بر دو گونه است تقاضای آن میکند که هر یک از اینها نیز ثلاثی در باعی باشد
 گوئیم مراد آنست که اینهمه از ثلاثی و رباعی خالی نیست نه آنکه هر واحد دو گونه است لیکن مصدر
 و مشتق در اطلاق مجرد و مزید تابع فعل ماضی خودند جواب سوال بقدرست تقریر
 سوال آنکه بسیاری از مصادر و مشتقات متلبه حروف زوائد و آنها را مجرد گویند مثل ضرب و ضار
 که تا و الف بین هر دو نایست و حاصل جواب آنکه در اطلاق مجرد و مزید باقی آنهاست پس هر چه پیش
 مجرد است خودش را نیز مجرد نامند و الا مزید ثلاثی مجرد لفظی است که در و یاد ماضی و حرف
 اصلی باشد و پس مراد از قوله در ماضی است مثل ضرب از قوله در ماضی و مصدر و سایر مشتقات هوای ماضی مثل
 ضارب ضرب و بگر گوی گاهی در مصدر و صفت شبه به حرف اصلی باشد فقط مثل ضرب و حسن پس
 مثل این مصدر و مشتق دو و یاد ماضی از حروف اصلی باشد هر دو صادق آمد و حرف یک بر لای
 انفعال است ازان ابای کند گوئیم مراد است که ازین هر دو خالی نباشد و کلمه یا برای منتهای خلوص است
 پس اجماع و صدق هر دو بر شی و احد مضائقه ندارد و مراد از ماضی صیغه واحد مذکر غائب است
 و الا صیغهای دیگرش خالی از حروف زوائد نیستند باید دانست که ثلاثی و رباعی نزد اهل فن آنکه
 در و سه یا چهار حرف اصلی باشد و مجرد آنکه در و حرف زائد نباشد و مزید آنکه در و زائد اسم نیز بود و این تعریف
 را شامل کرده اند با هم فعل کدانی شرح التسهیل و غیره من المتعبرات و چون برین تعریف وارد می شد
 که بسیاری از مصادر و مشتقات مجرد و حروف زوائد نیز دارند و جالبش دادند که مجرد و الا و بالذات
 ماضی است و باقی بالعمر من صفت مصدر یا یعنی که ماضیش مجرد است چنانکه مصنف اول گفت مصدر
 مشتق در اطلاق مجرد و مزید تابع فعل ماضی خودند و بعضی دیگر برای دفع سوال مذکور تعریف ثلاثی چنین
 کردند آناه در ضمنی او سه حرف اصلی باشد و علی بن النقیس تعریف باعی مجرد و مزید کانی بعضی المختصرات ازین
 تعریف غرض مذکور بلا شبهه ساقط گردید لیکن سوالی دیگر پیدا شد که این تعریف بر نفس معنی صادق نیست و الا
 لازم آنکه هیچ زبانی دیگر باشد لهذا مصنف علام برین تعریف لفظ در و افزود تا بر معنی نیز صادق باشد
 معنی المدفع سوال مذکور ازین تعریف بدون زیادت لفظ در و نیز ممکن است باین طور که گوئیم ثلاثی و رباعی مجرد و
 مزید در و یا بحقیقت صفت مجزوع است پس خلاصه تعریف آنکه ثلاثی مجرد مثلاً با معیت که ماضیش تنها

حرف اصلی داشته باشد و این تعریف بر مجموع باب با همه تصرفات بلاریب صادق
ست اما صدق مجرد بر یکی از صیغهاست باب باعتبار آنست که صیغه است از صیغهای
باب مجرد از قبیل اطلاق کل بر جزو این معنی بر ماضی نیز صادق است که آنهم صیغه ایست
از صیغهاست باب آری بر معرف مذکور اینقدر لازم می آید که معنی ثلاثی و رباعی در جامد دیگر
باشد و در مصدر و فعل مشتق دیگر حال آنکه اهل فن در معنی فرقی نه کرده اند و مخفی نماند که
کلام مصنف آخالی از خلط بحث نیست زیرا که مستفاد از قوله لیکن مصدر مشتق آه است
که معنی ثلاثی و رباعی مزید چنین می داند که در خودش سه حرف یا چهار حرف اصلی باشد و از
تعرفیات ثلاثی و رباعی و مجرد و مزید که صراحت ساخته خلاف آن ثابت معلوم میشود و آنچه
بعضی مدققین تجویز کرده اند که مصنف سوال مذکور را در جواب داده است قوله لیکن آه جواب اول
ست و تعرفیات مصرحه ثلاثی مجرد و غیره جواب دیگر اگر چه یک بر تقدیر نفی دیگر باشد با سیاق
و سابق کلام مصنف علام مطابق نذر ثلاثی مزید آنکه در ماضی او سه حرف
اصلی بود باز آید یا ماضی که در سه حرف اصلی است باز یادتی شرحش را
از سابق باید دریافت رباعی مجرد آنست که در دو یاد در ماضی او چهار حرف اصلی
بود و رباعی مزید آنکه در ماضی او چهار حرف اصلی باشد و زوائد یا ماضی
که در دو چهار حرف اصلی و زوائد بود شرحش را بر شرح تعریف ثلاثی قیاس باید کرد
اما تغییر عبارت در تعرفیات ثلاثی و رباعی و مجرد و مزید بر سه تفنن است زیادتی فعل بشی از سه
حرف نبوده معنی در ثلاثی یک حرف زائد شود بخو اکرم و دو حرف بخو احمر و سه حرف بخو استغفر و در
رباعی یک حرف زائد شود بخو تدحرج و دو حرف بخو اخرج و یک بخو ازیست و کذا و فعل غیره
غالب زائد بر شش حرف نباشد پس در ثلاثی زائد از سه و در رباعی زائد از دو نباشد و از قیاس
مذکر غائب خارج شد مثل استغفر و استغفر و ن که ششم زائد از شش حرف است
اگر گوئی اسم از هفت حرف زائد نباشد و فعل از هشت
حرف علت همان است که درین باب چیست سویم چون فعل با بعد

ترکب مخبرش از صحت و زمانه و نسبت نقل معنوی داشت بخلاف اسم که مفتوح و واحد باشد از حرکت
در اسم زائد تجوید کردند تا نقل لفظی اسم معادل نقل معنوی فعل باشد پس بدانکه فعل ثلاثی مجرد را شناس
بالمست باعتبار استقرار هر قول تحقیق اگر چه عقلاً نمیشدند از ضرب حرکات سه گانه عین ماضی در حرکات
عین مضارع و بعضی کادیکاد و فصل فیض و غیره را ابواب دیگر قرار داده اند که بعضی تحقیق و وجه ضبط است
که فعل مفتوح العین چون خفیف مطلق بود مضارعش بهر سه حرکات عین مستعمل شد و فعل کسور العین
بجمله نقل دارد و لهذا مضارع مضموم العین را که نقل بود و از احتمالاتش که ترز و ف و مضموم العین که از نقل
تر بود و احتمالات عقلیه اش انداختند تا نقل کم گردد باین باب و این صریحان ظاهر باشد
از احوال و جملة تقاضایش که با هم مناسبت لفظی و معنوی داشته باشد و اصل در تیش مصدر است
لذا اصیغله غیر ثلاثی مجرد را منسوب بمصدر سازند و گویند از باب انفال
یا تنفیل است لیکن در ثلاثی مجرد چون مقصود از انتساب باب تغییر فیما بین ابواب است و این فی ثلاثی
مجرد و سبب انحصار مضارع ثلاثی مجرد متصور نبود لهذا ماضی و مضارعش منسوب بینا مید و میگویند
از باب انصر نصیر و فتح یفتح و گاه سبب شهرت بر صرف ماضی استغنائند **باب اول فَعَلَ**
فیصل بفتح عین ماضی و کسر عین مضارع و در بعضی نسخ چنین دیده شده ففتح عین فی الماضی
و سمرانی الغابره از اذن بر مضارع است زیرا که غابره در اصل لمعنی باقی است و چون از مجموع او نه
آید ماضی را حذف کنند حال و استقبال باقی ماند لهذا اشتغال حال و استقبال را تا بر نامند
تسریع موزونش این است **حَرْبٌ یُحَرِّبُ** هر دو بصیغه معروف و در بعضی نسخ قبل این هر دو لفظ
تصرفیه نیز دیده شد **حَرْبٌ یُحَرِّبُ** معروف و بعیش زدن و بر زمین فروتن طلب و زی و بازداشتن و
شتاب کردن و آشکارا کردن مثل و فلانک شدن زمین و رسیدن و ایستادن و خوابانیدن
دوست کسی و در مال و س فر و بستن و نیز است کما لا یخفی علی من
طالع الفکر و کتب اللغه **فَهْوَ صَارَ** و این اسلوب
در تصریف ابواب از برای آن اختصار کرده اند تا مجموع کلام قطع نظر از تعداد الفاظ با معنی
و مربوط باشد یعنی گویند که قائل خبر میدهند که آن مرد زود میزند پس و میضارب است آخر منتهی تریف فاد قول نموده است

فروع کما ستعرف فی صلا الخصال ابواب و همین است وجه تقدیم این هر سه بر ثلثه باقیه اما وجه تقدیم باب
اول بر ثانی و ثانی بر ثالث آنست که ماضی مفتوح همین باعتبار خفت فتح اصل است از غیر آن فصل درین ماضی
آنست که مضارعش کسوالعین باشد زیرا که مضموم العین قبل ترست از آن نیز که ال خلاف در حرکت عین
ماضی و مضارع درین باب است که قوه علوی کسر سفلیست بخلاف فتح و ضم و اختلاف اصل است که ماضی و مضارع
که بعضی گفته اند اگر حال مضارع فعل یفتح بعین معلوم باشد ماضی بعین با یاء و و حبل بضرب یاء باطن ازین تقریر
تقدیم باب ضرب بر ضرب است اگر دیر تقدیم این هر دو بر مضارع است که ماضی کسوالعین ع مفتوح العین است
در خفت باب چهارم فَعَلَ یَفْعَلُ یَفْعَلُ الْعَیْنُ فِیهِمَا فَتَحَ یَفْتَحُ یَفْتَحُ کثا دن و حکم که در فواخ
شدن سرستان شتر کذا فی التاج فَتَحَ یَفْتَحُ علت حذف عین با یاء و سابق باید دریافت اما ذکر لام و فطرش
برای تطابق باب سابق است که هر دو در فتح عین اشتراک دارند باب پنجم فَعَلَ یَفْعَلُ یَفْعَلُ بلیدین
فیهما یعنی در ماضی و مضارع کَرَّمَ یَكْرُمُ کَرَّمَ و کرامه و کرامت به تحقیق هر یک سخن شدن کذا فی القاموس
کیا بحثش میرصفت شبه است بجای اسم فان عوض آن کرامه ماضی و کرم مضارع و نیز همین معنی ازین
باب آید کذا فی القاموس اَكْرَمَ یَكْرُمُ مثل نَصَرَ یَنْصُرُ و ذکر کلام کما ماضی نازک این باب از غلات
مجرد همیشه لازم باشد بر خلاف ابواب دیگر که لزوم و تعدی در آن هر دو مثل است بدانکه نزد بنی تمیم رواست
تسکین عین فعل ای ماضی کسوالعین معروف که عین کلامش حرف حلق نباشد مثل علم و غسل ماضی مضمو
العین عام است که عینش حرف حلق باشد یا نه مثل کرم و یغدر و در شهید مثل علم که عین کلامش حرف
حلق باشد رواست شَفَّهَ یَشْفِی تسکین عین و شَفَّهَ یَشْفِی تسکین عین کسر فاء و ازین قبیل است نعم و یسند
غیر بنی تمیم نیز در شَفَّهَ کسر برای عابت کسر عین و مخفی نماند که ذکر این قاعده بعد از ابواب شش گانه
مناسب از دنا ماضی حسب را نیز شامل میشد مگر مصنف بعد فعل کسوالعین مضموم العین قوف علیه آن ذکر نمود
باب ششم فَعَلَ یَفْعِلُ مکرر العین فیهما در بعض نسخ کسر نماند و در بعضی یَفْعِلُ یجوز است
احسب انما بالک و محربه بالفتح و کسر و بهر چه این سخن کذا فی التاج و القاموس و آنچه بعضی شریعت معاد این
باب را یَفْعِلُ و حسبنا یا نعم نیز آورده اند گفته اند که همه آنها معنی شمردن و پنداشتن باشد غلط محض است

غیر مضاعف و ناقص از آن جهت که بعضی از آن مثل مؤنث و غیره و الا لفظ و فعل ای مضارع
 مفتوح العین مضموم بعین و ناقص یعنی آنچه در آخرش حرف علت باشد برست که عین فاش حرف علت
 باشد یا نه پس لغیف مفروق و مقرون نیز در آن مندرج است بلکه مضاعف نیز اگر چه فاکش حرف علت
 باشد که در فی شرح التسهیل بر وزن مفصل مفتوح بود و در ماوی الا باین مدب اهل که از ضرب مکسوف نیز آمده که
 فی الرضی و شرح التسهیل و چندی از ذکر کسرتین شاذ آمده که مثلاً جای و میدان مستحکم یعنی
 مکان معروف که آنجا نماز گزارند و بفتح جیم معنی جاسے بخود پیشانی و یکے از اعضاے سبعة که بران
 سجده کنند که ذالقه سبعة مشرقی جاسے طلوع مغرب متروقی جاسے فرق در
 طریق و خط فارق بود و در وسط هر جزیه بقایه راسه معجزه پنج شتران منسک جاسے فرج
 نساک یعنی ذیابح کذا فی الصحاح متروقی آنچه و آنچه بوسی انتفاع یا بند کذا فی الرضی مستقیضه
 جاسی افتاد و مقام ولادت منسک جاسی سکونت مطمعه جاسے طلوع کو کبوت نام ظهور و تاب
 و مصنف علام در شرح اصول لفظ نسخ نیز معنی بینی که جاسے در صورت است بقا لابن حاجب ازین
 جمله آورده و گفته که در ماوی مشرق و مغرب و مبت و مجز فرج عین کلمه سیمیه شده است و در
 کلمات چهار گانه اگر چه مسموع نشده لیکن حکم قیاس جائز داشته اند و ابن مالک خشر و محل سبعة
 مشرق و مناص که مفتوح و مکسوف و آمده نیز از جمله ثواب آورده و چون مصدر سیمی ثلاثی نبوده نظر
 سبب اتحاد وزن در بیشتر مواضع مشتبه بودند براسے فرق میانها که قانون مصدری پردازد اگر چه اینجا
 مقام بیان نش نبوده و مصدر مفتوح آید مگر از نحو یجید و یضعه و یبصر و یبصر مصدر سیمی از همه
 ابواب مذکور ثلاثی مجز و مفتوح العین می آید که از شمال و او می مخدوف الفاضل عین مکسوف العین باشد
 یا مفتوح و از شمال یک مکسوف العین که اینها نزد حکمان و از مثل فعل یعنی شمال و او می مکسوف العین
 لازم نرود اکثر مکسوف العین بود و اراج و کبر و مجز و مکسوف ملک بالکسر و ضم کذا فی الدروس و مکسوف و
 و مالک و غیره کذا فی التسهیل شاذ است نیز که فید و سیمیه مضموم و مطلقاً استخار زده است که فید و سیمیه
 له اللفظ کامل که پیشه وقت حلول اهل است زنده و آن نقشه کسره باشد ۱۳ نه نور مصدر زده ۱۴

تثنية اشلی مذکور ساخته که قیاس کن گفت میکند لیکن چون باب است بقه جمع کسره فاء و ده است لکن مذکور جمع
 الساتر اشارت بعدم وجود کسره ساخته و بجای مضد کاف فلا کسره یعنی گاهی مصدرش برین وزن
 آید زیرا که صیغه مضارع سبب خصوصیتش برانه حاصل دلالت بر قلت میکند نحو سفت العقی سرفا و غیره
 سرفا غندی طفل نیکو گوید کذا فی تعلیق الفراء ففلا لا یخول زلال و درین لفظ کسره و ضمیر نکره کذا فی
 القاموس و ابوحیان مصدر زلال منزله و زلزل زلزل نیز آورده سیویو گوید فعالان لفتح مخصوص
 بر مضاعف است کذا فی المزمر و کسره نیز دران جائز غالباً یعنی هم فاعل بود و نحو صلصال و موسوس
 بمعنی مصلصل و موسوس کذا فی التسهیل و ذرا گوید فعالان لفتح در کلام عرب منحصر در مضاعف باشد
 مگر خروال لفظ واحد نادرست و نزد بعضی زلال و قفقال امثالش با لفتح هم مصدر است و بالکسر
 کذا فی المزمر و گاهی فعالان باضم آید نحو برین برمانا و متصف علم سبب مذرت این وزن ذکر کرده
 و آنچه این و مابینی در شرح تسهیل از وجود لفظ حارج انکار میکند عجب است چه در صحاح و قاموس
 و تاج المصدا و موجود است آری در طبع غیر حقال نیامده و ففلا لغات و سکون عین بالف
 مقصوره و نحو قمری پس پاباز آمدن کذا فی الصحاح ابوحیان در ارتشاف می آرد این وزن شاد است
 و ففلا بضم اول و ثالث بالف محذوره و نحو قصا و گاهی حرف ثانی بر عایت اول ثالث
 نیز مفهوم باشد یعنی شستن بر هر دو سرین بجیکه هر دو را را بشکم چسپاند و هر دو دست را گرد هر دو
 ساق حلقه زند و نزد بعضی شستن بر هر دو پا بجیکه هر دو دست را در بغل کرده و هر دو را را بشکم
 چسپانیده سرگون باشد و درین لفظ قرصه به تشلیف قاف تا بالف مقصوره نیز آمده کذا فی
 القاموس مصدر دباعی مطلقاً و ثلاثی حزید سول مصدا و یک برای هر یک مقرر است
 بر مفعول وی نیز آید و این مصدر را مصدر می گویند پس در غیر ثلاثی مجر و مفعول طرف
 و مصدر می بر یک وزن باشد و بعضی از متقین گفته اند مصدر ثلاثی مجر و نیز بر وزن مفعول
 می آید پس تخصیص ثلاثی مجر برای آنست که بیان مصدر بر وزن مذکور از ثلاثی مجر و را قبل از
 و الا حاجت نبود را قلم الحروف میگوید مراد از مصدر در اینجا بطریق لفظ و قیاس است و وزن مذکور از

وستران بر یکدیگر و فراهم آمدن و باز ماندن اگر کسی بعد از ده کفنی القاموس فَحَرَّ نَحْمَهُ بکسر هم علی
اُخْرَجَ نَحْمَهُ بفتح هم بصیغه مفعول اُخْرَجَ بکسر همزه و هم صیغه امر است **باب**
سَوَدَ اِفْعِلَال با دغام لام اول و ثانی اِفْشَعَرَّ يَفْشَعُ بفتح یا و کسر عین صله لقیشر
اِفْشَعَرَّ از موی بر تن خاستن و دنا بر پوست اعضا بر آمدن از سر یا از ترس یا از لرزه کذا فی ریاض
الاطفال مُفْشَعَرَّ بکسر عین صیغه هم علی اِفْشَعَرَّ بفتح عین صیغه هم مفعول
و آوردن مجول و مفعول درین هر دو باب اگر چه همیشه لازم باشد برای تعلیم نش به مبتدیان است
که گاهی با حرف ج را باب لازم ستعمل شود که نقل عن المصنف اِفْشَعَرَّ بکسر عین و فتح ای مشد
اِفْشَعَرَّ بکسر عین اِفْشَعَرَّ بفتح عین و کسر لام اول و وجه جواز حالات نشه درین لفظ
و امثالش آنست که مقتضای امر سکون حرف آخر است و مقتضای ادغام سبب اتصال دو کسره
حرکت آخر و این هر دو متعارض و متناقض اند از آنکه در دلیل گلی به تک ادغام بسکون آخر کرد و گاهی
ادغام ساخته حرف اول را فتح دادند لان الفتحة اخف الحركات و گاهی کسره لان الساکن اذا
جُرِکَ جُرِک بالکسرة گاهی بر عایت ضم مقارن مضموم نیز سازند مثل بَدَلْکَا جَعِي و جَاءَ مُضَدُّهُ
جَعَلْکَلَا بضم فاء فتح عین و سکون لام اول و کسر لام ثانی و فتح لام ثالث یعنی مصدر لزن باب یز
وزن کمتر آمده است نحو فَشَعَرَةٍ یعنی اِفْشَعَر و معنی لرزه و نظیرش طمانینه و تمانینه نیز باشد کذا فی
الارتشاف و شارح تفسیر گوید باز کلام سیوطی آنست که طمانینه و فَشَعَرَةٍ مصدر نیست بل اسمی است
فائم مقام مصدر مثل نبات و قوله تعالی و الله انبأکم من الارض نباتا لکنه بان یکلم ففعل مطلق
فعل غیر مصدر مشهورش واقع شود بضم آنرا مصدر گویند و بعضی هم مصدر و مصنف علام قال اول
اختیار کرده و ابن مالک و غیره باب چهارم بر اِجْعَلْ فریضه نیز آورده اند مثل اِجْعَلْ بهر شیخ اهل کلام و بر شیخ
بفتح هاء و اوقیم شد سرعت نمودن و چالاک کردن و جلد گریستن و فرو رفتن در کلام و بتکلف گریستن
کذا فی شرح الاصوات کسانیکه با معنی فریضه را در سه باب مخصصه داشته اند میگویند اصل اِجْعَلْ بهر شیخ
مثل آخر بجز بودن را سبب قرب مخرج اِجْعَلْ بدل کرده پس داخل است را در چهارم با معنی حد گاه

و تابع این مردم است مصنف درین کتاب لیکن عجب آنست که در اصول و فروع و قوانین و احکام و بیه اعتبار کرده
و قول تأمین ثلث است بصیغه تکریر و آورده که لا یخفی علی القاصین ثلاثی عزیز برد و گوید است ملحق
بصیغه مفعول و مستغرق مناه و مطلق یعنی غیر بقید یقید الحاق سطلق دو قسم است یکی ۱ آنکه
در ما و یا در ماضی و دیگر تا وصل بود و قول در و نیزه وصل بود و صواب است بر ماضی مصدر و قول در و نیزه
و نیزه وصل بود و صواب است بر صیغهای دیگر و اولست ماضی و غیر تحقیق مثل این عبارت و لغزین
مجر و غیر که شد دو ما آنکه در و نیزه وصل بنویسند اول که نیزه وصل دارد و هفت باشد اعتبار
شهرت اگر غیر مشهور انداز آنست چنانکه خواهی دانست باب اول افتعال و این لفظ
خود نیز مستقل است کما مرینی یعنی افترا کردن کذا فی القاموس و معنی ساختن و از اینجا است که فرس
ضوی در بیان طعایم که بر عیسی علیه السلام نازل شده بود میگوید فقل الله تعالی یجبت یجبت
بفتح علامت مضارع و کسر قبل آخر یجبتا یا یکوشدن منسوب شدن کذا فی التاج یجبت بکسر
ما قبل آخر یجبت بکسر ما قبل آخر فامده باید دانست که در ماضی مجهول غیر جوف این باب کسر
نیزه با وجود ضمه حرف ثالث نیز آمده که صرح به مصنف فی اصول اماره ماضی مجهول جوف این باب ففعل
سه حالت جائز است اول خور و انقود بضم نیزه و حرف ثالث دوم اخیره و انقیه بکسر خالص نیزه و
و حرف ثالث سوم اشمام نیزه و حرف ثالث و از اینجا است که ما مبنی در شرح تسبیل میگوید تثنی فاعل
المشتمه نحو اخیره و انقیه فان فاعل صمت کسر التاء و انقیاف کسرت الهمزة و ان خلقت ضمتها ضمت الهمزة
و ان اشتمتها ضمت الهمزة یضاد و خالد ازهری در تصریح می آرد فالشتم فی اختور و القود و الکسر
والاشمام فی اخیره و انقیه و هكذا صرح به کثیرین اهل الفن لیکن شارح رضی عنه خالص نیزه را با اشمام
حرف ثالث نیز آورده همچنانکه ابو حیان صاحب فصح در اغزی نقل کرده اما آنچه بر زبان عوام
از ضم خالص نیزه و کسر و خالص حرف ثالث شهرت یافته اصلی ندارد اگر کوئی رجحان ضمه نیزه و اغزی
با وجود کسر ثالث مستلزم آنست که مشتمل بر عوام نیز صحیح باشد زیرا که رعایت ضمه تقدیری حرف ثالث
در هر دو مشتملست و کلام مصنف در شرح اصول نیز سهیم این اعتراض اگر چه قائل بودن امری مجازش

وسیم و آری پس تبشید الی یه صنف در شرح اصول یک ظاهر است که این دو باب چنانکه است قیاس و جبر و اصل
تفعل و تفاعل و دند و عجب است که عدم ذکر این هر دو باب بین کتاب ظاهر است که این دو باب
فرع تفعل و تفاعل است یا و ده که ما پیشتر و بعضی اوقات تبشید الی اجاوی بروزن افعَل
و افعلی را نیز دو باب جداگانه شمرده اند مگر تحقیق آنست که اول از افتعال است و ثانی از افعال کذا فی
الارتشاف و اما استکان نزد بعضی از افتعال زیادت الف است و نزد بعضی از استفعال هو
الرجح عند المصنف و تفصیل فی المطولات اما آنکه در ماضی او هر دو وصل بنویسند یا مناسب
آن بود که چون در مصدر بجزه وصل تردید و وجود بجزه وصل در ماضی و غیرش کرده بود و در اینجا بی ضرر
نمی بود لیکن چون هر چه بجزه وصل در ماضی ندارد در صیغه های دیگر نیز نمیدارد و اندک بر همین را گفتا کرد
باب اول فعال اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم اگر نگوییم
مصدر این باب فعال و فعال بفتح نیز آید مثل اگر مکرما بفتح بجزه اول و ابدل تا از ان مثل قاتله
و مثل انکم من الارض نباتا و ابو حیان قریب بیست وزن دیگر از اوزان مصادر این باب شاذ
شمرده و شرح تفصیل گوید تحقیق آنست که گاهی مصدر غیر باب مقارن فعلی از ان باب بشود پس
گرامه و نبات مصدر مجر و ند که مقارن فعل فعال شده اند از آنست قوله تعالی و تبشیر الیه تبشیرا
و الاکرامه بالکسری پیش از قاتله به ساکن و وقت تحریر کسر می بیند و ولالت به حذف بجزه نیز مقتضی
آن بود مگر بکسر اسم فاعل الکریم مکرر مکرر بفتح المفعول الکریم بفتح بجزه ام فاعله اسم فاعل این
باب بروزن فاعل نیز آید مثل درین یافت کذا فی الارتشاف و مثل و ادق کذا فی المزهر بروزن مفعول بفتح
علمین نیز مثل لفع و سبب و محض و بر فاعل مثل شوق شریح چنانکه مشتهر است کذا فی الارتشاف و اسم
مفعولش بر فاعل نحو اسام المائتیه فی المزمع فی سائحه و مفعول نحو محبوب و محبوب و مفعول و مفعول
ولا خاص لما کذا فی المزمع بنای مکرر می باید زیرا که علامت مضارع بر ماضی زاید میکنند
پس هر که از اصل مذکور و مکرر و مکرر افکنند تا لازم نیاید اجتماع دو همزه در مکرر
صیغه مشطرم بجزه بر تقدیر داخل بجزه استقام پس اصل در حذف بجزه صیغه مشطرم واحد است

بکسر از فتح شادست و بعد بکسر نون از نصر کمانی قراءه اش در آنچه بعضی شرح تحریر علی بن ابراهیم مفتوح کرده اند
 ازین قاعده خبر نماند و این کسر به سه دلالت بر کسره عین ماضی است و این کسر اگر بر فاعلی بود ولی
 اربع حرکات لازم می آمد و اگر بر عین التباس بکسر الاصل لازم می آمد و لام که محل اعراب تغییر است صلاحیت
 علامات نماند و اگر کسی تحتانی نیز مسویر بگردید کثرت کسرت لازم آمدی زیرا که یا خودش از دو کسره پدید است
 یا اولش یعنی اول ماضی هر دو وصل نحو انصرف و استنصر تا می زانند که متعلق بود چنانکه در باب تفعّل
 و تفاعل و تفعّل میباشد قوله تا سه زائده مطرده احتراز است از مثل متقطعت و تشابهت که مطرده
 نیست و در مصراع خاصه دو جل نخورده و در آخر نحو جل مثال را و می از باب علم است یا دانستن
 بکسور خوانند و در اصول یحیی و تصرفاتش را و نحو یأس یعنی مثال یانی هموز العین لازم را که از علم بود
 نیز ازین قبیل شمرده اما ثلاثی مزید ملحق و دهم است قائمه الحاق در اصطلاح اهل فن عبارت است
 از زیادت حرفی یا بیشتر از ثلاثی تا در همه تصرفات بوزن صورتی باجمعی مجز یا مزید گردد بشماره زیادت که
 افاده کلمه معنی قیاساً بخشد و اگر طریقی مزید باشد بدون آن حرف زائده بعینه در طریقی بکانش نیز شرط است پس اگر
 طریقی به فعل رباعی است مراد از تصرفات مصدر و ماضی و مضارع و امر و سائر مشتقات است و اگر اسم
 رباعی است مراد از تصرفات تصنیف و جمع تکسیر قیاسی است و اهل فن شرط کرده اند که حرف زائده الحاق در
 مقابل فاعلین لازم میباشد پس حرف الحاق در نفس مسکون از و سین است نه هزه و فون شایع ضعیف
 اگر طریقی مزید باشد در طریقی همه زوائد را پس الحاق گفتن مضائقه نیست و همه زوائد نفس رباعی الحاق
 اگر چه میتواند مؤلف گوید حرف الحاق عبارت از حرفیست که زیادتش مخصوص طریقی باشد نه آنکه در طریقی و طریقی به
 بر دوایفه شود و اینجاست که وجود حرف زائده غیر الحاق را در طریقی بعینه بیکان آن حرف در طریقی به شرط کرده
 تا است آنکه که نفس رباعی با حرفیست نه آنکه زیادت هزه قبل فاعل زیادت فون بعین در برده برابر واقع
 شده و حلوزد و عشو شب طریقی با حرفیست که زیادت و او بر دو و بقایه فون و حرفیست پس حرف زائده
 بعینه مکرر نشد مانند قول پیویه را که سو و در طریقی به جذب میگوید معذرتش زائده است ضعیف دانسته اند

مکرر رفت بنی عامر که یا در آخر و جل مفتوح خوانند ۱۰ سنه نورالقدر مرقدہ + + + + +

و قول نخست را که هر دو را طبعی بحدب میگوید قوی نباشد اندک سی گاهی بر طبعی مجرد و فیکر طبعی به زیاد باشد نیز اتفاقاً نامیده
و آنرا در زیادۃ الملحق نامند مثل تشبیه طبع به حد حرج زیرا که شیطان خود طبعی در حرج بوده است و فائده
نبودن زیادت مفید معنی قیاساً آنست تا خارج شود زیادت بهر تقصید و معصیه می طرف و آنکه زیرا که
کلمه باین زیادتها اگرچه وزن صوری باعی میشود لیکن این زیادتها فائده معنی قیاسی بخشد فائده ملحق
لفظی است از دست حق و قافیہ در شعر و لهذا محافل و دانش لازم است و ادغامش ممنوع اگرچه در بعضی
از مواد فائده معنی بخشد که مخار معنی صلش باشد مثل حوقل و کوشک در معنی حقل و کثرت نیست بلکه کلمه
اصلش مستعمل نشود مثل کوب زینب که کوب زینب مستعمل نشده اگر کوندا کرم و کذب قاتل بر وزن
صوری حرج است پس اینها را چه طبعی نمیگویند چون آتش کلمه اینها با جمیع تصرفات برابر حرج نیستند زیرا که
مصدر اینها بر وزن فعل نیست و مخالفت در لفظ واحد براس عدم الحاق کفایت میکند و اگر مسلم داشته
شود که اتحاد وزن مصدر واحد کفایت میکند و اگر کم و کثاب و قیتال بر وزن حمل مصدر رباعی است
گوئیم معتبر در اتحاد وزن مصدر قیاسی است که فعلیه باشد اگر گوی حار بر وزن صورت مطلق نیست
چون آتش آنکه جمع کشیش بر وزن قماطرح جمع کشیش نمی آید بلکه جمع کشیش خمر و حائرس اما شامل جمع شمال قلم
نیست و کلام در آن است اینست حال طبعی رباعی هم فعل مادر طبعی خامی ثلث تصرف در تصنیف و تفسیر
لازم نباشد زیرا که حرف آخر خامی در تصنیف و تفسیر حذف شود بخلاف طبعش که از آن حرف زائد می افتند
و چه بخواهند فن بزنند که حرف زائد را وزن طبعی الحاق نباشد مگر آنکه زیادت حرفی دیگر مساعدش بود مثل
الکند و یکنند و مانند ایا طبعی بر وزن و اندر طبعی بر وزن نیست و شایع حسی گویند چون زائد با مساعد است
اندرون مساعد را نیز زائد گویند و نیز معنی نیست فافهم و نیز گفته اند که الف در حشو براس الحاق نمی باشد
پس علایط طبعی به قدر عمل نبوده و تفصیل فی الرضی و غیره من المطولات ملحق بر باعی مجرد و ملحق به زید
رباعی قسم اول هفت یا کسب تکما هو المشهور و بعضی زائد نیز آورده اند که باجی **باب اول فعلیه**
زیادت لام جلیب یجلیب جلیبۃ چادر بر کسی پوشیدن که فی التاج یجلیب جلیبۃ یجلیبۃ
جلیبۃ و زینش مثل رباعی است چنانکه گذشت **باب دوم فاعله زیادت یا خیل یخیل یخیلۃ**

اصلش خاصیت مثل ضابرت است بمعنی خصوصیت و ملائقتن خاصه بطریق مبالغه از قبیل زعم است
 کذا فی حاشیه الفاضل الملاجری علی شرح التلخیص تخفیف صادر عرف عام بقانون فارسیا نیست
 همچنانکه در خاصه ماده و معنی خاصیت و خاصه و خصیصه در عرف و اصطلاح صرفیان معانی ابواب
 و ازینجا است که مصنف در شرح اصول آورده شرع فی بیان خواصها و معانیها بعطف تفسیر واجب
 در شافیه گفته تفعل لمعان کثیر و ابن مالک در تفسیر مصدقین کتاب میگویی فعل لمعان کثیره با جمله ایل فن
 در تفسیرش نماند از معانی ابواب نیز فروده اند لیکن مخفی نماند که مراد از معانی لوازم معانی ابواب است نه عین آن
 پیشتر هم اخراج مثلا از باب افعال خارج کردن فاعل فلان راست و تعدیه که صادق است بر ویر غیر آن
 نیز باب مثال: حال لازم عام آنست و مفهوم عام چیز دیگر است و مفهوم تعدیه دیگر معنی اخراج و مثال
 آن بدون تعدیه یا فیه نمیشود و نفس علی ذلک الخواص الآخر و شاید که همین است مراد بعضی متقین از معانی
 زائده در تفسیر خاصه باب لیکن مخفی نماند که از مصنف درین کتاب بتعالی صاحب التصریف مسامحه واقع
 شده که وقوع حرف حلق را در عین یا لام خاصیت فتح قرار داده معنی وقوع مذکور از قبیل لوازم معانی
 نیست و لهذا ایل فن این را درینجا مذکور نمیکند و در اصول چون برین مسامحه و توقف یافته وقوع مذکور
 بمجمله خاصیات نیاموده بلکه دشمن بپندیه افعال کرده و شارحین و ناظرین این مقام را زعم امتیاز
 اصطلاح صرفیان غیر اینان خیالات عجیبه داده بعضی نوشته اند که مراد از خاصیت درین مقام نیست که آن
 باب بدون خاصیت خود یافته نشود اگرچه این خاصیت در باب گیر یافته شود و این سخن از وجهی بخدوش
 اول اینکه خاصیت صرفی را محمول بر خاصه غیر مراد کرده تا و بی دور از کار ساخته قائل بزم خصوصیت ازینجا
 باب گردیده حال آنکه اصناف خصوصیت بسوی باب مقتضی آنست که خاصه لازم باب باشد و باب لزوم
 نه عکس آن کما لا یغنی دهیم آنکه معنی خاصه مذکور با وجود این خرابی هم بر تعدیه یا تصحیل نسبت باب افعال
 مثلا صادق نمی آید زیرا که نمیتوان گفت که باب افعال بدون تعدیه یا تصحیل یافته نمیشود چه این باب
 سلسله و متاخرین همین معانی را در این خصوص خاصه میگویند پس معلوم شد که مراد از خواص معانیست بلکه معانی اکثریه و لهذا چون یک
 صفحه از بابی عبثتر آید آن خاصه آن باب مندرج باین گیر که این معنی از کثره آید گویند موافق آنست ۱۲ منه نور اشدر مر قده ++

سوالی هر دو خاصه مذکور خواص بسیار از روم و غیره دارد و همچنین نسبت هر باب آری
باب را بنظر مجموع معانی و خواص میتوان گفت که این باب بدون این مایه نمیشود اما این سخن مستغرق است
که هر واحد از این معانی خاصه نگویند و هو باطل هر چند بعضی کتب خواص و معانی معدوده چند ذکر میکنند و در
کتاب دیگر از ازان نیز مذکور میباشد پس اگر باب را بنظر مجموع معانی خاصه مانند آنچه در بعضی از ابواب خاصه
مترک شده لازم آید که آن باب خاص نباشد زیرا که مجموع بحیثیت اجتماع در آن باب کون نیست علاوه برین
دعوی حصر معانی ابواب خیلی متعسرست پس این تقدیر حکم این معنی که این خواص این باب اندر غیر صحیح نباشد
و بعضی از شارحین این کتاب فرموده اند خاصه در اصطلاح نحویین چیزی را گویند که یافته شود در چیزی فقط
نه در غیر آن چیزی پس اگر در جمیع افراد آن چیزی یافته شود آنرا خاصه شامه گویند چون کتابت بالقدر به نسبت
انسان و رنه آنرا خاصه غیر شامه گویند چون کتابت بالفعل نسبت انسان در اصطلاح صریحین چیزیست
که یافته شود در چیزی غایب و در غیر آن نادر و هر تقدیر مراد از خاصه باب آنست که این باب اختصاص
با آن خاصه از حیثیتی که غیر آن معنی یافته نشود اما یا غایبانه آنکه آن معنی در غیر این باب یافته نشود و اما
یا غایبانه است و این قول نیز مخدوش است بوجه عدیده اول آنکه نسبت اصطلاح مذکور جانب نحو یا ن
غلط است بلکه معنی مذکور بحقیقت از اصطلاح منطقیان است آری تخصیص خاصه بغیر شامه اصطلاح
نحو یا نست و اینجا است در شرح مفصل الفرق بین الحد و الخاصه ان الحد لابد ان يكون فی جمیع احاد
الحد و الخاصه هی التي تكون فی بعض احاده خاصه دوم آنکه غلبه هر خاصه در یک باب و نه در بیش از
باب یک لازم نیست نمی بینی که تقدیر خاصه فعال است و در تعیل هم نماند نیست بلکه در هر دو بکثرت مستعمل
و همچنین است حال بسیاری از خواص مجموع آنکه غلبه خاصه متضمنی جودش را بر یک علی سبیل القله است بعد از
بعضی از خواص در غیر یک باب احصا یافته نمیشود مثلاً تکلف خاصه تفصل مغایره خاصه لغز غیره معلق
واجوب و ناقص فی جایم آنکه مصنف تقدیر تصدیقاً مثلاً خاصه افعال و تعیل هر دو در شصت و هشت باب
مذکور ازین رو که این هر دو خاصه افعال است لازم آید که اینها در افعال غالب باشند و در تعیل در و زین که

له در یافته شدن معنی تکلف در بابی دیگر تامل است فلیتأمل ۱۲ منه نوراً شد مرتبه + + + + +

خاصه تفصيل است لازم آيد كه اينها تفصيل غايب باشند و افعال در اهل هذا الاجتماع المتناهيين و اين خدشها
متعلق تعريف شايح مذکور است قبل از بيان مراد آن بچشم آنكه قوله بهر تقدیر شعور بر معنی است كه اگر خاصه نخوان
گيرند يا خاصه صرفيان مراد است حال آنكه خاصه نخوان را در مراد مذکور غلطی نیست زيرا كه خاصه ايشان احتمال
جانب مخالف ندارد بخلاف معنی ديگر تر شيه اين قائل ششم آنكه در مراد و آنچه از آن مراد ميشود تعريف
خاصه صرفيان مطابقت نیست بلكه فرق بين زير كه تعريف مذکور چون بر اے خاصه است و خاصه
معرف اوست پس بايد كه يافته شدن در چيزی و انا يا غالباً محمول بر خاصه باشند بر باب چنانكه اين
قائل كرده والا اين تعريف بر اے باب باشند بر اے خاصه و مصداق خاصه خود باب باشند و خاصه
آن و غير قيد انا كه در مراد افزوده اثرش ما يار و منه نیست بهفتم آنكه مراد مذکور با اينهمه خرابها صحيح نیست زيرا
بر باب افعال به نسبت خاصه واحد مثل سلب صادق نمی آيد كه اينها بر غير معنی و انا يا غالباً يافته نمی شود
زيرا كه در معانی ديگر غالباً يافته ميشود و در مذنب الصرف تاليف بعضی از سكتة بلا مغرب كه راقم الحروف
بزيارت مؤلفش شرف شده مذکور است الحاصيه لا تختص بشي كالحرارة والبرودة لانها تكونان صفتين
للا دوية الكثيرة و كذلك اللازم والمتعدى فانها خاصتان لا ابواب المتعددة و خاصة الشئ ما ينقص به ولا
يوجد في غيره كالعلم والكتابة فانها خاصتان للانسان انتهى و نزول قلم الحروف اين قول نيز اشتباهاً
بیش نیست اما اولاً زيرا كه حرارت و برودت را نسبت ادويه كسبي خاصيت نميگويد بلكه از قسم عرض لازم است
كه اعليا آثار تبخير كيفيت و منسوبی طبع است كغند و گویند طبعش عاير يا بار دست و خاصيت نريزان
عبارتست از بعض مقتضای صورت نوعي مثل جذب مقناطيس آهنين و تاثيرات فاذر و سيم و اما ثانياً
از نيجت كه نزول فن خاصيت و خاصه و خصيصه يك معنی دارد و لکن مصنف درين كتاب در صدر اين
بحث خاصيت آورده و در شرح اصول خواصها و هديرين كتاب گفته در كثرات خصائص چنانكه خواهی
دانست پس فرق میان خاصه و خاصيت را اشتباهاً است بدانكه از ابواب ثلاثی مجرد است و باب
اول بعد از مفرد جمع اولی بضم چنانكه بعضی از محققين توهم كرده اند زيرا كه مطابقت میان موصوف

رسید و برآی انالت یعنی اعطای ماخذ نحو ششم و لجه ششم و لم واد واد برآی عمل با حد یعنی
 رسانیدن ماخذ پنجم را نحو رجه و عصاه و تیر و عصا واد و گاه بی برآی اتحا و یعنی ساختن ماخذ
 نحو جذر و با چهار و بر ساخت و برآی اتحا و ماخذ ثلث اللال و ربه سوم و چهارم مال گرفت و از
 معانی برآی جج باشد مثل نظم و شمر جمع کرد و قریب آنست آنچه دلالت بر اتصال دارد نحو مزج و مشج
 آمیخت و برآی تفریق نحو فصل و قسم جدا کرده و تقسیم نموده و قریب آنست آنکه دلالت بر قطع کند مثل
 قصم برید یا بر شکستن مثل قصف شکست یا بر دریدن و رخنه کردن مثل شق شکافت و نقب سوراخ
 کرد و برآی اعطا مثل منع و نخل بخشید و برآی منع نحو حطل و خطر باز داشت و برآی امتناع نحو عاود
 لجا باز ماند و برآی ایذا نحو لمع و لدغ گزید و برآی غلبه نحو قهر و قسره چیره دستی کرد و برآی دفع خود را و دفع
 دور کرد و برآی تحویل نحو قلب و صرف برگردانید و برآی تحویل نحو رجل و ذهب رفت و برآی استقرار
 نحو سکن و نوی جاگرفت و برآی سیر نحو دل و سعی و دید و تیر رفت و برآی ستر نحو خفا و حجب و خیمه و حجاب
 شد و برآی سلب نحو سح و قشر از پوست مجرد و برهنه کرد و برآی رمی نحو قذف و حذف انداخت و برآی
 اصلاح نحو نسج و خاط بافت و دوخت و برآی تصویت نحو صرخ و سئل آواز برآورد و قریب آنست
 آنچه دلالت بر قول کند نحو نطق و وعظ و غیره کذا فی الار تشاف و التسهیل و مصنف گوید برای تقدیر
 آید نحو فاه پوشید و او را که برآی تقدیر است از خفی بکسرتین معنی مخفی شد و اگر معنی اظهر گرفته شود
 سلب باشد اما تعیین هر یک از ضرب نصر فتح از لغت باید جست هی ذی کوفی یعد المفا علی لافها و غلبه

احدا لظرفین المتقابلین یعنی متقابلیه عبارتست از آنکه بعد فعلی از باب مفاعله یا آنچه دلالت بر اشتراک
 دارد فعلی را ذکر کنند که دال بر غلبه یکی از دو شریک مذکور باشد و معنی مصدری پس فعل مذکور لا محاله
 متعدی خواهد بود کذا فی الرضی و علت اختصاص این خاصه بانصر آنست که معانی داله بر عظمت بزرگی
 و چیره دستی بیشتر از این باب آیند مثل کبر و کثر و قهر و غلبه در بزرگی و کثرت و قمار پس غیر این باب
 نیز بسویش فعل کشند و دلالت نماید بر سببیتی نحو خاصمتی فخصمتته خصوصت کرد و باسن و من
 با او پس غالب آدم در خصوصت بر و و یحی اصمتی فاختصته و او خصوصت میکند با من و من با او پس

اینها نیز لازم می آید پس ای مسالیه در نصر نیز در جوبالشی آنکه موجب تخصیص یعنی حرف علت است و اگر جوف
 ناقص باشد از نصر می بردند اختیار مذکور و دلیل بایا و لازم آمدی را قلم الحروف گویند نیامدن مثال ناقص بانی
 مضموم العین سلم نیست بلکه خلافش ثابت زیرا که یوسم نه بود و خوان بقلب یا و او مستعمل آری ناقص یا مخفی مضموم العین
 کمترست مخفی نماید که آنچه مصنف علام آورده مذنب جمهور است و کسانی گویند اگر عین یا لام کلمه حرف حلق بود
 مغالبه از فتح تکیه کذا فی الضی و النظامی و غیرهما و لهذا شاعر فی فصحته شعره فاخر فی فخرته فاخره و اضافی فخره
 اضوره انفتح مسموع شده و از کلام ابن عصفور معلوم شد که این قاعده نزد کسانی بحلقی العین خاصست و حلقی اللام
 استعرض نگرییده کذا فی الارشاد و هم در آنست فی کلام بعض صحابیان لکسانی یحیل المضارع بالفتح الا انهم
 انضم ما ابو زید شاعر در مذنب کسانی شعره و آخره انضم عین مخفی خبر ای مغالبه ثقات عرب حکایت کرده کذا فی
 النظامی و غیره و شایع ضعی گویند بجنب جمهورست زیرا که کلماتیکه در آن حرف حلق است نظیر فخره و اضوره و اینها
 همچنانکه مثال و جوف مذکور را پنج واحد مقرر شده است بلکه بسیاری بر قانون کلی خود مستعمل مثل بر او بنوا و علی
 کسری عین فتح لام جمع علت یعنی فرض نموده بپایار شد و لحنان فتح حزن بالضم یعنی اندوه بخورن اند و بگین شد
 فتح یقین سرور کذا فی القاموس بخورن غور شد و این مالک این هر سه را تعبیر باعرض ساخته و نامی
 از بعض شاعرین مفصل می آرد که حکمت در اختصاص با علم باعرض آنست که در ین باب تحول از اخف به
 انقل است پس این فصوص مذکور باینباب مناسب و شایع ضعی اعراض را دو قسم ساخته یکی وجع و آنچه قائم مقام
 آن باشد از حزن و غم و خرمی غیر آن دوم به جان و داخل کرد در آن فخر و غضب غیرت و قلق و حیرت
 و امثال آن و گفت آنچه دلالت بر جوع و عطش و فسادین آنها مثل شیخ و درستی کند نیز در به جان و خلست
 و قریب ازین مع دوم نصف الفتح یعنی پیاله نصفش بر شد و قرب یعنی قریب پرسی رسیدن تهی از فعل
 کسری عین یعنی علم پیشتر آید یعنی الفاظ الدیر معنی بپایار و غما و مستر باشد نیز از علم آید و از ابواب در که کمتر
 شود و در که از آن بمر از نظر آید آنکه این معانی در ین باب بیشترست از معانی دیگر اگر چه در بادی از نظر مثال
 این معنی نیز وارد گردان نیست بقدر جمله با بعد و تصحیحش در اصول جابری نیز بر مخفی تصریح کرده و در او

جمله کلمات از حروف و حروف

از فتح باشد یا کمالی الاصلابق الذکر و خطی و علی از ان مستثنی کرده و علامه ابن مالک دلائل استثنای دارد و بنی طبری
 الاصل غیر حلقی العین میسر اند اما ابو حیان گوید این معنی محتاج نقل است زیرا که اهل فن مثل
 اش را بطور شد و آورده اند که در الارقشاف و صاحب قاموس غلّ و بون اثم را نیز از فتح آورده و باطلی معتد
 از فتح بدون حرف از کتب صرف لغت تتبع اقم الحروف در آمده و فاحظه فانه عجیب مخفی نماید که لزوم حرف
 حلق را از جمله خاص صریح قرار دادن اشتباهی است که مصنف را درین کتابت تبعیت صحتا تصریف
 واقع شده و نه اهل فن این لزوم را در اقسام انبیه فعال می آرند که ما فعله المصنف فی اصوله و قد مرطالاشاف
 الیه فی معنی الخاصیات فن ذکر و خاصیت کرم الشست که از صفت خلیقه بالکسر یعنی صفت حلقی
 موصوف که بران مجبول و مخلوق بوده بود حقیقه مثل صغر و کبر و حسن و قبح ذاتی و محکمات معنی صفت
 عارضه در ذات موصوف مانند امر خلقی متکونی لازم بوده باشد مثل نقاب است که بعد از خلق ممکن مثل امر
 و لازم غیر نقاب میگردید از صفتی بود که شبیه یا نسبت یعنی ما بصفت خلقی داریم مثل نجاست
 که مشابه نجاست ذاتی است اگر چه فی نفسها حالت عارضی است اگر گوی بسیاری از اهل حسن و جمال و
 ارباب صحاح و ملاحت بعد مرور در قیاس نظر میشوند همچنانکه شخصی صغیر الحینه کلان تر از عظیم الحینه
 میگرد و پس معلوم شد که حسن و غیره از موطنی و لوازم ذاتی نیستند و گوی که ما در حسن و سبب اعضا
 که همیشه باقی میماند صفاتی رنگ و نرمی بدن که عارضی است و نیز مراد از صغر از قوت نامیه است که در
 نمود و انحطاط و وقوف بر پنج واحد میباشد که در فی الجار بر دی باقی اندانکه مصنف علام صغر و کبر را در اصول
 خود از امور خلقیه شمرده است و فاضل جار بر دی سبب تغییر این هر دو باختلاف احوال و اوقات و اشیاء و
 امتثالش داخل کرده و حق بجانب مصنف ینمایند زیرا که چون مراد از صغر و کبر از قوت نامیه است و اثرش از طبیعت
 حیوانی باوقات خودش از سرش قوف و انحطاط و نمودن مفک میگرد و پس امر طبیعی حقیقه بروصادق است مگر
 اینکه محمول بر اختلاف اصطلاحین باشد تا آید و گفته شود که نزد فاضل جار بر دی آنچه مطلقا تغییر پذیرد
 طبیعی خلقی است آنچه نحوی تغییر قبول کند طبیعی حکمی و بعضی از شایعین فرموده اند که قسم ثالث یعنی شبهه

له مراد از بعض شایعین مولانا حمایت علی کا کور و است ۱۲ منه نور اشدر مقدمه + + +

بصفت خلقی را خاصه کم نشاید شمر زیرا که آنچه بتکلف حاصل میشود مثل حسن قبح که از ترسین و تغییر صورت
 حادث گردد از قسم تکلف خاصه تفعل است لهذا چنانکه حکم مثلاً بزور و تکلف حاصل شده باشد تعلم
 گویند نه علم نیست محصل کلام شایع مذکور و این قول ظاهر خبیثه تناقض دارد اما اقامه الحروف گوید این
 شبهه بحدیث متوجه بر مثال مفروض حسن قبح عارضی کسی است نه بر قسم ثالث و اهل فن مثالش را
 لفظ جنابت گفته اند که مشابه نجاست ذاتی است کذا فی الارشاد و ظاهر است که درین مثال خاصه
 تکلف گنجایش ندارد و دخل کردن جنابت و طبعی حکمی چنانکه شایع سابق الذکر فرموده شاید مانع از اطلاق
 نفه است که جنابت را نجاست حکمی مندر الا ظاهر است که خلقی حکمی باصطلاح صرفیان سبب کم لزوم
 بر و صادق نیست و کسانیکه حسن قبح کسی را مثال طبعی حکمی قرار داده اند مردان این نیست که اگر کسی
 را سنج حسن سوء خلاق مثلاً بمرسانیده باشد بجهل که صدورش مانع بطبعی بود که بدون فکر و دوریه از آن
 سرزنه باشد آن هم در حکم طبعی است در عدم انفکاک الیه اشارت مصنف فی الاصول حسن و قبح
 که بین این نهایی و تکلف را درین صورت مداخلی نیست فائده این حاجب گوید چون این باب
 خاص است بافعال طبعی که مقتضای نفس طبیعت صادر میشوند و متعلق بغیری باشند لهذا همیشه لازم
 باشد که باحوال ظاهر را در جنس الدار شاذ است از هر می گوید از کلام نظریین سیار است در حکم الدار اما
 حجت نیست و شایع رضی می آر و بقره وجه تعدیه اش تضمن معنی وسیع است امی سکلم الدار معنی شایع
 مذکور بطور بحث میگوید جائز است که از طبیعت فعل متعدی نیز صادر شود و کلام خیر مانع این معنی است
 فاعلم و نفس علیان نسراً قاطع الیمین می تلخ و دخل کذا فی الارشاد و باب حبس الفاظ معدوده
 یعنی بایست حسب چند الفاظ خاص را در که از دانستن آنها خواص و معانی نیز دریافت میتوان شد
 که این الفاظ مخصوصه از آن خاصه آنست چنانکه بعضی مدققین گمان کرده اند زیرا که مراد در اینجا
 از هر نیست و مراد مذکور در منطق و الفاظ مذکوره بحسب تتبع مصنف سی و دو لفظ است که
 از آنجا که درین کتاب آورده و باقی از در اصول ذخیره از نعمت بالفتح خوش عیش شدن
 از هر شاد است و درین باب طبع را قطع نظر از اسوایش فاعل قرار داده اند فعل متعدی گویند
 و از آنکه این معنوی در اینجا آورده و در هر دو مورد مذکور شده

بمعنی و اصل میگوید اذ انشأ فاعلاً و ما یسبغ التلی و صاحب بحثی اولی ضربت فی تالی ایزلم آورده و عجم بلعین حکم از
 و عجم بالفتح و عجم لغت و جمع کسی کردن کذا فی القاموس با و عجم بالفتح و بغیر جمع بمعنی خوش شدن چنانکه بعضی
 مدققین آورده اند غلط محض است زیرا که و عجم بغیر جمع بمعنی کینه داشتن و غیظ کردن است بمعنی خوش شدن
 کما لا یجی علی مطالع القاموس التاج و طبع از و طار بالفتح کو فتن زیر پا گذاشتن ایا و القاموس و
 صحاح و تلخیص و شرح و ترجمان از کتب معتبره مشهوره که بنظر فقیر رسیده از حسب مذکور نیست بلکه از علم
 یعنی مذکور و جماع کردن نیز آورده اند کذا فی الصحاح یکنس از یاس بالفتح تا امید شدن یکنس
 از یکنس باضم و یکنس شک شدن کذا فی التاج بهی گوید علیاً منظر کسب فم و یکنس و یکنس سفلا یا
 تفقها و ازانجا که بعضی از مصادر افعال مذکور مثل لغت و لغت و لغت صورت ماضی خود نمیدارند
 لهذا معلوم شد که الفاظ مذکوره در متن احتمال مصدریت ندارند چنانکه بعضی مدققین برده اند آری
 مصنف در اصول خود صیغهاست مصدر آورده فاعله ابن مالک گوید مضارع و رث و فی و م و ر و ع
 و م و ث و ث و ق و ق و م و ی مکتوب باشد و بس و مضارع حسب غر و جر نعم یکنس یکنس و له و یکنس مفتوح
 نیز آید و صاحب مومق بن از علم و ضرب و عجم از ضرب نیز آورده از آنجا که در ابواب نمیدستمال هر ما و
 محو و بعد استمالش از ان ماده آمده آتش معنی محو و لازم نیست پس از طرف نظر لغت انصرتوان ساخت
 که مستعمل نشده بل استعمالش از مواد مجر و معانی مخصوصه موقوف بر جماع است پس اگر یک ده از ابایی
 بیک خاصه استعمال شده لازم نیست که ازین ماده ابی گیریم باین خاصه استعمال شود لهذا مصنف علام
 بذکر چندی از خواص نمیدرخواسته میگوید خاصیت افعال تعدید و تصیید و یاست تعدید لازم
 متعدی گردانیدن تصیید غیره را صاحب خذ کر دغی ماخذ انکه فعل از و ساخته باشند مصدر باشد
 یا جامد و درین هر دو معنی عموم من وجه است که جماع بینهما حکم فی اینها هر دو را یک جا آورده مثال جماع
 و مصدر هر دو نحو خرج ذیل و آخر حجت پس خروج از مجر و لازم بود از خارج ازین باب متعسی شد

۱۰ مراد از ان فاضل بهار است ۱۱ منته نوار شده مرده ۱۲ مراد از بعض مدققین مولانا علامت بنی بهار است عیال

اینست نه الا الفاظ بصیغه المصدر و لیکن الماضی ایضاً ۱۲ منته رانده مرده + + + + +

و تصیر نیز صادق است چہ بجاے اخر جملہ فاعل می توان گفت ہر چہ بہ تمثیل این باب
 اخر جملہ تنها کفایت می نمود مگر مصنف علام برای خرید توضیح مجردش را نیز افزود تا از روش نیز واضح
 گردد و مثال تعدیہ بخوابیدہ دیدیم اورا و مجروحش بصبر علم و کرم بنظر در آمد پس متعدی بودش ظاہر
 و تصیری ممکن یز کہ در اینجا میتوان گفت جملہ ذابصیرۃ او جملہ باہر او مثال تصیر فقط نحو انت الثوب
 جامہ را صاحب علم و نقش گردانیدیم ہاخش نیز بالکسر بمعنی علم الثوب است پس کہ اثر نہ صادق نمی آید
 کہ لازم را متعدی گردانیدہ باید دانست کہ چون در تعدیہ تجاوز بسوی مفعول مقبض بہست پس اگر در مجرد
 لازم بود در باب فاعل متعدی بیک مفعول شود مثل مثال مذکور در متن و اگر در مجرد متعدی بیک فعل
 باشد در افعال دو مفعول را خواہد نحو خضر زینہ کو اخر جملہ اسی جملہ حاضر النہر و اگر متعدی بہ مفعول بود
 در افعال سہ مفعول را خواہد نحو علت زید فاضلاً و علتہ زید فاضلاً و اگر در مجرد لازم و متعدی ہر دو باشد
 در افعال متعدی ازان لازم شود و پس نحو حزن و اخر جملہ و قد یلزم من الامر یعنی گاہ ہے این باب متعدی
 لازم گرداند بر عکس تعدیہ پس جامع معانی متضادہ است نحو احمد کاوش بجد محمد رسید یا کار لاقت ستایش
 نمود کذا فی القاموس و ہقی گوید احمد ستودہ یافتن کذا فی التاج و مجروحش حمدہ یعنی ستودہ اورا متعدیست مؤلف
 گوید لفظ لازم در معنی لازم ساختن متعدی در کتب لغت و معنیات فن یدہ نشد پس بہر آن بود کہ بجائش
 انعکاس تعدیہ یا ضد ہا میفرمودیم چاکہ در اصول آورده و علماء علی کک حین تالیف ہا و تہر حین اسی بودن
 فاعل چیزید کہ مفعول فعل است بمعنی مدلول ساختہ بجای معنی ماخذ نحو ابعثہ بروم اورا
 بجای بیج آن یعنی اسپ را در نخاسن اسے فروشن دم و مر او از ماخذ در اینجا خبریست کہ مصداق این باب
 ازان ساختہ باشند صرح بہ المصنف فی شرح الاصول و درین کلام تصریحیست برینکہ در مفهوم بعض
 بودن چیزے بجائیکہ ماخذ آنجا واقع شود معتبرست اما شارح ضعی گوید تعریف عبارت است از پیش
 کردن مفعول ثلاثی را برای آنکہ اصل حدث بران واقع شود تا مفعولش گردد کہین قرع مذکور لازم نیست
 پس معنی قتلہ پیش کردم اورا تا مقتول گردد عام است ازینکہ قتل برو واقع شود یا نہ و ہمچنین قبریہ ختم
 قبر را برے او تا مقبور شود اما مقبوریش لازم نیست انتہی ملخصہ ازین کلام ثابت میشود کہ بدون جایی

در مفهوم تعریف مرتبیت و وجدان ای یا فلقن قال چیز می داموصو بمداول ماخذ پس ماخذش
اگر لازم بود بدو لش بنی للفاعل خواهد بود نحو ایتمه که یاتم او را موصوف به بخن اگر متعدی بود بنی للفعول
باشد نحو احمد ته یاتم او را موصوف بمجودیت کذا فی الارشاد و سلب ای ذائل کردن (دش) ماخذ را بن
حاجب بایضاح مفصل و در این در شرح تسمیل میگردد سلب دو قسم است اول سلب از فاعل و در بحالت
فعل لازم بود نحو اقسط زید زید از نفس خود دور کرد و سقوط یعنی جور را دوم سلب از مفعول در این صورت
فعل متعدی بود نحو شکی و اشکیته او شکایت کرد و من در کردم شکایتش را و راضی گردانیم او را از خود
و اعطای ماخذ که دو نوع است اول امر عینی و محسوس اعطایش دو قسم باشد اول اعطای نفس
ماخذ نحو عظمت الکلب سگ را عظم یعنی آتخوان دادم دوم اعطای محل ماخذ نحو اشیوینته دادم او را
شوا یعنی گوشت برانی ای گوشتیکه او را بریان کنند و قابل بر شستن باشد صاحب قاموس گوید اشوا هم عظام
لما یثبون منه فیه نیست اقبه مکانی داد او را تا قبر سازد و نوع دوم امر عقلی و غیر محسوس نحو اقطعته
قُطِبْنَا بالفهم جمع قضیب یعنی شاخ ای دادم او را قطع شاخها و اجازت در بریدن آنها و بلوغ
ای سیکر را اخذ که زان باشد یا در آمدن بجاخذ که مکان بود مثال اول نحو اصبیه در صبح
داخل شد ای زمان صبح او را فر رسید و مثال ثانی انحرقت براق در آمد پس مراد مصنف از رسیدن
وصول در زمان و از در آمدن وصول در مکان است اگر چه لغت هر یک یعنی دیگر مستعمل است و گاهی
مراد از بلوغ رسیدن بمرتبه باشد نحو اعشرت الدار هم در تمام مرتبه عشر رسید و احرم بمرتبه حرمت و عزت
رسید بمرتبه حرمت مقابل حلت رسید و ازان است محرم زیرا که آنچه قبل ازان بر و حلال بود بعد
احرام بر و حرام شد و گاهی بلوغ را بر اتصال و قرب چیز نیز اطلاق کنند جوهری در صحاح می آید
بلغت المكان بلوغا و صلت الیه و کذا اذا اشارت علیه و منه قوله غرر و حل اذا بلغن اهلن ای قاربند و
سپس آنچه در معنی این مثال در بیان در صنف و کیه و تخرج و ناظرین است گوشت بریان دادم اول معنی است بر عقلت
این تحقیق ۱۲ منه و الاشر قد ۱۳ هذا هو الموافق لما قاله الرضی و یؤیده ما فی القاموس الصلح من معنی اربع و اثنت و غیر ما لکن
قال در این معنی عشر الدار هم انشئت الی تسعت بعت عشرین و ثلثین الی تسعین انتهى قتال ۱۲ منه نور الله مراده +

بهیچ در تاج می آرد بلوغ رسیدن يقال بلغتك وبلغت لیک نزدیک گشتن یعنی شایسته افراط و تفریط
 دار قریب زمان روزه کشادن رسید کذا فی القاموس و البین قریب بین سید قاله المصنف و عمل هذا مرد
 الدماینی من قوله شرطه الافعال القصد الی تک الکلمه وان لم يبلغها لما تقول بخاری و یجب قصد
 الی نجد و کذا البقیه یعنی مرادش از ذهاب بقصد نجد مثلا رسیدن قریب آنست و الا قصد کردن جانب
 ماخذ و رفتن بسوی آن خاصه گیرست که از توجه الی الماخذ و ذهاب الی الماخذ گویند و همچنین بلوغ
 داخل کردن حاجت ملارد و ازینجاست که شایع رضی می آرد و اجزد و جکل و صل الی بخاری الحبل المأخوذ
 همه اقسام بلوغ را در صیورت مندرج ساخته چه رجوع اقسام مذکوره جانب صیورت و صاحب وصول
 گفتن ممکن است لیکن مخفی نماند که از ترجیح کردن اقسام مختلفه و مندرج گردانیدن تحت اعمام لازم نمی آید که
 خاصه مذکور را جدا گانه قرار دهند فاعل و صیورت ای گشتن شته صاحب ماخذ یا خاصه
 چیزی معصوم یا خاصه یا غیره ملخص صیورت معنی دارد مثال اول نحو الدین صاحب شیر
 شد و بهتر آن بود که العنت الناقه سیفر بود یعنی شیر در پستان ناقه فرو داد کذا فی القاموس و آنچه بسیاری
 از ناطقین و شارحین در اینجا البین الرجل معنی مرد صاحب شیر شد آورده اند نزد مؤلف غلطی نماید زیرا که
 معنیش آنست مرد بسیار شیر شد یعنی مالک بسیار مواشی شیر دار شد چه شیر زمی گوید البوناهم لاهون شیر
 لبهم و در تاج می آرد و البان بسیار شیر شدن انتهی و درین صورت لفظ مذکور مثال قسم اول نخواهد
 شد و مثال ثانی اجرب الرجل مرد صاحب شیران گدین شد و مثال ثالث اخذت الشاة سفند در
 خریف صاحب بچه شد و لیاقت ای مستحق بودن چیزی بهر قول ماخذ و حیثیونت ای سیدن وقت
 ماخذ چیز را نحو الاثم الفع سرور از لامت گردید از لامت سرور از لامت گشتن کذا فی التاج و فرغ
 بالفع شریف قوم کذا فی القاموس و اخذت الذرع زراعت قریب وقت حصاد و در کردن رسید و
 سبب جمع کردن مصنف علام لیاقت و حیثیونت را با وجود تخالف مفهوم شدت تقارب و رجوع
 یکی جانب دیگرست زیرا که در معنی حصد الزرع و الاثم الفرع میتوان گفت زراعت مستحق حصاد
 و سرور قوم را وقت لامت و رسید و لذا قال الرضی بخیر ان يكون الام مثله ای حان ان یلام بل خاصه

از تشاف مصدر الزرع را مثال اشتقاق آورده اینست مطابق برای مصنف علامه اما این را در لغت نمی بینیم
 و دیگر از باب فن بلوغ و حیونیت در صیغ ورت سندرج ساخته اند زیرا که در شکل مذکوره میتوان گفت در
 صاحب قومی شده که اولاً است کنند یا صاحب ملاست گردید و زراعت صاحب حصا و شد که کافی است
 و لاحق آنست که در صیغ ورت التصاف ماخذ بالفعل معتبرست که کافی الجار بر روی بخلاف حیونیت که در آن
 قریش ملحوظ میباشد که فی الضلع المفصل پس تفریق بینها اولی است و مبالغه ای کثرت و زیادت و لفظ
 و آن دو نوع است همانند کم نحو انما بالخلل خراب بسیار تر آورد و در کیف نحو استغنى الصبح صبح خوب
 روشن شد و ابتدا که اهل فن مثل بن مالک البوحیان آنرا اشتنا میسده اند و آن عبارتست از آمدن
 مزید که معنی بی آنکه مجردش درین معنی آمده باشد عام است ازینکه اصلاً نیامده باشد نحو اقل بمنه
 اسرع یا معنی دیگر آمده باشد نحو استغنى ترسید و از آنست قوله تعالى والذين بهم عن ابهم شفقون
 و مجردش شفقت معنی مهربانی است نه درین معنی که سی بن درید و جمهره و ابن فارس حمل شفاق و شفقت
 بیک معنی آورده اند و شاید لفظ شفقت معنی مهربان که اشتها دارد و مبنی بر قول ایشانست لیکن اکثر لغویان
 از آن انکار دارند اما می توان گفت که اشتفاق معنی ترسیدن برآ ابتداست آنچه بمعنی مهربانی برای
 آن نیامده و مثال آنکه مجردش بالاتفاق باین معنی نیامده باشد لفظ اقسام معنی حفا است که مجردش
 باین معنی بالاتفاق نیامده و موافقت مجرد فعل استندید عین و تفعل و استغنى برای اختصار بر معنی
 ابواب سه گانه اکتفا سافته و اختیار لفظ مجرد برای آنست تا التباس ماضی تفعل و تخصیص یکی از مضموم
 و مکسود مفتوح العین لازم نیاید و مثال اول نحو دجا اللیل و آنچه معنی هر دو شب تاریک شد و
 درین لفظ خاصه صیغ ورت است و مبنی از جرجانی نقل میکند موافقت مجرد دو قسم است یکی شرکت
 و تمام معنی نحو اقلته و ثلثه دوم در بعض معنی نحو صحا السکران و صحت السماء زیرا که هر دو در جنس معنی کثافت
 متفق اند و در نوع حیرت تشاف آسان تر است و لهذا خاصه شبها لفظی که حروف را زد دارد است

لعل اهل مفهوم اعتنا عام است از ابتداء چه از بابی از درید و یک معنی مشتق باشد و لفظی در آن معنی از مزید دیگر مستقل نشود و از آن
 باب آن لفظ را گویند بر سه اغناس از باب فلان است بخلاف آنکه به نسبت مجرد باشد و عین از مزید آورده که سوگند خورده و نه نوبت در

مثال ثانى نحو الكفره يعنى منسوب بسوى كفر كردار و دوران خاصه نسبت ست مثال ثالث خيمه و تخيمه
 خيمه ساخته بالنصب كردم و دوران خاصه اتحاد با فعل ست مثال رابع غلظه و استغظنه بزرگ بند
 اول دوران خاصه جبال ست فائده بايد دانست كه درين قول مهران كه اين باب موافق يا يعنى
 آن باب ست مسامحه است زيرا كه باب يگر خصوصاً مجرد باعتبار معنى انصباطى نميدارد و تا بايى را برود و
 كند بل مراد آنست كه اين هر دو يكاهى در يك معنى متفق شوند كذا فى المناهل لصاحبه اگر گوى چون هر دو
 در يك معنى ديگ خاصه يافته ميشوند پس هر يكى را خاصه موافق ديگرى ميگويند نه بالعكس يا خاصه هر دو چنانچه
 قرار نميدهند و البش آنكه هر جا كه يك معنى از بايى مشتق آيد و از ديگرى كم آن ديگر را موافق اول گويند كذا
 يستفاد من الرضى فائده ديگر شايخ رضى گويد در ابواب مزيد غير متفق از زيادت معنى گيرى نيست آنچه
 ميگويند قال اقال متحد المعنى است از قبيل مسامحه است همچنانكه در كفى بالله شهيد و باسن آله گويند با و
 من زائد يعنى سواى تقرير و تأكيد فاده معنى جديد نميكنند و رنه افاده تأكيد ميشناسيند و بوجه
 ازان حاصل ميشود پس همچنين در اقاله نيز مبالغه و معنى مجرد بايد فهميد انتهى بجا صلا مافى نمائند كه التزام
 اين زيادت و مبالغه را در هر جا اطلاعات از باب لغت انكار تا م دارند بل در بعض مواضع با وجود اتحاد معنى
 مبالغه در مجرد مياشد چنانكه خودش در بيان خواص اين باب ميگويد اسرع و ابطا برامى نقل نسبت بل
 مزيد و مجرد در لازم بودن مساويست اما فرق اينقدر است كه اسرع و بطور ابلغ است زيرا كه اين دو
 مثل صفو و كبر طبعى بوده اند انتهى بحصله و مطاوعه فَعَلَ وَقَعَلَ اى مجرد و قيل اى پس آمدن
 اَفْعَلَ مَرَفَعَ اى فَعَلَ را تا جلاست كند بر يديرفتن مفعول اثر فاعل را از معنى مطاوعت اين باب است
 خاصه اما مطاوعت مطلق عبارت است از آمدن فعلى پس از فعل تا دلالت كند بر يديرفتن مفعول فعل
 اول تر فاعلش مثال اول نحو كَبَيْتُهُ فَاَكْتَبْتُ سَمْعُكَ اى از ختم او را پس فاعل مثال ثاني بَشَرْتُ فَاَبَشَرْتُ مَرْدَهُ

و دوران

۱۵ قال الرضى يقال هذا الباب يمتنع ذلك الباب اذا كان الباب الحال عليه غصا من عام مضبوط فضا بابطال
 الباب الاثر عليه في ذلك المعنى اما اذا لم يكن كذا فلا فائده فيه انتهى ۱۲ منه نور الله رحمه الله بل بعد تايف ۱ كتاب
 تفرجى از صاحب تحقيق الفرائد برين معنى يافته شد چنانچه ميگويد انما يميزه من قسمه بلى معني اى هر دو هم مفيد از معنى پس
 الحاق كه برى درسى قافيه و صحيح بود و لهذا محافطت و رخش لازم باشد سود كن براسه هر دو بل براسه توسع در دست ليس
 صيغهايش مثل صغيره اسماى جامده و الزايدة است انتهى بحصله ۱۲ منه نور الله رحمه الله ۲۰۲۰۱۰۰۰

بدون تصریح و فسق فاسق گفتم و راهین مثال گرچه خاصه نسبت است لیکن متعدی نیز صادق
و اینجا است که علامه زنجیری و ابن حاجب غیرها خاصه نسبت را در تعدی ندرج ساخته اند اما تصریح
صادق نیست کذا فی الايضاح و الجار بر وی مثال تصریح بدون تعدی نحو فی القدر جعله فاعل و دیگر
صاحب ابازیر ساختن ابازیر را در دیگر انداخت و تعدی بر و صادق نیست چه مجرورش نیامده
و نحو نیز که چه مجرورش نیز متعدیست و منیش گذشت و مثال تعدی بر و مفعول نحو علمته حقاً چه مجرورش
علم تھا یعنی شناخت حق را متعدی بیک مفعول است که در اینجا متعدی بر و مفعول شد کذا فی شرح الاصل
پس آنچه بعضی تخرج آورده اند اگر مجرورش متعدیست بیک مفعول یا بر و مفعول بعد نقل در باب تعدی
اش را نشود بل بحال خود ماند غلط است آری متعدی بر و مفعول درین باب متعدی بسببه مفعول
نشد و اگر آنچه محمول بر باب فعال بود نحو حدثت و غیره کذا فی الرضی و در تعلیق الفرائدی آرد اما قول بعضی
خبر و حدثت فاعل و اقول المحرری و علم فکذا الکلام علیه و سلب نحو قدایت عینته اعلم شمس
خاشاک آوده شد و قدایت عینته دور کردم قدسی یعنی خاشاک را از چشم او و صید و دت نحو کذا
التجیر درخت صاحب نور و غنچه شد و بلوغ نحو ختمت در خیمه را آمد و عمق تا عمق رسید و قدر نقصیل
المیوخ و مبالغه و این خاصه درین باب غالب است و قسم باشد اول نفس فعل این اصل است نحو
صخره خوب ظاهر شد و لازم و متعدیست کذا قاله المصنف و بجزای بسیار گردد اگر در دید و جرات بسیار
طواف کرد و این فعل لازم است کما یعلم من القاموس حیث قال فی معناه طاف صرح به الرضی بقوله
و قد یكون فی الاقامه کما فی قول پس اول مثال زیادت کیف و ثانی زیادت کم است یا اول مثال متعدی
و ثانی مثال لازم و آنچه بعضی شارحین قول را متعدی دانسته گفته اند بسیار جملان کرد و این هر دو از
اشکله مبالغه در کیفیت نیز باشد خالی از مسامحه نیست و قسم دوم مبالغه در فاعل نحو موت الایم مرگ عالم
در شتران افتاد و سوم در مفعول نحو قطعت الیقاب بسیار جاها را قطع کردم فاکنده اهل فن گفته اند در قسم
له و کذا عدل تعدیه کذا فی تعلیق الفرائدی است و از آن در قدیه طاردا را ان شرح فلیج آباد است من نور الله مروره طاردا را ان
لحمایت علی کاکو نیست که نور الله مروره به و وجه یک متعدی دانستن مثال ثانی و دوم از مثال کیف دانسته نور الله مروره
ه یعنی مبالغه در فاعل و مفعول ۱۲ من نور الله مروره

اخیر لازم است که فعل و مفعول متعد و باشد نه واحد و الا سبانه صورت نه بند چه شی واحد متعدد نمیتواند
 از اینجا است که گفته اند در فعل لازم کمتر در فاعل و متعدی تکثر در مفعول باشد و علی بن ابی ترک بجز و خلقت بابا
 بر سبانه فاعل مفعول صحیح نباشد بخلاف قسم اول زیرا که از فاعل واحد حصول فعل بمرات کثیره ممکن است
 قاعده ابن الحاجب فی شرحه الشافیه و غیره می نویسد اگر یک باب را چند بار بند کنند خلقت الباب از مجرد
 گویند نه ازین باب کذا فی تعلیق و غیره و جار بر وی و غیر آن گفته اند قول ابن حاجب علی الاطلاق صحیح نیست
 زیرا که سبانه در لازم بدون تعدد فاعل نحو جئت و طوئت و در متعدی بدون تعدد مفعول نحو قطعت الثوب
 مقصور است باینکه در نفس فعل باشد بنده میگویم مراد ابن حاجب امثالش آنست که اگر فعل لازم متعدی
 بر ای سبانه صرف فاعل و مفعول بدون مکان سبانه اصل فعل بود در صورت تعدد فاعل و مفعول لازم
 نه آنکه در مطلق لازم و متعدی از تعدد فاعل مفعول گزیر نیست و کیف لا کذا و شئ شافیه در مثال سبانه فعل
 لازم جئت و طوئت با وجود وحدت فاعل آورده و مؤید آنست آنچه در شرح مفصل گفته ام فی فی المفصل و لا
 نقال مواحد لم یرد الا بالسیتم فیه تکثر الفعل و اما لیکون اکثر فی الفاعل هو الصحیح یعنی آنچه گفته اند در سبانه فعل
 لازم فاعل واحد نباشد و الا سبانه ممکن نبود که این مقصود صاحب المفصل مرادش در صورتیست که تکثر فعل
 ممکن نباشد نحو موت چه موت فی نفسه احتمال کثرت ندارد و ماسی گوید چون اصل در سبانه تکثر فعل است و لهذا
 هر جا که تکثر در فاعل و مفعول باشد از کثرت فعل گزیر نیست بخلاف العکس پس باید که خلقت بابا باعتبار تکثر نفس
 فعل صحیح باشد چنانکه خلقت ابوا بابا اعتبار تکثر مفعول یا تکثر فعل و نسبت باینکه اسی مفعول را منسوب باینکه
 کردن و تسمیه بگویند ش نحو قسطنطین نسبت بنفسی کردم و فاسق نام نهادم و العینی گفتم او را یا فاسق ازین
 قبیل است کفره صاحب تعلیق الفرائد گوید ناظرین صحاح را در لفظ تکفیر این معنی توقف حاصل میشود چه او
 گفته است اکثر الرجل و عوئه کافر افعال لا تکفر احد من بل قبلتکامی لا نسبهم لی الکفر انتهى پس جوهری
 تکفیر را این معنی نیاورده بل معنی کفار داده و لیکن این توقف را این قول صاحب حکم دفع میکند کفر الرجل
 نسبة الی الکفر انتهى و صاحب صرح نیز تکفیر را با این معنی آورده و آنچه صاحب مخرب گوید کفر دعاه کافر او نه

و لكن تسطيع الحكم حتى تحكما كذا في المنص و ان قيل يستلزم تصبرا ما انما يصنف علامه رشاش گوید
 و مجموع مکرر خود اگر سه ساخت کذا فی الصماح مطابق مثل نمی تواند شد زیرا که در تحلف بالفعل حصول
 ماخذ در فاعل حقیقه نمی باشد بل نمودن غیر حصول انتساب خدو و غیره خواهد حصول ممکن باشد نحو حکم
 و تصبر که از عادت تحلف حلیم و صابر نیز اندر غیر ممکن نباشد نحو تکلف بخلاف مثال مذکور چه حصول ماخذ در
 بالفعل حقیقه ثابت است آری اگر معنی تجرع اظهار گر سنگی با وجود سیر شکمی می بود تمثیلش درست می شد
 و شاید مصنف هنگام تالیف اصول برین مایه اسطاع شده است که برینثال دران نیارده و گاهی مراد از
 تحلف جهد و ممانده در فعل باشد و از است قول صاحب کشف تحت قوله تعالی و انا لله ما فیها
 و تحت شای ما فی جو فاسن الموتی و الکنوز و غلت غایه الخلو حتی لم یبق شیء فی یا طهنا کاتما تکلیف
 فی جهنما فی الخلو پس این معنی تحلف را می معنی سابق الذکر است فا حفظه اگر گویی چه فرق است در تحلف
 این با بی تحلیل که در فاعل خواهد بود یعنی نمودن غیر حصول ماخذ در خود مثل تجاهر اهل جهنم کرد
 با وجود دانستن مهربان اظهار بریدن خودش در هر دو برابر است جوایش نکر اصل در تحلف فاعلش را
 مطلوب می باشد مثل صلح و شجاعت نحو حکم و شمع نه در تحلیل چه چهل در مثل تجاهر مطلوب نیست کذا
 نقل عن سیبویه که فی ایضاح المفصل و شرح التسهیل و تحتین یعنی پرهیز کردن از اخذ نحو
 تحویب پرهیز کردن از خوب بفتح و ضم حای محله یعنی گناه و عجب است از بیخه شرح که در ترجمه اش نوشته
 پرهیز کردن از بریدن گیاه و منشاء و تو عشت درین مغلطه شاید آنست که ترجمه خوب را در کتاب لغت بسبب
 تشخیص خطی امتیاز نکرده و لفظ گناه را که بنوع است بیایه تحتانی خوانده و چون پرهیز از گیاه معنی
 صحیح نداشت بریدن از طرف خود افزوده یا لفظ خوب را خوب بجهیم که بمعنی بریدن است فهمیده با و ازایش
 گیاه پراخته این حاجت شرح مفصل می آید این خاصه ما ما بهمه سلب است در افعال چه میتوان
 گفت در مثال مذکور و در کذا خود گناه را و لکن ماخذ بعزم لام می پوشیدن ماخذ نحو تخم خاتم
 پوشیده کذا فی القاموس و نقل یعنی ماخذ را بکار بردن و آن سه گونه بود اول آنکه ماخذ ملاصق علی

سه مراد از آن شیخ که او نیست نه غلطه و در بعضی نسخ شرح مذکور لفظ خوب نیز دیده شد ۱۲ از جمله مرصعه + ۱۰

شود بجهت جدا گانه محسوس گردد و خود نگذشتن و همین یعنی روغن را بر بدن مالید و دوم آنکه ملاصق فاعل بود
 اما جدا گانه محسوس باشد نحو تترس و غشیش گذشت و سوم آنکه غیر ملاصق بود لیکن مجاور و مقارن
 باشد نحو تختم - رحیمه برپا ساخت و مصنف علام در اصول خود فاصله لبس را در فعل مندرج ساخته
 و لامضایقه فی کل منها کما لا یخفى و اتخاذ یعنی ساختن ای ایجاد کردن یا گرفتن ماضی یا مجهول
 را ماضی ساختن یا در هر ماضی گرفتن و فعل درین هر چهار معنی متعدی است نه در تصریح فقط چنانچه
یختم شارحین فهمیده اند کما استوف من الامثلة مثال اول تختم الجاهلیه ساختن کذا فی الصحاح
 و القاموس اما آنچه مصنف علام از مثالش آورده نحو توبت و شارحین و ناظرین در غشیش آورده
 اند باب یعنی در وازه ساخت مخالف کتب معتبره لغت است چه معنی توبت بان گرفتن است
 کذا فی تاج المصا و فی القاموس توبت توب یا انجده و کذا فی الصحاح و درین معنی اگرچه مصداق
 اتخاذ میتوان چه ماضی بواب است لیکن از قسم ثالث یعنی مثل توسد الجمر یعنی نه از قسم اول چنانکه
 مصنف و ناظرین کلاشش بمان برده اند مثال دوم تحرز من حرز یعنی پناه گرفت از و اما آنچه
 مصنف در مثالش میگوید تجنب بمعنی جانب گرفت مخالف محترات لغت و مخالف
 کلاش در اصول است چه در مثال خاصه تجنب است اتخاذ و لهذا در معنی تجنب آورده
 بعد عن جنبه و احترز عنه انتهى و فی القاموس تجنبه و تجنبه و تجنبه بعد عنه و مثال سوم توسد
الجمر و ساده ساخت حجر یعنی تکیه بر سنگ زد و از آنست قوله علیه السلام لا تؤسدوا القوم
 و مثال چهارم تأبطه و لابط یعنی در بغل گرفت آن حجر را ضمیر مفعول راجع است بسوس
 حجر که در مثال سابق اندک است و از آنست تأبطه القرب ثابت بن حجر و قد یخلفه تکرار
 عمل به ملت و آهسته و آهسته و این دو نوع است اول آنکه عمل بیک مرتبه ممکن الحصول باشد
 نحو تختم الماء آب را جرعه جرعه نوشید و فی الحدیث تختم یا ای قسما و کذا فی التلخیص للبیهقی
 و دوم آنکه بیک دفعه ممکن نباشد نحو تختم القرآن آنکه آنک یا در قرآن را و مثالش تسهیل و

تقسیم و نوع صورتی یعنی محسوس مقول قرار داده و مثال فی تفهم آورده و محمول یعنی گشتن شی
 عین مآخذ یا همچو مآخذ مثال اول نحو شکر نصرائی شد و دین عیسوی اختیار کرد و مثال ثانی
 فیض مانند بجز شری در علم مثل در یاس موج زن گردید و صید و دت نحو مآل مالار شد کذا فی
 الصحاح و موافقت جهر در قرح و لوح در رواج رفت یا کاری در ان نمود و رواج بافتح آخر روز
 یا پس از زوال فهو لذاب فی المآخذ و اعمل فیہ و افعّل نحو تجدد و و ایتجد و در کرد و چو بخواب را و از آنست
 نماز تجدد فهو للسبب و فعل نحو کذب و کذبیه نسبت بکذب کرد و اورد و افعّل و استتفعّل نحو تخرج طلب
 حاجت کرد و فهو لطلب و از آنست قوله علیه السلام من لم یستن بالقرآن فلیس منّا ای لم یستن و لم یطلب الغنی
 به کذا فی تعلیق انفراد و ابتدا و آن در نوع است اول آنکه مجردش نیامده باشد نحو شمس در آفتاب
 ابتدا و کذا فی التاج فهو للعمل فی المآخذ یا یعنی دیگر آمده باشد نحو کلم سخن کرد و خاصیت مفاعله قضا کثر
 است یعنی شریک بودن فاعل و مفعول در فاعلیت و مفعولیت ای هر یک را دیگر شریک
 است در صدور فعل و تحقق بدیگر و معنی اما لفظی کی فاعل و دیگر مفعول یا شد بر برست که آن هر دو
 واحد باشند و ضاربت به یا متدد و نحو ضاربتنا هم یا مختلف و نحو ضاربتنا ه و ضاربتهم و لذا اگر مجردش لازم بود
 اینجا متعدی گردد و نحو کار بسته و اگر متعدی مفعولی بود که شرکت نپذیرد متعدی بدو مفعول گردد و نحو جاذبه الثوب
 شرکت در مفعول ثانی متحقق باشد و مجردش بذیت الثوب اگر چه متعدی است که مفعولش قابل شرکت
 نیست و اگر شرکت پذیرد همچنان متعدی بیک مفعول ماند و درین صورت مشارکت تنها در ین باب
 را بدو شود و قائل ینک عکرا یعنی زید کار زار کرد و با عمر و عمر و بازید یا ضرب شدید بینما واقع گردید اگر
 کوئی گاه به مفاعلت براس مشارکت نباشد و معاذ مجردش متعدی است مثل مفارقت در قول
 الشاعر فارثنا قبل ان نفارقه فافق من جماعنا و طرا گوئیم اینجا فارثنا المعنی از و فارثناست
 اکثرانی شرح التسهیل پس فانون مذکور باعتبار اکثر است و موافقت جهر دای بیرون شرکت مذکور خواه
 سه که مجردش حکم معنی جرح است و از آنست کلمه یکله و کلمه جرحه کذا فی القاموس ۱۲ از بحر مخرج بروزن مشتق

فاعل و مفعول

مجردش در نیغنی نیامده باشد نحو خالیته ناقص بائی گشتی کردم اول یا خذاع کردم باو که آن فی القاموس
 که مجردش غلی یعنی گیاه درودن است کذا فی التاج یا آمده باشد نحو سافرت و سمرت گزیدم سفر را قبول
 الماخذ بهری در صرح می کرد سمرت اسفر سفور آخر جت الی السفر فاما سافر و انرجاست که مصنف
 علام در شرح اصول آورده و مستعمل لیکن صاحب موس گوید السافر المسافر لا فصل له فی الفصل المفصل
 و لیس ثم فعل ثلاثی من لفظ سافرت پس تبر آنست که در مثالش کاتم یعنی اتم آرند کذا فی شرح التسهیل
 ناقلاً عن الحكم یا اوله لشيئ منته بضم النون ای عطیته کذا فی الری و موافقت آفتل تعدی باشد نحو
 با عده و ابعد و دور کردم اوله و لا للتعدیه بالانتم نحو شارفت علی البلد و اشرقت علیه کذا فی الارشاد
 و فی التاج الاشراف مطلع شدن و بعدی علی و المشارفة بر چیزی مطلع بودن انتهى فاعله للسلوک شخص
 موافقت این باب با فعل متعدی که از صاحب سیل واقع شده سجا است و موافقت قتل نحو ضاعف و ضفوف
 دو چند کرد و اضعافش نمود و هو للمبالغة و موافقت تفاعل با نیطور که هر دو مشارک در لفظ فاعل باشد
 نحو شاتم زید و عمر و کشتا تا موفو للتشارك و ابتدا عام است که مجردش نیامده باشد نحو المتأتمنة حذرینی یعنی
 دیگر پیوسته شدن کذا فی التاج یا یعنی دیگر آمده باشد نحو قاسا زید فکذه الشدة ربح کشیده برداشت
 زید این شدت را چه مجردش قسوة یعنی سختی دل است کذا فی المصراع خاصیت تفاعل تشارک
 است ای شرکت دو شیء در صد و دو تعلق فعل ذهیک بذهیک صد و از هر یک تعلق بهر دیگر
 معنی و اما لفظاً شرکت در فاعلیست نحو تشاتاً ای اکن هر دو با هم دشنام دادند و فرق در مشارکت
 و تشارک یعنی شرکت مفاعله و تفاعل آنست که مشارکین در مفاعله یکی لفظاً فاعل بود و دوم مفعول و در
 تفاعل هر دو فاعل دوم آنکه در مفاعله مشارک زائد اند و نبود اگر چه هر ایک یا احدها متعدی باشد بخلاف
 تفاعل که جوانب متعدده در آن ممکن و همه لفظاً فاعل بود و گو در معنی هر یک فاعل و مفعول بود و نحو عشرة
 رجال تقاتلوا یعنی ده مرد با هم قتال کردند و در مفاعله اگر چه ممکن است که هر دو یا یکجا نباشد ده مرد
 باشند لیکن مشارکت یکجا نباشد و دیگر باشند در اول و یکجا نباشد فیما بینهم مثلاً عشرة رجال قاتلوا عشرة

له فی القاموس شاتاً و تشاتاً تا با ای با هم دشنام دادند ۱۲ منه

رجل آخرین پیش از آنکه در آن عشاره اولی با افراد عشاره ثانی مقصود است اما شرکت افراد عشاره اولی با هم
مقصود نیست سوم آنکه مفعولیکه در مفاعله مشارک بود در تفاعل قائل گردد و نحو خذ رب ید عمر و تضارباً بجملاً
مفعول غیر مشارک که همچنان بر مفعولیت خود باقی ماند و نحو تجاوزتاً و باور مفاعله گویند جاذبه الثوب
چهارم آنکه تفاعل را سه شرکت در صدور فعل بدون تعلق آن بدگری نیز بود بخلاف مفاعله که این معنی
اکثر بود چنانکه مصنف گوید و شرکت در صد فقط بدون تعلق بدگری است نحو تذا فاعلاً شیناً بر و شیناً
آن هر دو چیز را و آنچه بعضی در بیان فرق بین مفاعله اند که در مفاعله فاعل لفظی با دمی فعلی باشد بخلاف تفاعل
که در آن این قید مقید نیست و نیستنا مقبول نشنیده که میگویند این شتمنی فاعلاً شاک چه اگر صدور
فعل از مفعول فاعل لفظی میشد لامحاله متاخر میگردد بسبب اشتراط قبلیت صدور از مخاطب و از همین قیل است
قول امام حسن علیه السلام حق شخصه که حضرت ایشان خصوصت کرده بود و سفیه کلمه بعد مسافرا چه آن
حضرت مقابل خود را مسافرا نام گذاشته و بر تقدیر فرض وجود مسافرت از ایشان بلا شبهه بعد مسافرت
اول واقع میشد کذا قال الرضی فی شرحه للشافعی و تخفیل یعنی در خیال انداختن و نمودن غیر در حصول
ماخذ و خجاستی و نفس فاعل و تحقیق حاصل نباشد و نحو تعارض خود را بر نفس ظاهر کرد بر سه فرض
که حال آنکه نبود و از آنست قول شاعر تَالَلَّهِ کِی شَجَّی وَا بِکَ عَلَّی تَرِیدُ بِنَ قَتْلِ قَذَفْتَ بِلَکَ
و قدر الفرق بین تخفیل و التکلف فی التقلیل فتدکر و مطاوعت فاعله که بعضی فاعل است یعنی تفاعل
مطاوع مفاعله باشد چنین مفاعله که معنی افعال است نحو باعدت که معنی ابعده است یعنی دور کردم
او را فوالتعدیه قتباً عذ پس دور شد و موافقت جود یعنی بر سه غیر مشارک برابر است که مجروش
بر معنی آمده باشد و نحو فاعل الله معنی علان هو للصیرورة او للاختیار یا نیامده باشد و نحو تصالیت صباه
یعنی بقیه آتش را نوشیدیم و موافقت افعال نحو تیا مع الیمین و الیمین داخل شد یا رسید فوالتبلوغ و بقیه
خواه مجروش نیامده باشد و نحو تذا حک معنی تذا خل کذا فی التلج یا معنی دیگر آمده باشد و نحو تبارک مقدس
له اظرف من کدی تا محزون شوم و حال آنکه نیست علی و مرضی تر میگوید قتل من تحقیق ظفر باب شدم برین معنی از هر
طویل است بر وزن فعلن معاملین فعلن مععلن دو بار ۱۲ مرتبه تکرار مرده

و منزه شد و مجرورش بر یک معنی نشست شتر و غیر آنست که در فی القاموس و لفظیکه در مفاعله و مفعول
میخواست نحو جازیت زید و اثل و اباد در تفاعل یکی خواهد بود تجازیت ثوبا و گزیده ای نمیخواست و مفعول
بل متعدی یک مفعول بود نحو قاتل یعد و در تفاعل لا اذم بود نحو قاتل زید و عمر و مقصود ازین کلام
اشارتست بفرق مشارکت مفاعله و تشارک تفاعل که تفصیلش در ماقبل گذشت خاصیت انتقال
اتحاد است و معیش در تفاعل گذشت نحو اخیخو بتقدیم جیم بر حاد جیم یعنی سوراخ موش و غیر آن ای
جبر ساخت یا بتقدیم جیم بر حاد جیم یا بتقدیم جیم بر حاد جیم یا بتقدیم جیم بر حاد جیم یا بتقدیم جیم بر حاد جیم
گفتن باخذ است نه امه مقصود المصنف لیکن مخفی نماید که درین مثال خاصه تجنب است معناه بعد از جنبه نهاد اتحاد
چنانچه بر واقف لغت مخفی نیست و قد سبق پس بجای این مثال احتراز باید ای حرز یعنی پناه گرفت
و شاید مصنف علامت غیر هنگام تالیف اصول بر معنی مطلع گردیده است که بر لبش احتراز آورده و اعتقاد
الشیاء که سفند و غذا ساخت مثال چیزه را ماخذ ساختن و عجب است از بعضی شاعرین که درین
مثال شاة را نشاط بنون و طاء و انده ترجمه اش چنین فرموده غذا ساخت خوشی را حال آنکه قطع نظر از
عدم مساعدت نسخ این کتاب رسال دیگر فن غذا ساختن خوشی و خوردن و نوش طاهر یعنی می نمایی
و اعتقاد که در عصبه یعنی بازو گرفت آنرا و ضمیر منصوب اعتضده راجع است بسوی شاة و مثال
سابق که مذکور نمونست هر دو متصل است که در فی القاموس و کتبه یعنی جفت نمودن در فعل یعنی
مبالغه در تحصیل فعل ساختن این را تسبب و جهتا و نیز گویند که در فی الارشاد نحو اکتسب المال بکوشش
حاصل کرد مال را و از آنست قوله تعالی اما ما کسبت و علیها ما اکتسبت امی نافع است نفس را آنچه حاصل
کرده است بهر طوریکه باشد و مفسرست نفس را آنچه تخصیص بقصد و مبالغه ساختن یعنی در امور ثواب
بسته نفس خود را مکلف دانسته باید ثواب کار میکند و در مریات عقاب تحصیل افعال نامشروع
بمبالغه بحسب حظ نفس می نماید و تخذیر از تفعل ای تفعل لفاعل الفعل لیتفسیه ای کردن
فاعل کار بر ای فاعل خود پس فعل اول افتح مصدر و ثانی بالاسم مصدر است فی القاموس

خاصیت انتقال

نادر

الفصل بالکسر حرکت الانسان او کنایه عن کل عمل متعبد نحو کمال خطه گندم را برای خود پیوسته ابو حیان
 در رتبهات تخریر این خاصه جدا گانه قرار داده و مثالش انتخاب آورده و مطاوعت فعل ای مجرد
 نحو غنیمته فاقتم اندوگین کردم و را پس شد ابو حیان گوید مطاوعش با مجرد قلیل است و لهذا فعل
 المضی عن سیویه لکن قال بن الحاجب بغلبته افاضل و موافقت مجرد نحو قدر واقع در فو لکنه کمال
 کذا فی الارشاد و ان فعل نحو تخریر و جبر بجا آورد آمد یا رسید فو اللیلغ و ففعل نحو آمدی می ترمی رد را
 یعنی چادر پوشید فو لتعل و ففعل علی نحو ختم زید و عمر و تخاصما ای زید و عمر و با هم خصوصت کردند
 فو لتشارک و ابتدای خواه مجروح نیامده باشد نحو الا بیام کو سفند علی شستن کذا فی التاج البعنی دیگر
 آمده باشد نحو سلم بوسه داد سلم را یا مس فو داو را بدست و سلمه کبیر بمعنی سنگست و مجروح سلم کبیر
 بمعنی سلامت ماند و از آنست افتقر ز داو علی چه او میگوید فقیر بمعنی مال فقرست و از آمدن مجروح
 انکار نیامد مادر قاموس فقر کرم فو فقیر موجود است خاصیت استعمال طلب ماخذ و لیاقت چیزی
 با ماخذست نحو استطعت که طلب طعام کردم از و مثال طلب است و استقامت فو جامه لائق رفته
 و پیوسته و این مثال لیاقت است و علت جمع کردن طلب و لیاقت آنست که در لیاقت طلب
 تقدیر نیست یعنی چون جامه از کنگی و فرسودگی نزارا پیوند شد گو یا طالب پیوند گردید و از اینجا
 که علامه نخشری در مفصل و این عاجبه شافیه مثلش را و طلب تقدیری مندرج ساخته اند و
 وجدان نحو استکرمته یا فتم او را موصوف بکرم و حسابان بالکسر بالضم کما و هم ای پیدا شدن
 چیزی را و گمان کردن آن موصوف باخذ اما مضموم بمعنی سبب کردن شمار کردن است و گمان کسره
 نیز آمده نحو استحسننت که نیک پنداشتم او را و فرق در و حبان و حبان از قبیل فرق میان بین
 و گمان است کما قبل اما علامه نخشری بجای حسابان اصابت و رضی الاعتقاد فی الشی علی صفة
 ذکر کرده و این عاجبه ایضاً مفصل در نیاب میگوید للاصایه علی صفة و قد تقدم ذلک فی باب
 الفعل و منه توهم استعمالی قصدته لذلک کما احدثت ای وجدته محموداً و در باب افعال حبان

فصل استعمال

یعنی فعل الفاعل الفعل نفسه نور الله مراده کله خا منده علف منه نور الله مراده + + + + +

بوجود الشی علی صفت ذکر کرده و مثالش نیز احمد آورده و تحول و تنویر و فعل گذشت آن به قسم صوتی
 استیج الطین کل من سنگ خد یا مثل سنگ سخت گردید کذا فی الرضی دوم معنوی نحو نیست الشاة
 گویند ماده مثل شس یعنی زر گردید و استنوف ایجلی شتر زناقه مثل صفتش مثل صفات نا که گردیدانی
 ایضاً لفصل فی شمس العلوم تشبیه بالناقه و دامنی در تعلیق الفرائز گیو بیای صار کانه ناقه و فی
 الصحاح فی باب القاف فی مثل استنوق اکل ای ضعف کانه ناقه استی اما رقم بحروف عبارت صحاح
 در نسخ عیدیه چنین یافته ای صا کانه مضرب للرجل و یكون فی حدیث او صفة شیء یخاطب به و یقتل
 الیه انتی و این قول مثل است از امثال عرب که میزنند از ادحق شخصی که سخنی را سخنی دیگر غلط سازد
 و صالش آنست که مسیب بن علی شاعر و برادر سلطان عمر دین هند قصیده میخواند که در آن صفت شتر ز
 ذکر کرده بود چون نوبت باین شعر رسید و قد اتلانی الهم عند حضارہ و بتاج علیها صیغۃ کلم
 طرفه بن العبد شاعر صغیر السن که نهایت شوخ و شنگ بود گفت استنوق ایجلی صیغره را که از علایق
 مختصه ترا دگانه است مسیب کاسه فحل ثابت گردانید پس گویا شتر زناقه شد مسیب از عده جوایش
 بر نیامده گفت روزی زبان طرقة اورا بقتل خواهد رسانید و همچنان شد کذا فی کتب الامثال اما ناظرین
 این کتاب ترجمه این مثال چنانچه در روز کار فرموده اند بعضی نوشته اند شتر ز مثل ناقه سر بیج
 شد و بعضی شرح گفته اند شتر ز را بر برداری مثل ناقه تحمل گردید و اما تذکره استنوق القوم بهضم قاف و
 فتح راجع قریه بالفتح بمعنی ده و شهر و وطن ساخت قریه دارد قصر از کایت فهو استنوقه انا شد و
 انا امیر ارجون خواند مخفی نماد که در شمار کردن قصر از خاصیات این باب مسامحه است و نحو اصل جواب
 کثرت اشتمار معانی مقبرست که اعرفت اولاً و قصر در نیاب کثرت و اشتمار زیاد بل در تفصیل پس این
 بود که بجایش موافقت فعل بتسیر العین می آورد که مافعل فی الاصول و آنچه بعضی مرققین بر او تطبیق برین
 الکتابین فرموده اند فیکون معنی فعل بالتشدید یعنی است بر فرق نکردن میان خاصه با یی و موافقتش

۱ من الطویل القیوض ۱۲ من ۱۳ ال از استنوق قاریطه ۱۴ صحاح ۱۵ داغ کردن شتر زده ۱۶ کم می غیر
 مدم طلب فی غیر طلب ۱۷ قاسوس ۱۸ و او از ان شاعر فتح آبادی است ۱۹ من ۲۰ در دوز بعضی مرققین لوی اعظم می
 است ۲۱ زیرا که در صورت نوشتن معنی فعل موافقتش با تفصیل در قصر باشد نه اینکه قصر خاصه این باب است ۲۲ من ۲۳

باب دیگر و قدم الفرق فی باب الافعال فتدکر انما آنچه صاحب تعلیق الفکر لفظ مذکور له مثال غنائی است
 التفصیل فی رداده میگوید که آن قیاسه تیج لانه اسودنی اختصار الکیاتیه مخالف لغت است لما فی اصول ترجمت
 عند المصیبه اذا قلت اناسه وانا الیه لاجون وکذا لک الترجمه قال جرید ورجعت من عفان دارکاتها
 بقیه فیهم فی متون الاشراج + انتهى وکذا فی القاموس ومطابعت افعل نحو افقتک فاشتقام قائم کرم
 اول و فی قائم موافقت مجرد نحو استبان و بان علی هر شد فهو للصدوره و افعل نحو استجبت واجبه و جاهد
 اول و هو الاعطاء و ففعل نحو تکبر و کبر اطهار کبر خود کرد و هو للتکلف و افعل نحو استصم و استصم عصمت
 گرفت و باز ماند انکاه فهو لا تنجاذ و ابتدا خواه مجروش نیامده باشد نحو استاجز علی الوساده منحنی شد
 بر وساده و تکبیر کردن بران کذا فی القاموس و البعض دیگر آمده باشد نحو استعان موسی عانه ای موسی نهانی
 ستر و اما مثل استعاضی از حیث فهمیدن غلط است زیرا که حیث مجروش نیز همین معنی مسموع گردیده کذا فی التالیف
 تا اینجا کثرت در خصائص ابواب بود و از افعال تا آخر خیل قلت و اتمع شده اند اما مصنف علام از اینجا عوا
 بیان را متغیر ساخته لفظ خاصیت با وائل هر یک نیامده و افعال را لزومی لازم بودنش عام است که
 مجروش نیز لازم بود و اما نه نحو افصح و انصرف فی این سبب قریبی است و نیز جمهورا اصلش را تعدیه لانه مست
 پس لا یصبر و انعدم خطا باشد بلکه استغفار من کلام صاحب الارشاد یعنی علت غلط بودن این هر دو
 لفظ نزد جمهور عدم تعدیه مجروش است اما غرضی این حاجب غلط بودن انعدم را برشته و علاج متفرع گردانیده
 اند و نظامی در و حش میگوید زیرا که انعدم مستاصل ساختن موجود است فیه پس آنجا جهت علاج و تاثیر باقی
 نمی ماند و بعضی بله که چون شیئی معدوم شد اثرش باقی نماند پس چیزی دیگر در ان تاثیر کردن نمیتواند انتی سبب
 و علامه چیزیکه محضیت سبب محاسبه دراک توان کرد و اثر جوارح و عضا طاهر شیئی است و با و زبان باشد که
 یعنی کدام فعل این باب ازین صفت خالی نباشد مثل انظار و اکسار که اثر فعل جوارح است که از فطر و کسب پیدا

سلفه لغتا نیست از ادون نظمی از یک باب آن چنین که در باب کور باب یکو شهر باشد مثلاً قهر که در باب تفصیل شهرت دارد اگر از
 باب دیگر آید از آن پس آن باب منفی شد از تفصیل درین معنی و فاصله اش غنا و پیش از الاشاد و فی ۱۱ سنه نور اندر قده +
 سلفه من العویل المتبصر ۱۱ سنه محضه از بی گویشی سنه حیا و استعجابی سنه و استعجاب و هویتی و ذوی الاله
 شهرت در اشتقاق بعد از من فمذیب الاله از استعجابی بیاضی و مذهب بیاضی ۱۲ سنه نور اندر قده ۱۱ سنه و بیاضی و مجروش معنی
 تو شش ساله است و مجروش صرف معنی گردانیده تعدیه است ۱۲ سنه و ما زدن بی گویش تا آنکه توان گفت که قبول اثر نموده
 و اعلام جوارح و اوقات نیست ماضی ۱۲ سنه نور اندر قده + +

شده پس بحسب معرفت فاعرف زیر که عرفان فعل قلبی است که اثرش یعنی معلومیت امر محسوس
 نباشد و بکذا حال العلم والظن ابن حاجب ایضا فصل می آورد از آنجا که عرب این بنا را براس
 مطاوعت وضع کرده و در مطاوعت قبول الزام است شک نیست که طریقی قبول اثر در محسوسات
 از افعال جوارح باشد نه در معقولات لهذا این باب را علاج لازم شد اگر کوئی فغان منقطع الی الله و انشئت
 لی حقيقة المسئلة يستعمل است و انقطاع الی الله و انکشاف حقیقت مسائل از محسوسات آثار جوارح
 نیستند گوئیم اطلاقات مذکوره از قبیل مجاز است و کلام در حقیقت است و نیز اثر جوارح از لوازم مطاوعت
 مجرد است در امثله مذکوره مطاوعت مجرد مسلم نیست و کیف لاکه سیویه در باب النطق و التمس و التجر و
 و اُسْلُ گفته بلا وضع قد يستعمل فی الفعل و لیس ما عاود فعل نحو کسرتنه فاکه و لکنه فبیرته ذهب و مضی
 انتهی کذا فی تعلیق در مطاوعت فعلی مجرد نه تفعلیل کما و هم غالب بخو کسرتنه فاکه شکستم
 او را پس شکست و این غایت به نسبت مطاوعت باب فعل است چنانکه باید آید دانست
 که علامه زنجشیری در مفصل و ابن الدبان در غره نقل کرده اند که خاصیت این باب مطاوعت مجرد است
 و لیس الا ماشاء لیکن چون امثله عدیده از مطاوعت افعال یافته شد مثل ادخله فاندخل و اعجبه فاعجب
 و امثال آن لهذا بعضی اهل فن حکم غلبه مطاوعتش از مجرد و قلت مطاوعتش از افعال ساختند و بهم
 المصنف فی ذلک ظاهر از کلام مصنف آنست که لزوم و علاج سولے مطاوعت خاصه جدا گانه
 حال آنکه از کلام زنجشیری و ابن مالک و دیگر اهل فن چنان مستفاد میشود که لزوم و علاج از لوازم مطاوعت
 است نه خاصه تفعل اما لزوم این باب بنظر استقراست نه از جهت که چون مطاوعت از دلالت قبول
 اثر گزیر نیست پس ال بر اینمیه لازم است که لازم باشد چنانکه فاضل جاریجی گمانی دهنده که قد ضرر
 در مطاوعه کم بودن یک مفعول از مطاوعه که است لزوم محض لهذا در علمه النطق فتعلیل فعل طواع متعده
 له نحو اقمته فاقم و اعلفته فاعلف و اسففته فاسفق و انکشته فاکمش و اطلقته فاطلق و اغوته فاغوت
 فاهویه فاهو و ۱۲ منه نور انهم قد

لیک معقول جابزد است اندکذا فی السائل الصفاة والکفایة وغیرهما و قدر مناسبا بقا فتدکر و ماقت فعل می خورد
نحو طفت النار و انطفاة آتش فومر و حباط فوگر و غیره لیهیر ورة و انقل ناد سنج و انجر و انجر و انجر و انجر
فوقه بلوغ اما انجر و حیوان و در کتاب و دماینی در شرح تسبیل این بفظر مثل ان یبایک افعال آورده اند
مخالف لغت است که فی القاموس بقدر الحجاز انجر اتاه کانجر و انجر و انجر کما سی بالفعال لایم ویم و داد
نرون و حوت لاین معقول انفعال انجر و انجر قائم مقام آن شود و اما زواخی نادرست معلما الخلفوا
نمی نون بحم منقلب شده ادغام یافت و جوا اگر گوئی ادغام متعارفین در کلمه واحده متشعشع مثل دینار
و صنوان گویم آدمی لیکن جایکه التباس نباشد از قاعده مذکور سستی است و چون فعل بشعید فاعیر از
انفعال نمیتوان پس التباس لازم نمی آید کذا فی تعلیق لیکن در قاموس معجم الامازر بدون ادغام
آورده اند و در معجم انجلی نیز و بهی انجاء را معنی بنزاردن نیز ازین باب آورده و در بعض نسخ لفظیم یافته
نشد پس حاجت عند قدرت نیست اما انجلی نماید که ذکر نیامدن حروف مذکور در مقابل این باب منجمه
خاصیت یعنی معانی نبوده است که بنظر فائده نادره آورده و یطایع افعل فحو اعقلت اباب فاعلق
بستم در این بند شد و صیغه ضارع اشانت بسوس قست است و بکذا گما هو عاده صاحب القاموس
خلا حاجته الی قد تعلیلیه و لا الی ان خره میل علی التقلد کما قبل اما مناسب الیج که ان معنی را برابر قول خود
مطادعت فعل غالب بیان می نمود تا از غالیبت مغلوبیت نسبت یکدیگر ظاهر میشد و بیست و بی گاهی
برای بدو خواه مجروح نیامده باشد نحو انجر و سوار رفت کذا فی التاج یا معنی دیگر آمده باشد نحو انظر
رفت و مجروح طلاق معنی گشاده روئیت کذا فی الصراح و انفعیعال را الزوم غالب است و قد مغلوب
نحو الحکولیه شیرین پیدا شتم او را و عرویه سوار شدم اسپ عریان را و لانا لث لهما للتعذیه من هذا البنا
کذا فی الصراح و مبالغه لا در نحو عشو شیت الارض من صاحب عشب گیاه بسیار گردید باید دانست
که وجود مبالغه در بنیاب بلا شبهه ثابت است و لذا قال المختصری افعل عمل بناء مبالغه و توکید فاعضو غن

خاصیت افعال

خاصیت افعال

خاصیت افعال

و گاهی مقتضای نیز می آید و معنی گذشت نحو تیرس الرجل مرد بازخرامید و گاهی موافق فعل با
نحو غدره تغذّر که از بلند داد و فو لبیا التما انچه بخشری و مفصل مثال مقتضای تسوک و ترموک است
و این حاجب در اینجا بمعنی داشتن ازین باب گفته مقتضای بودن ترموک فی الواقع است اما تسوک
مقتضای نیست چه مجردش تسوک یعنی بلکه منقول شده و عجب است ازین هر دو نام فن چه این دو
لفظ از ملقات است نه از رباعی فرید و او اینها را مذست نه اصلی و لهذا از باب لغت در سهک و
آورده اند أَفْعَلُ لَا يَمُوجُ فَعْلًا یعنی مطاوع مجرر ماعی بود و تحقیقا نحو مجره فاشعیر نیت او پس
در نیت شد یا لقه یا نحو این شاد شد چه مجردش نیامده کذا فی الارتشاف و در تجل نیز آید نحو غیر فاعل
مرد مقتضی گردید و کذا أَفْعَلُ می چنین باب افعال لازم مطاوع مجرر دست نحو طمانه فاعل آن تسکینش
کرد پس مطمئن شد و در تجل نیز نحو أَفْعَلُ انجم ستاره روشن شد در شدت تاریکی شب و بعض نسخ این
عبارت نیز دیده شد و بجهی مقتضای و معنی ظاهر است و گاهی موافق فعل بود نحو مجرر و در هر دو مقتضی شد
و مصنف در اصول این هر دو را به مبانی نیز گفته و فی الملقات مَبَانِيهٌ أَيْضًا می در ابواب
ملقات مثل ثقی بهانیر مبانیه است نحو کل معنی اسرع و بقر کثره و جهو رف الصوت و قول سخت پذیر
و مراد از مبانیه فی اینجا است نه لزوم آن زیرا که در بسیاری از ملقات مبانیه می باشد نحو التودیه است
رفتن و ایستادن باویشتن سخن نرم گفتن کذا فی التاج باید دانست که مصنف علام در بیان خصائص
اقض عبارت را جایجا بکار برده است که گاهی مضمونی را عبارت عربی و گاهی بفارسی و گاهی
موافقت مجرر و گاهی موافقت فعل و گاهی ابتداء گاهی مبتدی و گاهی بنای مقتضی و گاهی بقیقت
آورده و مطلب یکدیگر واحد است اگر چه در مفهوم موافقت فعل و موافقت مجرر در فرق عموم و خصوص است
اما فرق مذکور مقصود نیست و لهذا جایکه درین کتاب فعل آورده در اصول مجرر گفته الا ماشاء الله و هكذا
قال شایخ التسیل فی شرح قولی ما توافق فعل و یوافق المجرر و تحقیقنا نماز که درائی خصائص مذکوره
خاصه بسیار است که در کتب فن مثل تسیل و تشرح آن و ارتشاف و شرح اصول مصنف مذکور است

له فی القاموس الربو که استرغافا فصل فی اشی و در ترموک که بهیج نه مشیه منه نور الله مرده + +

واقم الحروف درین باب سئله مستوفی حاوی خصائصی در فنی ثلاثی و رباعی و غیره است که این سبب
 خارج الیها الانجا به تبعیت مصنف بر قدر ضروری از شرح کلام مصنف استعارت تا طالت نیز نماید
 فصل بدانکه جمله افعال و اسماء و چه که قسم است مراد از افعال متصرفه است که همه صیغهای ماضی
 و مضارع و امر و نئی از آن بیرون آیند زیرا که افعال غیر متصرفه مثل نعم کا و عسی شیخ چهار نوع نمی باشد
 و مراد از اسماء همگی است یعنی عرب نیز که معنی بالوازع اربعه قسم نمی باشد و در اینجا شکالی تمام است قوی
 تقریرش آنکه اگر در مصنف آنست که هر فرد از فعل اسم چهار قسم است فسادش ظاهر اگر مطلب آنست که هر قسم از
 اقسام یعنی ثلاثی و رباعی و خماسی چهار قسم است نیز غلط است زیرا که فعل اسم رباعی هموزیفا و متعل باشد
 و خماسی مضاعف نمی شود و صرف به الاستراادی فی شرح الشافیه و اگر مقصود آنست که مجموع اندو یا اقسام
 اسم فعل من حیث المجموع چهار قسم است نیز مخدوش است زیرا که بنا علی هذا این چهار قسم جزئی کل
 خواهند شد و اجزاء نسبت کل فراد و اقسام نمیگویند و التبرک که مراد آنست که قسمی از اسم فعل خالی
 از این چهار قسم نیست که اقاوالا و نزد قلم الحروف این جوابا صواب مینماید چه این معنی بر افعال غیر متصرفه
 و اسمای غیر ممکنه هم صادق است پس تقیید تصرف ممکن در فعل اسم مفید نخواهد شد مگر اگر گفته آید چون
 بنظر این هر دو قید نه داشته این اعتراض بر و دارد نمی شود و تفکر قسم اول صحیح و آن در صنفان است
 که از حروف اصیل آن حرف علت فاعل باستعد و همزه و دو حرف یک جنس و دو این تعریف نزد مصنف
 مختار است و بنا علی هذا صحیح و همزه و متعل مضاعف اقسام تباینه اند و بعضی نفی همزه و بعضی نفی دو
 حرکت یکجنس اول تعریف صحیح کرده اند اما صحیح نزد بخوبیان لفظی است که آخرش حرف علت ندارد و لفظیکه
 آخرش حرف علت و قلبش حرف ساکن باشد نیز مکمل لفظ صحیح دارد و چون صحیح بر اصالت خود
 سبب قوت و عدم تقبل قی میماند لذا آنرا مقدم کرد ما از اینجا که معشوش سلبی است و مفهومات ثلثه باقیه
 وجود نیست و عدم مقدم باشد بر وجود که اقاوالا و معصوم و ثلثه همزه داده شده هر جا که باشد اصطلاحاً

له در آن رساله سمی است مفید الطلاب فی خاصیات الابه و نه و نه و نه طیفه با آنکه صحیح و مفید
 و مضاعف است و همزه مثال ناقص مضاعف صحیح آری احواف احواف است فافهم ۱۲ منه و را شد مر قده + +

لفظیکه حرفی از اصولش همین کار دو وجه تقدیمش بر متعالیست که هموز اکثر حال مثل صحیح باشد بجا
 متعل و متعل بصیغه اتم فعل لغه بیمار و اصطلاحاً لفظیکه در اصول ان حرف علت است واحد
 یا متعدد پس لغیف نیز داخل است و آن کسانیکه مقید بیک حرف ساخته اند توجیه از جانب شان آنست
 که مراد قل براتب است و نفی ماسوی مقصود نیست یا آنکه ایشان لغیف را داخل مضاعف ساخته اند و
 متعرف و چون کلمه متعل بسبب اشتغالش بر حرف علت که جزو صحیح ندارد و از حالی بجالی متغیر میگردد مثل
 بیمار است آنرا باین اهم موسوم گردید و این تسمیه از قبیل تسمیه بهام شبهه بهست نه از قبیل تسمیه کل
 بهام بخیر چنانکه بعضی مدققین گمان برده اند و این صفت تغیر اگر چه در بعضی تیر یافته میشود لیکن اصطلاح
 بر تسمیه اش باین اهم جاری نگردیده قالارضی و لا سفاقة اذ التسمیه لا اطرد ولا انعکاس فیها معناه تغیر
 در محوز نسبت متعل خیلی کمتر باشد اما مشهور و وجه تسمیه اش آنست که دایمی مجموعه این حروف کلمه علت و
 بیماری است که در بعضی از حالات مرض گویند و چون نقل در مضاعف بیشتر است از انواع اربعه که انظار
 ندارد از همه و خویش آورده و مضاعف لغت و در چند اصطلاحاً آنکه در اصولش و حروف یکجانش باشد
 عام است که متعدد باشند آن دو تجانس یا نه پیش شامل است مضاعف رباعی نیز نحو زلزله و همین است
 وجه عدول از تعریف مشهورش یعنی عدم لامش یکجانبی و چه این تعریف بر رباعی مضاعف صادق
 نیست معناه مثل دوزن تیر از آن خارج است بخلاف تعریف مصنف اما شامل است مثل سلس
 و قلق و منع را که اهل فن اینها را صحیح گفته اند گر آنکه گویند اینها از شدت ندرت حکم معدوم دارند و ظاهر
 آنست که مراد از دو تجانس غیر حرف علت است بسبب اندراج لغیف تحت متعل که مقابل مضاعف است
 از بعضی عام تر دارند و من بهنما قالارضی و نحو حی و القوه یسمی مضاعفا باعتبار لغیفها مقررنا باعتبار
 اما هموز بر سه نوع است مهموز فالفکشتی جمع کردن این حروف اشارتست بآنکه هموز فارزان
 با هم آمده است که این حروف در صدر آنها واقع شده پس فن اشارت بیاب نصرست نحو الامر
 فرمودن و ضا و بلف نحو انا فک بالکسر و غ گفتن و برگردانیدن و کاف بکرم نحو الادب و الا دابة
 سه یعنی چون کلمه متعل جزو صحیح ندارد که آن حرف علت است پس شاید بشود بعضی که عضو صحیح می دارد و اندک اندک در حد

فرهنگی و ادیب شدن و سینه بسیم نحو الاذن بالکسر مستوری دادین فالفتح نحو اللامه واللامه واللامه
 پرستیدن کذا فی التاج والقاموس جدا نوشتن علامت فتح اشارت بسوی قلت و شد و دست
 که انقل عن المصنف و سبب این اشارت آنکه شد و معنی جدا افتادن از جماعت است و از این
 پیدا شد مع الجماعه من شد شد فی النار و فرقه شاده یعنی قبیله و جدا گانه از جماعه کثیر بود پس حرف
 جدا گانه باین قرینه مفید قلت و شد و نسبت الی ابی بکر است و آنچه بعضی مدققین در وجه شفته
 الذم استعمال حروف با ترکیب بیشتر است از افراد خالی از بعد نیست اما کثرت در ابواب بکر یا بتربیب ذکر
 یا علی التویه یا در بعضی چندین در بعضی چنان قس علی هذا ماسیاتی و از آنجا که مقصود درین مجموعها صرف
 جمع کردن حروف است اختیار است که اینها را بطور فصل یا بطور هم منون خوانند و هموزین فکس ض
 پس فا اشاره بفتح است نحو السؤال المسئلة بر سیدن و کاف بکرم نحو اللوم والملازمة واللائمة کس
 شدن سین بسیم نحو السام بالفتح و السام بالتحریک و السام و السام بالمد و التحریک طول شدن
 کذا فی القاموس صا در ضرب قلیلا نحو الزار بالفتح و الزیر کامیر بانگ کردن شیر از سینه و از حسب
 گفته آمده نحو البوس رسیدن مفتی قاله المصنف فی اصوله ما در صحاح و قاموس تاج المصادر دیگر کتب
 متعارف ازین باب یده نشد و همو کلام فکس ض ن بسوقا شاده بفتح است نحو الیاء بالفتح ابتداء
 و کاف بکرم نحو الرادة بالفتح بر شدن و سین بسیم نحو البراءة بالفتح بکر شدن فی انضرب قلیلا نحو النساء
 بالفتح عطا دادن و النساء بالمد گواریدن طعام کسی کذا فی التاج و از نصر اقل نحو القراءة مثل الکتابه
 خواندن کذا فی القاموس و معتدل دو نوعست غدا ی بکر فی و لقیف ای مثل دو حرفی و چون لقیف
 در لغت نام چند قوم بهم گمخته و چند طعام مخلوط است کذا فی القاموس این نوع مثل بهم سبب اختلاط
 حرف علت و صحیح لقیف نامیدند اما معتدل بسبب حرف مثل دویک و داد و بیست یا از کمال نیست کلام
 است صفره مد قسم است اول مثال کاف کلمه اش حرف علت باشد و آنرا از ریخت مثال گویند که حرف
 هیش مثال صرف صحیح است یا مرش مثال مراجف است نحو عذیر و آن دو نوع است و ادوی چنانکه

مصنف گوید و صنف کس که پس در اول لفظ اشاره بمثال واوی است ضاد بضرب نحو الوعد و عده کردن
 و فای فتح نحو الوهب بالفتح و التحریک و البیئة کسیر الاول فتح الثاني دادن و بخشیدن سین بسمع نحو الوصل بالتحریک
 و الوصل بفتح بحجم ترسیدن و کاف بکرم نحو الوسام و الوسامه بالفتح نیکو و شدن و حاجب بضم نحو الوشم و
 گذشت و از نصر نیز شاذ آمده نحو و جید کذا فی القاموس اما مصنف در اینجا سبب غایت ندرت نشنا و روده
 اگر بعضی نیست حرف نون هم در اینجا ذکر دیده شد نوع دوم یائی چنانکه مصنف گوید و صنف کس که پس
 در اول این لفظ اشاره بمثال یائی است و ضاد بضرب نحو الیسر بالفتح و بالتحریک نم شدن و منقاد گردیدن
 کذا فی القاموس بالفتح قمار بازیکن کذا فی التاج و المیسر کسیر السین قمار کردن کذا فی الصرح و الفتح نحو
 النبع بالفتح و الضم وقت میوه چیدن سیدن کذا فی القاموس سین بسمع نحو یقین بیگان شدن کذا فی
 التاج و کاف بکرم نحو الیقظ بالتحریک بیدار شدن حاجب قلیلا نحو الیسین بالضم ششک شدن کذا
 فی التاج و الصالح قسم دوم معتل مفرد اجوف و آن گفته عبارتست از کاه و اک و میانه می و وسطا
 لفظیکه عین کلاهش حرف علت باشد و چون میانه اش نیز در بعض جاها حذف کرده میشود مثل قلت
 و بعت لهذا یائ نام موسوم کردند و آن نیز دو نوع است واوی و البیة لیشیر المصنف بقوله سو نض
 پس و او متوسط اشاره باجوف و او نیست سین بسمع نحو الخوف ترسیدن نون بضرب نحو القول گفتن و ضا
 بضرب نحو الطرح بالفتح هلاک شدن و مخفی ماندن که اجوف و او ی از کرم نیز مستعمل است نحو الطول دراز
 شدن کذا فی التاج و عدم تعرض مصنف با وصف اشتراط طویلان عث استعجاب است و دوم یائی
 و البیة لیشیر المصنف سیض پس یای متوسط اشاره باجوف یا نیست و سین بسمع نحو الطیب بالفتح
 پاکیزه شدن و ضاد بضرب نحو البیع بالفتح فروختن و نون اشاره بنصر قلیلا نحو غایطو دخل و غاب
 کذا فی القاموس اس یطو یغیظ بضم با و چون ضم یا بر غین منتقل شد یائی ساکن از ضممه قبلش و او گردید
 و آنچه بعضی معتقدند در تشبیس جاد بجز آورده اند اینجا شاید چه این مثال مرکب است و اینجا کلام در مورد
 و آنچه صاحب صریح لفظ صید از فتح قرار داده و بعضی صاحبین به تبعیش اینجا آورده اند منی است بر عدم تامل

نوار الوصول

در عبارت صحیح و آن اینست صاده بیصده یصاده اصطاده چه یصاده امضای صاده متوجع بعین
 گمان برده همچنانکه بیصده مضارع آنست و درین حالت از فتح باشد حال آنکه وارد جوهری از صاده ماضی
 یصاده مکسور بعین است یعنی از سمع و چون لفظ صاده از ضرب سمع بتغییل فرقی ندارد و لهذا مکرر نیامده
 و اینجاست که بعضی در تلخیص المصادر در باب ضرب آرد الصیغه کار کردن و فعل لفظ لغت فیه یعنی از سمع بکار
 این لفظ از ضرب سمع است اما از فتح و در کتابی دیده نشده کیف لاکه طرش از بودن حرف حلق در عین
 و لاش مفقود و کسی ازین باب طبع رشذ و هم نیامده قسم سوم ناقص و وجه تمییزش آنکه بعضی با لاش
 ناقص ساقط میگردد و نحو قاض لم یدرع و ادع و آن نیز در وقوع است و او می و اشار الیه المصنف تسکون
 پس و در آخر کلمه اشاره بسوء ناقص و نیست و نون بر صخره و ادع و بالضم خوانند و همین بسبع نحو
 از می و الضوان نخود شدن و پسندیدن و کاف بکرم نحو الرخوة شست شدن و فایض شدن و نحو الخود و
 کردن و ضاد بضرب قلیلا نحو الجود و بضمتین و البی بضالم و کسر نشسته بر نوشتن یا باطراف انگشتان گذاشتن
 القاموس نوع دوم ناقص یا می که اشار الیه المصنف حذفی است پس با در آخر کلمه اشاره بناقص است
 و ضا و بضرب نحو الی تیر انداختن و فایض نحو بسی دویدن و همین بسبع نحو خشیه بالفتح رسیدن کاف
 بکرم قلیلا نحو نهو الرجل فهو نبی مرد و بختی عاقل سید اصلش نبی بود یا بجهت ضمه قبل او شد و از نصر
 اقل نحو الکسایه سخن بجزیه کردن و اراده غیر آن داشتن گذاشتن القاموس و لفیف دود و جاست اول
 مضروق که در آن حرف تجمیع میان دو حرف علت فارق باشد و چون بعضی از لفیف اکثر مرکبات
 زائد از یک باب کثیر الاستعمال نیستند پس اشاره بقلت و کثرت ابواب مثل سالت المجمع و تفریق
 درینها ممکن نبود زیرا که اگر دو حرف یکی نوشته میشد و لالت بر قلت حاصل نمیشد و اگر متفرق نوشته
 میشد لالت هر دو بر قلت یا یکی بر قلیل و دیگر بر اقل مفهوم میشد اندام مصنف علم سلوب سابق را متغیر کرد
 بطرز دیگر پرداخته که کثیر الاستعمال را از لفظ باب و قلیل و اقل را از حرف جدا گانه تعبیر ساخته ضرب ح
 س پس از ضرب نحو الوافی و الوافیة بالکسر کار داشتن و از حسب قلیلا نحو الوافی بالفتح نزدیک شدن
 و از سمع اقل نحو الوافی سوده شدن بهم ستور گذاشتن و التاج و القاموس و تمس علیه حال مرکبات

و از ضرب نحو الجحیة بالفتح و الحی آمدن کذا فی التاج و صاحب موسی جی بدون تا نیز آورده و از سبب یعنی از
 سمع تلبس شالش لفظش مذکور است و از آن نحو الجحیة الجحی مراد با هیات نیک شد و آنچه بعضی شاعرین
 فرموده اند از ضرب آمده چون جازیح و شادیشور کذا فی القاموس نسخای معتبره قاموس لفظ شادیشور دیده
 نشد و بهمان بوده که بنویسند ضرب سبک میفرمود و لفظ مرکب خود مثال باب کثیر الاستعمال میشد مانند مرکبات
 دیگر و از هم هموز الف و لیف تفرق نمود و می کشی اصله و می کشی کذا فی الصحاح و ابو زید کسر ه نیز
 روا داشته پناه گرفتن کذا فی الصلح از ضرب یعنی ضرب نیز دهم هموز العین لیف مفروق خود و می کشی بالفتح
 و عدد کردن و واجب کردن کذا فی التاج از ضرب یعنی ضرب چهار دهم هموز الف و مضاعف نحو آت بالفتح و الا
 باب الا با به ساختن فتن را و غم کردن بران و آت دست بشمشیر بردن بر کسی کشتن کذا فی التاج ای فحوص
 و از ضرب یعنی ضرب قلیل نحو الائن و الائن و الائن و الائن بالفتح تالیدن کذا فی القاموس التاج و از
 سبب یعنی مع قتل غزال لال بالتحریک بوی گرفتن مشک و للماضی الال و هذا احد ما جاء بانها را تضعیف قاله
 البیہقی باز دهم مثال او می مضاعف خود و کات ثلثه و او و او و او و الکسر المود و بالتحریک دوست داشتن
 و الود بالضم و الفتح و الود و الود و الود بالفتح از و کردن کذا فی التاج از سبب یعنی سمع شاعر دهم مثال یانی و مضاعف
 نحو یسم بالفتح بریا انداختن گویند یسم الرجل بالضم فهو یسموهم و از طرح فی البحر کذا فی القاموس از سبب اما
 مرکبات باعی شش قسم یافته شد اول هموز و مضاعف نحو طاطاع و معنیش گذشت بیکجا پس پابا آمده
 و جبان شد و فتح گردید کذا فی القاموس این مثال رابعی مزیدست دوم مثل و او می و مضاعف نحو و هو و
 الکلب فی صوته سگ در آواز خود جزع نمود و باز اعاده کرد کذا فی القاموس بذا و هو و سوم مثل یانی و مضاعف
 نحو یسمت بالابل و قد مر مناه چهارم مثل و او می که و او بجای عین لام ثانی دارد و مضاعف نحو و قاة
 و الفیقا و باگ کردن ماکیان پنجم مثل یانی و مضاعف نحو الحیاة و معنیش گذشت ششم مثال یانی و هموز
 التام نحو یزنا الرجل حیثه نگین کرد و در پیش خود را بختا خفی نماید که مصنف علامه مذکور مثل و مضاعف و هموز نیز

و حفظ شاعر کثیر الاستعمال است اما الفاظ دیگر از بیاب کمتر آمده و از ضرب نیز مثل فی و فی و کئی و کئی و فی کذا فی
 التاج و کلام و قلت بابت علی الاطلاق نحو و اذ غاب عن الوجود و کلامه و از ضرب شاعرین مولانا حمایت علی کاکور و سبب ۱۳۱ منته فزانته

نبرد اخته لهذا موافق اوراق نیز بر همین قیاس گفتار فلان و الاطلاق یسج اتی الحاص و غیره من کتب
 اللغه چون مصنف از ذکر ابوابی متعلقات فارغ گردیده حالا قصد بیان تصرفات و تعلیلات
 مقصوده فن کرده قبل از بیانش حرفی چند بطور توطیه و تمهید میزند بدلائل که او را موافق و موافق همه
 و اخت یعنی مناسب بقریه تناسب بین الاخت و الاخ و الاختین آن و یا را موافق کسره و اخت
 آن و الف را موافق فتحه و اخت آن خوانند بدین معنی که اگر قابل ترجیح و ساکنه حرکات سه گانه باشند
 حروف مذکور را بدل نمی سازند و الا قابل تغییر باشند و هر سه حرف مذکور را بدل و این گفته اول
 از جهت آنکه مصوت در کلام در نیامیاشد یا بجهت پیدا شدن اینها از امتداد حرکات و ثانی از جهت
 در تلفظ اینها بدون تکلف بخلاف سایر حروف که ذاتی الرعايه للکلی اما در سکون و توافق حرکت قبل
 لازم است و در این سکون تنها لازم بخلاف حرف علت که در آن سکون نیز شرط نیست پس حرف
 علت عام است از این جهت که هم است او را الف همیشه مه باشد و بس که ذاتی بعضی شروح المفصل
 اما صاحب رعایه در این و او را یافتن قابل نیز شرط ساخته برین تقدیر در مدولین و عظم من جهه باشد و
 ابوجیان هر دو را معنی واحد آورده و گاهی مدولین بر مطلق حرف علت نیز اطلاق کنند باعتبار این که
 که ذاتی الجار برودی و کلام معنی ظاهر اسطابق لی ابوجیان مینماید اگر چه جلیس به معانی دیگر نیز می تواند
 اما لا یخفی قائل اصل در مدولین و او را و او را مشایبه است در سکون و توافق حرکت قبل
 و تبدیل هر یک به دیگر و نزد ابوجیمه صفی اصل در مدولین و او را و او را پس الف و ا و ی و ی که معنی است بر پیدا
 بودن حروف از حرکات آن نزد جمهور حرکات متولد از حروف است و نزد بعضی که ادعا میکنند که غیر نیست
 که ذاتی الار تشاف و الرعايه و تخفیف لفظ به چند و جا است یکی امکان یعنی قطع حرکت از حرف
 بنقل و آن مختص است در حرف علت و آن سه قسم بود خواه طرف ساکن نخویقول و یخج اصل یقول بضم و او
 و یخج بکسر یا طرف متحرک بعد از آنکه حرکتش اگر کسره منقول قبل یا بعد ضمه بود و نحو تدعین اصل تدعون یا ضمه
 پس این بفتح مخفف بین کسبه است اما این که بعضی از آن را مدولین گفته اند و نیز که بر الف و ی و ی که معنی است بر پیدا
 بعد فتحه بین صا دست نه و بر ادوای ساکن که قابل دل مضموم ثانی مکتوب باشد و تنها در سبیل منزه از مدولین است
 یعنی برین معنی قرار داده اند و این که در رعایه مذکور است و باقی در الار تشاف ۱۲ مندرج است مرقد ۴۵

منقول قبل و بعد کسره واقع شود نحو کرمون اصله بیسول با جمله نقل حرکت و جوباخصرت در این قسم ثلثه اما جوبا
در مثل قبل نیز موجود است اسقاط ای فلکدن بدون نقل نحو یعود و قول ماضی مجبول و تحریک ای حرکت داد
یکی را از دو ساکن با ادغام نحو یعود بحركات ثلثه دال بدون آن نحو لم یکن الذین اخشوا الله و حذت
ای انداختن حروف علت نحو یعود یا بهره نحو کرم یا حرف صحیح نحو سرست و ظلت اصلها مسست و ظلمت که
از دو حرف افتاد و در این تخفیف در اینجا تخفیف کلمه واحده است لهذا حذف را مخصوص بحرف ساخته
و در نسبت مرکب کلمه را حذف میکنند مثل ضیائیة در ضیاء الدین و زیادت حرف آخر آت
بهره اول صلا انت پس ثقلی که از اجتماع دو بهره بهم رسیده بود از تو سیط الف بینا منفع فر دیدن و
زیادت علامت تشبیه و جمع چنانکه بعضی شارحین آورده اند از این است که از قسم تخفیف نیست بل براس
افاده معنی اما مصنف در اصول در تصرفات لفظی ذکر کرده است نه در تخفیف لفظی که لا ینفی و ابدال ای
آوردن حرف یا حرکت بجای آن یا حرکت درین عبارت لف و نشر مرتب است مثال تبدیل حرف
بحرف نحو قال و بع صدق و قول و بی و ضروب اصله ضارب رأس و مسیت زاء اصلها رأس است
و و نه و مثال تبدیل حرکت بحرکت چون نقل از قولی درین فتح و او و یا بقولین
و بعین و او و کسره و تبدیل ضمه قاف قبل بکسره پس ابدال در حرف علت و بهره و حرف صحیح
بهره یافته میشود و ظاهر از ظاهر مصنف آنست که ابدال شامل است تبدیل حرف علت و بهره و غیر آن
انما نشی گوید قلب خاص است بابدال حرف علت و بهره بایکدیگر و ابدال در غیر اینها باشد و گاهی بهره
نیز مستعمل شود و ادغام چنانچه پیدا یکن از دو حرف هم جنس در دیگر نحو مد و عبثت اصلها مدو
و عبثت و قال قول بر ادغام نیز مثل ابدال شامل است حرف صحیح و بهره و حرف علت را و قلب
بینه تقدیم و تا بهیر حرف احتراز است از قلب بمعنی ابدال حرف علت نحو آبار بهره و فتح با اصله
آبار سکون با و بهره و آن جمع بر قستی کنایه بالکسر اصله قوس و یفتین و دو و او قبل سین جمع قوس
پس سین از بهره و او و قده بقاعه ولی قستی کردند بالجملة نقلیه که در آبار و قوس بود از تقدیم و تا بهیر
مذکور منع گردید این ای خواندن بهره در میان بهره و حرفی که دفع حرکت همزه بود و آن

بین بین قریب گویند یا در میان همزه و حرف که وفق حرکت ماقبل همزه بود و آن ! بین بین بعید گویند
و اصل در تخفیف همزه بین بین است پس مستثنیون اگر همزه را میان مخرج و مخرج و اندر بین بین قریب
است و اگر میان مخرج و مخرج یا خوانند بین بین بعید است آنست هشت اقسام هشنگام
تخفیف و در اصول رد مخدوف را نیز قسم تخفیف شمار کرده ائنا اعلال تقلیل تخفیف حروف مله است
و تحویل نیز گویندش و بحقیقت خارج از اقسام مذکوره نیست زیرا که مخففات در اسکان تحریک اقسام
و حذف و ابدال و قلب مکانی و امثال اش در اسبق گذشت و ملوا و حرف علت و او و یا و الف منقلبه
از بین هر دو است زیرا که در هم سکون و فعل الف اصلی یافته نمی شود و مراد از تخفیف تغییر نیست علی الاطلاق
در نفس لفظ بدون انضمام چیزی دیگر پس صادق نبود بر تغییر حروف علت در سهای سه مثل ابوک ابالک
ایمیک و تشبیه و جمع نحو سلمان و مسلمین و مسلمین چه این تغییرات بطور اعراب است که از انضمام
عامل حادث شده نه بطریق تخفیف مطلوب از اضافت تخفیف بسوی حرف علت خارج شده
تخفیف همزه مطابقاً و تخفیف حرف صحیح مثل مکان سین اسم و تحریک باء اذهب اذهب و ابدال بی
علی بحم علی و بین بین نحو صدق که میان ضا و ذای حجه خوانند و حذف حاء آخر از حرج و از اینجا
توان دانست که میان اعلال و تخفیف همزه تباین است و میان اعلال و هر یک از اسکان و تحریک
و اقسام ابدال و حذف عموم و خصوص من وجه اگر گویی در نحو بدو و هم اصلا می دوی و دو و در عالم همزه اصلش
عالم بانف تخفیف حرف علت و اقسامه معذکسی این را تعلیل میگوید بواجبش آنکه مراد از تخفیف باعتبار
قانون است و تغییر کلمات مذکوره بطور قانون نیست معذرا در عالم حصول تخفیف نیز مسلم نیست
اصول جمع اصل یعنی قانونی قاعده یعنی قواعد معهوده فائده باید دانست که همزه در اصل همزه بوده است
بقیاس آسای سایر حروف که همه را یک جزو اول سمش واقع شده و ادخا فاطر بین حروف است
جانب خلق و سینه و از اینجا است که اصل در تحریک کش کسره قرار داده اند چه کسره نیز سائر فلترین حرکات است

اصول

له اشارت بر وجه اعلال در حذف و قلب و اسکان که از این خارج غیره و در مذکور اند بر وجه
آنکه الف خاصیت و عامیت اصلی است التفصیل فی دی انزا ۱۲۰ منه براهینه مرقد و + + + + +

همزه ساکن در غیر ناکه اصله نام از اتم بالفتح قصد کردن نام گردانیدن مراد از آن قطعی است که در آن
وقوع ادغام سبب و فور تخفیف مانع ابدال همزه شود اگر گویی چرا اولاً همزه الف کرده ادغام نکردند علی
بهره و قاعده میباشند اصل در لائل اعمال است ابدال همزه چون مرتبه ادغام مقدم است و بعد ادغام
قانون ابدال همزه باقی نماند لذا تخفیف همزه واقع نشد و نخستین مثل نقل از اوس معنی خطا دادن که
فی التاج و مراد از آن قطعی است که در آن وقوع اعلال سبب فور تخفیف مانع ابدال همزه باشد چه بعد
تعلیل قاعده ابدال جاری نشود ابدال شود باخت حرکت ما قبل جواز اگر منفرد است آن همزه
خواهد در یک کلمه نحو ارس ذیب بوس اصله در بن نب بوس در دو کلمه نحو الی الهدی تا و یقولون لی والذ
و تمین اصله ایضا و این دو اتمن با ابدال همزه ثانیه یا و او و چون قبل آنما کلمه دیگر در آمد همزه وصل از
هر یک افتاد و همزه ثانیه که بسبب همزه اولی مبدل شده بود سبب ارتفاع علت باصل خود را حج گردید
پس در نیجات ابدال همزه ثانیه موافق حرکت ما قبل رواست و وجوباً اگر پس همزه دیگر بود بشرطیکه
در کلمه واحده باشد چه حکم و همزه از دو کلمه در ابجدی اید نحو آمن اوسر ایما تا اصله آمن اوسر ایما تا
یا ما انا فتم تحقیق هر دو همزه در قرأت عیش شاد است و کسائی ائت بقرآن و او تین بهترین جائز میبارد
که انقله ابن الانباری ثم رده بانه قبیح خلاف عادة العرب جار بر می گوید ابدال درین قاعده از نخب
ستعین شده است که بین سبب سکون همزه نمیتواند و همچنین حذف سبب نبودن چیزه وال
بر مخروف و کلى و قد و جوا و نحو جوا را شاذند جواب سوال مقدرست تقریرش آنکه کلى و خذ و مراد
از کلى و اذ خذ و امر بوده است بقانون مذکور می بایست که همزه ثانی را با و ابدل میکردند حذف هر دو همزه
از چه را هست و حاصل جواب آنکه درین شش همزه ثانی را سبب کثرت استعمال خلاف قیاس حذف
کرده اند پس اصل سبب استغناء افتاده انا فصیح در مجالت در کلام ابقا س همزه ثانیه است و از آنست که
تعالی و امر الیک بالصلوة یحنا که در ابتدا کلام حذف هر دو و از آنست قوله علیه السلام و اصعبیا کلمه
سلسه راس سر و نب برگ بوشنات حاجت و آن صدرست که از آنی القاموس الصحاح جمع یاس چنانکه فاضل باری گمان
همزه ثانیه اصله ایست و چون در دو کلمه همزه وصل نشد همزه ثانیه که و او سنده به وصل خود رجوع کرد و نه نور شده و

انحراف و روی عن بدویة القیاس فی القسمة و ان تدرج التدرج که همزه نایه اش خلاف قیاس اول
بجست استغناء فاده است و مکتوب بیداد و در آخر باشد اصل می گردد و متحرک بعد و او بیای ساکن
در کلمه واحد که نماندند انحراف است از مثل بود و سیدت ندی ای الحاقی انحراف است از نحو جمل

و جواب کما استعرف فی الاصل الاتی رواست که انحراف است ماقبل ببل گردد پس اده فام

لازم است یعنی جائز است که او را بجا نهد و گزارد یا بدل کرده ادغام سازند پس این مجموع تصرف
جائز الوجود و الحکم است اما بعد تبدیل ادغام واجب و درین باب وجه تخصیص این تخفیف آنست که

بین بین سبب لزوم اجتماع ساکنین نمی تواند و نه حذف بتل حرکت همزه با قبل و الا تحریک ساکن

الوضع لازم که بدو اخذ تصغیر فاس جمع فاسل یعنی بتراصله فیس همزه همزه اش را بیابا بدل کرده غلام

گردد و فاسلش مقروءه بصیغه مفعول مؤنث از قرأت بود همزه اش را واد ساخته ادغام کردند

و خطی فاسلش خطیته بود و آن مصدر است بمعنی خطا همزه اش را یا کرده ادغام کردند و بعضی قاصده

درین و بر سر لازم شمارند اما تحقیق آنست که اکثر لغت مستعمل شود و گاهی بر اصل نیز می آید ازینجا است که ناظر لفظ

بجی را در تمام قرآن و نیز در این کوان در البریه همزه خوانده اند قالین الحاجب کذا فی الجار برودی

اصل و دیگر در باب ساکن شایده و گویند و غیر اللف انحراف است از مثل سائل سائل تساؤل انحراف

قبول حرکت مندر و غیر فون انفعال انحراف است از نحو اناطریضه اعوج زیر که نون انفعال ساکن

الوضع است اگر او را متحرک نمایند و این وضع لازم آید و جائز و انطر و انطر ايضا عند بعضهم رواست که

بیت تملک و حرکتش به جهت این و یعنی مجموع این تصرف جائز است اما با اینطور که اولاً حرکت همزه

بنا بر این نیست و بعد همزه را حذف کنند زیرا که همزه و او عطف حکم جمع لفظی دارد پس تقدیم هر یک این معطوف

و معطوف علیه حکم یکسانی جادنی از و غیر آنچه بعضی شرح آورده اند که در تقدیم حذف اشارت است با بنکر در

صورت تقدیم هر یک حرکت ساکن نیز لازم خواهد آمد و تخفیف همزه با ساکن نیامده پس عبارت زبده

درین قیده عبارت از تساهل نیست ازینجا همزه عجب است چه تخفیف با ساکن قبی لازم آید که بر همان قدر انحراف

و چنان نیست بل در اینجا مجموع نقل و حذف تخفیف احد است مع هذا صورت تقهیم حذف همزه حرکت کلام
چیز باقی خواهد ماند تا بعد از او نقل و تحویل خواهند ساخت و قوله ساکن غیر مذکور است حال از روی آنکه ساکن
مذکور حرف صحیح باشد نه واو و یا چون سکنا اصله سأل حرکت همزه بسین داده هر دو همزه را انداختند و هم آنکه
واو ویلے اصلی بود نحو سووویت اصلا سوو و سیت و سووم آنکه واو یای زائد بر ی الحاق بود و همچنین
معنی کفار و جوب بجای مکه معنی رود فرخ و چشمه کذا فی القاموس اصلا بجای و و آب ملحق بحرف بیارم آنکه
واو ویلے زائده بر س غیر الحاق در دو کلمه باشند و چون قید کلمه داده در قاعده اولی معتبر است
و درین قانون خلاف آن معتبر بسین باعتبار عموم درین قاعده از کلمه واحد یا کلمه متعدده بودنش در
کلمه دوم نیز محال است و از بعد ساکن غیر مذکور میتواند و اندام مصنف علام در تمییزش گوید و باحوالهم و باحوالهم
و او سکون هم فروختند آنها مالما سے خود را اصلش باحوالهم حرکت همزه را باو داده حذف کردند
و کسر اصله لم از حرکت همزه را هم داده حذف کردند و الحیر و الحیر اصلا لام حرکت همزه ثانی را با لام
داده انداختند و همزه اول بحسب استغنا افتاد لیکن اکثر سبب عدم اعتبار حرکت ثانیست لایم که حکم سکون
دارد و همزه اش را باقی دارند اگر گوی بر س و قوش در کلمه دوم ایراد چهار مثال از چه را هست گویم
زیر که ترکیب دو کلمه مختلف است و احتمال دارد از فعل مهم و این مثال اول است و از فعل و حرف این مثال
دوم است و از اسم و حرف این مثال سوم است اما الحیر و الحیر بحقیقت مثال احد است که بنا بر اشعار و اثبات
و حذف همزه لام تعریف علی اختلاف الازهر دور اند کور ساخته و مخفی نماز که ملازم حرکت همزه درین قاعده
مطلق است نه فتحه خاصه چنانکه از همه امثله مصنف متوجه میشود و لهذا در متن آنکه و کما ابانک من ثبات کلمه
ابانک رواست کذا فی الجار بر دی فاکمه کسائی و فراد سخی فی الاحمر و الارنس الحیر و انظر فی بابل همزه
بلام نقل کرده اند و عا و لوی بابل تخوین بالام در عا و الاو لی نیز آمده لیکن حذف دسیری دیری استخوان
سده و آنچه بعضی شارح بر علی نقل کردند شیخ عا و الهم درین قاعده سی لفظ زائده در قاعده اولی چنین گفته اند که همزه زائده حرکت همزه
نباشد و نه دلالت بر شمع دارد پس کمتر از شد از بهر عوا غاه که داد و مان نیز و کلمه است و از نحو شتر و از ستر که داد و مان بر تامل دلالت
دارد و انتهی بجمله قطع نظر از آن که این سخن از قبیل توجیه بقولن لایم می باشد تا آنکه است کما انما یجوز علی - مدح شری الاصول این
قول فی نسخ اصل است چه برین تقدیر مرقده مثال عده اولی نمی تواند زیرا که او شش بر بسی مضمونیت دلالت دارد ۱۳۵ و از بعد مرقده

نحو جابجاء که مام من المصنف اول مفتوح ثانی سحر کات ثلثه نحو اذوب و اکثره و آدم اول مضموم ثانی سحر کات
ثلثه نحو ارب مکلم مضارع یا ماضی مجهول از افعال و ایدم تصنیف آدم و اتم چون الاتم بر وزن اظم
سازند و ازین اشکله مشت اول استعمل است و هم مفروض غیل ماضی قاعده او را مضاعفند و در چه
مقتضای تو این صرفیه آنست که اگر این وزن یافته میشد همزه اش را و می نمودند و در هجزه ثانیه
در غیر موضع لام است بقدرینه تخصیص هجزه و افعه لام کلمه در قانون مابعد که حکم استثنا دارد پس دارد نشود که این
همزه اش عام است لام کلمه را و او را بشیاء یا بهر حال واجب است یعنی احدیها مکسوبا شد یا نه فایده
این قاعده اگرچه نزد جمهور نیست و وجوب است لیکن اثبات هر دو بحال خود یا تسهیل ثانی یا زیادت
الف بینما نیز یعنی است و لان کذا قاله ابن مالک یا شاد مقبول است که فی الجواب ردی و از آنست
اللهم اغفر لی خطائی بدو همزه و تسهیل ثانیه برایت قرای کوفه و ابن عامر و الابدیل همزه ثانیه بیار ثلثه

بروایت قرای سبعة در کلام حمید نیامده ابن مالک برخلاف جمهور همزه مضمومه الواو بدل کند
اگرچه بعد همزه مکسوبه باشد نحو جاء در حالت فتح و جمهور بیا بدل کنند و نزد اخفش مکسور بعد مضمو
و اد شود پس در اکثر همزه ثانی و او شود و عجب است المصنف علامه که قول اول را باین مالک
منسوب ساخته و حال غلظت قول سیبویه است و تبدیلیش بیا صرف قول اخفش است که مصنف تبعیت
شافیه از قاعده نزد جمهور قرار داده صرح به الرضی حیث قال و جاء نحو فعل المکسورة و هم العین لقلت من
اتم و هم عن سیبویه و اتم بالباء عند الاخفش همی بن مالک تسهیل بیان این قاعده چنین گفته فان
تحركت و الاو لی بغیر المضاعفة ابدلت الثانیة بـاء ان کسرت مطلقا و تحت بعد کسرة او کانت موضع اللام
مطلقا و و الا ان فتح بعد مفتوحة او مضمومة او ضمت مطلقا خلافا لافخفش فی ابدال الواو من المكسورة
بعد المضمومة و الیاء من المضمومة بعد المكسورة بالجله ابن مالک تبدیل مضمومه بود مقرون نموده است
بل بطور قاعده کلیه نزد جمهور بیان کرده و عجب آنست که مصنف علامه در اصول همین قول را که جانب

باینسان و مصنف

له عبارت شافیه نیست و ان تحركت و تحرك ما قبلها فواجب قلب الثانیة بـاء ان انکسر قبلها او انکسر و و الا فی غیر

سنة اتر است از همزه که کم می شود ۱۲ یعنی همزه اول بهر حرکتی که متحرک باشد ۱۳ مندر و اندر مرده + + +

ابن مالک نسبت کرده و اصول بلفظ قیل جانب خفش فسوباخته معجزه پیش خلاف آنست که
 سبق اصل و دیگر هزه ساکنه و متحرکه بعد هزه متحرکه یا ساکنه بگویند و در موضع لام و این
 قاعده شاذه صورت دارد چه اگر از قرآش جعفر و بر سنج و بر تن و قطر بنا کنند در هر یک چهار حالت
 یا صهار حرکات سه گانه اعراب و وقت در آخر پیدا شود پس بعد عمل این قاعده یاد روز و ن جعفر
 الف گردد و مکمل مقصود شود و در موازن بیج بقانون قاض بپسند و در مثل بر تن ضمه یا قبلش کسره گردد
 و شافعی منقص شود و کموازن بیج قاله الاذهری و سوطی در جمع ابواب مع شرح معجم الامم مع می آورد
 هزه ثانی موازن بر تن اولاد او شود و سبب ضمه یا قبل پس ضمه کسره گردد و او با و فحی نماید که درین صورت
 شاذه گاه میسابق ساکنه بعد ساکنه یعنی موازن قمر طریحالت وقف باجماع ساکنین پنج داخل است
 سنده اکتی ما بر تیان یا بحالت برادرین قاعده مندرج ساخته بن متحرکه و ساکنه بعد متحرکه اکتفا فرموده
 الف و قائلان متحرکه بعد ساکنه ایجاد گان ذکر کرده اند و این قاعده خصوصیت لام کلمه مذکور بل شامل است
 عین و لام هر دو را گرد عین ثابت ماند و ادغام باید نحو سأل و لال و ان و در لام کلمه یا شود و صنف اعلام
 سر و قاعده این نظر انتصار خطا کرده بی آورده و همین است باعث اندراج صورت مذکوره در قاعده
 و شاید هنگام تألیف اصول برین مساعده مطلع گردیده که در جمله قواعد هزه متحرکه ثانی آورده و بعد متحرکه
 و الساکنه بصیرت و فی موضع اللام و در شش بر مثال متحرکه بعد متحرکه و ساکنه اکتفا ساخته اصل دیگر
 هزه مفتوحه منفرد که هزه دیگر با او نباشد بعد کسره که بر غیر حرف هزه باشد یا گردد و بعد ضمه
 و اگر دو جزا در یک کلمه یکدیگر یا مثل غلبه هزه یعنی مفید جمع مبررة بالکسر ثمنی و در دو کلمه
 نحو مرت بلام بیبه صله ایبه و جوق بضم جیم و فتح و او اصله چون هزه جمع خوانند که ظرفیت از ظرف
 نظا که لان خوشبودارند و بالایش سر پوشی از پوست باشد و در دو کلمه نحو غلام و بی اصله بی انخس
 هزه مفهومی بعد کسره بر خلاف سیدویه استاد خود که بین بین میکنند که سیاقی ناگردد اند و در
 و مرت بجل میجد اصله مستهلون واحد و بعکس ببا معوجه ای بر عکس گرداند یعنی کسره را

بدن ضم و اگر داند نحو سؤل و غلام و ابرهیم صلما سؤل و ابرهیم بعضی بعضی بعضی مضارع خوانده اند و هو
 خلاف سوق العبارة الفارسیه و بعضی گفته اند رواست قلب مته که بچرف علت ساکن که
 بوقتی حرکت ماقبل همزه باشد بشرط توافق حرکت همزه و قملش کذا فی الرضی و الجار بردی و الاصول
 و غیره و سیویه گوید این قاعده در سعت کلام عامی است و در ضرورت تعریض فیا سنی نحو منشاء بالف صلما
 منشاء که همزه معنی عصا است که اندر جبار و تادیب چار پایان باشد و رؤس لضم و سکون اوجع رؤس
 معنی اصله رؤس بعضی تین مستهین بیاسه ساکن اصله مستهین همزه قبل یا همزه را باین قانون بیای
 ساکن بدل کرده از اجتماع ساکنین حذف کردند پس اگر قول مصنف را درین کتاب بطلان قش گذارند
 و عقیده بقیده مذکور گیرند که احوال نظر لازم می آید که همزه ضم را بالف و همزه سؤل را با و و همزه مستهین را بیا
 بنا برین قاعده بدل کنند حال آنکه این معنی را نیست کذا فی الرضی آری گاهی همزه کسره بعد فتح
 سازند و این قبل نهایت قلیل است و از آنست لایتمام در قول شاعر صله لایتمم و تحفی نماید ذکر این
 در مابین کالمطهر تحلیل بین الهمین واقع شده چه قول خفش سابق الذکر مسئله باید موضوع هر دو واحد
 چنانکه میگردد و در همانند مستهین و کت ای در ضمیه بعد کسره در یک کلمه چنانکه در مثال مذکور یاد رود
 کلمه غم مرت با سامة مسؤل ای در کسره بعد ضم در یک کلمه چنانکه در مثال مذکور یاد رود و کلمه خود را
 عبد و ابرهیم بین بین است قریب باشد یا بعید چنانکه از تخصیص قریب و را بعد مفهوم میشود و این مذنب
 سیویه و تابعان او است اما ابو الحسن شریح و تابعانش بین بین بعید کنند و بس کذا فی الارشاد
 و شارح ضمی می آرد بعضی این قول را جانب خفش منسوب کرده اند پس قریب اول میان همزه و واو
 باشد و بعید میان همزه و یا و در ثانی بالعکس و در همزه بعد الف سوائی الف نحو خطایا جمع که بیامدل
 شود بین بین قریب ای و جمعا اول ذد و وجو مذکور قبل اصول محمود ذیل تخفیف لفظ نه بین بین بعید
 زیرا که اوسبق حرکت را میخاهد و الف که قبل اوست متحرک نمی تواند شد و نه حذف همزه و نقل حرکتش

۱۰ و از آنست این شعره سالت بدل سوال شده فاخته و خلعت بنیل با کالت لم تصب ۱۱ سالت و آن جزیت

۱۲ جراحات انسان لما التیام و الا لیتام و اخرج اللسان معنی نه خمارستان را چو دست و پونزی نه بر دیندگی

کرده است و از زبان ۱۲ مته فوراً شده ۱۰

بما قبل بالش ارجس ما قبل ادا غام چنانچه قبلش صلاحیت قبول حرکت منقوله وادغام ندارد و بعضی
 همزه مثل یسا و بدون نقل حرکتش می اندازند چنانکه بین بین قریب است در هکذا ای همزه مفتوحه
 بعد فتحه و سیم ای مکسوره بعد فتحه و مستحقین مکسوره بعد کسره و رؤف مثل کرم یا نیر ای مضموه
 بعد فتحه و رؤس بصمتین جمع اس می مضموه بوده باشد از جمله یک کلمه در قال حمد و قال بر ایدم و امام
 و قال اولنگ و این اسامه از جمله دو کلمه و وجه عدم جواز بید در نهانست که در سال و مستحقین
 و رؤس سبب قیاف حرکت همزه و قبلش حال قریب بعید کی است پس اختیار بعید غیر مشهور تطویل
 الاطائل است و کسره و ضمه سهله هم و رؤف اگر چه از تسهیل ضعیفی در آن راه یافته اما بوضعش مثل الف
 که از بعید حاصل خواهد شد منافی آنست با جمله چون متحرکه بعد حرکت نه احتمال نه احتمال دارد و از آنجمله
 ابدال نحو یجر و چون بالاتفاق و مستحقین اختلاف قبل ازین مذکور شد پس پنج باقی را در اینجا ذکر
 ساخته اصل هر گاه اگر اجتماع اکثر من هر تین حقیقت الثانیة والثالثة و حقیقت الاوالة
 و اثباته و الثانیة و الثالثة هر گاه جمع آیند از دو همزه تخفیف کرده شود دوم و چهارم و باقی در گذشته
 شود اول و سوم و پنجم زیر نقل از دوم لازم آید نه از اول پس هر ثانی تفتیح و نسبت اولش که از این نسبت
 ثالث حکم ثانی دارد به نسبت اول بعد تخفیف رابع خاص از مثل اول است پس اگر قرار مثل سطرین سازند
 و یا کنند یا بدال همزه ثانی بیایان چون متحرکه بعد متحرکه یا اگر دو در موضع لام و اگر از نهات صرفه بروزن مذکور
 یا سازند به پنج همزه او یا بگویند ببدالنی بواو بقاعده او ادم و ببدال چهارم بیایان قانون سابق الذکر
 و بروزن قرطب را بگویند بقلب ثانی بیایان بقاعده ایمان به قلب رابع بالف بقانون آسمن بروزن
 بحر ش آبی بقلب ثانی بالف همچو آسمن و بقلب چهارم بیایان ثانی و بروزن قد عمل کوهی ببدالنی بواو
 و همچو اویدم و ببدال چهارم بیایان قانون یا اگر دو در موضع لام و علی هذا القیاس اصل و مکرر در همزه
 از حیث کلمه بنظر تخفیف و عدم آن چهار احتمال است تخفیف هر دو و عدم تخفیف هر دو و تخفیف اول
 فقط و تخفیف ثانی فقط و مذاهب مشهوره نیز در آن همین چهار است اما باعتبار حرکات و سکون هر دو
 سه چه ضمه و مفتوح واد و کسره و مفتوح یا باشد و بالف هر دو و مخالف و منافی بود ۱۲ منه نورانی در مقدمه ۴۴ + ۴

همزه شازده صورت از ضرب حالات چهار گانه فتح و ضم و کسر سکون اولان بهین حالات ثانی متصل است مثال
 جامع همه صورتها اینست قرأ و یقرأ و لم یقرأ و لم یقرأ احد و اولئک و امام و اتقوا قوله از دو کلمه که دلالت
 بر جزویت هر دو همزه از کلمه دارد و احترامست از آنکه همزه اول همزه استقام باشد زیرا که در آن احتمالات
 چهار گانه جاری نمیشود بل همزه ثانیه را تخفیف میکنند بخلاف اگر ثانی همزه وصل کسویا مضموم باشد نحو مصطفی
 و مصطفی و تسبیل و تبدیل اگر مفتوح باشد کما یجی فی آخره العت پس از احتمالات اربعه صد الذکر اول
 آنکه صحیح است تحقیق هر دو ای ابقا هر یک بحال خود و این مذهب قرآنی کوفه و این عامست
 زیرا که هر یک بحقیقت جدا گانه در کلمه مستقل واقع شده و اجتماع عارضی موجب نقل نباشد بل نزد
 قائلین این نقل اجتماع دو همزه در یک کلمه نیز موجب نقل و تغییری نشود پس هر دو کلمه بطریق اولی نخواهد
 بود کذا فی الرضی و احتمال دوم تخفیف هر دو متساویان مذهب اهل حجاز است و آن اندو حال خالی
 نباشد یا تخفیف هر یک بطریق منفردة یعنی هر همزه را قطع نظر از همزه دیگر لحاظ کنند و هر چه معتقدند
 قواعد تخفیف منفردة باشد در هر یک جعل کنند و این چهار صورت دارد اول آنکه هر دو متحرک باشند و
 این را چهل پنج مثال مختلف الاحوال برمی آید پس همزه اول مفتوح بعد کسره یا و بعد ضمه و او شود نحو
 بری و طر و احمدا و امام و اولئک و مفتوح بعد فتحه نحو قرأ احد و امام و اولئک و مضموم و کسبه بعد حرکت
 سه گانه نحو یقر و یقر و یقر و یقر و امام و اولئک و نحو یقر و احد و امام و اولئک و بمستنصری احد و امام و
 اولئک و بمبداء و امام و اولئک و متحرک بحركات سه گانه بعد الف نحو شاینا و من دراء احد و امام و
 اولئک تسبیل یا و متحرک بعد ساکن صحیح نحو یقر و احد و امام و اولئک را است جزا احد و امام و اولئک
 و بحر احد و امام و اولئک که مخدوف شود جازا بقفل حرکت جانب یا قبل همزه ثانی مفتوح بعد کسره یا شد و بعد
 و او بقانون میزد و در ثانی صورت تسبیل یا بقانون سأل یکم و روف و مستنصرین و رؤس مستنصرین
 و سئل و سائل صورت دهم آنکه اول ساکن دوم متحرک باشد این را نه مثال شد پس همزه اول را نحو اخبأ احد
 له زیرا که چون هر واحد از چهار اولان هر یکی از چهار ثانی بهم سازند شازده مثال حاصل شود ۱۰ منه و او شد صد ۱۰ که استخوع
 آنما ابقا و میرسد ۱۰ منه و او شد صد ۱۰ این را دیگر شد و مجموع آنها بچهل پنج رسد و او شد صد ۱۰

و دنیا را دل بدل می نماید اینجا هم تخفیف اول اختیار کردند زیرا که حرف مخدوش نماید چه ازینکه دنیا را دل
چون از غیرت ستاده است عین علی بنی تواند شد و چه ازین جهت که موثر در آن هر دو کسر حرف دل است
که با دل متجانسین اتصال دادند و اینقدر بر سر ترجیح تغییر اول پس است بخلاف انحن فیه یا تخفیف ثانی
فقط مانند تخفیف منفرد بهر حرکت یا سکون این مذهب خلیل است سیبویه گوید من از هر ب موافق
همین مذهب استماع کلمات کرده ام که نقله المصنف فی شرح الاصول بر وجه مذکور است
هر یک از اول و ثانی بطریق انفرادی ثانی بطرز جماع و عقایدی و این قول نیز از ابو عمر و منقول است
و ظاهر کلام مصنف درین کتاب اصول جمعی است این حاجب دلالت بر حذف واحد غیر چنین دارد
اما شارح ضعیف تخصیص حذف اول از ابو عمر و نقل نماید یا قلب دوم بطرز سکه موافق حرکت ماقبل
و این قول از شرح قبیل منقول کرده اند از متفق انداد حرکت یعنی هر دو مفتوح یا مضموم یا مکسوس و این
شرط درین هر دو قول اخیر ماخوذ است پس بجاء اولیم و اولیا و اولک و هولاء ان گنتم کلی را حذف کنند
بر قول اول یا دیگر یا ف و او و یا بدل کنند بر قول ثانی اگر گوئی مصنف علام در بیان مذاهب سابقه
کلمه و او آورده است در میان این دو قول هر کلمه یا که دلالت بر تردید میکند اختیار نه ساخته گوئیم
نامشبه نشود که این تصرف معامراست چه اجتماع این هر دو ممکن بخلاف تحقیق و تخفیف هر دو که
اجتماع آنها احتمال ندارد و اولی از کلمات است احتراز است از مثل لم نوا احمد و ا احمد چه درین هر دو مثال
همزه اگرچه بظاهر کلمه است لیکن بحقیقت عین کلمه است که بقلب مکانی بجای لام کلمه واقع شده اما این
قید در ارتقاء شرح ضعیف و معتبر است فن یده نشد و مخفی نماند که مذاهب معتبره سائده در نیاب چهار باب است
و حذف یکی و قلب دیگری از اقوال آورده است و همچنین در غلام اول در ثانی پس مناسب آن بود که مصنف
علام بقول و ندرت این هر دو مذهب نیز اشعار می نمود که افعاله این الحاجب و صحیح است قلب مضمومه
بجد مکسوسه چنانکه درین تلقاء اولک و عکس ان نحو من یشاء الی و او ابو حیان گوید قول
ثانی مذهب کسی نیست مگر قرابوسه انفس منسوب نماید و از اینجا است که در کتاب جرمی می آرد

اعمالش نیست نقل من ابی عمرو و اولی المتفقین نحو او بسیار اولک و جاء اشره اطهار و سن اسماء ۱۲ است و از شدت قوه

افش در کلمه واحده خوشل بود و بدل میاید و در دو کلمه تسهیل میان همزه و یا میکند و صحیح است و توسط
 الف در میان همزین مانند آنست ای جای که همزه استقام بر همزه قطعی داخل شود خواه مفتوح
 چنانچه در مثال مذکور و آحاد یا کسور نحو ابل یا مقیم نحو آحاد کذا فی الارتشاف پس فهم تخصیص لفظ
 انت یا همزه مفتوحه چنانکه بعضی و هم کرده اند بجای است اما بعضی بر توسط الف الکفا نمایند و بعضی همزه
 ثانی را بحرف علت موافق حرکتش بدل نمایند و گویند آنست آنذا او فقی و بعضی بدون زیادت الف بحرف
 مذکور بدل سازند و بعضی بدون همزه و تسهیل نمایند کذا فی الارتشاف و صحیح است لزوم قلب دوم بالف با
 وجود جمع دو ساکن در نحو الحسن عندك و آتیمنی الله که در صلح است ایمن الله بدو همزه بود
 ثانی الف کردن معنی آنکه آیا حسن است نزد تو و آیا ایمن خداست یمن تو و ایمن مثل آنکه بعضی قبل
 آنهمه دست نزد بهر معنی یمن قسم یا یمن یعنی برکت قاله سیبویه و نزد کوفه جمع یمن دلیل آنکه مفرد
 برین زن نیاید اما آنکه و آجر و امل و عامل الفاظ عجی است و مراد از خود کوا آنکه همزه استقام بر همزه
 و وصل داخل شود خواه آن همزه از الف لام باشد نحو الحسن یا غیر آن نحو امین جوهری در صحاح می آورد الف
 امین و اکثر نحو امین و صلی است و در اسما ماسو لیس آن الف وصل مفتوح نیامده شاعری گوید سه فقال
 فزین القوم لا کشفتم نعم و فزین لیمن الله مانند می و و ابن کسیران ابن سئویه میگویند افش قطعی است بسبب
 بودن اوج یمن کین از کثرت استعمال و وصل می افتد و عجب است از مصنف علام که در اینجا قانع به دوم در
 مذکور لایع گفته و در اصول تبعا لافضا تسهیل قلب تسهیل هر دو و ادا و حق آنست که هر دو جائز است و کدام یک لازم

و در تنظیر کتابت سبب است که او الف ۱۱ منه نور الله مرقد ۱۱ باید دانست لفظ یمن کبینه قسم است در استعمال عرب
 مؤنث است زیرا که ایشان با یما نهاسه خود یعنی دستمال است ساحت کرده قسم یا بخورد و در مان بست و ثلث فست
 امین الله ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۵۹ و ۶۰ و ۶۱ و ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ و ۷۰ و ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ و ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ و ۸۰ و ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ و ۸۴ و ۸۵ و ۸۶ و ۸۷ و ۸۸ و ۸۹ و ۹۰ و ۹۱ و ۹۲ و ۹۳ و ۹۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۹۷ و ۹۸ و ۹۹ و ۱۰۰ و ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۰۳ و ۱۰۴ و ۱۰۵ و ۱۰۶ و ۱۰۷ و ۱۰۸ و ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۳ و ۱۱۴ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۱۷ و ۱۱۸ و ۱۱۹ و ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۱۲۲ و ۱۲۳ و ۱۲۴ و ۱۲۵ و ۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸ و ۱۲۹ و ۱۳۰ و ۱۳۱ و ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۳۴ و ۱۳۵ و ۱۳۶ و ۱۳۷ و ۱۳۸ و ۱۳۹ و ۱۴۰ و ۱۴۱ و ۱۴۲ و ۱۴۳ و ۱۴۴ و ۱۴۵ و ۱۴۶ و ۱۴۷ و ۱۴۸ و ۱۴۹ و ۱۵۰ و ۱۵۱ و ۱۵۲ و ۱۵۳ و ۱۵۴ و ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۱۵۸ و ۱۵۹ و ۱۶۰ و ۱۶۱ و ۱۶۲ و ۱۶۳ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۶۶ و ۱۶۷ و ۱۶۸ و ۱۶۹ و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۱۷۲ و ۱۷۳ و ۱۷۴ و ۱۷۵ و ۱۷۶ و ۱۷۷ و ۱۷۸ و ۱۷۹ و ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۸۲ و ۱۸۳ و ۱۸۴ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷ و ۱۸۸ و ۱۸۹ و ۱۹۰ و ۱۹۱ و ۱۹۲ و ۱۹۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵ و ۱۹۶ و ۱۹۷ و ۱۹۸ و ۱۹۹ و ۲۰۰ و ۲۰۱ و ۲۰۲ و ۲۰۳ و ۲۰۴ و ۲۰۵ و ۲۰۶ و ۲۰۷ و ۲۰۸ و ۲۰۹ و ۲۱۰ و ۲۱۱ و ۲۱۲ و ۲۱۳ و ۲۱۴ و ۲۱۵ و ۲۱۶ و ۲۱۷ و ۲۱۸ و ۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۱ و ۲۲۲ و ۲۲۳ و ۲۲۴ و ۲۲۵ و ۲۲۶ و ۲۲۷ و ۲۲۸ و ۲۲۹ و ۲۳۰ و ۲۳۱ و ۲۳۲ و ۲۳۳ و ۲۳۴ و ۲۳۵ و ۲۳۶ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۲۳۹ و ۲۴۰ و ۲۴۱ و ۲۴۲ و ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۰ و ۲۵۱ و ۲۵۲ و ۲۵۳ و ۲۵۴ و ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ۲۵۸ و ۲۵۹ و ۲۶۰ و ۲۶۱ و ۲۶۲ و ۲۶۳ و ۲۶۴ و ۲۶۵ و ۲۶۶ و ۲۶۷ و ۲۶۸ و ۲۶۹ و ۲۷۰ و ۲۷۱ و ۲۷۲ و ۲۷۳ و ۲۷۴ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۷ و ۲۷۸ و ۲۷۹ و ۲۸۰ و ۲۸۱ و ۲۸۲ و ۲۸۳ و ۲۸۴ و ۲۸۵ و ۲۸۶ و ۲۸۷ و ۲۸۸ و ۲۸۹ و ۲۹۰ و ۲۹۱ و ۲۹۲ و ۲۹۳ و ۲۹۴ و ۲۹۵ و ۲۹۶ و ۲۹۷ و ۲۹۸ و ۲۹۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱ و ۳۰۲ و ۳۰۳ و ۳۰۴ و ۳۰۵ و ۳۰۶ و ۳۰۷ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰ و ۳۱۱ و ۳۱۲ و ۳۱۳ و ۳۱۴ و ۳۱۵ و ۳۱۶ و ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۳۱۹ و ۳۲۰ و ۳۲۱ و ۳۲۲ و ۳۲۳ و ۳۲۴ و ۳۲۵ و ۳۲۶ و ۳۲۷ و ۳۲۸ و ۳۲۹ و ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۳۳ و ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۳۷ و ۳۳۸ و ۳۳۹ و ۳۴۰ و ۳۴۱ و ۳۴۲ و ۳۴۳ و ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۳۴۷ و ۳۴۸ و ۳۴۹ و ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۲ و ۳۵۳ و ۳۵۴ و ۳۵۵ و ۳۵۶ و ۳۵۷ و ۳۵۸ و ۳۵۹ و ۳۶۰ و ۳۶۱ و ۳۶۲ و ۳۶۳ و ۳۶۴ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۶۹ و ۳۷۰ و ۳۷۱ و ۳۷۲ و ۳۷۳ و ۳۷۴ و ۳۷۵ و ۳۷۶ و ۳۷۷ و ۳۷۸ و ۳۷۹ و ۳۸۰ و ۳۸۱ و ۳۸۲ و ۳۸۳ و ۳۸۴ و ۳۸۵ و ۳۸۶ و ۳۸۷ و ۳۸۸ و ۳۸۹ و ۳۹۰ و ۳۹۱ و ۳۹۲ و ۳۹۳ و ۳۹۴ و ۳۹۵ و ۳۹۶ و ۳۹۷ و ۳۹۸ و ۳۹۹ و ۴۰۰ و ۴۰۱ و ۴۰۲ و ۴۰۳ و ۴۰۴ و ۴۰۵ و ۴۰۶ و ۴۰۷ و ۴۰۸ و ۴۰۹ و ۴۱۰ و ۴۱۱ و ۴۱۲ و ۴۱۳ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ و ۴۱۷ و ۴۱۸ و ۴۱۹ و ۴۲۰ و ۴۲۱ و ۴۲۲ و ۴۲۳ و ۴۲۴ و ۴۲۵ و ۴۲۶ و ۴۲۷ و ۴۲۸ و ۴۲۹ و ۴۳۰ و ۴۳۱ و ۴۳۲ و ۴۳۳ و ۴۳۴ و ۴۳۵ و ۴۳۶ و ۴۳۷ و ۴۳۸ و ۴۳۹ و ۴۴۰ و ۴۴۱ و ۴۴۲ و ۴۴۳ و ۴۴۴ و ۴۴۵ و ۴۴۶ و ۴۴۷ و ۴۴۸ و ۴۴۹ و ۴۵۰ و ۴۵۱ و ۴۵۲ و ۴۵۳ و ۴۵۴ و ۴۵۵ و ۴۵۶ و ۴۵۷ و ۴۵۸ و ۴۵۹ و ۴۶۰ و ۴۶۱ و ۴۶۲ و ۴۶۳ و ۴۶۴ و ۴۶۵ و ۴۶۶ و ۴۶۷ و ۴۶۸ و ۴۶۹ و ۴۷۰ و ۴۷۱ و ۴۷۲ و ۴۷۳ و ۴۷۴ و ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۷۷ و ۴۷۸ و ۴۷۹ و ۴۸۰ و ۴۸۱ و ۴۸۲ و ۴۸۳ و ۴۸۴ و ۴۸۵ و ۴۸۶ و ۴۸۷ و ۴۸۸ و ۴۸۹ و ۴۹۰ و ۴۹۱ و ۴۹۲ و ۴۹۳ و ۴۹۴ و ۴۹۵ و ۴۹۶ و ۴۹۷ و ۴۹۸ و ۴۹۹ و ۵۰۰ و ۵۰۱ و ۵۰۲ و ۵۰۳ و ۵۰۴ و ۵۰۵ و ۵۰۶ و ۵۰۷ و ۵۰۸ و ۵۰۹ و ۵۱۰ و ۵۱۱ و ۵۱۲ و ۵۱۳ و ۵۱۴ و ۵۱۵ و ۵۱۶ و ۵۱۷ و ۵۱۸ و ۵۱۹ و ۵۲۰ و ۵۲۱ و ۵۲۲ و ۵۲۳ و ۵۲۴ و ۵۲۵ و ۵۲۶ و ۵۲۷ و ۵۲۸ و ۵۲۹ و ۵۳۰ و ۵۳۱ و ۵۳۲ و ۵۳۳ و ۵۳۴ و ۵۳۵ و ۵۳۶ و ۵۳۷ و ۵۳۸ و ۵۳۹ و ۵۴۰ و ۵۴۱ و ۵۴۲ و ۵۴۳ و ۵۴۴ و ۵۴۵ و ۵۴۶ و ۵۴۷ و ۵۴۸ و ۵۴۹ و ۵۵۰ و ۵۵۱ و ۵۵۲ و ۵۵۳ و ۵۵۴ و ۵۵۵ و ۵۵۶ و ۵۵۷ و ۵۵۸ و ۵۵۹ و ۵۶۰ و ۵۶۱ و ۵۶۲ و ۵۶۳ و ۵۶۴ و ۵۶۵ و ۵۶۶ و ۵۶۷ و ۵۶۸ و ۵۶۹ و ۵۷۰ و ۵۷۱ و ۵۷۲ و ۵۷۳ و ۵۷۴ و ۵۷۵ و ۵۷۶ و ۵۷۷ و ۵۷۸ و ۵۷۹ و ۵۸۰ و ۵۸۱ و ۵۸۲ و ۵۸۳ و ۵۸۴ و ۵۸۵ و ۵۸۶ و ۵۸۷ و ۵۸۸ و ۵۸۹ و ۵۹۰ و ۵۹۱ و ۵۹۲ و ۵۹۳ و ۵۹۴ و ۵۹۵ و ۵۹۶ و ۵۹۷ و ۵۹۸ و ۵۹۹ و ۶۰۰ و ۶۰۱ و ۶۰۲ و ۶۰۳ و ۶۰۴ و ۶۰۵ و ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۰۸ و ۶۰۹ و ۶۱۰ و ۶۱۱ و ۶۱۲ و ۶۱۳ و ۶۱۴ و ۶۱۵ و ۶۱۶ و ۶۱۷ و ۶۱۸ و ۶۱۹ و ۶۲۰ و ۶۲۱ و ۶۲۲ و ۶۲۳ و ۶۲۴ و ۶۲۵ و ۶۲۶ و ۶۲۷ و ۶۲۸ و ۶۲۹ و ۶۳۰ و ۶۳۱ و ۶۳۲ و ۶۳۳ و ۶۳۴ و ۶۳۵ و ۶۳۶ و ۶۳۷ و ۶۳۸ و ۶۳۹ و ۶۴۰ و ۶۴۱ و ۶۴۲ و ۶۴۳ و ۶۴۴ و ۶۴۵ و ۶۴۶ و ۶۴۷ و ۶۴۸ و ۶۴۹ و ۶۵۰ و ۶۵۱ و ۶۵۲ و ۶۵۳ و ۶۵۴ و ۶۵۵ و ۶۵۶ و ۶۵۷ و ۶۵۸ و ۶۵۹ و ۶۶۰ و ۶۶۱ و ۶۶۲ و ۶۶۳ و ۶۶۴ و ۶۶۵ و ۶۶۶ و ۶۶۷ و ۶۶۸ و ۶۶۹ و ۶۷۰ و ۶۷۱ و ۶۷۲ و ۶۷۳ و ۶۷۴ و ۶۷۵ و ۶۷۶ و ۶۷۷ و ۶۷۸ و ۶۷۹ و ۶۸۰ و ۶۸۱ و ۶۸۲ و ۶۸۳ و ۶۸۴ و ۶۸۵ و ۶۸۶ و ۶۸۷ و ۶۸۸ و ۶۸۹ و ۶۹۰ و ۶۹۱ و ۶۹۲ و ۶۹۳ و ۶۹۴ و ۶۹۵ و ۶۹۶ و ۶۹۷ و ۶۹۸ و ۶۹۹ و ۷۰۰ و ۷۰۱ و ۷۰۲ و ۷۰۳ و ۷۰۴ و ۷۰۵ و ۷۰۶ و ۷۰۷ و ۷۰۸ و ۷۰۹ و ۷۱۰ و ۷۱۱ و ۷۱۲ و ۷۱۳ و ۷۱۴ و ۷۱۵ و ۷۱۶ و ۷۱۷ و ۷۱۸ و ۷۱۹ و ۷۲۰ و ۷۲۱ و ۷۲۲ و ۷۲۳ و ۷۲۴ و ۷۲۵ و ۷۲۶ و ۷۲۷ و ۷۲۸ و ۷۲۹ و ۷۳۰ و ۷۳۱ و ۷۳۲ و ۷۳۳ و ۷۳۴ و ۷۳۵ و ۷۳۶ و ۷۳۷ و ۷۳۸ و ۷۳۹ و ۷۴۰ و ۷۴۱ و ۷۴۲ و ۷۴۳ و ۷۴۴ و ۷۴۵ و ۷۴۶ و ۷۴۷ و ۷۴۸ و ۷۴۹ و ۷۵۰ و ۷۵۱ و ۷۵۲ و ۷۵۳ و ۷۵۴ و ۷۵۵ و ۷۵۶ و ۷۵۷ و ۷۵۸ و ۷۵۹ و ۷۶۰ و ۷۶۱ و ۷۶۲ و ۷۶۳ و ۷۶۴ و ۷۶۵ و ۷۶۶ و ۷۶۷ و ۷۶۸ و ۷۶۹ و ۷۷۰ و ۷۷۱ و ۷۷۲ و ۷۷۳ و ۷۷۴ و ۷۷۵ و ۷۷۶ و ۷۷۷ و ۷۷۸ و ۷۷۹ و ۷۸۰ و ۷۸۱ و ۷۸۲ و ۷۸۳ و ۷۸۴ و ۷۸۵ و ۷۸۶ و ۷۸۷ و ۷۸۸ و ۷۸۹ و ۷۹۰ و ۷۹۱ و ۷۹۲ و ۷۹۳ و ۷۹۴ و ۷۹۵ و ۷۹۶ و ۷۹۷ و ۷۹۸ و ۷۹۹ و ۸۰۰ و ۸۰۱ و ۸۰۲ و ۸۰۳ و ۸۰۴ و ۸۰۵ و ۸۰۶ و ۸۰۷ و ۸۰۸ و ۸۰۹ و ۸۱۰ و ۸۱۱ و ۸۱۲ و ۸۱۳ و ۸۱۴ و ۸۱۵ و ۸۱۶ و ۸۱۷ و ۸۱۸ و ۸۱۹ و ۸۲۰ و ۸۲۱ و ۸۲۲ و ۸۲۳ و ۸۲۴ و ۸۲۵ و ۸۲۶ و ۸۲۷ و ۸۲۸ و ۸۲۹ و ۸۳۰ و ۸۳۱ و ۸۳۲ و ۸۳۳ و ۸۳۴ و ۸۳۵ و ۸۳۶ و ۸۳۷ و ۸۳۸ و ۸۳۹ و ۸۴۰ و ۸۴۱ و ۸۴۲ و ۸۴۳ و ۸۴۴ و ۸۴۵ و ۸۴۶ و ۸۴۷ و ۸۴۸ و ۸۴۹ و ۸۵۰ و ۸۵۱ و ۸۵۲ و ۸۵۳ و ۸۵۴ و ۸۵۵ و ۸۵۶ و ۸۵۷ و ۸۵۸ و ۸۵۹ و ۸۶۰ و ۸۶۱ و ۸۶۲ و ۸۶۳ و ۸۶۴ و ۸۶۵ و ۸۶۶ و ۸۶۷ و ۸۶۸ و ۸۶۹ و ۸۷۰ و ۸۷۱ و ۸۷۲ و ۸۷۳ و ۸۷۴ و ۸۷۵ و ۸۷۶ و ۸۷۷ و ۸۷۸ و ۸۷۹ و ۸۸۰ و ۸۸۱ و ۸۸۲ و ۸۸۳ و ۸۸۴ و ۸۸۵ و ۸۸۶ و ۸۸۷ و ۸۸۸ و ۸۸۹ و ۸۹۰ و ۸۹۱ و ۸۹۲ و ۸۹۳ و ۸۹۴ و ۸۹۵ و ۸۹۶ و ۸۹۷ و ۸۹۸ و ۸۹۹ و ۹۰۰ و ۹۰۱ و ۹۰۲ و ۹۰۳ و ۹۰۴ و ۹۰۵ و ۹۰۶ و ۹۰۷ و ۹۰۸ و ۹۰۹ و ۹۱۰ و ۹۱۱ و ۹۱۲ و ۹۱۳ و ۹۱۴ و ۹۱۵ و ۹۱۶ و ۹۱۷ و ۹۱۸ و ۹۱۹ و ۹۲۰ و ۹۲۱ و ۹۲۲ و ۹۲۳ و ۹۲۴ و ۹۲۵ و ۹۲۶ و ۹۲۷ و ۹۲۸ و ۹۲۹ و ۹۳۰ و ۹۳۱ و ۹۳۲ و ۹۳۳ و ۹۳۴ و ۹۳۵ و ۹۳۶ و ۹۳۷ و ۹۳۸ و ۹۳۹ و ۹۴۰ و ۹۴۱ و ۹۴۲ و ۹۴۳ و ۹۴۴ و ۹۴۵ و ۹۴۶ و ۹۴۷ و ۹۴۸ و ۹۴۹ و ۹۵۰ و ۹۵۱ و ۹۵۲ و ۹۵۳ و ۹۵۴ و ۹۵۵ و ۹۵۶ و ۹۵۷ و ۹۵۸ و ۹۵۹ و ۹۶۰ و ۹۶۱ و ۹۶۲ و ۹۶۳ و ۹۶۴ و ۹۶۵ و ۹۶۶ و ۹۶۷ و ۹۶۸ و ۹۶۹ و ۹۷۰ و ۹۷۱ و ۹۷۲ و ۹۷۳ و ۹۷۴ و ۹۷۵ و ۹۷۶ و ۹۷۷ و ۹۷۸ و ۹۷۹ و ۹۸۰ و ۹۸۱ و ۹۸۲ و ۹۸۳ و ۹۸۴ و ۹۸۵ و ۹۸۶ و ۹۸۷ و ۹۸۸ و ۹۸۹ و ۹۹۰ و ۹۹۱ و ۹۹۲ و ۹۹۳ و ۹۹۴ و ۹۹۵ و ۹۹۶ و ۹۹۷ و ۹۹۸ و ۹۹۹ و ۱۰۰۰ و ۱۰۰۱ و ۱۰۰۲ و ۱۰۰۳ و ۱۰۰۴ و ۱۰۰۵ و ۱۰۰۶ و ۱۰۰۷ و ۱۰۰۸ و ۱۰۰۹ و ۱۰۱۰ و ۱۰۱۱ و ۱۰۱۲ و ۱۰۱۳ و ۱۰۱۴ و ۱۰۱۵ و ۱۰۱۶ و ۱۰۱۷ و ۱۰۱۸ و ۱۰۱۹ و ۱۰۲۰ و ۱۰۲۱ و ۱۰۲۲ و ۱۰۲۳ و ۱۰۲۴ و ۱۰۲۵ و ۱۰۲۶ و ۱۰۲۷ و ۱۰۲۸ و ۱۰۲۹ و ۱۰۳۰ و ۱۰۳۱ و ۱۰۳۲ و ۱۰۳۳ و ۱۰۳۴ و ۱۰۳۵ و ۱۰۳۶ و ۱۰۳۷ و ۱۰۳۸ و ۱۰۳۹ و ۱۰۴۰ و ۱۰۴۱ و ۱۰۴۲ و ۱۰۴۳ و ۱۰۴۴ و ۱۰۴۵ و ۱۰۴۶ و ۱۰۴۷ و ۱۰۴۸ و ۱۰۴۹ و ۱۰۵۰ و ۱۰۵۱ و ۱۰۵۲ و ۱۰۵۳ و ۱۰۵۴ و ۱۰۵۵ و ۱۰۵۶ و ۱۰۵۷ و ۱۰۵۸ و ۱۰۵۹ و ۱۰۶۰ و ۱۰۶۱ و ۱۰۶۲ و ۱۰۶۳ و ۱۰۶۴ و ۱۰۶۵ و ۱۰۶۶ و ۱۰۶۷ و ۱۰۶۸ و ۱۰۶۹ و ۱۰۷۰ و ۱۰۷۱ و ۱۰۷۲ و ۱۰۷۳ و ۱۰۷۴ و ۱۰۷۵ و ۱۰۷۶ و ۱۰۷۷ و ۱۰۷۸ و ۱۰۷۹ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸۱ و ۱۰۸۲ و ۱۰۸۳ و ۱۰۸۴ و ۱۰۸۵ و ۱۰۸۶ و ۱۰۸۷ و ۱۰۸۸ و ۱۰۸۹ و ۱۰۹۰ و ۱۰۹۱ و ۱۰۹۲ و ۱۰۹۳ و ۱۰۹۴ و ۱۰۹۵ و ۱۰۹۶ و ۱۰۹۷ و ۱۰۹۸ و ۱۰۹۹ و ۱۱۰۰ و ۱۱۰۱ و ۱۱۰۲ و ۱۱۰۳ و ۱۱۰۴ و ۱۱۰۵ و ۱۱۰۶ و ۱۱۰۷ و ۱۱۰۸ و ۱۱۰۹ و ۱۱۱۰ و ۱۱۱۱ و ۱۱۱۲ و ۱۱۱۳ و ۱۱۱۴ و ۱۱۱۵ و ۱۱۱۶ و ۱۱۱۷ و ۱۱۱۸ و ۱۱۱۹ و ۱۱۲۰ و ۱۱۲۱ و ۱۱۲۲ و ۱۱۲۳ و ۱۱۲۴ و ۱۱۲۵ و ۱۱۲۶ و ۱۱۲۷ و ۱۱۲۸ و ۱۱۲۹ و ۱۱۳۰ و ۱۱۳۱ و ۱۱۳۲ و ۱۱۳۳ و ۱۱۳۴ و ۱۱۳۵ و ۱۱۳۶ و ۱۱۳۷ و ۱۱۳۸ و ۱۱۳۹ و ۱۱۴۰ و ۱۱۴۱ و ۱۱۴۲ و ۱۱۴۳ و ۱۱۴۴ و ۱۱۴۵ و ۱۱۴۶ و ۱۱۴۷ و ۱۱۴۸ و ۱۱۴۹ و ۱۱۵۰ و ۱۱۵۱ و ۱۱۵۲ و ۱۱۵۳ و ۱۱۵۴ و ۱۱۵۵ و ۱۱۵۶ و ۱۱۵۷ و ۱۱۵۸ و ۱۱۵۹ و ۱۱۶۰ و ۱۱۶۱ و ۱۱۶۲ و ۱۱۶۳ و ۱۱۶۴ و ۱۱۶۵ و ۱۱۶۶ و ۱۱۶۷ و ۱۱۶۸ و ۱۱۶۹ و ۱۱۷۰ و ۱۱۷۱ و ۱۱۷۲ و ۱۱۷۳ و ۱۱۷۴ و ۱۱۷۵ و ۱۱۷۶ و ۱۱۷۷ و ۱۱۷۸ و ۱۱۷۹ و ۱۱۸۰ و ۱۱۸۱ و ۱۱۸۲ و ۱۱۸۳ و ۱۱۸۴ و ۱۱۸۵ و ۱۱۸۶ و ۱۱۸۷ و ۱۱۸۸ و ۱۱۸۹ و ۱۱۹۰ و ۱۱۹۱ و ۱۱۹۲ و ۱۱۹۳ و ۱۱۹۴ و ۱۱۹۵ و ۱۱۹۶ و ۱۱۹۷ و ۱۱۹۸ و ۱۱۹۹ و ۱۲۰۰ و ۱۲۰۱ و ۱۲۰۲ و ۱۲۰۳ و ۱۲۰۴ و ۱۲۰۵ و ۱۲۰۶ و ۱۲۰۷ و ۱۲۰۸ و ۱۲۰۹ و ۱۲۱۰ و ۱۲۱۱ و ۱۲۱۲ و ۱۲۱۳ و ۱۲۱۴ و ۱۲۱۵ و ۱۲۱۶ و ۱۲۱۷ و ۱۲۱۸ و ۱۲۱۹ و ۱۲۲۰ و ۱۲۲۱ و ۱۲۲۲ و ۱۲۲۳ و ۱۲۲۴ و ۱۲۲۵ و ۱۲۲۶ و ۱۲۲۷ و ۱۲۲۸ و ۱۲۲۹ و ۱۲۳۰ و ۱۲۳۱ و ۱۲۳۲ و ۱۲۳۳ و ۱۲۳۴ و ۱۲۳۵ و ۱۲۳۶ و ۱۲۳۷ و ۱۲۳۸ و ۱۲۳۹ و ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ و ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ و ۱۲۴۴ و ۱۲۴۵ و ۱۲۴۶ و ۱۲۴۷ و ۱۲۴۸ و ۱۲۴۹ و ۱۲۵۰ و ۱۲۵۱ و ۱۲۵۲ و ۱۲۵۳ و ۱۲۵۴ و ۱۲۵۵ و ۱۲۵۶ و ۱۲۵۷ و ۱۲۵۸ و ۱۲۵۹ و ۱۲۶۰ و ۱۲۶۱ و ۱۲۶۲ و ۱۲۶۳ و ۱۲۶۴ و ۱۲۶۵ و ۱۲۶۶ و ۱۲۶۷ و ۱۲۶۸ و ۱۲۶۹ و ۱۲۷۰ و ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲ و ۱۲۷۳ و ۱۲۷۴ و ۱۲۷۵ و ۱۲۷۶ و ۱۲۷۷ و ۱۲۷۸ و ۱۲۷۹ و ۱۲۸۰ و ۱۲۸۱ و ۱۲۸۲ و ۱۲۸۳ و ۱۲۸۴ و ۱۲۸۵ و ۱۲۸۶ و ۱۲۸۷ و ۱۲۸۸ و ۱۲۸۹ و ۱۲۹۰ و ۱۲۹۱ و ۱۲۹۲ و ۱۲۹۳ و ۱۲۹۴ و ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ و ۱۲۹۷ و ۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ و ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ و ۱۳۰۲ و ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ و ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ و ۱۳۱۵ و ۱۳۱۶ و ۱۳۱۷ و ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ و ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ و ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ و ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵ و ۱۳۳۶ و ۱۳۳۷ و ۱۳۳۸ و ۱۳۳۹ و ۱۳۴۰ و ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ و ۱۳۴۳ و ۱۳۴۴ و ۱۳۴۵ و ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ و ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ و ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ و ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ و ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ و ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ و ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ و ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ و ۱۳۸

نیست و گفته در قراءت سبب آنکه کربن با بدل تسبیل همزه هر دو آمده و راسع ابو عمرو آنست که همزه ثانی را
درین امثال الف نساخت تا بدل سبب وصل ساقط کرده الفی دیگر را سبب فرق متفام و خبر افزوده شد
اگر ثابت ماندن همزه الحرقه و تشل را روی نماید که تا قافایه همزه وصل که آنرا الف وصل نیز گویند همزه است
در اول کلمه که در این بابی و در هیچ فانی شود الا بصورت شعری و محسنی درج آنست که فیش متحرک ساکن
با دو اتصال لفظی معنوی یا بدخو فایده سبب از سبب بحدف هر دو همزه پس اگر اتصال لفظی فقط باشد
چنانچه کلمات معدوده مثل واحد اثنا عشر امر ارامه نیفتد زیرا که عقد حکم وقف دارد و همچنین اگر اتصال معنوی
فقط باشد چنانکه گوئی هدی القیمین وقف کنی و بعد آن گوئی الذین یؤمنون بالغیب زیرا که از جهت وقف
کلمه یا بعدش لفظا متصل نمی شود پس ساکن یا قبل اگر آمده است نیز با جماع ساکنین پیوسته نخواهد بود انظر
والا حرکت یا بدیهمانکه در امثال سابق الذکر گذشت و از آنست قوله تعالی یس الا اسم الفسوق و من انما
و فی الیوم ولا یستوفی الفضل و انشوا و انشی القوم مصطفی الله و استظنوا و قد استنبری و الا هم و الا یزین و
الا نطلق و الاستقار و الاقسام و حذف این همزه واجبست و لهذا علامه زنجیری در مفصل بعد
امثال مسطوره می آورد اثبات شیئی من هذه الغزات فی الدرج خروج کل کلام العرب لم یکن فاشرا و این سخن
که اهل فن قبولش را در امثال ۱۵ اذ اجاز الاثنین منبر فاشه بمحمول بر ضرورت شعری بنمایند پس
انچه پیشتر از این مان همزه ثانی مثل الاستقار و الاسم و الابن را در تلفظ نمی اندازند معنیست غیر غفلت
ازین قاعده فائده دیگر همزه وصل می باشد در اول اضنی پنج حرفی نواقدر و انقطر و شش حرفی مثل
استنصر و احج و ارم و مصدر این هر دو و امثالانی مجر و انصر و اضرب و افق و ال تعین و محصوله و زائمه
و ام معرفه نزد بنی حمیر و اسمای معدوده مثل اسم داست و این انجم و انسته و ارامه و تشنیا و اینا و اتان و انشتان
له که ابدال و حرکت قبل آن فی ساکن آمده است و نور الله و قد ۱۶ انزه و زنه و مکره و شاة فین معنی هرگاه که تجاوز کرد و کسر را از پس
آن باز بفاش شدن و فاش کردن چنانچه امان منزه و در بعضی که مراد از انشینی و انشا تشنیتی را زنا داد و یکبار دست مضموم اند
و چون از ادوب تجاوز شود فاشش ۱۷ منه و از الله و قد ۱۸ ال محصوله مثل مضارب ای الذی ضرب و ال انزه
مثل الحسب و ام معرفه مثل یس من اسرعیام فی سفر ۱۹ منه نور الله و قد ۲۰ + + + + +

ست یعنی است بر عدم فرق میان اطلاق مثل که اینجا مقتضایست اطلاق مطلق که در اصول مطلوب بوده
 معزز در بودن ادغام از اقسام اطلاق مثل هم تاملی نیست که معرفت فی الاشکال اصل اول و مضموم
 در اول فعل یا هم نحو وقت و دوری ماضی محمول و وجه جمع و وجه معنی و وجه جیت و مکسب نزدانی بدو اول
 کلمه خود شایع معنی میل آن در عرب بیشتر از ادیم عربی یا فیه مرصع بجا هر دو مضموم در وسط
 کلمه خود و در جمع دارد و در کسب و بشیر طبعه کشد و نباشد نحو قعود مصدر خلاف لابن طاهر و نه زائد نحو ترمک خلاف
 لالی الفتح و نه مبطل از حرف نحو خمر او و آن که و او ش بدل از الف حم است و نه مضموم بضم عارض نحو اول
 اصله را و یون پس ضمه و او اول عارضی است که از یا منقل شده خلاف البعضهم فی الاخيرین و داوست
 که چون گوید زیرا که اجتماع دو و او در اول کلمه بسبب نقل موجب ابدال اول بجزه است و بجا خواهد
 و اینجا نیز یاد و او جمع است خود و در سبکی است که ضمه اش گویا و او دیگر است لیکن چون بسبب ابدال
 ثانی و مدد بودنش در نحو دوری سخت در نقل واقع شده در نحو وقت و وجه تحقیق اجتماع و اوین گردید
 لهذا بر جواز ابدال اکتفارفه و نزو غیر مازنی در کسور اول کلمه قانون کلی نیست مقصود بر رعایت اما کسور
 کلمه بحال خود ماند و بطول و او نه جمع خوان نمی نماز که مصنف علام اینجا قانون مثال ایوف را سبب است
 تخفیف جمع کرده اگر چه بمقتضای قیاس آن که قانون ایوف بعد قوانین مثال می بایست و آنگاه و مثل آن
 چون انا یعنی زن است و اسماء دخترانی بگریه که صفت و حد و ناة و و ما و بود و نحو ایام یعنی یک
 از دو جانب رو و مثل آن نحو تکلان یعنی توکل و ترث یعنی میراث و اسما و اوجه و و کلان و و رث شاذ
 ای کل واحد منها یعنی ابدال و او مفتوح در اول کلمه بجزه و و او مضموم اول کلمه تاد را شله مسطوره خلاف قیاس
 اصل دوم و معنای حرف علت ساکن غایب مدغم آخر است از مثل عین ماضی محمول تعین
 و بیج بفتح یا که مشد جمع بالغ و ابلو از مصدر بعد کسره یا اگر دینی آن حرف لیکن اگر و او الف بعد
 کسره بود یا بمل شود خواه در یک کلمه نحو میزان و خواه در دو کلمه جمع محراب چه هرگاه حرف انگام
 بناسه جمع آن بر مغایر کسره یافت انفس یا اگر دید یا در دو کلمه نحو یا علامه انفس یا غلام او ضو

والکون لانه لا تكون وصفاً بغير ان في لفظه خبري لا سماء التي لا تكون وصفاً واما اذا كانت
وصفاً بغير ان في لفظه فانه بمنزلة فعل بهنا يعني بعض ذلك قولك امرأتك حكيمة ويدلک علی اننا فعلى انه لا يكون
فعلى وبمثل ذلك تسميته خبري والوحیان در ارتشاف بعد نقل کلام سیبویه من غیر لفظ میگوید که قال
اهل التصريف وقال ابن مالك المصنعة في فعلی كثيرة وذكر من ذلك الطوبى وما بعده وظاهر کلام سیبویه
انه لا يجوز فيه الاقرار الضميمة وبإبدال الياء واواً وانهم لم يثبتوا الا في المصنعة ونص ابن علي ان العطف لا يقرر
مع كسرة فاء الكلمة مسموحان من العرب فيقول الطوبى والطيبى والكويسى والكيسى وآذين کلام دو چیز است
شدتگی آنکه طوبی وکوسی فقط نزد سیبویه در حکم هم است نه مطلق هم تفضیل گر این مالک آنرا
صفت میگوید دوم آنکه نزد سیبویه در طوبی وکوسی یا او ابدل شود ولیس گر این علی طیبی وکبیری
بنیان نیز نقل کرده پس عجب است از مصنف علام که در شرح اصول میگوید فله اسی لاسم تفضیل حکم الله
عند سیبویه قال الوحیان وکذا قال اهل التصريف لانه لا يوصف به الا مضافاً او مع اللام او من
والصفة المحضة بوصف به مطلقاً حتى كونه صفة نقصان ما انتفى وجه استجاب چند چیز است یکی آنکه سیبویه
مطلق هم تفضیل در حکم اسماء داخل نمیکند بل طوبی وکوسی را فقط چنانکه از کلامش انتفى والوحیان
قول اهل التصريف را نیز مطابق کلام سیبویه گفته که اعرفت من کلامه سابقاً پس انتساب او خالی
مطلق هم تفضیل در حکم اسماء جانب سیبویه و نقل کردن الوحیان از اهل التصريف مضمون مذکور را عطف با
و نیز قول لانه لا يوصف به آه موهم آنست که این دلیل از کلام ابو حمان باشد چنانکه کلامش اثری از ان پدید
نیست بل مصنف حسب فهم خود از اهمیت مطلق فعل تفضیل بر مذنب سیبویه و اهل التصريف از جانب خود آورده
اصل چهارم و اویکه بعد فتحه علامت امتناع از حروف اتین هر حرف که باشد و قبل کسره تحقیقی یا
تقدیری افتد بسبب نقل از در میان بیفتد جز بعد که صلش بر عود بود مثال کسره تحقیقی است یعنی
آه بفتح ضاد که صلش وضع کسره آن بود پس بعد حذف او کسره از تریب حرف صلش نقل انسته بفتح برز که
مصنف علام رو به بر قاعده بیان میکند که چون علامت مضارع بر او مفتوح ضمی داخل شد لا جزو است
گردید و باقی ضمه که مناسب او می باشد هم غیر پس گویا فتحه اش مخفی شده با قبل رسیده

محقق

و ما بهش نیز حرکت مخالف رو نمودند و او متغیر شده ساقط گردید و این چه در صیغها یکسانست
و گویند وجه نقل خروج دو کسره تقدیر کسره دو ضمه تقدیری و ضم تقدیری و ضم تقدیری و ضم تقدیری است
چه با تحقیقت دو کسره و او دو ضمه است و این چه خاصه در نحو و عند مصدر یا جاری میشود و در
توعد و اوعد و نوعد و لند و در وجه حذف و او اینا گویند که از تبعیت بعد از اختف و چون این چه
خالی از تکلف نبودند و نصف و جداول را اختیار کرده وقوع و او را میان کسره و فتح علامت
مضارع مطلقا ذکر کرده اما مخفی نماند که برای داخل کردن مثل یضغ و یضغ و یضغ که از باب منع و یضغ
در یضغ که از علم آمده اند تکلف کسره تقدیر کسره در عین مضارع فرض میکنند و در تبعیت کمال تکلف است
چه سوسه حفظ قاعده چیز کسره و دیگر برین کسره دلالت نمیدارد و عند اهل فن صرف اهل لغت الفاظ
از کسره را از ضرب و حسب نمی شمارند و اگر عین مضارع اینها در اصل کسری بود هر سه اول از ضرب هر دو
ثانی از حسب می شمارند و این شبهه همچو آن در ضابط فقیر خلیل نمیدود که بر کلام مغیر الدین هر گاه که با جمل
این قاعده پرداخته مطلع شدم و آن نیست که و او از خاکه مضارع کسور العین مطلقا و از
مفتوح العین بشرط بودن حرف حلق در آن ساقط شود برین تقدیر قیاسی لازم نمی آید مگر آنکه عدم حذف
و او در مفتوح العین مضارع که در آن حرف حلق باشد ثابت گردد و نحو عود و وضع قیاسی است
فی حذف الواو و ثم حذف النمره للاستغناء و الاصل او عد و او وضع اما اگر بنا بر
امر از مضارع معطل فرض کنند پس حاجت تکلف تبعیت نیست و بجای یکن و کسره تقدیر کسره
یا ساکن از مضارع بطریق الشد و عند سیبویه کما قال ارضی و یا یکنس با ببال یا بلف و
صیغه ماضی اشارت است به ندرت و خلاف قیاس چه قاعده در حذف و او بوده است و در حذف یا
و ابدلش و جاعفی نحو یکنس و او از نحو جعل مثال و او است از علم یا ببال و او بلف شراح
رضی گویند ظاهر کلام سیر فی و ابوعلی دلالت میکنند بر تبعیت که ابدال و او بلف در نحو جعل قیاسی است
اگر چه قلیل باشد و یکنس و یکنس با ببال و او با بفتح علامت مضارع و کسره آن و صاحب کافی
گویند این کسره محض بر سه تقویت دو ما یا بعد است و موافق لغت کسانیکه علامت مضارع را

ما قبل او و یا در اصل مفتوح باشد و از فتح خود بزرگتر و در حلقه در علامی بفتح یا و خطائی جمع خطیسته کسر میم
و همزه را بفتح بدل کنند یا را باین قاعده الف بنمایند سندا فتحه ما قبل در اصل نبود و این دو قید بر سه
آنست که حرکت عارضه فتح غیر لازم بسبب ثبات در نقل اعتدای ندارد و الف گردد مصنف علام
و وجه این قاعده میگوید که تحرک او و یا با عدم تناسب حرکت ما قبل ثقیل باشد و صاحب لغز گوید هر
از او و یا مقدرست بدو حرکت و چون ضم کنیم باین دو حرکت او و یا حرکت ما قبل را پس در تقدیر
اجتماع چهار حرکت میشود اجتماع چهار حرکت در کلام عرب تکرار است بشرط بسکون طائیفه
بشروط چند و بعضی طائیفه خوانند و این از مذاق فارسی مستبعد بنمایند اول آنکه آن دو و یا عین
ناقص نباشند خواه لام کلامش متصل باشد نحو روی شل ضرب قوی مثل علم که شش قوی بود و او آخرش
بسبب بودنش در طرف و کسر قابل باشد و وجه این اشتراط آنکه چون لام کلمه بسبب تاخر استحقاق تعلیل
از حروف دیگر بیشتر دارد و لهذا در لام کلامش لام محال تعلیل کنند پس اگر در عین کلامش تعلیل میکردند توالی
و اعلال در دو حرف اصلی حقیقه لازم می آمد یا ممکن نباشد مثل حی از علم پس بی ثباتی آن اگر چه بسبب عدم
انفصال ما قبل الف نشده اما بسبب بودنش در لام حکم معلول و غیره و پس از تعلیل عین کلامش توالی و دو تعلیل
حکما لازم آمدی و نزد بعضی باین لامش بدست از او برین تقدیر مثل قومی شد و بعضی گویند اگر چه
ما ضیش تعلیل میکردند در مضاعفش بربط توالی اعلالین حقیقه لازم آمدی و در حکم آن یعنی
شرط دوم آنکه در حکم عین کلام ناقص نباشد مثل ارجوئی و ارجوئی که در اصل ارجو و احو و بود پس و اول
در مثال اول و او تانی در مثال ثانی اگر چه بحقیقت لام کلمه است اما بسبب متوسط بودنش از تکرار لام حکم
عین دارد و او اخیر حکم لام پیدا کرده و چون لام حکمی متصل شد اگر عین حکمی را نیز متصل سازند توالی اعلالین حقیقه
در دو حرف اصلی حکما لازم آید و میتوان گفت اگر در عین ارجوئی تعلیل کنند اسما باقی ماند پس هنگام اتصال
با معرف باللام مثل ارجو ارجل الف بانقای ساکنین بفتحه و التماس مثل خوش الرجل از ناقص بود لازم
آید باید دانست که در هر دو مثال مذکور با وجود اجتماع متجانس این دو غم نکردند بل ابدال اختیار نمودند از جهت
آنکه اعلال مقدم است بر اقام پس اگر گوی او غام و دو حرف علت عین اعلال است چه اعلال عبارت است

از تخفیف حرف علت پس تقدم احوال او عام در اینجا معنی ندارد گوئیم مازاد احوال در اینجا ابدال است چون
تخفیف در آن بیشتر است از احوال پس از احوال مقدم کرده اند بر احوال اگر چه تخفیف احوال است زیرا که از احوال حرف
از حقیقت خود برمی گردد بر خلاف ابدال و نه فاکلمه ای شرط سوم آنکه او و یای مذکور در فاکلمه نباشد
و حر از است از مثل ایش و کوسط و بیشتر پس بر قول بعد فتح لازم و قوله نه فاکلمه باعتبار اخرج کلمات غیر مندرج
در این فاعله نسبت عموم مخصوص من وجه است چه نحو فاعله و یسر اهر دو خارج مینمایند و مثل ليقولن را
اول خاصه و نحو تو سطرانی خصوصاً خارج میکند مصنف علام در وجوب این اشتراطی آمد زیرا که این تعلیل
در فای کثای مجر و تفعل مثل سطر و یسر بسبب عدم سبق فتح لازم ممکن نیست پس مثل تو سطر و فروعش را
بر آن محمول کردند و میفرمایند گفت که اگر در نحو فنی تعلیل کنند و با معرف باللام متصل شود تا فی الجمله مثل حاشا
الرجل گردد پس التباس با صیغ تفعل با مضاعف مفاعله لازم آید و غیر آن محمول است بر آن و شرط
چهارم آنکه قبل مده را اندک بفتحه حر از است از نحو جواد و طویل و غیره زیرا که اگر آنها تعلیل کنند لازم آید
بقیاس مده و حذف حرکت با قبلس که آوراده ساخته بود و نیز بر تقدیر تعلیل در مثل جواد التباس بنحو جواد
فعل ماضی و در نحو طویل و غیره التباس با طائل و غائر با طال و غور لازم آید و این مالک بجای مده
را مده قبل ساکن آورده و در فتنه و فتنه و اول هم در آن داخل کرده اگر گوی در مصطفون و مصطفین صلحا
مصطفیون و مصطفین بدعوی تدعین ترین صلحا بدعوی تدعین ترین و امثال آن بعد و او یایده را
است چه او و یا الف که مذکور گوئیم مازاد مده را مده آنست که مفید معنی نباشد و او و یا در مثله مذکور معنی
جمعیت و تانیث را افاده میکند و برین تقدیر برای اندراج امثله جمع مذکوره حاجت تعلیل مده را اند بوجوه
و یا جمع چنانکه مصنف علام در اصول اختیار کرده نیست معنی تدعین ترین محمول که اصلش تدعین
و تدعین بود و او خواهد ماند زیرا که او و یا اش قبل مده را مده واقع شده و قید مذکور را در خارج نمیکند
و الف تشذیه یعنی و شرط آنکه قبل الف تثنیه و یای آن نیستند نحو عصوان و جلیان و عصون و جلیون و چون
عدم تعلیل در تشذیه آنست که اگر در تشذیه مثل مصطفین یا مجر و تعلیل میکرد در حالت وقف و اضافت
التباس آن با مصطفین جمع لازم می آید اما مام فروع را بر خصوص مجر و آنچه در آن مطلقاً التباس لازم نمی آید

مثل حلیسین آنرا بر پنج ملبس باشد محمول که ذکر اگر کوئی در صورت تعلیل متنبه و صحیح جمع نیز التباس لازم نمی آید پس
 وجها اختیار عکس چیست گوئیم در صورت مصطفیون بضم یا مرفوع و مصطفین بکسر یا می ماند و این تعلیل
 درست از مصطفیان و مصطفین بفتح یا معند التعلیل معنوی در جمع موجود است پس نخواهند که تعالت لفظا
 و معنی بهم رسد و داخل است در الف متنبه که در آیه می باشد الف ضمیه که در فعل باشد مثل عوا و ر میا و ر ضیا و ن خشیان
 و بعد تعلیلش التباس آن مفرد است در ماضی مطلقا و در مضارع بحالت نصب نحو ن خشیان اما حالت
 رفع و خبر مش محمول است بر حالت نصب یا یا مشددا یعنی و شرط ششم آنکه قبل یا می مشد و نه فتنه خواه
 برای نسبت باشد مثل عصوبی و جلوبی یا برای مصدر مثل عصوبه چه اگر در آن تعلیل کنند کسره مطلوبه
 قبل یا می مشد مذکور باقی نماند و لولن تاکید یعنی شرط هفتم آنکه قبل لولن تاکید ثقیله و ضعیفه نیستند
 و لید عین زیر که در امثال آن اگر تعلیل کنند فتنه ما قبل لولن تاکید که در چهار صیغه لازم می باشد بحال خود
 باقی نماند پس خلاف وضع لازم آید و نیز جایگزین و او یا بعد ضمه و کسره قبل لولن واقع میشود مثل لید عین
 بسبب فقدان علت اعلال تعلیل نمیکند پس آنچه بعد فتنه افتد نیز معلل نساقتند تا حکم باب مختلف نگردد اگر
 کوئی مثل نخستین لید عین خارج است از قوله تحک نه بعارض چه حرکت آنها بعارضه اجتماع ساکنین پدید
 است گوئیم آری لیکن مثل نخستین لید عین اذان خارج نیست بعد ما قبل دانسته شد که مراد از حرکت
 عارضی آنست که حرفش در اصل ساکن بوده باشد و لام کلمه هر دو لفظ مذکور و مثل آن در اصل ساکن نبوده است
 بل متحرک بحرکت ضمه نیفتد متعلق است به چهار قید سابق الذکر و کلامه بر فعلان و فعله فتنه و
 بنود و این شرط هشتم است مثل جولان معنی گرد بر آمدن و حید می یعنی حار که از سایه خود بجهت از و نور
 نشاط و جعدم تعلیل درین دو وزن آنست که تحک معنوی درین هر دو وزن لازم است پس لفظا اینها را
 نیز متحرک گذاشتند تا تحک لفظی دلیل باشد بر تحک معنوی اما موتان اگر چه سکون معنوی دارد لیکن محمول است
 بر نقیض خودش که حیوان است و وجه دیگر آنکه این تعلیل در همه شباهت و وزن صوری فعل بوده است
 و این هر دو وزن فعل ندارند پس اگر کوئی فعلی بر وزن دعوا متنبه وزن فعل دارد گوئیم درین وزن خود
 تعلیل نمی شود پس از مشابهت آن بطریق اولی تعلیل نخواهند کرد و اگر کوئی مراد از لولن حرف علت بین

هر دو وزن بجای عین فعل است چنانکه مصنف علام در اصول تصریح کرده پس باید که در مثل نزوان تعلیل
ممنوع نباشد چه واو و عین یک نیست گوئیم مثال مذکور خارج است از قول قبل مدله زائده و متصل که
چون درین کتاب تفسیر عین یک نفر موده است مرادش علم باشد از عین لام پیش وال داخل باشد در وزن
فعلان اگر گوی چون نزوان از مدله زائده مذکوره خارج است پس خارج کردنش ازین قید خارج خارج است
که جائز نیست گوئیم خارج خارج جائز است آری خارج خارج جائز باشد در معنی کلمه که دهان داو و یا
تعلیل نباید در وزن شرط هم است و احتراز است از نحو عور و صید و اجور و اعتون و اعتور بمعنی عور
و اوصیه و تها و تعاون و لغا و زکرها این قاعده یافته نمی شود اگر گوی چون دو لفظ معنی واحد دارند
از یکجا معلوم شد که این لفظ خاص معنی فلان لفظ است حکمش نیز احتمال دارد ببل در مانع فی چون
عور و اوصیه از نزد است و عور و صید از غیر بولدن هر دو اول بمعنی هر دو ثانی اولی است گوئیم از اینجا که
الوان و عیوب بیشتر از افعال می آیند پس این باب در اینجا فصل است و ابواب دیگر اگر چه مجرب باشد
فرع و عور بمعنی کور چشم شد و صید بمعنی کج کردن شد از عیوب و همچنین چون تشارک اکثر از تفاعل آید
پس هر چه از افعال در اینجا یافت شد فرع آنست و اجور و اعتون و اعتور بمعنی تشارک است پس
الف که مبتل از او ویلے مذکور باشد بقران بالکسر بمعنی اتصال ساکن لفظی یا تقدیر معی اگر بعد
آن باشد بیفتد و الا در آن داو و یا خواه در عین یکم چون قال فباع اصلها توان بیع فخرها و خاک اصله
بخوف کسر او و در لام کلمه مثل دعا و رمی اصلها و عور می پس او و یا درین امثله الف شد و بعد م قران
ساکن بیکر سالم مانند عتو امثال آنست که چون واودوان قبل الف تنقیه واقع شد در آن تعلیل نکردند
یا طر و در تفریف دعا آورده دعا و عتو ادعش هر دو امثال آنست که الف بقران ساکن لفظی در آنها افتاده دعا
مثال افتادن الف بقران ساکن تقدیر نیست چه اصلش دعا بود و او الف شد و از اجتماع ساکنین
میان الف و تکه حکما ساکن است چه در مفر سکون است افتاد اگر گوی چون تار با اعتبار اصل ساکن اعتبار کنند
حالا بعد حذف لام کلمه نیز اجتماع ساکن میان می مذکور و الف تنقیه لازم می آید و اگر با اعتبار حال متحرک اعتبار

لے تجاور واجتوار همایی کردن تعاون یکدیگر یاری کردن کذا فی الصراح ۱۲ من نور الله مرقدہ + + + +

وابقاعده نیزان باشد چون قیل و یقیل اصلا قول بیع این هر دو مثل ثلثی مجرد است و انخیل و انقیل
 اصلا انخیل و انقیل این هر دو مثل ثلثی خرید است و این لغت قریش و مجاورین ایشانست که اقال
 انماله الا نهری و فصیح و اشهر لغاتست که اقاله بمعنی فی شمره لا اصول یا بیع کنند آن کسر الی و او
 را بحال خود نگذارند یا را بقاعده موافق واد کنند مخوفی و یوئج و اخنود و لغو و این و اللغات است
 که فی لار تشاف و لغت نهیل است که اقاله الا نهری و در نجاشی دیگر است متوسط و آن انشام بود یعنی
 باکل کردن کسر بسوی ضم و یا می ساکن بسوی واو و این را اول قیل بیع و حرف ثالث اخیره و انقیل باشد
 و این لغت سیدی از بنی قیس و اکثر بنی اسد است که اقاله انماله الا نهری و بعضی گفته اند انشام در نجاشی
 عبارتست از ضم شفتین بعد از کسر و بغیر صوت همچنانکه در وقت شفتین باشد از اناکس کردن ضم تبدیل
 حرف علت بسوی کسر و اگر مستبر در نجاشی اول است و حرکت همزه در اخیره و انقیل تابع حرکت حرف ثالث است
 چنانکه ابو یحییان در ارتشاف و دماضی در شرح تسبیل و شارحین انقیل تصریح کرده اند و این جمله نقل قول
 عربیست در نجاشی انشام و او آن است من کسر ثلث کسر همزه و من ضم اثلث ضم همزه و من ضم ثلثها
 پس آنچه از کلام فاکسی در فواید جتیه و شرح غیة الاعراب ضم فاعل همزه و کسر فاعل حرف ثالث معلوم میشود
 قابل اعتما و نیست و التعلیل فی القول بفعل فی همزه الوصل عقود الالباء فی مجهول اختار و انقاد وصل
 سوم فای ماخذه که ثلثی مجرد است بعد حذف عین کلمه از او و یا با اجتماع ساکنین سبب تعهال
 ضمیر حرکت کسر و یا باید اگر اجوف یا بی بود یا از باب کسره العین و او می خواه آن کسر بر عین ماضی بود
 چنانکه در باب سمع یا بر عین مضارع چنانکه در باب ضرب و گفته این هر دو باشند بل اجوف و او می از غیر
 مکسورین بود ضم یا بد چون فکن مثال است که فاکلمه کو ضمه یافته اصل قولن و او الف شده باجماع
 ساکنین افتاد پس با قبلیش ضمه گذاشتند تا دلالت کند بر حذف و او و یقن مثال اجوف یا بی است که
 فاکلمه آن کسر و یافته اصلش جرن بود یا الف شده باجماع ساکنین افتاد و با قبلیش کسر یافت برای دلالت
 بر حذف یا بد و فکن مثال اجوف و او می مکسورین ماضی است اصل فوئف و او الف شده باجماع ساکنین
 افتاد بر با قبلیش کسر گذاشتند برای دلالت بر کسر ماضی این باب ضمیر برای دلالت بر حذف و او

چه رعایت باب اتم است از رعایت مخدوف اما مثال او می کشیم یعنی مضارع طعن است اصل طعن از قرض
 و اوالف شده افتاد اما قبض کسره یافت براس دلالت بر کسره عین مضارع و گاهی رعایت باب غن
 هر دو حاصل شود مثل همین اصل همین مثل سخن از بیست یعنی خوف که بالذات در آن رعایت باب و
 و بالتبع رعایت یاء مخدوف اتفاق افتاد و طعن اصل طعن اگر کم که غم باشد دلالت بر باب و او
 مخدوف سرود دارد اینست حکم معروف اما در مجهول آن سه وجه است اول کسره خالص و آن شهر و نص
 لغت قریش است مثل قلن و خن و غیره و تقدیر و جبرن پس در خن و عین معروف مجهول یکسان باشد و معلوم
 کسره بسوی ضمه و این لغت بنی قیس است و موم خالص این زبان نه در اول لغت و برین
 تقدیر قلن معروف مجهول بر پنج واحد باشد اصل چهارم هر دو و یا که متحرک بعد ساکن و این
 زائد بود استر است از مثل یح و سید اصل یح و سید که یا و او و را بنا بعد لین زائد است لفظ
 زائد در کلام مصنف قید اتفاقی است نه اختلازی زیرا که او و یا و عین کلمه بعد لین اصلی یا نه نمی
 اگر گوئی با سه اخراج مثل صورت و نیز قید غیر غم نیز میاید چنانکه مصنف اعلام در اصول ختیا کرده
 گوئیم در اینجا حاجب قید نکرد نیست زیرا که زائد در آن اگر حرف اول است پس خارج است از قول بعد
 لین زائد چه ثانی در خیالات بعد لین زائد بود و اگر زائد حرف ثانی است پس خارج است از قول و سر
 عین فعل یعنی در کلمه فعل اصطلاحی اگر گوئی حرف ثانی مثل صورت و نیز اگر چه زائد است لیکن چون این
 زائد از جنس عین کلمه است حکم عین دارد مثل و اول از نحو و در خیالات قول عین فعل مثلش را خارج
 نمیکند پس تقیید غیر غم بر اس اخراج مثل مذکور لازم است گوئیم اما میگوید معنی تحقیقی ممکن باشد مجازا
 اختیار نمیکند و در اینجا معنی تحقیقی عین کلمه غیر تحلف بر کرسی صحت می نشیند پس کلام ضرورت است که اول
 مجاز عین کلمه را شامل حرف زائد کنند و باز بر اس اخراجش محتاج قید دیگر باشند یا در شبه فعل
 ای مصدره را برست که از ثلاثی مجرد باشد مثل معیش و معیشته بکسر عین و سکون یا که در اصل سکون
 عین و کسره یا بود یا از ثلاثی فرید و مثلش از مصنف بیاید و مشتق از مصدع معنی ۲ سم تلفظ چون

مقتل از قیلولت و مقتل از قول و سیر از سیرم قائل چون مقیم از اقامت و اهم منقول خیا که باید نه
 انقضای اسم که در آنها تعلیل نکنند خیا که خواهی دانست و موازن فعل بر وزن عروضی یعنی
 اسم جامد که هم وزن فعل باشد بر وزن عروضی که عبارتست از مقابله ساکن با ساکن و متحرک با متحرک
 مطلق نه با حرکت مخصوص مثال چنانکه در اول کتاب گذشت مثالش معون حج بر وزن منقول یعنی مفتوح
 یا جمع آنست اصله معون بر وزن تنقیر فعل معروف و مضاف یعنی کسی که در حرب محاط شود اصله مصیف
 بر وزن تنقیر مجهول و همچنین مفعوله اگر چه با تا است زیرا که تا بسبب وض خودش کلمه جدا گانه است و در
 معرض زوال و لغو و وقف با گردد پس نباید با ضمیر متصل بود بخلاف الف ممدوده اینها را و اینها را و گاه
 قاصص بین و چون که بسبب لزوم الف از وزن فعل خارج است باید دانست که متعارف از مشتق فعل
 مشتق میباشد و پس چون معنی مقصود در اینجا عامتر از آن بود لهذا بتفسیرش پرداخته تا مسئله مذکوره
 بهرین قاعده داخل نشد اما معنی نماند که بر سبب ادخال مسئله مذکوره وزن صوری هم کافی است
 پس آن وزن نیست که مقابله حرکات در آن بخصوصا باشد و آنچه مصنف علام در اصول آورده از قوله
 موازن للفعل حرکت و سکونانه مترافی آن نیست ان حرکت را با قبل دهند اینقدر در هر کلمه که این
 تعلیل پذیرد لازم است و تصرفات دیگر مقتضای خصوصیت کلمات مصنف علام در مابعد بیان
 خواهد کرد و مخفی نماند که مصنف علام در ماقبل تصریحی بحکمت و او و یا ساخته است آری چون و او
 و یا را بعد ساکن بیان کرده است از آن معلوم میشود که متحرک خواهد بود تا اجتماع ساکنین لازم نیاید پس کلمه
 آن اشاره به همین حرکت مفهومی است بشرط چند که آن کلمه یعنی احترام است از نحو چونند و محقق
 از تخم از جو یا جوده زیرا که طح را از صورت طح به تغییر نمی سازند نه از مثل جهور و شریف چنانکه بعضی
 زعم کرده اند چه و او یا درین هر دو در عین کلمه نیست و قرار دادن آنها در حکم عین کلمه تخلفی است خیر محتاج و
 ناقص احترام است از نحو یقوی و یرویی و یحیی و آتالی اعلامین در دو حرف اصلی لازم نیاید

سالمه المعونة الامانة قال الكسائي المعونة والمونة وقال الفراء هو جمع معونة وليس من كلام العرب فمعناه ما عدا كد في

مباح ۱۲ امنه نور الله مرقدہ + + + + +

و اینجا بحرف زائد است معذرا این چه فقط در مقول جاری میشود الا از قولی اعلیٰ بن میع که نیست و
وجه حذف اول در قائل نیست که ثانی حرف صحیح است و اول حرف علت و حذف حرف علت اولی
ست از صحیح و تعیین حذف اول را مثال و اعون و ایمون و غیره است که اول لام کلمه است که
محل تغییر باشد و ثانی علامت است که حتی الامکان حذف نمیشود بخلاف اول مقول بمعنی که عین کلمه
خافق و اشتان بنیما پس اولی قول ما نیست فائده قیاس بر اجوف و او می وزن مقول است الا
کشیب و یحیم از شوب و لوم نادر است و در یائی وزن بمعنی است الا موب از بهیت شاذ است یقینا
وینماح مثال نیست که او و یا را بعد نقل حرکت با قبل الف کردند از باب نصر و ضرب وینماح معروف
و مجهول مثال قلب و او با الف بعد نقل حرکتش با قبل از باب علم و خف و اصله خوف و او الف شده
از اجتماع ساکنین فاء و حاء تشبیه خف امر مذکور است نه تشبیه ماضی کما لا یخفی و اقام اصله اقوم ماضی
از باب افعال و او به تعلیل مذکور الف شد اقامه و استقام استقامه اصل اقامه و استقامه اقواما
و استقاموا بود و او الف شده از اجتماع ساکنین اقامه و غرضش تا در آخر در آمد تا مصدر و ماضی صور با هم
متباین نشود و گاهی در حالت اضافت تا محذوف شود نحو اقام الصلوة تصحیح مدین با وجود وزن فعل زیاد
تخیر مشترک و تصحیح مقوده و مضیده و مشوره بفتح الواو و ضمها با وجود علت تعلیل که شبه فعل یعنی مصدر
یا زیادت مختصه بهم است و تعلیل بنیای جمع بین کما جاء قلیلا و تعلیل افیقه اصله اقوته بروزن اخوته جمع
توافق با وجود نیافته شدن علت تعلیل شاذ است فائده بسیاری از افعال اسما غیر معلل آمده انبل
بسیقی و تاج المصادر و دیگر لغویان مما جاء علی الاصل بابی مقابل مما جاء معللا آورده اند از آنهاست اجد
واحذ و اطل و اطیب و استصوب و استخوذ و استنوق و مصادر و متصرفات آنها و غیر ذلک اما
مذهب جمهور آنست که تصحیح خلاف قیاس خلاف الابی زید جوهری گوید ابو زید تصحیح افعال استفعال از
جمله کلیه مطر و نقل کرده و گفته تصحیح نه الاشیاء لانه تصحیح کنه فی الارشاد و بکنه قال المصنف فی
شرح الاصول فائده افعال که تصحیح آنها نزد جمهور قیاسی است تصحیح متصرفات آنها نیز قیاسی است
مثل عاور و مستعود و ساد و از عور و استور و سود و انا و استقاد از قود شاذ است اما گسائید امار و استعاد

اساد نخواستند هم فاعلش را معبر و مستعبر و مسید میگویند و در مفعول یائی از اجوف ضمه منقول را کسره
گرفتند و او را مفعول را یا اگر دانسته باشد که در تعلیل سبب گذشت و در تصحیح بسیار اید نحو مکیج
و مَطْلُوب و مِصِیْب و مَحْبُوط و مَدِیُون و غیره با و در ساد کی نحو مصووع و مَصْبُوع و مَبْذُوع و مَبْذُول و مَبْذُوع و مَبْذُول
زیر که ضمیر او تعلیل ترست از یا ابو حیان گوید اول لغت بنی قسیم است اصل بن حجه وادی که درین کلمه
مصدرها جمعه اختراست از غیر مصدر و جمع مثل غرض و خزان و قوام معنی بالقیوم به الامر و بعد کسره
باشد اختراست مثل دوا و دوا را بفتح و دوا را باضم و در فعل آن مصدر واحد جمع مذکر آن
معلل بود برست که قبل الف افتد و این تعمیم از عدم تعیین و تخصیص با بعد نیز مستفاد میشود و این قید
اختراست از نحو جز از مصدر جاز و طول جمع طویل یا در واحد ساکن بعد اختراست از مثل طویل و طول
و در جمع قبل الف افتد اختراست از مثل عوده که مثل غنچه مع عود الفتح شتر بر کتان سال یا شتر
در معین ناقص اختراست از نحو روا جمع ریان اصل رویان و طوا جمع طیان اصل طویان معنی مرد
پس این قید نسبت جمع است نه مصدر و بعضی از شاعرین قید هر دو فهمیده مثال مصدر ناقص التواکلت
آورده اند حال آنکه مصدر مذکور خارج بوده اند از قول و در فعل معلل بر چه عین فعل آنها تعلیل نیافته مثل التوی
و استوی پس اخرج آنها از قید اخرج مخرج است چون قیم و قیام اصلهما قوام و قوام هر دو مصدر
تام اول مثال آنکه بعد و او الف نیست و ثانی مثال آنکه بعد فاعل است و دیکه اصله دوم کسره الدال
فتح الواو جمع دیکه اصلها دوسه لان دالم مثال جمعی است که واو ش قبل الف نیست و چنانچه اصلها
جمع چیده اصله چو که بقانون سید تعلیل یافته مثال جمعی است که واو ش قبل الف آمده
و ریاض اصله روض جمع روض یا روضه مثل جمعی است که واو واحدش ساکن در جمع قبل الف است و تصحیح
عول کسبه و نوار مصدر معلل و نادر و ج جمع حاجت و تعلیل غیره جمع نور و طویل و میا و جمع طویل و جواد
بافتح شازست اصل ششم و او و یا در یک کلمه اسم فاعل که فعلش معلل بعد اختراست از نحو عاود
و صاید و تبارج متا و که افعال آنها معلل نیستند زیرا که او و یا در آنها بحال اند یا مراد و فعل نبود

له مراد بعضی شاعرین لانا حایت علی لاکوریت ۱۱ سده الحول التبع و المنار النشرة و الحرف ۱۲ سده زبانه و رقه + + +

است قافش از جام بود نحو سالف یعنی صفا سلف که ما خود است از سلف بمعنی شمشیر هرگاه گردد در تلفظ اما در
 کتابت بشکل یابد و بگویم تحت آن بانقطه زدن غلط است که انقل عن ابی علی الفاریسی اگر گوی چون این
 تعلیل بموافقت فعل بود است چرا و او یار بالف بدل نکردن مثل تعلیل فعل آن گوئیم اگر چنین میکردند
 از اجتماع ساکنین می افتاد و التباس بفعل لازم می آمد و چون همزه قریب الف است و مشابهاست تا می
 او دارد و لهذا همزه بدل کردند چون قافیه قافیه اصلها قافیه و باج فاعله در شاگ از شک بر خلاف
 قیاس شاگ کفایض بقبب مکانی و شاگ کجذف عین نیز آمده و همچنین است ما رولا مث از مور و لوث
 که دران بار و لا پ گویند و نزد بعضی اصلش شک و لوث و همزه بود که او آنها بالف بدل وید اصل
 همفتم چون دو فتح علت یعنی دو واو یا دو یا یا مختلف پس پیش الف مفاعله افتد مراد از مفاعل
 وزن صورت است اگر چه وزن صرفی آن فاعل یا فاعل یا غیرها باشد پسین هرزه شود چون بوالع
 اصله بواج یا بواج بالثقه که الفش بقاعده ضواریب و او شد و این مثال مختلف است که اول هر دو
 و او است و ثانی یا و مثال عکس نحو عیال یعنی عیال صله میاد جمع عیال کشید صله عیال کشید
 و اوائل اصله او اول جمع اول مثال هر دو و او است و مثال هر دو یا نحو یا بر اسله تیار بر هر دو یا جمع
 نیز باشد و وجه این تغییر نقل اجتماع دو حرف علت که یکی از آنها قریب طرف است و فاعل قوی
 بینما نیست بخلاف طو و لیس و وزن مفاعیل که دران تعلیل نکرده چه حرف آخرش قریب طرف نیست
 اگر گوی در عیال بر وزن مفاعیل چرا و او همزه بدل شد گوئیم این لفظ هنگام جمع عیال بر وزن فاعل
 بود بعد با شبل کشید همزه عیال شده اما عوا و جمع عوا بالضم و تشدید و او بمعنی خطاف و جیان
 مقصود است از عوا و پس حقیقت وزن مفاعل نذر دو و ضیالون جمع ضیالون بمعنی گریه نرسا و است
 نه بوند ب سپویه و فاعل و من تا بجا آمد انخسار بقاعده ر منخره دو و او می اندیش ضیالون نذر و او شاد
 نباشد اصل همفتم همچنین هر مده زانگده احتراز است از معایش جمع معیشت که یا ش بجای
 عین کلمه اصلی است بعد آن ای بعد الف مفاعل مذکور همزه گردد و خود مسائل جمع سوال چون جمعش

له هر دو و فرد درین و تحت کفن لوث دسا چیدین و نه او گرفتن و گردگشتن ۱۲ مزاج + + +

بر وزن مفاعل خواستند هر دو اول را مفتوح کرده الف جمع در موضع ثالث افزودند پس الف رساله
بعد الف جمع مفاعل افتاد و باین قاعده همزه شد و تا علامت مفرد محذوف شد انبست مثال الف و مثال
یا چون صحائف جمع صحیفه و مثال وا چون عجا از جمع عجزا ما همزه مصائب جمع مصیبت اصلها مصیوبه
و جویا و همزه معالشی جوا که در قرات نافع آمده شاذ است و مدائن جمع مدینه از مدین همزه و از دنان بیاض

و هر دو موافق قیاس است **صلح** الف ناند که قبل الف مفاعل و مفاعیل بوزن صوری
افتاد و او شود نحو قادیان جمع قادیوره بمعنی شیشه و هر چه در آن شراب و غیر آن قرار گیرد و حدقه چشم
و بول مریض که پیش طیب بر ند چون خواستند که جمعی بر وزن مفاعیل سازند و فتح حرف دوم
درین وزن ضرور بود الفش را با و مفتوحه بدل کرده در موضع ثالث الف جمع افزودند و او مفرد را
بسبب کسره ما قبل بمقتضای وزن بیابدل کردند و تا علامت مفرد محذوف نمودند و مثال مفاعل
نحو قادیان و ضواریب است که مصنف علامت نظر اختصار و اعتماد فهم سلیم نیاورده و تعلیل این هر دو را نیز
بر قیاس قواریب توان دانست و یابی زائده قبل الف مفاعیل نیز حکم الف مذکور دارد مثل ضواریب
جمع ضیاریب که مصنف در اصول آورده **صلح** هم در کلمه بیاضی و صحت یعنی در یک کلمه اقرار است

از مثل یو یقوب و رایت یدعی و اصل که و او و یا بهم آیند و اولین یعنی نخستین ساکن غیر صبیح
اقرار است از بویج و تبویج زیرا که اگر درین هر دو تعلیل کنند ماضی مجول مفاعله و تفاعل متبیین و ماضی
مجول تفعیل و تفاعل و او یا شود و یا در ایاد عام یا بد و اگر قبل هر دو ضم بود کسره گردد و اگر فتح
بود بحال بدیشل ایام جمع یوم نحو سید اصله سیوک و او یا شده درائی دیگر ادغام یافت و کوهی اصله
مرموی از مری تیر از ختن و تعلیلش مثل سید است مگر ضمه میثیری مناسبت یا کسره بدل گردید این
هر دو مثال کلمه واحد حقیقی است و مسیحی اصله سلموی باضافت سلمون سلموی یا می شکم و اسقاط
نون جمع بسبب انصاف و تعلیل گری و این مثال کلمه واحد کلمی است مخفی نماز که فردر کتاب ایام
و الیالی می آرد که این قانون کلی است مگر لفظ نادریست ضیون بمعنی گریه نرو و جوه نام شخصی

در این مثال کلمه واحد حقیقی است و مسیحی اصله سلموی باضافت سلمون سلموی یا می شکم و اسقاط نون جمع بسبب انصاف و تعلیل گری و این مثال کلمه واحد کلمی است مخفی نماز که فردر کتاب ایام و الیالی می آرد که این قانون کلی است مگر لفظ نادریست ضیون بمعنی گریه نرو و جوه نام شخصی

در این مثال کلمه واحد حقیقی است و مسیحی اصله سلموی باضافت سلمون سلموی یا می شکم و اسقاط نون جمع بسبب انصاف و تعلیل گری و این مثال کلمه واحد کلمی است مخفی نماز که فردر کتاب ایام و الیالی می آرد که این قانون کلی است مگر لفظ نادریست ضیون بمعنی گریه نرو و جوه نام شخصی

[illegible]

کسر و او را بعین داده حذف کردند و تریکین مثال هر دو متفق کسره و تریکین کسره یا از انچه باقی ماند
حذف کردند در مختصات فن از دستور البندی و غیره نوشته اند که کسره یا را باقیش دارند بعد از حرکت
ما قبل حالا که چون هر دو حرکت از جنس واحد است نقل بعد از آنکه تحصیل حاصل و تطویل طائل نیاید و بعضی سانه
در وجهش فرموده اند تا حرکت مربوط با حرف مربوط باقی ماند در مربوط با بر و حذف شود اصل چهارم تحت علت
ای و او را تغییر عارض یعنی اصلی غیر مبطل خازست از او کفو فی قوله تعالی کفو احد بل از بهره و از او و
نحوه بود در حالت وقف که بدست از بهره که طرف یعنی در لام کلمه خازست از نحو قول سیول جمع قائل و
سیول قوایه بفتح و او و بسکون نیز آمده یعنی هر ضی معروف و خیلا یعنی تکریم و او و یاد و یمناد عین کلمه است و در او
متمکن اسم مرتب پس خازست از نحو نوید و ضرر بمفعول از مثل بموک هم غیر ممکن است و بعد ضم بود از خازست
ست از نحو عصفو و نحو بعد فتح که الف گردد و از نحو دلو و نحو که بعد سکون است پس بسبب خفت بر حال
ماند از نحو ادعیه اصلا و دعوه که بعد کسره است پس حاجت کسره گردانیدن قبایش نیست بعد کسره و گردد
ای ضمه ما قبل حرف علت مذکور را کسره بدل کنند زیرا که اگر آخر کلام هم ممکن و او یا یا فته نشده که ما قبلش
مضموم بود و نیز هنگام اضافت بعضی ازین الفاظ بسبب یا سه متکلم و الحاق بای نسبت نقل
شدید لازم می آمد مثل ادوئی و ادوئی نحو تنکلی اصله تنکلی بضم تاف مصدق نقل ضمه ما قبل یا را
بکسر بدل کردند و اصله ادوئی بضم لام جمع و توضیم لام را کسره بدل کردند و این قاعده همین قدر است
اعمال و او یا بقاعده ای و حذف یا بقانون لازم است و این حاجب گویند درین قاعده اول و او را یکند بعد بر
عایت یا قبلش را کسره بدل نمایند تا جابری در خوش گویند زیرا که در صورت تقدیم تبدیل ضمه کسره تبدیل و او یا لازم آید که حرف
تابع حرکت باشد و صنف و شرح اصول در صد و هجده قول اول میگویند که تابع بودن حرف علت بجز حرکت بعید است یا
مثل میزان یا یمن و نحو و بر مروج و بل تبعیت حرف علت از حدوث آن باشد و حرکت ظاهر را قسم
الحرف گویند فرق است در تبعیت اشته مذکوره و این قاعده چه کسره در آنها از پیشتر موجود است
و قلام در دست که هم در ایجاد دفع نقل و او است پس و او را اولاً یا میگردانند بعد بر عایت یا ضمه
بکسر بدل میکنند و اگر او را ضمه را کسره کنند نقل از ثقیل بسوی اقل لازم آید بخلاف ادوئی بضم لام در

که اگر کسره بدل شود و او را ضمه را کسره کنند نقل از ثقیل بسوی اقل لازم آید بخلاف ادوئی بضم لام در

فی الجمله تخفیف است و بعد از آنکه ادنی بکسر لازم شد تخفیف تام حاصل شد و انتقال از قبیل بیوسه
 تخفیف و آن بوسه اخف واقع شد اگر گوی در خطوات بضم تین جمع خطوة باضم معنی قدم و ابوة
 و ذو مال جز ضمه قبل و او کسر و نشد گوئیم مراد از ضمه مذکور ضمه اصلی است و ضمه طای خطوات بر عتاق
 ضمه خافا کلمه عاضی است و ضمه بوه و ذو مال بعارضه تعلیل است نه اصلی است زیرا که در اصل ابو و ذو و
 بفتح تین بود اگر گوی در تقاریر و تلفیقه مصدر تفاعل فعل بان تایی مرة و تلیقیان و تلیقیات و او و یاد
 آخر است ممکن نیست با قبضش ابر کسر کرده اند گوئیم مراد از آخر ممکن آنست که ما بعد از نیادت لازم نباشد
 و تایی مرة در اولین و علامت تشبیه جمع در آخرین لازم نیست و مراد از زیادت لازم آنست که طبع
 بغیر آن نباشد یا مجر و از متفرع باشد بر غیر مجر پس تایی قلنسه اگر چه در قلاسی جمش مخدوف شود اما
 چون جمع متفرع است بر مفرد پس تایی قلنسه زیادت لازم بود و ضمه قبل او نش مبدل بکسر نشود و همچنین
 در عنصوه معنی موی پر گنده گردد اگر در و ده معنی پس سر و اتخوان باضم معنی بابونه و او و ضمه هر دو
 بحال خود باقی ماند و همچنین یا نیکه در آخر ممکن قبل نیادت لازم بود و قبضش کسر نشود بیل باو بدل گردد
 مثل کرمه و ارومان صلحا اگر تیه و در میان مخفی نماید که ابل فن قاعده و او ممکن را جدا گانه از او و مصدر
 تفعل و تفاعل و از و وجع مثل اول قرار داده بود نیز مصنف علام هر سه را تحت اسم ممکن داخل کرده
 کثرت قواعد الرج بقاعده واحد گردانیده و نعم ماضل اصل بنحجم چنانکه او و یا بعد او و مفهوم و قبل
 حروف تانیث خطویه و قویه بکسر او او و صلحا طویه و قویه بضم او و یا زیادت فعل کن ففتح الباء و ضم
 العین بکسر او میگرد و نحو طویان و قویان بکسر او او و صلحا طویان و قویان بضم او او و حیوان در ارتفاف
 میگوید نیست نه بخت و جرم و مبر و بسیاری از حقا اما سیویه قودان بدون ابل و ادغام
 میخواند و الباقی قوآن بالادغام گفته است اصل ششم جمیع که روزان ضمتین شتمل بر و
 و او است هر دو و ادغامش باشد و پس کسره شود باضافت پس پس کسره ضمتین شتمل بر و
 هر دو و ادغامش بمل نمایند خود بی بضم دال و قد یکسر لریایه الامام کسره صله و لو و مع و و در غیر
 این قاعده گفته اند که و او آخر بقاعده اول یا شود و او اول سبب کون و نقل جمع گویا قاعده نیست پس

علامت تشدید و قید مذکور برای احترام است از برای لازمه تسلیم و رعایت و رعایت و تفاوت و تفاوت و تفاوت که غیر مستعمل نیست بعد از آنکه آن را می توانی هم صلها رو می نویسی یعنی که الف اینها عین کلمه است و تبدیل الف درین هر دو خلاف قیاس واقع شده چه مقتضای قیاس آن بود که کلمه تسلیم میکردند در عین و اول هم جنس را یعنی نیز و ثانی هم جنس را یعنی جای ماندن خنجران و گوشتن است و چون که در وجه با نحو کیست با کسر کیم و عین الف با فتح و عی از کیم و چار و سیح خط اصلها کسا و عین الف اول مثال داو بدون تایی عارضه و ثانی مثال با قبل تایی عارضه است اما مثال یا بدون تایی عارضه نحو اصل و ای و مثال او با تا نحو اداء با تایی مرت و تصحیح عین الف و غلطی یعنی جا نور شباهت با هم ابرص و سلاطین سنگ پنهان کرد که بران جور که بند یا قدر کف دست جواز او نهاده و جو با شاد دست چه تا درین عارضی است که بدون آن نیز مستعمل و اول فن چون این تعلیل چنین گفته اند که حرف علت مذکور شباهت عین فاعل است در وقوع هر یک بعد از الف زائد و وجه دیگر نیز بیان کرده اند که خوف طاعتی که کرده شد اگر کوئی علامت تشبیه حسب تصریح اهل فن حکم تایی عارضی دارد پس بیایست که در ثانیان یعنی رس منی یعنی دو تا زانیه یا را و جو با هم میگردند حال آنکه بیاستعمل است گوئیم درین لفظ علامت مذکوره بضرورت معنی لازم گردیده پس حکم تایی عارضی نمی دارد اصل هم فاعل اسمی ای فعلی الفتح و الف مقصوده که اسم باشد نه صفت و معنی هر دو از سابق بطور پیوسته است یا تایی که شش و او شود برای فرق و تعادل در میان فعلی اسمی و صفتی که یا شش بحال و تخصیص فعل در اسم نه صفت از آنست که اسم خفیف است محل نقل او میتوان شد بخلاف صفت که خودش ثقیل است باعتبار اجزای معنی نحو فاعل الفتح بای موصوفه یعنی رحمت و رعایت اسم مصدر و دران ضممه با نیز آمده و مضموم بر اصل نیز زانیه شد یعنی بقیا و بتای مثانه و ثانی از قیاسه و قیاسی نیز اسم مصدر است کذا فی القاموس و صد یا معنی زن تشبیه یعنی نه فعلی صفتی که یا شش باقی ماند فاعله و اولام کلمه فعلی با الفتح اسم و صفت خود دعوی و شهوی و همچنین و او و یای فعلی با کسر اسم و صفت بحال مذکور قال

قال فی الاخیر خال نظام الدین الاعرج وفاقا لاخر شری اشتد ذلک غزیرة جوهری وصلاح می آرد
 فعلی کسوی صفتی در کلام عرب نیست: ای از اسماست مثل شعرای که نام ستاره است و در فلی بعضی
 خرنه بره و واولام فعلا اسمی یا شود نحو عیاء اصله علوا یعنی مکان مشرف نه یا شش و او اما و ابیه و او
 معنی مرد و ناو بلای در کار اصله و هیاء شاد است فعلی اسمی مضموم الفاء عکس فعلی
 مفتوح الفاء یعنی دای و اولاش یا گردد بسبب بودن داور لامل کلمه محل تغییر و نقل فعلی اسمی که محل تغییر است
 و وصفی بحال بل لفرق مینا چون دنیا و علیا اصلها دومی و علوی و خرومی نام موضعی شاد است
 مذخر و سه زن نغز کننده که او ش سلامت ماند و قصیا یعنی غایت بعیده شاد است و قصوی
 با و نیز آمد اگر گویی در فعلی مفتوح اسمی یا داور سازند و مضموم بر عکس چرا عکس آن نمی سازند گوئیم زیرا که
 مضموم ثقیل است و او ش را یا کردن مناسب و مفتوح خفیف است یا ش اگر و او گردد و محل آن
 کردن میتوان اگر گویی دنیا و علیا یعنی ادنی و اعلی بحقیقت معنی یوسفی دارد اسم نیست گوئیم این هر دو صفت
 واقع نمی شود زیرا که معرف باللام کقولهم ابار الدنیا والمثله العلیا و یگویند دارد دنیا و مثله علیا پس گویا از
 و اثره صفات که بحالت رفت و نجات هر دو صفت واقع میشود بر آمده بمنزله اسما گردیده بنام هر دو صفت
 و ابوعلی فارسی فرادین اسکیست و ابن مالک ابن نحاس و غیرهم بر آنند که او صفت محضه بلکه
 در و اهمیت غالب آمده یا گردد نحو قصیا و دنیا و علیا اما حلوی مؤنث اعلی و قصوی مؤنث قصی صفت
 محضه شاد است و او اسم بحال ماند نحو خرو سه که نزد ایشان شاد نیست و ابو حیان در ارتشاف
 به تبعیت ایشان میگوید اما قول ابن الحاجب و لا یغیب فی البصقه کفر و سه مؤنث اغری
 تشبیل من عند القیاس الغریا اما مخفی نمائند این اختلاف ناشی است از اطلاق لفظ اسم بر فعل
 التفضیل و اطلاق لفظ صفت بر آن نزد بعضی اصل است و چون در امثال دنیا و علیا هم تفضیل
 مدخ فقه قانون تفسیر اسم مقرر کردند در صفت اما صفات ملحق فقه آرا شد و قرار دادند
 زیرا که در صفت میگویند قانون تفسیر در صفت و در صفت و اسم و آنچه از اسماء است یا فقه
 آنها را محمول بر شود و ساختند و حق نزد مصنف و بیست و هفت است و در اسم گردیده

فائده یا فنی اسمی و صفی سالم اند مثال اسم فعی و قضیا یعنی فعی دادن و حکم کردن شاع صفت
 عیا اگر از غمی یعنی غمی سازند اصل یا زده هم هزه که در بعضی کلمات مثل این صوری بعد الف
 و قبل یا افتد و در مفروش چنین قبول فقط بعد واقع شود یا شد و افتد یا بد یعنی آن
 هزه مکسوره یا مفتوحه بدل شود و یای ثانی که در لام کلمه باشد بسبب فتحه یا قبل الف گردد
 چون خطایا اصلا خطیه هرگاه چنین معادل خواستند حرف ثانی افتد داده و ثالث الف جمع
 افزوده تا علامت واحد را نهند خطایا بتقدیم یا بر هزه شد پیش سی و بی یا از بقانون رسایل
 هزه کرده هزه ثانی را بسبب اجتماع هز هزین و کسره احدی را بر میارند و نیل قلب مکانی مینمایند و بهتر
 خطایا بتقدیم هزه بر یا شود در مخالفت این قاعده صدق را ذکر در آن جاری کنند یعنی هزه را بیای
 مفتوحه بدل سازند و یای آخر را بسبب فتحه یا قبل الف گردانند تا خطایا شود و نشوای جمع شایسته
 بتقدیم هزه بر یا یز که در مفروش نیز بعد الف و قبل واقع شده است و جفت شود مثل چارم آید
 که سیاتی اما خطایا زده لام غفرلی خطایا تصحیح هزه و یا و او غامش درای شکم و باهای سکه شاد است
 و نزد بعضی اگر لام مفروش ای مفروش و او سکه غیر مثل بود هزه و او شود و او می
 جمع ادواته بالکسر قافیه و هو ای جمع هزاده بالکسر یعنی عصا چون خود هزه هر دو را بر وزن کل جمع
 نمایند اولین افتد داده در موضع ثالث الف جمع افزوده پس الف مفروش که زده افتد بود بعد صدح هزه
 شد و تایی مفروش و او هر دو بعد کسره اگر دید یعنی وائی و هزنی بتقدیم هزه بر یا زده در مخالفت
 بقاعده مصدوره که او مفروا نامد لام کلمه سلم بود هزه مذکوره زده و نشوای بدل و یا بعدش را
 بالف نیست مذرب بعضی که در متن مذکور شد و الا نزد جمهور ادایا و هر حال خطایای باید انابد و او
 جمع مذکوره و مطادی جمع مطیه اصلا مطیوه بر هر دو قافیه شاد است و تیس نزد جمهور در آن هزایا
 و وجه شاد و نزد بعضی مذکور است که او لام کلمه مفروش معلل است نه ساه و بر صاحبان بعیرت مجتمه
 مانند ذکر این قاعده در اصول مثل ساقه است و محل بیان آن اصول محمود است که با ابدال
 هزه بیاست و مصنف علامت خود نیز برین ساقه اطلاع یافته در اصول البریه بقواعد محمود آورده و در ساقه

در ثانی و ابوجان در ارتشاف در شری در فصل در ایل فن نیز در اصول محمود آورده اند و آنچه
 عماد الدین بکینی در توحیش میگوید که مقصد اصلی در نجایان قاعده دیگر است و آن اینست که هر یا سیکه
 بعد از مفاعل عوض بنه و واقع شود و بعد آن یای دیگر یای اول را فتح دهند و ثانی را بالف
 بدل کنند لیکن چون تصویر یا کین مذکور بدون ذکر ابدال بنه ممکن نبودند کلام این قاعده مصدر
 کردند و جی است نهایت یک زبر که عبارت قاعده این معنی ابای کلی دارد که لا ینحی بنه
 ذکر موقوف علیه که از باب یک میباشد عادت مصنف آنست که آنرا در باب خود ذکر میکند چنانکه
 بر ما هر این کتاب مخفی نیست و بر تقدیر تسلیم این توجیه وقتی درست میشود که اینجا موقوف و موقوف
 علیه هر دو را ذکر میکرد حال آنکه فقط موقوف علیه را ذکر نمود و ذکر موقوف که اصل بر عار و نجایان است
 ترک کرده و نیز قاعده بنه را بدش بای مضبوط است نه ابدال آن میا بدون فتح تا فتحه داشت و قاعده
 ثانی داخل مثل سازند و مانند مصنف علام در اصول آورده و بجا یای مضبوطه آری تبدیل بای ثانی بالف در
 اصول مثل داخل است لیکن حاجت ذکرش جدا گانه نیست که این ابدال در قاعده قایل بر داخل

و اندک کسی از ایل فن این قاعده را از قاعده ابدال بنه جدا کرده اصل و از دهم یا سیکه بعد از ضمه
 انفع است یعنی در فعل تحقیقه یا حکما واقع شود پس فعلیه مثل ترا می آید است بود داخل است از
 ما قبل تایی عارضی حکم آخر فعل دارد و لفظ فعل در کلام مصنف بالکس است نه بصیغه مضیضمیم العین
 چنانکه بعضی تار حین گمان کرده اند و الا لفظ بعد ضمه مستدرک شود مثل نمی بینی از کرم یا قبل حوت
 تا نیست لازم که در بنا کلمه داخل شد مثل ریمه کسمه که فی الارتشاف یاد و زائد فعله که
 بفتح فاء ضم عین نحو میان بضم می پس در مسئله مذکور نه ضم و مروه و رموان و او شود بسبب
 ضمه قبل و مخفی نماید که مصنف علام در نجایان بدون بنه آورده و در اصول در میان و روان
 بجایش ذکر کرده اصل سیزدهم این کلام کلمه یعنی و او و یای ناقص و ضیف بد سر آمدن جازم
 مثل لم و در او حاضر و یقینا و اتصال ضمیر فاعل در هر دو دون تاکید ثقیله و خفیفه
 نیاز آید چون ادع مثال حذف و او را مرست که اصلش تدعو بود مثال جازم مثل علم بدع ادعوا

در اصول
 در توحیش

در اصول

اذ عطف بصفة تشبيه و جمع مثال باز آمدن مخدوف با اتصال ضمیر فاعل است لکن باو باز آمده در جمع بسبب
 یافتن قاعده دیگر مخدوف گردید اذ عطف مثال باز آمدن و او مخدوف با اتصال فاعل لکن باو باز آمده در جمع
 اذ عطف مثل تشبیه و جمع با فاعل لکن باو مخدوف در آنجا باز آمده و در جمع قاعده دیگر مخدوف گردید
 و نیز قیاسی مثال جازم و امر از لایف اصل چهار در هم یای انحراف فعل بودن صیغی رفعا و جوا
 بیفتد و بدلت تنوین الاید مخدوفی بخارجی است که قوله جاری بضم یا و کسر آن مع تنوین مثال
 اصل است و شارحین این کتاب بالاتفاق بفتح یا مثال حالت نصبی قرار داده اند و این احتمال
 نهایت مستبعد است بسبب وجه اول آنکه مصنف نصبی را بیان نکرده است تا حاجت تمییزش را قاعده
 دوم آنکه کلام در اصول معتدل است و در حالت نصب تعلیل واقع نشده سوم آنکه بیان حالت نصبی آن
 قتل یا این فن ندارد فضلا عن هذا کتاب آری محل آن نحو است و قوله جاری مثال معلل است و در
 آن اختلاف است نزد جان چون اعلال متعلق بجه هر کلمه رفعا و جزا مقدم بر عدم انصراف است
 که بعد تمامیت کلمه عارض میشود مثلش جاری بضم یا و کسر آن با تنوین بود و الا ضمها باجبت نقل بعده
 یا را با اجتماع ساکنین حذف کردند تا جوار بر وزن سلام و کلام مفرد منصرف باقی ماند بر صیغه متکلی المجموع
 که مؤثر در منع صرف همان صیغه است و تنوینش تنوین انصراف است چنانکه قبل اعلال بود
 و نزد دیگر عدم انصراف مقدم بر اعلال است پس مثلش جاری بضم یا و کسر مع التنوین بود و بعد عدم
 انصراف جاری بضم یا و کسر آن بدون تنوین شد پس ضم و کسر بر یا ثقیل دانسته اند ختمند و عوض
 آن تنوین آوردند و یا را با اجتماع ساکنین حذف کردند تا جوار شد و نزد خلیل و سیبویه یا را بعد حذف
 حرکتش حذف کردند بسبب آنکه در غیر منصرف یا یکبار قبلش کسور باشد ثقیل میاشد و عوضش
 یعنی یای مخدوفه تنوین آوردند تا جوار شد و چون تحقیق آنست که حرف مخدوف بسبب تعلیل
 قیاسی مثل ملحوظ میباشد پس جوار بر وزن مفاعل تقدیر غیر منصرف است و تنوینش تنوین عوض
 تنوین انصراف و این اعراب بر اسم آن جاری نمیشود و التفتیل فی رضی الکافیة از بابات ارس
 رفعا یا تنوین درین سه قد کا و ید بسبب بال دنیا و لندتها + موالی گلباش انقوس تحلح + و جزا

باتنوع درین شعره مان رأیت ولا اسی فی مدتی بجواری یجین فی الصحره و از ضرورت
شعریه است فائده مصنف علام در شرح اصول می آید و بای آخر مفاعل مذکور پنج قسم است
یکی اصلی غیر مبذل از حرفی مثل جوازی دوم اصلی بدل از واو و نحو مجالی جمع مجلی سوم زائد غیر مبذل و نحو غازی
جمع غیریه چهارم مبذل از واو و نحو خاوی جمع حنذوده پنجم زائد مبذل از الف و نحو سعالی جمع سعلانه

اصل یازدهم از دیای اخر مفاعیل هر و است که یکی سفتید و دیگری حکمای مفاعل
مثل جوازی و نحو غازی بشماره یازدهم جمع صحرا چون خوانند که تحش بر مفاعیل سازند بعد حرفین الف
جمع افزودند و الف مفرد بسبب کسر که قبل باشد و همچنین همزه تا بعد آن یا گردید و یا در یا ادغام یافت یا صریح
بشماره باشد الا اگر قاعده مصدره یکی از دو بای آن حذف کنند صحرا مثل شود پس صحرا چار

سازند اصل شانزدهم در بعضی مثل علم دخی مجهول بقا و دعا گویند ای کسر و ما قبل ای
منظومه را بفتح بدل کرده یا الف می نمایند فاضل جاری بر دی گوید این تصرف مخصوص بافعال است که
در قاضی قاضا گویند رقم الحروف گوید خصوصیت این قاعده بافعال غلط است آری عدم جریانش در قاضی
مسلم زیرا که اوجیان در ارتشاف می آید و این قانون بطور جاری در دو اصل باشد یکی فعل مضارع مثلانی

مجرد دیگر آنچه بر وزن فاعله باشد مثل جاریه و ناصیه و کاسیه و بادیه که درینجا باره و ناصاه و کاساه
و باده گویند و در ادویه جمع و فایز و ادوات آمده مگر درین وزن قیاسی نیست تا در اشیه و اکیسینر جاری
نمایند را غیر بنی طی در جمیع که بر وزن مفاعل باشد جائز دارند نه در غیر آن پس در معانی جمع معینه و مدار
جمع مذکر بی بجا باوند را گویند و آنچه این مالک درایت الراضی الرضا از بنی طی و گروه از ایشان منقول است

انتهی بحصله اصل مفهدهم بنوعاد و بعضی دیگر از قبایل یمن مثل خشم و زید و بجای داد و بای
ساکن بعد فاعله خوانند ای جوار چون قایده اصله قومه و آن هکذا فی لسان علی مانی قرأه
واحدة اصله فرین و آن صاریان اصله ضاربین و من احب کریمه اصول مضاعف یعنی لفظیکه
در اصول او و حرف یخین باشد که سبقت تفصیل فائده بیشتر در مضاعف ادغام واقع می شود و لفظ

له ذلت الیه و غیره مذروه و تذریه و ذرا و ذریای سفته ۱۱ صحیح برد است خاک ۱۲ منه

اصل یازدهم

اصل شانزدهم

اصل بیستم

اصول الفاعل

ادغام نزد کوفیه از افعال و نزد بصریه از افعال است اصل و تمام و بهر تقدیر معنی شرح لغت در آوردن
چیز درون چیز باشد گویند و غنمت الثیاب فی الیوم و او غنمت الکام فی الفجر چاهما را
درون ظرفش گذاشته و گام در دهن اسپ کردم و اصطلاح دو حرف از یک مخرج خواندن
یعنی ساکن یا متحرک چنان متداخل سازند که حرف واحد گردد و هیچیکه زمان ادایش از حرف واحد نماند
و از دو حرف کمتر بود و این تصرف اگر چه بظاهر تشدد و ثقالت دارد اما بحقیقت از قسم تخفیف است زیرا
که در خواندن دو متجانس جوع بجزی باشد که یکبار بدان ناطق بود پس با نا بجزی بود که و نه از تمام
قدم برداشته است باز اگر از دو حجت تعقیری نماید و این معنی شاق میگردد و ادغام با نا بجزی باشد
که رونده جای که قدم گذاشته است اندک توقف کرده بر دارد و تشک نیست که این حالت سهل تر از
سابقه است فلانده میان مضاعف و مدغم یعنی کلمه که در و ادغام باشد نسبت عموم من وجه است زیرا که
کلمه دو حرف یکس ادغام پذیرد و نمودن و گاهی مدغم متشکل بر دو حرف یکس نباشد بل
متعارف المخرج یا صفت نوع بدت و شبهه اصلها عبودت و اشتبه تصادق هر دو ظاهر است و نمود
و مصنف علامه درین کتاب ادغام متقاربین را ذایه بیان مخالف و صفات گردانیده است و مضاعف را
جد گانه آورده و این حسن است و آنچه در اصول همه ادغام ذکر کرده زیرا که اندک کلماتیکه دران ادغام
نمی شود تحت الادغام نازیباست اگر چه همیشه ممکن است اصل اول چون دو حرف یکس صحیح یا غیر
علت یا همزه در یک کلمه حقیقترا حکما بهم آیند و اول ساکن بود و دوم متحرک یا ساکن بسکون وقف
که حکم متحرک دارد و ادغام واجبست و شرط و بواجع ادغام که در آخر فصل باید درین قواعد نیز ملحوظ بوده اند
مثال یک کلمه حقیقه مثل غم و شکر مصدر در حالت وصل و وقف و مدغمی مثال یک کلمه حکمیت
که یاسی تنگم از شدت اتصال با مضای مثل کلمه واحد گردیده و اگر اول متحرک است و دوم ساکن
بسکون وقف یا متحرک نه بعد از مضای نیز لازم است نحو قس و د و اب اول مثال متحرک ثانیه
که درین قسم نظرست زیرا که در حالت تقارب مخرج یا صفت یعنی قبل از ادغام حرفی بجانس ادغام یافته میشود پس همچنانکه دو حرف از
یک مخرج نیستند ادغام نیز یافته نشود بعد از ادغام در و صادق است و چنانکه این نیست با اعتبار اصول ادغام دو حرف یکس است و نه دو کلمه

بعارض و ثانی مثال ساکنانی بسكونی قف و پیش تمثیل مثل لاف و نشر غیر مرتب است و مراد از لازم و واجب
 واحد است و اختلاف عبارت بری نقص و مراد از متحرک حرکت عارض است که حرکتش بسبب کلمه فاضله
 مستقل در مذهب باشد مثل مد و القوم و این یکی که حرکت حرف ثانی در اول بعارضه جماع ساکنین بسبب
 اتصال کلمه دیگر و ثانی بسبب ناصب پیدا شده و ادغام درینها منع است مگر در نحو اقْتَتَلَ اِی و غیره
 باب افعال که عینش علی شفا باشد و حی جای که دو یا در آخر ماضی معروف و مجهول مجز باشد و عین
 است حال یا حی و استیجی ماضی معروف و مجهول از افعال و استفعال و وُجُوْی ماضی مجهول از مضاعف
 با اجتماع ساکنین و در باب وُجُوْی که ادغام درینها جائز است نه واجب تا آنکه ادغام را رفع
 التباس افعال و افعال یا فاعیل باشد و لهذا کسره قاف و تاء یا هر دو در افعال حاد و او یا هر دو در افعال
 آمده و مصنف علام در وجه جواز ادغام افعال میگوید که جماع تاء یا زائده یا اصلیه نشاء به جماع شلین متجانس
 از دو کلمه شده و ادغام در دو کلمه جائز است و در او وی میگوید تا تعلیل در عین ناقص لازم بیاید و این سخن
 است زیرا که او فعل در او وی در لام کلمه نیست بل زائده است و بالفرض تعلیل در عین ناقص مطلقا
 ممنوع است لکن با باشد یا جازا پس در صورت جواز ادغام جواز تعلیل عین ناقص متصور شود و اینهم ممنوع
 است محمد تعبیر ناقص ناقص است عین لفیف مقرون باید گفت مگر آنکه گفته آید تعلیل در عین ناقص تحقیق
 ممنوع است و در عین ناقص حکما جائز و ناقص لفیف هم صادق است فائده الفاعلی چند برای
 دلالت بر اصل وجود و شرط وجود ادغام بر اصل خود گذشته شده اند نحو قطعه شعره موش بسیار
 پیچیده شد و ذببت المرأة سور پیشانی زن روید و تحت العین بهر دو حامی هم پیشتر حرکت کرده شد و سبب
 البکد شهر صاحب سو سار بسیار گردید الال السقا مشک متغیر شد صکاک الرجل زانوی مرد بر هگر زد
 ششت الدابة مشش بر آورد و آن چیز نیست که برگرد پای و ابه حج دار مگر متجانس سخت نباشد
 کذا فی الصحاح و اینها بطور تدریج در شرافته میشود و در شعر مثل الاجل و اطل نیز آمده کذا فی الارشاد و
 آنست **ع** اَحْمَدُ كَلِمَةُ الْعَلِيِّ الْاجِلُ + و همچنین است فَنَسُوا دَرِينَ سِتٍ **ع** سَلَا عَادِلٌ قَدْ جَرَتْ

المنه عنی اگر حرکت آنکه زائده نیست لام کلمه است تا لام کلمه فرض کنند و زائده را زائده در لام کلمه یا مان علامت کنند و تحقیق آن زائده کسره مراه منه

من خلقی . یعنی اجداد اقامه و ان ظنوا ای بخلا و دوم اگر چنان بنود یعنی با وجود تحرک اول ثانوی ساکن بسکون وقف یا متحرک ب حرکت غیر عارض نباشد پس اگر حرکت عارضه ادا تمام شود انحاء ادا القوم و القوم زیر که حرکت دال ثانوی بعارضه اجتماع ساکنین پیدا شده است و اگر سکون لا ذمه دارد که گاهی متحرک نباشد و اقامه متعین است نحو مدد و ت که در لغت بینی بلکه اول ایسا که در ده و ثانوی اقامه کنند و فتح و هند چون مدن و میدن در مد و ن و میدن و مدت در مدت مخاطب و تکلم و بعضی بعد حرف ثانوی الف افزیند و بعضی نون پس گویند مآت و یذآن و یمدآن و یشدیدال فون و اگر سکون عارض دارد و اقامه جائز است بقیه کسره زیرا که کسره اصل است در تحرک ساکن یا فتحه لان الفتحة اخف الحركات والسكون الفضا خفيف وضعه هم الحروف اول ضم دارد برای حصول مناسبت حرکتین هر دو حرف و اقامه جائز است بلا تحویک در حاک و وقف زیرا که اجتماع ساکنین و وقف جائز است نحو مدد بصیغه که در هر چهار حالت جائز است بخلاف فر که تملش مضموم نیست اندکسوی ضمه سه حالت و ان جائز است اصل دوم اقامه متحرک اول زد و متجانس با ساکن بلا نقل است اگر اقبل او هم متحرک است نحو مدد و فر و فر و حرکت اول و متجانس را افکنده اول را د ثانی اقامه کردند یا مکه یعنی قبل متحرک مده است نحو حاک و حوب و در نظیر هم اقامه بخلاف حرکت متحرک اول است با وجود ساکنین علی حده که جائز است و یای تصغیر در حکم مده است خود و یه و یه و یه و گندای اگر قبل متحرک و مده هر دو نباشد بل ساکن صحیح یا لین غیره باشد با نقل حرکت با قبل نحو یمدن اصلی و حرکت دال اول میم داده و دال ثانی اقامه کردند مثلاً حرف ساکن صحیح است اما مثال حرف علت غیره نحو یو و اصل یو و فتحه دال اول را با و داده و دال اقامه کردند اصل سوم در دو حروف از دو کلمه اقامه اول ساکن غایره و صحیح باشد یا حرف علت غیره واجبست سبب وجود علت اقامه قلت تصرف نحو اگر ترک او و زو هم و قوله غیره احتراز است ز شل قلا و الما و فی یوم که در ان اقامه نمی کنند و اقامه متحرک اول یا متحرک ثانی جائز است سبب

حلت ادغام و عدم جوب بسبب لازم آمدن تصرف لکن که حذف حرکت اول است اگر ما قبل باد
ای قابل حرف اول متحرک نیز متحرک است تا اجتماع ساکنین علی غیر حده لازم نیاید بر اوست
که متحرک مذکور حرف صحیح باشد نحو لا تا ما اصله لا تا مننا بضم النون الاول که سیم در قبلیش نیز متحرک است
نون اول را ساکن کرده و ثانی ادغام کرده یا مذکر دوم متحرک خور و آیه و حمید و هر و محمود
با دو غم همزه و دال با اجتماع ساکنین علی حده و در حکم مده است حرف علتی که با قبلیش فتح است
نحو ثوب تشبیر زیرا که حرف لیم اگر چه حرکت با قبلیش موافق او نباشد خالی از نحو مدنی باشد و هر گاه با قبلیش
ادغام یابد پس مد نظا هر گاه در مقاله المصنف فی شرح الاصول ذکر آن یعنی اگر قبلیش متحرک یا مده نباشد
بل حرف صحیح ساکن بود یا مده متحرک نباشد بل ساکن نه یعنی ادغام جائز نیست نحو قرم بالک
وقال الحسن و ضرب ابن عمر و اگر گوئی لفظ شهر زمرضان در قرائتی با دو غم را آمده و ما قبل اول دو
متجانس نه متحرک است نه مده گوئیم در قرائت مذکوره ای اول بحقیقت حرکت مختلصه دارد یعنی
بعض حرکت و چون بعض قریب سکون میباشد تشبیها و مجازا اطلاق حرکت بر آورده اند قال المصنف
حالا مصنف علام بعد فراغ از قواعد ادغام شروع در موانع و شرائط آن میکند متوسط ادغام چند چیز است
اول آنکه اعلال مزاحم آن نشود یعنی اگر قاعده ادغام و اعلال در آن هر دو ممکن باشد و در صورت
اعلال یعنی تبدیل حرف علت قاعده ادغام باقی نماند در این صورت ابدال نمایند نه ادغام زیرا که
تخفیف در بیشتر است از ادغام چنانکه دانستی پس جایکه ابدال ممکن بود ادغام نشود و نحو و نحوی
و اروی اصلها از نحو و اروی و اوائلی بالف بدل شد و دوم لکس بالفتح یعنی التباس نبود ای
خبر اسم یعنی بر تقدیر ادغام التباس اسمی یا همی دیگر لازم نیاید و قید سیم برای احتراز است از فعل
شبه فعل که التباس در آن ممنوع نیست بسبب نقل مفهوم فعل مشتق نحو قتل از باب
افتعال که ادغام در آن جائز است اگر چه التباس آن با نقل ماضی تعلیل لازم می آید معتمد رفع
التباس ماضی از فعل مضارع و بعض صیغهای دیگر که در آن ادغام نشود ممکن است مثل صیغه
جمع مؤنث غائب که در آن فک ادغام بود نحو مذون و منع التباس مذکور بر تقدیر است که

تخفیف از تخفیفهای مذکوره اصول مخمور نمی سازند نزد ایشان ادغام اول ساکن واجب نحو لم یقرأوه
و متحرک جائز نحو یقرأوه و امثلاً آناه **فصل در بیان در میان مخارج و صفات حروف** بلکه مصنف
علام در بیان ادغام متجانسین و ادغام متقاربین بیان مخارج و صفات حروف را از جهت آورده
ادغام متقاربین موقوف است بر بیان مخارج و صفات زیرا که تقارب بخرج بود یا در صفت چون
قرب بخرج بمنزله ذات است و قرب صفت بمنزله صفت اند بیان مخارج را بر صفات مقدم کرده فائده
حروف هجا در کلام عرب بست و نه بست الایم بست و نه بست میگوید و هجره را خارج میکند و از
حروف مذکوره حرف ظای مجبه مخصوصی بان عرب است که در کلام زبانی از لغات عجم یافته نمی شود و
بعضی حاکم را شریک ظایمانند و اجمع گوید در رمی و فارسی نامی مثلثه و در سریانی دال
مکمل بود و عین و صاد و ضاد و قاف و طاء و تائیر مخصوص اند بکثرت استعمال در کلام عرب اما در
بعضی از لغات عجم بطور ندرت یافته میشوند و بسیاری از لغات عجم از آنها نیز خالی باشند و نیز هجره در
کلمه و آخر آن مخصوص بزبان عرب است و در زبان عجم جز در اول کلمه یافته نشود کذا فی الرعاۃ لا بین
الی طالب المکی اتم الحروف گوید هجره وسطیه در کیکاؤس لفظ فارسی موجود است مگر آنکه این را از قسم شاذ
و نادر شمارند پس ازین باید دانست که خرج حروف علی الاطلاق دهن آدمی است و چهره
ب تحقیق بخرج هر حرف جدا گانه است و لا حروف نیز متحد باشند لیکن اهل فن برای مخارج تقریبی
که حروف سر خرج با هم اتصال دارند و تقسیم مقرر کرده اند اوال جالی و آن سه قسم دارد حلقی و وسطی
و شفوی و هم تفصیلی و آن زده و شازده قسم است و نزد خلیل مفسده بر ایت خرج حروف هوای که
هوای حروف دهن و فضای آنرا بخرج قرار داده و نزد قطرب و قرطوبی و ابن یسیر چهارده نزدیکه ایشان
بخرج از اولام و نون را واحد قرار داده اند ابو حیان در ارتشاف میگوید و هو انظار من کلام الخلیل و مصنف
در نیاب مذمب جمهور اختیار کرده شازده و خرج شمرده چنانچه میگوید حلقی و شفوی و دهن حروف است
و این شازده است بقسم واحد از تقسیم اجالی تقریبی و حلق با اعتبار تقسیم تفصیلی سه حصه دارد و اول تصادفی
سه یعنی عادل و نجیب و کس یعنی عادل کاؤس یعنی اصیل و نجیب ام کی از چهار پیر کتباً و کذا فی البرهان و لغت

ای منتها این نسبت بهن مفتین مخرج است مخرجها و الف سراً ابوحیان را تشاف می آورد بر سر
 حروف مذکوره در یک تبداً و ابوالحسن نخست گوید همزه اول است و با و الف در رتبه واحده و
 ابوالعباس و عمار مدوی و غیر ایشان بر آنند که همزه اول است با و الف باز با و قبضه بر آنند که با
 مقدم است بر همزه و ابوالحسن شرح میدهد حروف حلقی همگی شش است و الف هوایی که مخرج
 ندارد و قد روی بدان تحلیل و دوم میانش مرعین و حاداً بترتیب که با و الف ظاهرین کلام سیویه و الف
 من قول بن ابی طالب المکی اما ظاهر کلام المدوی و منصوص کلام شرح بالعکس کذا فی الارشاف موم
 اندیش مرعین و حامی مختصین را بترتیب که با و الف ظاهرین کلام سیویه و ابی الحسن الاخفش لیکن صاحب رعایه
 بالعکس گوید و این حروف بر آنست که سیویه در میان مخرج واحد قصد ترتیب کرده و مخرج چهارم
 پنجم قاف اقصاء زبان به نسبت دهن مفتین و معاذی آن از حلقاً علی یعنی مجموع این هر دو
 چیز یک مخرج است و شرح گوید مخرج قاف اول لهما است متصل حلق اگر کوئی حنک عبارت
 از کلام دناست یعنی سقف دهن و آن جز اعلی نباشد پس تقید حنک با علی بیفانده است و هم
 اطلاق حنک بر علی و افل هر دو متعلق میشود صاحب قاموس گوید الحنک محرکه باطن علی الفم در غل
 و الاسفل من طرف مقدم الحین پس تقید علی بر اکثر است از اسفل و نیم مخرج کان مقاربت
 قاف یا مخرج آن از زیر و بالاسفل مخرج قاف و ششم مخرج جیم و سبب ذیله متناه تخمیناً
 وسط زبان است و معاذی آن از حلقاً علی و سیویه و سطح حنک علی را بیان کرده و نیز و خلیل با
 هو اوست که مخرج نلش الف کذا فی الارشاف و مدوی گوید شین متصل کاف است و هم متصل
 شین و هفتم مخرج ضاد اول یکی از دو و هفتمی جانب زبان با اخر اس متصل آن اول یکی از دو
 حافه قوله متصل آن با ضاف صفت اخر است یعنی مخرج ضاد یکی باز و جانب زبان است
 مع اخر اس متصله اش باید است که در انمای انسان در اکثر افراد سی و دو باشد و اقسامش چهار
 له لاه گوشت پاره و زبان در حلق ۱۱ منه ۱۲ یعنی کله آن اشاره بجانب کاف است یا مخرج قاف ۱۲ منه نور
 مرقه ۱۳ یعنی لسان است با اول یک از دو حافه ۱۲ منه نوراً شد مرقه ۱۴ + + + + +

اول تنایا یعنی دندان پیشین جمع تنیه مثل خطیه و آن چهار باشد و زیر و بالا که محاذی وسط لبها
و متوسط دندان است و جانبین باشد قسم دوم رباعیات و آن نیز چهارند بعد تنایا و بالا و و زیر
یعنی یکیک در هر دو جانب ازین و بسیار زیر و بالا و اینها را قواطع نیز نامند قسم ششم انیاب یعنی دندان تیز
نوکدار و آن چهار باشد در جانب رباعیات و اینها را کوا سر نیز گویند و باقی بست دندان را اخرس
گویند که در هر جانب زیر و بالا یعنی بسیار از آن پنج باشد و آن سه قسم است چهار از آن ضوا حاک که هنگام
تشنه حاک ظاهر میشود و دو انده بطور آن بعضی دندان آسیا و چهار را نواجد گویند و دندان عقل هم نیز باشد
و در بعضی افراد نواجد نباشد در حالت همه دندان بیست و هشت بود و در بعضی افراد نواجد هشت باشد
و در بعضی صورت اعلا دندان سی و شش بود و چون ازین تفصیل مصداق اخرس متحقق گردید پس مخرج ضا
کرانه زبان و اخرس و دینیرست یعنی ابتلی کرانه زبان جانب حلق از جای که محاذی اخرس شده
تا آخرت میکه محاذات اخرس منقطع گردیده مع اخرس بالا مخرج ضا دست و چون این مقام استطالت
دارد و لهذا ضا را استطیل خوانند باعتبار آنکه مخرجش استطیل است و صوت هنگام ادایش در منافذ اخرس
انفشی نیز پیدا میکند و مانند جروف قلقله منضبط میگردد کذا فی الرضی و غیره و ابو حیان در ارتشاف
ای آنکه ضا در نزد اکثر از جانب الیسر باشد و نزد اقل از جانب الیمین کلام سیدیه بر بودنش اندر دو
جانب لالت دارد و مصنف میگوید کلام سیدیه شعر آنست که اکثر جانب الیمین باشد و اکلام سیرانی
معلوم میشود که جانب الیمین متاد بر آوردن ضا و صحیح است نه جانب الیسر و لهذا مخرج ضا وضعیفه
از الیسر امیرست نه از الیمین و ضا وضعیفه گاهی مشابه صوت غامی تجرد و گاهی مخلوطا تلفظ من الضاد
و انطا باشد که الانجی علی موطاع الرضی و غیره من کتب الفن و ملا علی قاری در شرح مقدمه میگوید
ادای ضا در هر دو جانب معاذر نخصات حضرت عمر رضاست و آنچه بعضی شایعین حدیث انا نصح
من لطق بالضا و نقل کرده اند حفاظ حدیث تصریح کرده اند که حدیث مذکور موضوع است مخرج
بیشتر کلام اسفل آن یعنی مخرج ضا یا اسفل ضا تا آخرت است زبان و محاذی آن از حاک
علی که بالا ضوا حاک و انیاب در باعیه و تنایا باشد و این مقام نیز ممتدست و لهذا گفته اند

که مخرج لام وسیع ترست از مخارج همه حروف و نهم مخرج را مقارن آن مخرج لام با مقارن لام و دهم
مخرج نون و آن مجموع دو چیز است یکی موضعی مقدار مخرج را جانب هین و دوم خیشوم یعنی
باطن بن بینی و ابوحیان در ارتشاف مخرج نون را از مخرج را مقدم آورده و در مخرج را گفته من طرف
اللسان بینی و بین ما فوق الثنا یا العليا غیر انداغل فی ظهر اللسان قلیلا من النون و یازدهم مخرج
طاد و دال ممتلین و تاسی ثلثة فتوانیه طوط زبان حالیکه صاعدا باشد جانب حنک اعلی و اصل
دو ثلثه علیا این هر دو مخرج سته حرف مذکور به ترتیب است و این هر سه را دو ثلثه نیز گویند و ثلثه
اللسان نوک زبان باشد و این هر سه از نوک زبان پیدا شوند و تحلیل این نام را بلام و راو نون گذاشته
و دوازدهم مخرج صاد و زا و سین متوسط این سه حرف معجمه طرفین محکم است طوط زبان و طوط
ثلاثه ای نوک زبان و نوک دو دندان پیشین برین مخرج حروف مذکوره است مصنف از کافی و
بادی می آرد که غشوی را بر برین مقدم آورده و صحیح تقدیم سین است بر زا و سیر در مخرج طاد و ذال
مجممین و تاسی ثلثة طوط زبان و طوط ثلثة علیا کذا فی الارتشاف و مصنف این قول را
بصیغه تریض آورده و طرف زبان و طرف ثنا یا اعلی الاطلاق مذہب جمح قرار داده مالا نکته ثنا یا
سفلی را در مخرج آنها داخل می شود کما لا یخفی علی المجتهد و این حروف وسطیه لسانیه گویند که
در او ای آنها لسان را داخل است اگر چه تنها کافی نباشد بر خلاف حروف باقیه که زبان در او ای
آنها داخل ندارد و چهاردهم مخرج ذاباطن لب زیرین بدانکه لب را دو جانب است یکی ظاهر که بر آن
مواضع غشقه میرود و دوم باطن که بر آن لب بالا منطبق میباشد که مخرج فاست و طرف دو ثلثه
بالا یعنی هر دو بمخرج فاست و یازدهم مخرج با یا موحدا و صیم و دا و ما بین دو لب گردد
هر دو اول هر دو لب منطبق باشند در دا و در مجودین ما برین مخفی نیست که مخرج با و صیم هر دو لب
و مخرج دا و ساکن با این هر دو لب و مخرج دا و متحرک طرف دو ثلثه بالا و باطن لب برین و خیشوم
داخل است دهم ساکن در متحرک زیرا که بوی غشقه دا و دوشا و دهم مخرج نون مخفی خیشوم صورت

له مجود صاحب تجرید نه ۱۵ غشقه نو یکدیگر میان لب برین و ذقن باشد کذا فی الصلح ۱۲ منه لرا اقدم قد و +

و در نون ظاهر ششم جزو مخرج بود که مخرج نون مخفی عبارتست از نون ساکن مخفی که در وسوای
 غننه باقی نمانده باشد مثل من یوم و من قال که درین هر دو اگرچه نون بقاعده میرطون بیا و یا و او
 مبتدل شدند و از همین قیلست نون تنوین مثل جوهه یومئذ که بیا مبتدل گردیده لیکن غننه جزو مخرج
 باقی مانده که با حرف مبتدل من تلفظ میشود اگر گوی این حاجب شافیه و بعضی دیگر این نون را از
 حروف مفردة شمرده اند بل از حروف کسبه و متفرعه که از اختلاط صوت حرفی با حرفی دیگر پیدا شوند
 مصنف نیز اینجا از حروف مفردة قرار داده گوئیم بعضی این حرف را از حروف مفردة از جهت
 قرار داده اند که تعریف حرف مرکب بر و صادق نیست چه مرکب عبارتست از حرفیکه مخلوط
 التلفظ میان دو حرف باشد چنانکه مخفی گوید یا تر یا صواتا من غیر با ای باختلاط و مخرج نون
 مخفی مرکب از مخرج دو حرف نیست بل جزو مخرج نون غیر مخفاة است که نوک زبان و حنک
 اعلی و خیشوم باشد و مصنف تبعیت این مردم کرده است آری بعضی آنرا از حروف متفرعه شمرده
 زیرا که مخرجش از جنس مخارج حروف بسیط مذکوره نیست معذرا اسی غننه غیر انضمام حرف دیگر
 مثل یا و او ممکن نیست پس گویا مخلوط التلفظ شد و لهذا این حاجب نون مخفی را در حروف متفرعه
 آورده نه در اصلیه که عجب است از مصنف علام که در اصول خود از مفردة اصلیه مرکبه فرعیه هر دو قرار داده
 و آنچه بعضی شارحین گفته اند که نون مخفی اگرچه از حروف متفرعه است بهیچوجه بین بین الف و الما لیکن
 چون مخرج آن از مخارج اصول بنود جدا گانه شمرده شد بخلاف حروف متفرعه دیگر که مخرج آنها سوای
 مخارج مذکوره نیست نهایت آنست که آنها بر مخارج اصلی خود نیستند نزد ائم الحروف مخدوش است
 باینکه اینجا که بر حروف متفرعه دیگر صادق است که بر مخارج اصلی خود نیستند همچنین بر نون مخفی نیز صادق
 است که مخرج اصلی خود اصلی خود نیست بل بر جزو مخرج است نهایت که آنست که در حروف متفرعه
 دیگر و مخرج با هم مختلط شده و درین حرف بر جزو مخرج اکتفا رفته اسی اینقدر میتوان گفت که نون مخفی
 از مخرج خود یا بیرون نماده بخلاف حروف دیگر بل تحقیق آنست که این را حرف فتن مجازست که

نه از مخرجی منصرف در مخرج متفرعه سبک و انوار السکاتة الی هی غننه یا فتنه غننه و غننه غننه ۱۱ مننه نور الله مرقد

له ابدال کان گیاه تاک شد مکان اشراق کلام کشاده ۱۲ صراح یعنی خوش بیان و گویا ۱۱ منته نوراً شد مرقد - + +

اول و ثانی آی موصده با فاد بالعکس مثل یورو و یورو فدا بلخ و اصبعان و آن رفرش کت است
 سوم و چهارم مثل ثین مثل اجدد کا شدرا بالعکس آن فصیح است کما سبق چهارم صاد و عمل مثل سین نحو صغ
 کسج و جیم ضا و ضعیفه مثل طاکما فی ضالین و این در لغت قومی است که در اصل حروف آنها ضا و ضیت
 پس هرگاه بتخلف ادا میکنند ضا و ضعیفه از زبان شان برمی آید فارسی گوید پس ضعیف میشود و طباق
 آن و این حروف گوید بخرف میشود زبان هنگام ادای آن از خرفش بهمین و شمال و بعضی گویند ضا و
 ضعیفه مثل می مثلته مفوظ میشود پس گویند در ضرب یدا اثر ب زید است ششم طای مملک مثل ثانی مثانه
 فو قانیه مثل طالب کتاب هفتم طای مملک مثل ثانی مثانه فو قانیه مثل طالب کتاب هفتم طای مملک مثل ثانی مثانه
 نهم عکس آن مثل حل و کل هم قاف مثل گاف مثل قل و گل یازدهم واد مثل بای تختایه نخود غور
 یعنی نخوف و مثلاً حدوث این حروف در زبان عرب آنست که هنگام شیوع اسلام چون مسلمانان
 کثیران عجم را بتصرف خود آوردند و اولادشان زبان مادران خود را بر زبان پدران خطا کرده متلفظ شدند
 و در حقیقت حروف مذکوره از حروف عرب بر نیاستند پس بگی حروف مفردة اصلیه و مرکبه فرعیه و بعضی غیر
 فصیح بجا و سه حرف است اما این تحول بحسب دور است و در بعضی کم و بیش نیز گفته اند چنانکه حسب
 رایجه بر چهل و چهار اکتفا کرده یعنی متفرقه فصیح را منحصراً در شش و غیر فصیح را در نه دانسته و چون مصنف
 علام از بیان خالج حروف فارغ شد حالاً در ذکر صفات شریع مینماید بدانکه جمله القاب حروف چهل و
 چهار است از انجمله لقب شتق است از اسمای مواضعی که حروف از آن برمی آیند مثل حلقیه و لثویه
 و شجریه و استلثیه و نطعیه و لثویه و ذلقیه و شفویه و جوفیه و هوائیه حروف حلقیه حروف است و لثویه
 آنچه برآمد یعنی گوشت پاره آویزان در حلق تعلق دارد و آن قاف و کاف است و شجریه جیم و شین
 و یاست که از شجر زبان پیدا شود که مصنف آنرا بوسط زبان تعبیر کرده و استلثیه صاد و ز و سین است که
 از استلث زبان یعنی طرف آن پیدا میشود و نطعیه ط و دال و تاست که از قرب نطق ای غار اعلی یعنی
 سقف حنک اعلی خارج شوند و لثویه که از لثه یعنی بنبت سنان پیدا شود و آن ظ و ذال و ثاست و لثویه
 لام و نون و ربا نند که از دلق یعنی نوک زبان پیدا شود و شفویه با و واد و یم است که از هر دو شف یعنی

لب خارج میشود و هوایه حروف مدولین اند که از حروف بواسطه دهن می آیند و این لقب
 در کتاب ابجد و خلیل بن احمد است و باقی سبب و چهار صفت است که از آن جمله هم آورده صفت در اصول
 و پانزده درین کتاب آورده اول مجبوره و آن جنس حرفیست که در دم از جریان بلند و هنگام
 خواندن آن اگر چه تحرک خواننده شود زیرا که این حروف چون قوی الاعتماد بر تخریج اند نفس را از جریان
 هنگام تلفظ باز میسرند اگر چه بعد آن باز جاری شود و بلند نمی آید و این حروف و بلند نباشد
 و همین است وجه تسمیه آنها مجبوره زیرا که هر چه در رفت یعنی بلند کردن آواز است اگر چه این حروف
 با هم در درین صفت قوت و ضعف میسرند پس قاف و وال و طاقوی ترست از غیر آن اما نسبت
 محوسه همه قوی اعتماد اند و مجموع حروف مجبوره هشت خلل قوت نفس از غیر این طبع یعنی سایه قویم
 شد بهنگامیکه جهاد کردش که طبع یا معنی اینست روزانه قویم شد و قوتیکه جهاد کردش که طبع و قویم
 شش است و مجموع دیگر این است خلل قوت نفس یعنی روزانه قوت میگیرد و تکیه طاقوی
 و قوتیکه گرفته میکنند و مقصود متضاد آن ای حریف دم از جریان نه بلند و اگر چه ساکن نفس می چون آن
 و آن و این حروف نسبت مجبوره ضعیف اند اگر چه با هم در قوت دارند پس صاد و طاقوی ترست از غیر
 آن زیرا که صاد استقلال و طباق و صفیه دارد و طاقوی است و اینها از صفات قوت است این حروف
 از نجات باین اسم می گردانیده اند که همس در لغت معنی انقباض صوت و آواز نفسی مطلق و آواز نفسی
 اقدم است و این حروف نیز ضعیف و نفسی باشند و نفسی در وجه تسمیه میگوید زیرا که تلفظ مجبوره بدون نفسی
 اگر چه ممکن نیست بخلاف محوسه که با نفسی صوت نیز ممکن و اگر خواهی که امتحان و امتیاز نام درین هر دو
 نوع سازی بخوان قاقا قاقو قوقی قی قی تقق بفتحات و ضمات و کسرات از حروف مجبوره و کلمات
 بسه کاف از محوسه و نظر کن که چگونه در اول دم از جریان بلند میشود و در ثانی جاری میماند اگر چه اکثر
 از حروف مجبوره بخود اند که صوت در آن جاری ماند رضی گوید فاذا شبع الاعتماد و جری الصوت
 کما فی الضاد و الشاء و الزاء و العين و الباء فی رجة و ان شبع و طبع الصوت کانت ف
 و الباء و الطاء و اللام فی مجبوره شدیده انهم فی نفس عدم جریان که از نواز مطلق مجبوره است در بعض

آن چگونه با جریان با هم گردد و از اینجا است که بعضی از اهل فن حروف رخوه صد را ذکر را از مجبوره برده
در هموسه داخل کرده اند و تا و کاف را بالعکس گویند در مجبوره عدم جریان نفس معتبر است و در هموسه جریان
آن و هر یک از آن غلبه است ازینکه با جریان صوت باشد که داخل مفهوم رخوه است یا نه چنانکه و شید را
نه بینی که در او واضح و آشغ که از مجبوره است در می بیند و او را جاری می نمایند و در آن و ات که از هموسه
بالعکس پس تشخیص بعضی حروف مجبوره را در اصل هموسه و بالعکس کرده است این بقیقه خافل است
و بی تحقیق مجبوره و شیده و اصد و آن برده و وضعی گویند لیل مجبوره و بخرج صوتها من اصد و اصد
و بخرج اصواتها من غار جانی انهم انهم و صاحب قلم موسی می آرند حش الصوت فی الفم و الاثر
از من صوت الصمد و الاجاره فی المنطق انتهى لیکن نزد قلم الحروف این قول غلط است زیرا که در حروف
هموسه یا از حروف حلقه موجود است که از سینه بر می آید پس بعضی حروف هموسه از او اصد گریزی
نیست که لایخی اگر گوئی در مفهوم مجبوره چرا الویت سکون و در حقیقت حرکت که از قول اگر چه متحرک خوانی
استفاد میشود و در مفهوم هموسه خلاف آن چرا معتبر کرده شد گویند زیرا که سکون بعدم جریان مناسب
تر است از حرکت که بیست از جریان را در دو مقصود آنست که در مجبوره عدم جریان نفس موقوف بر سکون
خواندن نیست اگر متحرک خوانند نیز قدرت جریان نمی باشد چون در متحرک قدرت بر جریان نماند
و ساکن بطریق اولی نخواهد بود و در هموسه بر عکس پس آنچه از اندانی شایع است باید تا بعد از شرح
مجبوره تخصیص حرکت کرده اند قدش از جاده استقامت بر کران افتاده اگر گوئی برای امتحان و امتیاز
قاف و کاف را که با هم قریب بخرج دارند چرا مقرر کردند سیم و بار که با هم کمال بعد میدارند چرا مقرر نکردند
اما امتیاز که اینی میشد گویند زیرا که چون امتیاز در تقارب حاصل شد در تبعاع بطریق اولی حاصل خواهد
گردد پس گویند یا حصول امتیاز درین دو حروف در همه حروف هر دو نوع است و در تمثیل سیم و با این مطلب
حاصل نمی شود و حروف هموسه ده حرف است که مجموعه اش نیست ستنخک خصصه الحاج در
سوال خواهد کرد و ترخصه و آن نامنی است و مصنف در اصول ابو حیان در ارتشاف مجموعه اش چنین
آورده است فتمه شخص ای خاموش شد پس انگشت او را شخصی جوهری و صاحب قلم می گفته اند ح

ما بین شنیده و رخوه که حرفش نه چندان شدت دارد و نه بسیار الینت مجموع آنها لیر و عشا
لفظ لم کسر لام و بفتح میم براس است تمام است و یروع بصیغه مضارع از روع یعنی تسدین
و ترسانیدن یعنی چلای ترسدادن یا چلای ترساندن و لیر و عشا که لم بفتح حرف سلب باشد و در
از روایت یعنی روایت کرده است از مجموعه دیگر و لیر و عشا یعنی ولی و دوست و امر است
مجموعه دیگر و مرعینا ای و گذشته بر ما و مجموعه دیگر و لیر و عشا یعنی و ندیدم من شبی را اگر گویی در مقابل
شدت و رخوات سکون حروف را بر اعتبار یک در مثل سابق عامه بر آن گذارند و گویند زیرا که
اگر تحرک معتبر یک در و حرکات الباقی و اخوات الف و واو و او هستند و اینها نیز از حروف متوسطه
اند که فی الجمله شدت و رخوات دارند پس حرکات نیز بسبب شدت اتصال آن حروف خالی از
نوع رخوات نمی بود و بدین ترتیب اینها چنانکه باید تحقیق نمی شد که کذا قال المصنف لیکن مخفی نماند که
این توجیه نزد کسانی درست می افتد که حروف علت را از متوسطه می شمارند مثل مصنف و صاحب
در تشاف صاحب رعایه آن نزد جزیری صاحب مقدمه درست نمی افتد که او اینها را در رخوه داخل
کرده است و متوسطه را منحصر در پنج حرف آشفته چنانچه میگوید سنجید ما فحشہ شخص بکث
و بکث رخوات بدین عمر و نوع ششم مطبقه کسر با فتح آن از اطباق کذا فی الدقائق
المفتمه شرح مقدمه جزیری آنکه زبان را بر حاک اعلى منطق گوید بروقت تلفظ نحو کله رج بینهار
شود و حاک اعلى مانند طبق بر زبان گردد و حرف چهارست ص لفظ تقدیم محلیتین مجتینا
طایفه بسبب برترت و اوقه است از اطباق و طایفه بسبب رخوات آن حرف
جانب نوک زبان باصول ثانی یا ضعف و صا و ضا و متوسطه کذا فی الرعایه و این حرف را
حرف اطباق نیز گویند و اطباق در نسبت عدالت است از مطالب کردن چیزهای باخیر
و لفظ مطبقه اگر بصیغه اسم فاعل است چنانکه کلام مصنف درین کتاب که منطبق گردانیدن
زبان را بر حاک یعنی وصف حروف مذکور و بیان کرده و در اصول گفته ما یصلق اللسان
بالحاک الاعلى مستند میشود و از کلام شارح جزیری بر حاک پیدا است پس اطلاق مطبقه بر حروف

مذکوره بطریق حقیقت شائع است و اگر بصیغه اسم مفعول است چنانچه مصنف در شرح اصول
 بعد منفتح و مستعلیه و منخفضه گفته بده الاسماء الثلثة بصیغه اسم الفاعل و المطبقة بصیغه اسم المفعول
 پس مطبقة در حقیقت صفت زبان و کام است و اطلاقش بر حروف بطریق مجاز است که حروف
 مذکوره سبب انطباق واقع شده و محتمل که از قسم حذف صله باشد و الاصل مطبقة علیها کما
 یستفاد من الرضی حیث قال فکلون الحروف التي يخرج منها منطبقا علیها و الاصل مطبقة عند
 بها کذا فی الریایة و غیرها کالمشترک اصله مشترک میة کذا فی الجار بردی و نوع هفتم منفتح غیر آن
 یعنی غیر مطبقة و آن بست و پنج حرف باقی است که زبان هنگام تلفظ آن ملصق بکام بنا شد
 و نوع هشتم مستعلیه از جنس حروف آنچه زبانی را بر خلاف اصل بر داد هنگام تلفظ آنها اعم است
 از آنکه انطباق حاصل شود یا نه پس شامل است مطبقة را اصل طغیض خف و استعلاء و رفعت و بلند
 است از بلندی و در ادای این حروف نیز آواز جانب حاک علی بلند میا شد کذا فی الریایة
 و البوحیان مجموعه اشن چنین آورده ضغظ خف و قط و نوع نهم منخفضه کسره فاجزان یعنی و را
 مستعلیه و آن بست و دو حرف است که زبان هنگام ادایش جانب اسفل انخفاص می پذیرد
 و اینها را مستغنی نیز گویند از استغناء مستغنی از تسفل نوع دهم حروف الذ لا تکره هر دایمی فحاشی
 از اجزای دارد یعنی خالی از کحرف نباشد اگر چه در بعضی اسما از یک حرف نیز یافته شود مثل
 سفر جل و جعفر و قنبر اما عسجد یعنی زرد و بدو یعنی قطع و زهر قتیبی شدت ضحاک کسره ستلوس بعضی
 و رشتی شاد است پس بر راعی و خامی که زبانی از یخروف باشد عجمی است نه عربی و بعضی عسجد
 نیز عجمی گفته اند کذا فی الدقائق و الاصله اگر گوئی این قاعده آنچه سبب است گویم زیرا که حروف مذکوره
 خف الحروف اند و بنام رباعی و خامی دراز و تعلیل تربیاشد بین با بر تعداد و فی الجمله سبب آنست
 رباعی و خامی از حروف را داخل آنها گردانده اند و لاقت عبارت است از فواحت و خفت
 کلام و اینخروف نیز بسبب سرعت ادای میشوند چه حرف از کثرت زبانی و سه حرف از دلب که زبان را

له امر من فاعله انعم بالکمال اما ما یقینا کذا فی ما رس را قیظ شده آخر منه نوادرا فده + + +

و خلیل گوید قلقله معنی شدت آواز است و تعلقه بمعنی شدت صیاح اگر گوئی در بخروف حالت سکون چنان اعتبار کرده گوئیم زیرا که در پنج حالت ظهور این صفت بطریق کمال لهذا ابو محمد علی در رعایه می آورد این صفت در حالت قف این است از حال وصل قله طبع بصیغه ماضی محروف یا مجول از طبع بالفتح معنی زدن بر میان کواک مانند طبل و شکم و نزد بعضی اصل این صفت قافست بسبب سبغاء و قریش با حروف حلق و حروف باقی با وی مشابهت دارند مانند هر یک از صفات سابقه که با ضد خود و وصف شمار کرده می شوند کنانی رعایه لایکی و نزد بعضی ^{محدث} موحده در بخروفست نه مثانه فوقانیم و بعضی نحوایان و قاریان بر خلافش گفته اند و سیبویه نیز آنرا در متعلقه شمرده که کافی الارشاد و مقابل ابخروف غیر قلقله است که در بعضی آنها هنگام وقف نفخه و ضغطه کمتر از قلقله حادث شود مثل ضاده که منفذین الاطرس دارد و طوا و ذال و زاکه منفذ میان تنایا دارند و بعضی بدون ضغطه مثل حروف موحده و بعضی عرب درین حروف اشد النفخه باشند یا قعده حرکت در حالت وقف دارد که کافی الرضی نوع سیزدهم حروف الصغیر مابینه ^{نوع} یا افعال الصغیر مثل امیر و از مرغ ای حروفیکه تلفظ آنها آواز سه مانا یا آواز مرغ شنبه منو و زوشن و س و چون ابخروف از کما نه زبان اطراف تنایا بر می آیند لا محاله آوازی از میان آنرا امتیاز آواز مرغ صادر میشود لهذا ابخروف را صغیره گویند اگر گوئی حروفیکه غیر متعلقه اند از آنست که معنی مقابل قلقله دارند پس باید که مقابلش نوع سیزدهم باشد و حروف الصغیر نوع چهاردهم گوئیم آری لیکن چنان برای مقابل قائله ای جدا گانه نند اهل فن مصطلح نبوده است لهذا آنرا صفت مستقل جدا گانه قرار داده اند بخلاف صفات سابقه که مقابل هر یک نام جدا گانه دارد نوع چهاردهم حروف موحده است زیرا که هنگام ادیش کنار ه زبان دوبار بخروش میرسد وی نفوذ بجلت میری که رده است و اینجاست که حرکتش را مثل دو حرکت شمارند که با حروف الاله که کافی الرضی قافیه بخلاف سیبویه و مذمب شریعت است که تکریر صفت ذاتیه حرف راست که کوچک است سقوط می پذیرد و بعضی گفته اند که تکریر در لای مستند و ماقط شود و ابو حیان گوید و چشم معلوم نمی شود و نه از کسی از محققین خبر نیست ننسید ام

کذا فی الارتشاف و ابو محمد کی در رعایه در حال تکویری اردظهر ما کون لک انما کانت الاراء مشدوده
 پانزدهم انحراف و چون این صفت منحصر در حرف واحد است انما گفته و کام حروف منصرف زیر که
 از مخرج و صفت خود انحراف و زبیده بخرج و صفت غیر خود متصل شده است چنانچه بحقیقت
 از حروف رخوه است لیکن زبان در ادایش از جریان صوتیکه در رخوه باشد منحرف شده مایل بحرف
 شدیده گردید و آنانه بحدی که نفع از جریانش پای شده مانند شدیده بل بین بین پس این حرف میان رخوه
 و شدیده است و رضی در وجه انحرافش گوید زبان از خشک علی وقت ادایش متباعدی نشود و آواز
 از آن مخرج حادث نمی شود بل هر دو کناره بار یک زبان راه آواز خالی می گذارند و آواز از هر دو ناحیه پیدا
 میشود و کوفیان و ابو محمد کی لام و هر دو را منحرف میگویند کذا فی الارتشاف و چون مصنف علام از
 موقوف علیه ادغام که بیان مخارج و صفات بود فارغ شده حالا در بیان اصل مدعای پیر دارند
 پس بد آنکه ادغام در حرفین متقاربین در هر چه ای متشابهین در یکی از مخارج شازده گانه
 مذکوره یا متقاربین در یک صفت از صفات پانزده گانه قیاساً بقلب حرف اولی بتانیست زیرا که
 ادغام عبارتست از تغییر حروف اولی متصل گردانیدنش با ثانی نهی که هر دو واحد نماید و این را
 در چیز لازم است سکون اولی باشد یا نه و ابدال یکی از جنس گیر تا دو جنس حقیقی پیدا شود
 پس قیاس آنست که قلب نیز در حرف اول باشد چه از جنس تغییر اول است که در مفهوم ادغام داخل
 است و در حق قلب ثانی با اول کنند مثل سید و که واد را یا کرد و در ادغام کنند نه بالعکس الاصل
 از مآید و این مایه تخفیف میکنند در ادغام از عارض مایه است زیرا که قیاس اصل است و خلافش
 مایه عارضه باشد پس اولی مایه نیست نه مایه دیگر از حروف حلق و غیره که آنها را مستقل
 بحرف عارضه یا بزرگ کرده است و لهذا مصنف علام در اصول آورده که هر دو از عارض مثل چون
 اول خلف از ثانی است و سید و این واجب تا بانش بر آنکه ادغام و او و یا در سیمای متقاربین
 است بلکه از تخفیف است زیرا که اعلا مقدم است بر ادغام و چون بقاعده اعلا و او را کردند
 اجتماع مثلین لازم آمد و قبل اعلا متقاربین نیستند چه بخرج یا وسط زبان است و مخرج و او هر دو

پس اخراج آن از قول کربلایض از قاعده ادغام متقاربین معنی نیاید میگویم از جانب مصنفین گفت که متقارب در اینجا عام است از مخرج یا در صفت وادو یا در صفات متعدد و تقاربات در مثل هر دو خات و لاین غیره معنی ادغام هر متقاربین بعد قلب جج با دغام تشکیل شود و اعلا و ابیا جزو ادغام و داخل نیست نه چیز دیگر مستقل چه قلب حرفی از جنس حرف دیگر در ادغام عام است ازینکه قلب حرف علت باشد یا غیر آن فافهم حالا در بیان موانع دیگر میگوید و لیس حرفی بحرفی در یک کلمه مانع ادغام است لیس الفتح یعنی التباس و شبهه است کذا فی الصراح نحو وطء و قد هر دو بضمی ماضی اول یعنی حکم کرد و ثانی میخ زد و چه اگر درین هر دو ادغام کنند متباینند این هر دو بود و معلوم نشود که دال و لث صلیست یا بدل از ط یا تا یا تخمین است حال مصدر آنها و طء و قد بفتح وادو سکون ط و ا و ن از دال و لث صلیست یا بدل از ط یا تا یا تخمین است حال مصدر آنها و طء و قد بفتح وادو لیس استوار کردن و وند با التحریک یعنی میخ زدن در کتب لغت از آن اثری نیست بل مصدر هر دو با الفتح است کذا فی الصراح و اقاموش بالتحریک این حاجب شرح مفصل می آورد درین مثال التباس از وجه دیگر نیز لازم می آید که در نش معلوم نمی شد که ساکن الاصل است یا براس ادغام ساکن شده و زخم شری در مفصل میگوید و وند نیز مانع دیگر است یعنی لزوم علایق بصورت ادغام می حذف فاکلمه در مضارع و ادغام و بعضی عرب بسبب ثقل مصدر این هر دو را طء و قد خوانده اند و طء و قد بفتح قال ابوجیان فی الارکناف فاما وند و طء فلا یختم و هما مصدر وند و طء بعض العرب اترم بناده علی بنده تعالی تمة و طء انتقی و همین است معنی قول جابر دی و ن بل انهم لم یغنوا نیما و دی فیه الدین من لیس لم یقولوا و طء و الا و تدا بالسکون لانهم ان لم یغنوا ج یزعم ثقل و ان دغموا یزعم لیس پس آنچه شارح از ندانی گوید در مصدر این هر دو فعل و تدا و طء و وند و عد گفته نمی شود بلکه بفتح وادو طاسی گویند چه اگر با سکون آنرا ادغام متحقق نشود قلیل خواهد بود و اگر ادغام

بهری گوید که درونی فتنه من بفرغم ۱۳ منته ۱۴ مراد از ان مولانا حمایت علی کا کوثری است ۱۵ منته نور الله قدره ۱۶ +

حلق ناز چند پس حکم حروف یک رسیده کردند یا اینکه چون بیرون بخرج ثالث حلق اندک و یا یکی از دیگر
ادخل نیست و ادغام کلمه و مخا و لا و اصلها هم منع بود و لا ضعیف است بر مذنب بنی تمیم و صبح فلک
ادغام است و ادغام حروف ضوی مشغول ای لا غرض است بر در متقابلی از بخرج و صفت متمنع
است نه در تجانس و کسیکه اقتضای بر متقارب بخرج ساخته قاصرت و علت اتناع ادغام باقی داشتن
صفت هر یک از حروف بر حال خود است که اگر هم است زیرا که در ضاد استطالی است که تا بخرج
لام رسیده و در واو و یالین است و دریم غنه و در شین نقشی و انتشار بار خاوت و لهذا یاجیم با وجود
شدت تقارب منع نمیشود و در فاف و در زاکر و پس که ادغام هر یک از حروف با متقارب بخرج
و اصفه هر دو ممنوع است اگر گوی کلام در ادغام متقاربین است پس حاجت ذکر در متقارب نبود
گوئیم اگر ذکر نمی کرد متوجه میشد که ادغام این حروف با یکدیگر ممنوع است و پس حال آنکه مطلق متقابلا
است خواه از حروف باشد یا از غیره اگر گوی درین زبوان و من تا و چرانون را با و ییم بدل کردند معناییم
و را از حروف ضوی مشغولست گوئیم ممنوع ادغام این حروف در حروف دیگر است نه ادغام حروف دیگر
در حروف و نون از حروف نیست و اگر گوی در رسیده و مرتی چرا ادغام کردند با وجودیکه واو و یالین
حروف اند گوئیم ادغام آنها از قبیل متجانسین است نه متقاربین کما سبق من این الحاجب بر آنکه چون
در سیم و موی بنظر آنکه حلال مقدم است بر ادغام حلال کرده و او را یا کردند هر دو متجانس بهم اند و حالا
قاعده ادغام یافته شدن پیشتر ازین ممنوع در مانع فیه ادغام متقاربین است نه متجانسین و اگر
گوی در متجانسین نیز ادغام بهمین هیچ میباشد که حرفی را از جنس حرف دیگر بدل میسازد متجانسین
جمع ظهور برین تقدیر ادغام متقاربین در بیانی داخل شود گوئیم ابدال در متقاربین محض باقتضای عام
یا سندی و در مثل سید ابدال بسبب علاء اجتماع دو حرف علت با سکون اول است نه آنکه برای ادغام
او او را کرده اند و او را رسیده یا او را و میگردند چه مقتضای ادغام نیست نه اول را بیانی بدل کنند اگر
گوی اگر ابدال بسبب نقل اجتناب و او و یا سکون احدی باشد یا بیانی در بطریق طریقت نیست یا سکون
و تخصیص بر زیرین شریح که بعضی شایع است آورد خلاف معنی و یا سون است نه او را شد مرده

بر جواز اظهار نص کرده باید دانست که جواز باعتبار ابدال یا بشایا بالعکس است اما بعد ابدال
 یا لاتفاق واجب است از جهت اجتماع مثلین سکون اول جواز ادغام تایی فاعل یا شین و سین
 السجود و علم در آتشبه و اسمع بقلب تا باشدین محب و معمله صلما آتشبه و اسمع شاذ چه قیاس آن بود
 که اول را بنانی بدل میکردند و مصنف در شرح اصول بتبعیت ابن حاب و شاز حینش میگوید بشند و
 ثانی در آن ادغام سین صغیر و غیرش و ادغام شین و غیرش می شود در متقارن است و فیه ما عرفت سابقا
 اگر کوئی مصنف در اصول آتشبه را فقط شاذ گفته است و اسمع را جائز داشته و در اینجا اسمع را نیز
 شاذ قرار داده و چه توفیق چیست گوئیم جواز ادغام منافی شذوذ نیست زیرا که جواز باعتبار اظهار است
 که اسمع و آتشبه نیز جائز است مهند خلاف قیاس هر دو مشترک است و تائیدی فاعل قبل تائیدی
 مثلثه و اذال و سین و شین و صداد و ضاد و ط و ظار و کد بجا بعد بدل شاذ ای در
 عین کلمه انتقال چون یکی از حروف ده گانه مذکوره افتد تا درش از جنس عین گردد جواز فید غم بعد
 ابدال و جواز اجتماع مثلین نحو عشر و ارتزق و ایتدی و اعتذر و اقتسر و انقصر و انقضی و انظم
 و اعتطل و انچه بعضی نسخ فیس تا و تا یعنی ثنایه فوقانی و مشد بر و واقع شده ظاهر غلطی نماید چه در
 صورت وقوع تائیدی ثنایه قبل ثنایه قوله بجا بعد بدل شود معنی ندارد و بجا بعد مصنف بنظر قاعده ابدال
 و ادغام بر حروف ده گانه مذکوره گفتا کرده آری کسانی که درین قاعده بر صرف ادغام اقتصار کرده اند
 تائیدی ثنایه فوقانی را نیز بر حروف افزوده اند مثالش این است که در اینجا قتل بن جیم را نیز بخرج که از مصنف در اینجا قاتی مانده
 و در اصول بر ادغام گفتا کرده هر دو را افزوده و از ده حرف بشمار آورده و مصنف از جمله امثله بر ایتدی
 و اصول بر ختم در کتاب گفتا کرده زیرا که تصرف درین هر دو بیشتر است و اندامی که بگوید نحو خضم و خضم
 بفتح خا و اول و سین و ثانی جعلما خضم تصاد شد و غم شد و ختم آن بر خافت یا افتاد پس از اجتماع
 ساکنین فاعل می شود و غیره از هر دو جهت استغناء حذف گزیده اگر کوئی در غیر اینها ثبات همه نیز جائز است
 اینجا چه جایز نشد و جیم و لام و ثانی سکون است و اصل بر فاعل حرکت اگر چه اینجا ساکن است پس
 نیز اگر در صورت وقوع تائیدی انتقال قبل تائیدی ثنایه فوقانی حاجت ابدال بجا بعد است این عمل کردن تا تا تصدیق است و نه در شاذ و

اذ غام لام بابل باسکتة بینهما وریست و در بواقی از حروف مذکوره جائز تحوّل تا قی بل دعیت
 مگردون اتجست که فی الرضی و ادغام نون ساکن الکتیون باشد در حروف لمین و بصیفه
 مضارع معروف یا مجهول یعنی روایت نکرده است یا روایت کرده نشده است واجب نحو من لیس من
 ما من یوم من رحیم من قال فصیح آنست که غنة نون در واو یا باقی مانده در لام و او در میم مدغم نکرده
 غنة میم است و نزدانی کیسان غنة نون زیرا که وجه ادغام اشتراک غنة است فائده نون مذکور قبل با
 موحده میم بدل شود نحو غیر من بداد قبل حروف حلق منظر باشد نحو انتم قبل حروف باقیه بازگانه
 یعنی با ساسه با حروف حلق و حروف یرملون مخفی بود و ادغام نون مقهره در حروف مذکوره جائز
 نحو لعن لعین جان مراده بان یزید بان ولی اگر گوی مصنف در اصول بجای لم بر حروف یرملون آورده
 و دیگر بل فن نیز چنین کسیکنند مصنف درین کتاب نون را جز از میان انداخته گویند زیرا که اینجا بحث مخصوص
 با دغام حروف متقاربه است و نون با نون متجانس و در اصول عام تر مرد در شسته فصل در بیان اجتماع
 ساکنین مراد از تشبیه تعدد دست برابر است که دو ساکن فقط باشد یا در ضمن سه ساکن زیرا که درین
 فصل سه ساکن هم نخواهد آمد باید دانست که جماع ساکنین با دو شرط علی سبیل البدلت است اول آنکه
 ساکن ثانی مدغم باشد و کلمه که ساکن اول شده با هر دو حرف یعنی مدغم و مدغم فیہ از شدت اتصال
 حکم حرف واحد پیدا کنند و مدغم مستهکک باشد در مدغم فیہ زیرا که زبان با وای هر دو دفعه شریع میشود
 پس گویا آن هر دو یک حرف است شرط دوم آنکه حرف ثانی موقوف بوقف در نظر واضع یا در استعمال
 باشد این مصنف علام میگوید صحیح است جمعه و یا سه ساکن و وقف و آن باز در شستن آخر کلمه است اتصال
 با کلمه دیگر و آن نوع است اول حقیقی که در آن قطع وصل نفعاً باشد مثل وقف و توافی و اسجاع و فواصل
 در آیات قرآنی خود و آنک با تشدید و سکون با جمع و ابیه مثال سه ساکن است و مثال دو ساکن نحو آمین
 نوع دوم جاری مجرئی وقف که در آن اگر چه قطع وصل نفعاً نباشد ماضی بهر یک از یکدیگر مربوط نباشد و
 بهر بیت مراد مصنف از قوله و دو ساکن در نحو میم علی قات و این فرع را غنیمت گویند یعنی شمار زیرا که شمار

سه در بعض نسخ اینجا حرف نفعاً متصل مستطورت و لفظ در بیان اجتماع ساکنین مذکور نیست ۱۲ مثلاً نور الله مرده

کلمات مذکوره اگر چه علی سبیل التولی والاتصال باشد لیکن سبب فقدان ترکیب اتصال معنی حکم وقف
 دارند و علی هذا تقسیم نیز اجتماع ساکنین مثل و اب طو جبال شجار و لذات المصنف فی شرحه صلاصلا
 و کجج فیما ای فی الوقف والعادساکن ثلثه پس از قصار مصنف برین کتاب هر دو ساکن نازیا مستطال
 ای اول مده بود یا لینی ثانی مدغم باشد یا غیر آن پس این عموم تعلق بهر دو نوع میباید و مثال هر یک
 ظاهر است فائده علت صحیح اجتماع ساکنین مدغم و مدغم آنست که حرف مده بجهت تولد او از امتداد
 حرکات گویا متصل بر جزو حرکت است و همچنین مدغم و مدغم فی شدت اتصال بمنزله حرف واحد متحرک است
 همچنین سکون وقف حکم حرکت دارد زیرا که چون وقف بر حرفی کند صوت بر آن تام و وافر باشد پس قفر
 صوت بمنزله حرکت است بهر حال بهر دو جا گویا اجتماع ساکنین حقیقه نیست فائده آنچه از وقف بعد
 مذکور است حسبای مصنف است اما از داهل دفع وقف دو نوع است اول وضعی یعنی واضع قصد
 ترکیبش با کلمه دیگر کرده باشد و آن دو قسم است اول را سماعی حرف بجای مثل الف با تا زیرا که واضع اینها را
 بلری آن وضع کرده است که اطفال و جهال این کلمات را موقوف الاخر خوانند و اندک توقف بعد هر یک بر
 امتیاز بنیابنها کرده حرف دیگر تلفظ نمایند و اگر اجتماع ساکنین بر غیر حرف افتد لامحاله حرف اول مده باشد
 مثل جیم دال سین قسم دوم را صدوات مثل قوس له طنج زیرا که واضع اینها را نیز بقصد ترکیب نکرده نوع دوم
 ای وضعی در استعمال طاری شده باشد یعنی در وضع قصد آن کرده و این نوع اگر در مفردات افتد از تکرار گویند
 مثل نید و سعید و عا و چه واضع این کلمات را بلری ترکیب یکدیگر وضع کرده و اگر با عوا بان باشد نحو جابا المومنون
 و ذهب الکافون بلری آن میجدلگاه مصطلح نیست بلکه اول او اما در غیر وقف حقیقی حکمی صحیح است
 و در کلمه که ساکن اولش مد لا یا یا یا تصغیر است یعنی جواز اجتماع ساکنین بر غیر حالت وقف مشروط
 به شرط است یکی آنکه ساکن اول مده یعنی واد یا الف یا یا یا تصغیر در یک کلمه باشد و شرط دوم آنکه ساکن
 دوم مدغم در همان کلمه چون فاضله و ثو و و خولیه و تصغیر خاصه شاری رضی گوید و یا یا یا مثل فلک
 فی الیاء فی کلامهم نحو سیر یعنی مثال مده یا یا ساکن اول ساکن دوم مدغم در یک کلمه تحقیقا مثل سیر مقرو

یافته نشده اگر گوی در تجزیه و تشریح آن موجود است چه ساکن ثانی یعنی دال مدغم نیز مثل ساکن اول یک
 کلمه است آری دال مدغم فی الزکمه ثانیه است گوئیم مادی است آنست که چون ادغام و سکون دال اول بدون
 دال ثانی که در کلمه دیگر است نمی تواند شد پس گویا سکونش از کلمه دیگر است نه از هوش و شعنا بلکه لیکن تحقیق آنست
 که درین ادغام و جوار ساکنین مده یا مای تصغیر بودن حرف اول ضرورت است بل ساکن بودن حرف
 علت نیز کافی است بسبب جوار ادغام و اجتماع ساکنین بر حقیقت بکرمه که کافی شرح الاصول مگر آنکه
 سکون ساکن ثانی را از کلمه دیگر قرار دهند که سابق و صحیح است اجتماع ساکنین ^{الساکنین} عندک بعد هجره و سکون لام
 آیا حسن است نزد تو یعنی جائیکه هجره استفهام بر هجره وصل مفتوح در کلمه هجره وصل حذف نکند ما اخبار و اخبار
 با هم متبعض و بل هجره ثانی را الف گردانند تا اجتماع ساکنین بر بیاید و همچنین است اجتماع ساکنین میان
 الف بعد هجره و میان یاد امین الله و ایم الله یعنی اصلها ایم الله و ایم الله یعنی آیا قسم خداست
 میدین و امین و این فتح هجره ضمیم یعنی قسم است ایم مخفف آنست و هجره اش نشاء اکثر نحوایان و صلی است چون
 گوید هجره مفتوح و صلی در اسماء و غیرین لفظ یافته نمی شود و این کیسان در ستوبه بر آنند که هجره اش قطع است
 اما از کثرت استعمال حکم وصل در و درین لفظ است سه افت است که در قاموس غیر آن مذکور است اول من
 در هجره مذکور بجای ابدال الشن هجره بین بن نیز جائز سیلانند و از آنست قولا تعالی آنکه کزین آلا ن علی و حسین
 عند الفراء و در اختیارات یعنی جائیکه نون ثقیله بعد الف افتد پس مثل است دران الضممان و لیضربان
 و علت جواز مجموع دوام است یکی بودن ثقیله که بمنزله جزو کلمه است دوم خفت الف و لهذا اضربون و فصرین
 جائز نشد زیرا که نون ثقیله اگر چه در هر دو برابر است لیکن در و یا مثل الف خفت ندارد و در ساکها الله بحر الله
 و اثبات الف و سکون لام مدغم اصله لا الله یعنی جائیکه حرف تنبیه عوض حرف قسم بر کلمه الله داخل شده باشد
 اگر گوی چون یاد امین لفظی تنبیه یعنی آینه بوده است مدخولش چه منصوب نشد گوئیم بر عایت موصض عنه
 یعنی حرف جر که تا قاعده مقام است پس گویا حرف جر باقیست بمنزله جزو کلمه است پس حکم را کلمه واحده باشد دایمی
 الله هجره و سکون یا و لام و جوار اصله فی الله یعنی آری قسم بخدا یعنی جائیکه کلمه ی کسبه هجره که بر آیه است
 بر افتد بعد حذف حرف قسم داخل شده باشد اگر گوی بسبب اجتماع ساکنین ساکن اول که حرف علت است

و در تحریک نون خفیفه التباس تنوین بادی لاری محتمل اگر گوی نقل در جمیع ساکنین ساکن ثانی
 پیدا میشود اول را چرخد میکند گوئیم اول حرف علت یا نون خفیفه مشابه آنست پس خدش او است
 از ثانی که حرف صحیح است و اگر نه باشد ساکن اول بصفت مذکور حرکت دهند احوال را زیرا که حرکت
 نیز در اول جاری شده بود حرکت نیز در او دادند تا نصف هر دو نوع یکسان باشد و ضعی گوید زیرا که سکون
 اول مانع تلفظ ساکن ثانی بود در محکم الْبَاءُ بکسر لام و سکون با اصله بلی بصیغه مضارع متکلم از لبت
 چون لم در اولش آمد یا فتاد ولم ابال بکسر لام شده از کثرت احتمال تخفیف را که قصد کرده عمل سابق
 لم را نسیا نمیا کرده از سر نو فعل لم لامش را ساکن کردند تا الف افتاد ولم ابل شد و هرگاه آخرش مای
 ساکن سکتة طق شد جماع ساکنین شد میان لام و پسر لام را که ساکن اول است بحسب این قاعده
 حرکت کسره دادند تا لم ابل شد اگر گوی بقانون مذکور نون تنوین حاتم الطائی را درین قول شاعر
 ۵ و حاتم الطائی و ابی اللبائی چرا که سکون نه کردند بل نون را خدوف کرده اند گوئیم حذف تنوینش از
 بصیرین بطریق شد و دست و زرد کوفین قیاسی است در نظم که بصورت وزن منصرف را غیر منصرف
 میکنند و اگر حصول غرض مطلوب تحریک ثانی متصلا باشد از اول حرکت دهند حروف دوم را در
 نحو انطلق و لم یقل که بسکون لام و فتح قاف و ال اصلها انطلق لم یقل بکسر لام چون لام طلق و یلدر
 بشبابت کف ساکن کردند چنانکه هر قانون فی فعل کسور العین مطلقا جماع ساکنین شد میان
 لام و قاف یا دال فی افتحه دادند بر عایت حرف قبل لام و جوا با صرح به المنصف فی صوله و اگر اول کسره
 میدادند جموع جانب امری لازم می آمد که از آن فرار واقع شده و اگر ضمیه دادند تحریک ثقیل تر از آن لازم
 می آمد اگر گوی در تفسیر درین قول حمی القالی من رطیع الله و رسوله و نخیش الله و تفتحه که صلش تقی بود چون
 بعد حذف آخرش بسبب جنم و بعد طوق مای سکتة اسکان قاف بشبابت وزن کف و جماع ساکنین ساکن
 ثانی را که سر داده اند چرخد عایت قبل ساکن اول نخه دادند چنانکه در نحو انطلق لم یله مفتوح کرده اند گوئیم تا می تقیه مای
 ۵ یعنی حاتم الطائی بخشنده صد است المانک کسره و فتح حمزه و بعد آن الف جمع ماضی است از بحر جز یا کامل بر وزن مفاعل
 مستعملین مستعملین الله و الله و الله ۵ غرض مطلوب شبابت با و نیست با و غام و هر دو مقصود سکون باشد و الله و الله

سکت نیست چه آن گاهی متحرک نمی شود و بحالت وصل لاحق نمیکرد بل ضمیر مفعول است راجع بجاناب الله صلوات
تیقیه که یاوش بسبب جزم افتاد و قافش بشابست وزن کشف ساکن شد تا تیقه گردید و در وقت بیرون آمدن
اصلا اژدر و اولم یرو مضارع مجزوم لم حرکت ال دل را بری ادغام با قبلش از درو اجتماع ساکنین ثانی را
حرکت دادند و همزه را در درجعت استغنا حذف کردند و تحریک ثانی درین هر دو مثال بحركات ثلثه جایست
اما بافتح لانه اخف الحركات اما بالکسر لانه الاصل فی تحریک الساکن کما یسجد و اما بالنصب فلما عایه ضم العین و اگر
اول حرکت میدادند غرض مطلوب یعنی ادغام که مضاعف است از دست میرفت و جواز این ادغام تحریک
نفت غیر ایل مجاز است اما جازایان بفک ادغام خوانند کسره درین بجای می در تحریک ساکن اصل است
زیر که جزو اسماء مثل جزم و انفعال باشد پس یک در خصوصیت بخصوص خود با هم مناسبت دارند و در تباها
نیز یکی یعنی جربیل دیگری در اسم باشد و خودش را آمدن نه و در تحنین یعنی جزم بدین فعل باشد و خودش
نه گذارد که لاحق شود پس یکی ازین هر دو بوصف مخصوص و تبادل با دیگری مناسبت دارد و وصل در جزم
سکونست چنانکه اصل در کسره اند ساکن را وقت احتیاج حرکت کسره مقرر کرده اند و شیخ رضی از بعض
اهل فن نقل میکند که کسره اول ساکنین بیگام احتیاج تحریک شدن برای اختیار کرده اند که حرکت مذکوره واقع نمیشود
آخر کلمه پس تحریک بحرکتی ندارد است که ملتبس بحركات اعراب نباشد و این معنی در غیر کسره متحقق نشود چنان
کسره جزو آخر نبود و کسره اعرابیه باتونین باشد یا اضافت یا بالف لام که قائم مقام تونین است و کسره
که بر اسمی فتح التقای ساکنین بهند خالی از اوصاف ثلثه باشد پس کسره اعرابیه ملتبس نخواهد شد بخلاف ضمه
و فتح که بدون صفات ثلثه نیز یافته شود مثل جاء فی احمد و است احمد و یضرب لمن یضرب خودش توجیه
الث درین باب آورده که اول ساکنین اگر حرف صحیح باشد مثل بشر و یک در حالت وقف تلفظ آن ممکن نباشد
مگر کسره نهایت خفیف لطیف که سماح مل متکلم قبل امل صحیح بر آن آگاه نباشد گو یا از قسم حدیث نفس بود
و خواهانش محض طبیعت لافظ من حیث انه لافظ بود و چون اصالت کسره در تحریک ثابت شد عدول
و تجاوز از آن نبود مگر بواسطه وجهی که باعث بود بر عدول از آن مثل حمایت اصل را متابعت بعد قابل
یا تحصیل تفخیم یا تخفیف پس حرکت معده یعنی ضمه و فتح واجب بود یا غماز یا جائز و این عدول در ششم

مستحق شود اول بجا آنچه وجوب دهد در مدّ الیوم زیرا که اصلش مندر بضم فال بود پس رعایت حرکت
 اصلیه ضمه واجب شد با رعایت حرکت میم یا ازین جهت که حکم غایات دارد مثل قبل بعد مضموم اگر خیر
 فی موضع و علامه رضی میگوید ضمه اش واجب نیست آری از کسر اکثرست و قسم دوم در میم جمع نخوام
 انظر و کلم الیوم و هم المونون بر رعایت اصلش که مود و مود و موافق مذهب مشهور و رضی گوید در بعض
 لغات کسره نیز آمده در ممانند علیهم ویدیه که ضمه در واجب نیست بل کسره شهرست به تبعیت
 های که بسو نظر ظاهر لفظ و بسبب جاری کردن پیش نموده است و اما کسره از اجتماع ساکنین که میشود و جواز ضمه
 بر رعایت حرکت اصلیه است و مراد از مانند مذکور آنست که میم جمع بعد های کسره را قند خواهد آن را بعد های
 ساکن باشد یا بعد کسره یا بعد هر دو نحو علیهم القتال و هم الاسباب فیم الجدل و بعضی قرا بضم میم نیز خوانده اند
 و قسم دوم اختیار و اولویت ضمه را موجب کسره در دو ضمیر و جمع که با قبلش مفتوح باشد نحو انفسهم
 و اخشون اصلها اخشوا چون لفظ الله معرف باللام و نون تأکید ثقیله یا آخرش متصل شد و الف الله بسبب
 وصل افتاد از اجتماع ساکنین میان و او و لام با نون ثقیله و او ساکن اول را ضمه دادند و کسره نیز جائزست
 اما مرجح و این مثال و ضمیر فاعل فعل است و مضطفاً لله اصله مضطفاً و نون بر و او اول یا شده
 با الف بدل گردید و الف با جمع ساکنین افتاد تا مضطفاً بنجد بعده بسبب صافیت جانب معرف
 یا لام نون از اول و الف از ثانی سبب وصل افتاد پس اجتماع ساکنین شد میان و او و لام و او جمع را
 بر رعایت اصل ضمه دادند و کسره بر رعایت قانون مذکور مرجح است زیرا که رعایت اصل مهمست و رضی
 میگوید اختیار ضمه و او برای تحصیل تأمل در حرکات ماقبل فن است و در همه ابواب مثل ضربین اغرن
 ارجس اخشون و اختیار ضمه و او جمع مثل مضطفاً الله برای مجانست نحو ضاربوا القوم بوده است
 یا برای فرق میان و او جمع و غیر آن مثل لا استطعنا و تخصیص ضمه در جمع جبت بآنست با دیگر نظائر
 خودش یا برای آنکه جمع جبت کثرت و قوت تحمل حرکت قوی میتواند شد از غیر آن گاهی و او جمع را تشبیها
 بواو و او کسره دهند و آن قلیل است انتہی و در قرائتی اشتر و الضلالة یفتح و او بطریق شذوذ
 نیز آمده و در قوله و او ضمیر جمع لف و نشر مرتب است یعنی و او ضمیر در نحو اخشون الله و او جمع یعنی

علامت جمع در صفتوا الله چنانچه او ضمیر است والا لای مصطفون هو لا بفاعلیت هو لا درست نمی شد
و قسم چهارم جوازش ای جواز ضمیه با کسره در جائیکه بعد ساکن دوم ضمیه اصلیت در کلمه آن
ساکن دوم ای حرفیکه بر ضمیه اصلی بود و ساکن دوم هر دو در یک کلمه باشند نحو قانت انخرج که تا ساکن
علامت مؤنث را بر بی رفع انتقامی ساکنین میان وی و خابعد بقوا بجز به سبب وصل ضمیه بر عتای
حرکت اصلی را و کسره بقانون مذکور و این مثال ضمیه لفظی است و قالت لیوسنی اصله اغزو می مثل قضری
و او ش بعد نقل کسره بر از اجتماع ساکنین فساد و هنگام اتصال قانت بجزه ساقط شد پس با اجتماع ساکنین
تا ابر عایت ضمیه تقدیری را ضمیه و بقانون مذکور کسره داد و بقالت از صود اصله ابر میو مثل اضربوا
بعد نقل ضمیه نیم از اجتماع ساکنین فساد و هنگام اتصال تایی قانت را بر عایت کسره صلیه بهم بقانون
مذکور کسره داد و در عایت ضمیه بهم سبب عارضی بودش با وجود معاضدت قانون با اصل کسره احتیاج
نکرد و این امر و داخل است تحت نفی ای درین مثال نیز تحریک بضمیه جائز نیست و کسره معین
زیر که ضمیه ای امر اصلی نیست بل تابع اعراب آخر است و چون اعراب خودش عارض باشد تا بقیش
بطریق اولی عارض خواهد بود و لهذا رأیت امر اُفصح را و مررت بامر سبکسر آن آید و همین است حال
انتم زیادت سیم در این پس مراد از امر و آنکه حرکت وسطانی آن بجز حرکت آخرش باشد تا انتم نیز
در آن داخل شود قائده لفظ امر و در انتم از عجاب کلمات است که اعراب در وسط آنها نیز جاری
میشود و این الحکم اینهم داخل است تحت نفی که کسره در آن متعین است و ضمیه با وجود ضمیه اصلی
بعد ساکن دوم جائز نیست زیرا که ساکن دوم و مضموم بضمیه اصلی هر دو در کلمه واحد نیست زیرا که الحکم
جدگانه است و قسم پنجم وجوب فتحه در نون حرف جر هنگام اتصالش بالکلام تعریف خود را بناس
برای حصول تخفیف و برای احتراز از توالی کسرتین در مثال مذکور با کسرت در نحو من اربوا با وجود کسرتین نخال
با معرف باللام و این قید احتراز است از مثل من اینک که کسره در آن شهر است و اگر چه توالی کسرتین
در آن نیز لازم لیکن بسبب قلت استعمال و بنظر اقتضای قانون کسره در آن سخیل است اما کسره
نون اول حذفش فتحه در ثانی و ضمیه نون عن ارجو عن العصد کما حاکاه الاخفش و حذفش

ضعیف است و کسانی در وجه فتح من الرجل میگوید صاشش من بود و ضی گویند فتح آن شهر است و کسره
ضعیف است کما قاله ابن الحاجب و نیز وجوب فتح در نحو ذها ای جایکه ساکن ثانی مضاعف قبل
افتد پس شال است مثل لم یزده و استعده و اعطتها و امثالش و علت وجوب فتح درین امثله
رعایت حرکت مابعد است و نیز با حرفیست مخفی پس گویا میان ساکن ثانی و الف حرفی محال نیست
و در صورت برعایت الف فتح ماقبلش لازم باشد و بعضی بنظر وجوب حرف فاصل ضمیه و کسره نیز حکایت
کرده اند کذا قاله المصنف فی الاصول و قسم ششم وجوب ضم در نحو ذها ای جایکه ساکن ثانی
مضاعف قبل ضم غیر مضموم باشد پس شال است لم یزده و اعطته و امثال آن نماز و علت
وجوب تبعیت مابعد است نه ماقبل و الا در عضة و استعده مضموم نمی شد و کسره در آن لغت ضعیف
که بخش از بنی قریظ نقل کرده و درین حالت باین کسره شود و مخفی نماند که مناسب آن بود که مصنف
این قسم را در ذیل اقسام وجوب ضمیه مثل مذروا و ضمیر جمع ذکر نمید و همچنانکه در اصول آورده و ذکر این
قسم در میان اقسام وجوب فتح و اختیار آن از قبیل خلط بحث است و قسم هفتم اختیاری است
الله و قل اول سورة آل عمران از مقطعات قرآنی که در تلفظ چنان خوانند الف لام میثم شد و در
قرات کسانی که با لفظ الله موصول خوانده اند و علت او لیت فتح حصول تقنین مطلوب در لفظ الله
که در صورت کسره حاصل نمی شد و نیز برای احتراز از توالی کسرتین پس و پیش یا که از دو کسره متوالی
پس توالی کسرات لازم می آمد و در ضمیه نقل نماند می شد و بخش کسره نیز جائز داشته و از جهت مصنف
علام لفظ اختیار اختیار کرده و عمرو بن عبید بر قول بخش قرات کرده است مگر قراء دیگر قول بخش
را مسلم نمی دارند کذا فی الجار بردی و شرح الاصول و قسم هشتم وجوب فتح در نحو ذها ای
ای جایکه ساکن دوم در فعل مضموم العین مضاعف باشد فتح برک تخفیف و ضمیه بر رعایت عین
جائز است اگر گوی مصنف در شرح اصول اهل فن در رسایل خود وجوب کسره مثل ردو را که بعدش
ساکن دیگر سوا می لازم تعریف باشد مثل ردو این نیز درین اقسام ذکر کرده اند مصنف درین کتاب
چیز ترک کرده گویم داخل است در قانون مطلق که اصل در آن کسره است چون ساکن دوم بعد

حذف ساکن اول بقاعده صدر الکر بسبب اجتماع ساکنین متحرک شود با اتصال ضمیر فاعل
 ساکن یعنی الف و با اتصال نون تاکید ثقیل و خفیه بکلمه کله ازان ساکن اول افتاده است با تلبیه
 ای اتصال هر یک ازین هر دو بهمان کلمه باشد که ازان ساکن اول محذوف شده یعنی ساکن اول محذوف
 و ساکن دوم که بالفعل حرکت یافته هر دو در کلمه واحده حقیقیه باشند و چون باقتضای ضمیر فاعل نون
 تاکید قبل هر یک که ساکن دوم بود حرکت یافته ساکن اول بسبب ارتفاع مانع باز آید نحو کولا و قولا کج
 اصلها اول چون حرکت و ادو با قاف دادند و ادو از اجتماع ساکنین همزه بجهت استغناء افتاد و متصل
 شده بعد با اتصال الف تشبیه و نون تاکید لا مش متحرک شد پس و ادویه از اجتماع ساکنین افتاده بود بسبب
 ارتفاع مانع باز آمدن در مقام اصله ریت یا الف شده از اجتماع ساکنین افتاد و است شده چون الف
 تشبیه آن طریقی شد و متاگردید و الف محذوف باز بنیاد زیر که تانیث بحقیقت کلمه جدا گانه است
 پس الف مابعدش بکلمه که ساکن اول و لان بود بسبب فصل تا متصل نگردیده و درین مقام سوال جواب
 لطیفی است که در بحث اعلال گذشت و فی الحقیقه داخل است تحت نفی چه لام تعریف کلمه جدا گانه است
 پس حرکت لام قل که بجایزه اتصالش با کلمه جدا گانه حادث شده حکم سکون دارد لهذا ساکن اول
 باز نیامده و فی غیره و من لخصه الکثر من فی لخصه الکثر یعنی اگر کلمه که آخرش مده باشد نحو فی و فی متصل
 شود با معرف باللام که بعد لاش همزه قطعی بود مثل الاحمر مده مذکوره با اجتماع ساکنین بمقتدا اگر حرکت
 همزه را بقانون یسأل یا قبل دهند عاده مده محذوفه بنظر ارتفاع مانع جائز است پس بند فی لخصه و
 ذو لخصه مگر عدم اعاده کثیر الاستعمال است بسبب عروض حرکت که حکم سکون دارد و نحو فلیم و ذلیم و همچنین کلمه که
 آخرش غیر مده باشد مثل من و انشوا اگر با معرف باللام مذکور متصل شود و ساکن مذکور را بقاعده اجتماع
 ساکنین حرکت دهند من الاحمر و انشوا الاحمر بفتح نون و ضمیه و او اگر در پس اگر بقانون یسأل حرکت
 همزه آخر لام تعریف دهند و ساکن دوم را متحرک گردانند متحرک داشتن ساکن اول بسبب عروض
 حرکت تانی غیر من لخصه و انشوا لخصه بفتح نون و ضمیه و او اکثر است در استعمال از من لخصه و انشوا لخصه سکون
 نون و او اگر جائز است بسبب ارتفاع باعث حرکت و ازینجا است جواز عاده نون لخصه و انشوا لخصه در ذل

آمده اصله عادن الاوای بسفون نمون بسبب تجار ساکنین چون بقاعده یسأل حرکت حمزه اولی
 را لام دادند نمون عاذا که از سکون لام تحرک شده بسبب تفاعل سکونش باز ساکن گردید تا عاذا
 لوکی شد پس فن نمون را بقاعده یرون در لام ادغام کردند عاذا لوی شد فصل فی الوقف بلانکه
 از جمله تصرفات وقف است و آن در لغت بمعنی بازداشتن است و از آنست قولهم وقفت الذیقه باز
 داشتم و باز از حرکت و اما اصطلاحاً عبارتست از آنکه مصنف گوید ای کلمه را بجا بعد ای بکلمه یا بعد
 از پیوستن اگر گوی این تعریف بر وجهی که آخرش کلمه دیگر نباشد صادق نمی آید زیرا که از قوله یا بعد از
 کلمه دیگر یا بعد از آن پیدا است گوئیم پیوستن یا بعد مستلزم وجود یا بعد نیست چه اگر بعدش کلمه دیگر
 نباشد و در آخرش وقف نماند پیوستن یا بعد بر صادق است نه آنی که صدق سلب مستلزم کلام
 یک از طرفین نمیشد یعنی اگر زید مثلاً از سر وجود نباشد پسین بر بقا هم لامحاله صادق است و جابر بر
 صدق اویش گوید مرد آنست اگر کلمه در یا بعد باشد و اگر گوی این تعریف بر ساکن خواندن نون من فی
 من زید صادق است حال آنکه وقف نیست گوئیم مرد از پیوستن تسکینی است که بقصد انتهای
 کلام باشد و سکون نون من باین قصد نبوده است کذا فی الرضی و اگر گوی این تعریف صادق
 می آید بر انتهای کلام بر محرک با نمون مثل نیک که بعدش سکوت کرده شود جایش آنکه این وقف
 باعتبار لغت مستانه باعتبار اصطلاح چه مراد از پیوستن قطع نطق سکونست و لهذا مصنف در
 بیان مجلس میگوید درین حال خوش خوش است که بعد و علامه رضی در تفسیر قطع الکلمه عما بعد میگوید
 ان تسکن علی آخرها فاصدا الذلک عما له الجواب آخر الکلام و از کلام مصنف معلوم در شرح اصول جابر می
 در شرح شافیه استفاد میشود که صدق وقف اصطلاحی بر مثال مذکور مسلم است و هم از افراد محدود است
 چه وقف اصطلاحی دو قسم صحیح و خطا و در مثال مذکور وقف خطاست که مطابق رعایت قواعد
 و لهذا مصنف میگوید که وقف بر سکون از قبیل استحسان است نه وجوب این سخن را کلام رضی نیز مجمل
 است لیکن عجب است از مصنف که با وجود قائل بودنش با استحسان سکون وقف گفته است الوقف
 علی الساکن کما وجب الا ابتداء بالحرک و اگر گوی این تعریف بر رؤم که از اقسام وقف است یا بی آید

زیر که در آن می سکون نحو حرکت نیز میباشد و قوله خبر ساکن نبود ازان با می کنند گوئیم ملاذ خبر مساکن
نفی حرکت تا مست یعنی حرکت تام بر مبنی باشد اگر گوی این تعریف صادق است بر زید و غیره و بگوید رجاء
تعلد یا تعلیم یا تذکره غیر ذلک که در غیر وقف میباشد گوئیم ملاذ و وقف در اینجا قضی است که هنگام کلام
و تلفظ باید که رجاء و ایتان استعمل باشد و اقسام مذکوره از جنس وقف مذکور نیستند و از اینجا است که

بوجوه در ارتشاف می آید و بوجه غیر الوقف الذی یكون استنباطا و انکارا و تذکارا و ترنما و غایبه و غیره و بوجه

و در آن وقف وجه و طرق بسیار است و اهل فن آنرا تا شانزده در سانیده اند وجه اول تنوین و حرکت

آخر و ایضا کنند با جواز روم حرکت یعنی تنوین و حرکت آخر هر دو را بخدوف کنند بار دوم و بدول آن

پس قوله با جواز روم اشارت است بدو وجه از وجه شانزده گانه در روم الفتح در اصطلاح فن عبارت از آن

که قاری بعد از سکون آخر کلمه جزو حرکتی نهانیت یا یک و خفی از همان جیش را نماید تا سماع قریب

بداند که آخر کلمه بحالت وصل بان حرکت متحرک بوده است مگر روم در مفتوح قلیل است و مخصوص بقوم

بر سیه اما در مفتوح غیر ممنون نحو رت الرحا و اخر زدمه قرا و زود قرا از نحو یان جانر نیست و وجه دوم

جواز در فتح نیست که روم ادای بعضی حرکت است و فتح بسبب خفت اخرا می دارد و لهذا چون قصد

ادای بعضی کنند تام بر می آید پس جزو ش عین او باشد بخلاف ضمه و کسره که بسبب ثقل بعضی را

بسهویت قبول میکنند مگر سیویه و غیره از نجات در هر سه حرکت برابر تجزیه کرده اند کذا فی الرضی الارشاد

و وجه سوم اشمام ضم نقطه اشمام در لغت بود و اول غیر نیست و در اصطلاح عبارت است از ضم کردن قاری هر دو

و رفع کردن آنها با بقای اندک فترت مینماید چنانکه در وقت ادای ضمه میباشد بعد از سکون کلمه مضموم الاخر

مثل تسعین تا نطر بداند که این حرف در حالت وصل مضموم بود و قوله نقطه اشارت است باینکه اشمام در غیر ضمه نمی

باشد زیرا که ادای ضمه از هر دو لب میباشد و این بار بنگام اشمام نا طری تواند دید بخلاف کسره که تجزیه

از یا و خورش وسط زبان است و بخلاف فتح که جزو نیست از الف و مخربش حلق است و ادراک

س قوله بدراک آن که اقال غیر واه من الی غیره یکین تحقیق آنست که در روم اشمام نمی کنند بعد حذف اکثر نقل و کیت

دارا می بیند و از اینجا تحقیق بعضی گویند و ملاک آنست که در روم و ترید یا حیث تم تقطعا با لفظیه انتهی ۱۲ است و در اندر مرده ۴۰+

ناتان

در روم

ناتان

ناظر باین هر دو مخرج رسیدن نمی تواند و آنچه بعضی تجویز شمام در کسر و فتح کوفیان منسوب کرده اند و به
 بیش نیست کذا فی الرضی و این تحقیق معلوم شد که اعمی و بینا در خلقت ادراک شمام نمی تواند کرد بخلاف
 رؤوم که صمم او را نمی تواند دریافت اگر چه بینا باشد فامده عادت قرا و خات چنان است که علامت
 اسکان بر حرف ساکن نویسنده یا خواننده خفیف که سکون محض از همه اخف و اوضح می باشد
 بگذارد از این دو علامت رؤوم خطامت بعد حرف ساکن با رؤوم بگذارد و یا بشعار این معنی این حرف با وجود
 سکون اندک حرکت بدون کشش نباشد و علامت شمام نقطه بعد ساکن مذکور بگذارد استعین چون نقطه
 از خط کسر است مثل شمام از رؤوم لهذا نقطه را با شمام خاص کرده اند و علامت تشدید شین بگذارد جعفر
 کذا فی الفصل بالحوکات باندن ای بگذارد و تمویین را با خفتش بدل کند یعنی حرکت آن کلمه منون بر
 حال خود گذارسته چون تنوین را بنا سبب آن حرکت از حروف علت بدل کنند و این وجه چهارم است
 مطلقا یعنی در مرفوع و او و در منصوب بالف و در مجرور بیا نشود که آن اسم مجرور بود از تانسی اند که در
 حالت وقف باشد و نحو چا و زید و و آیت زید و و مرتب بر یکدیگر و همچنین اخت و اختا و ختی که تا اش در وقت
 هانی شود زیرا که بدل است از او و مخدوف پس گویا اصلی است بر خلاف تانسی حمه مضاربه که در حالت
 وقف هایش و او حیوان در ارتشاف از ابو عثمان نقل کرده است که این لغت قومیت ازین کتب نصحا
 نیستند یا در منصوب مجرور از تانسی مرفوع و مجرور ازین نصیحه انتقید مجرور از تانسی شق چنان
 مستفاد میشود که در شق اول این قید مقبر نیست حالا که عموم دران شق هم مذرب احدی نیست
 لهذا مضاف علام در اصول از ابراهیم بقید مذکور مقید گردانیده است که حسب مرادش شرح کرده شد اگر
 گوئی رایت مسلمات منصوب مجرور از تانسی است که در وقف با گرد و پس بر آن نوشتن احوال و وقف الف
 نمیکند گوئیم مراد از منصوب مفتوح است به مطلق حالت نصبی اگر گوئی وقف عبارت از سکون آخر است
 و تنوین نیز ساکن باشد پس چرا وقف بر نفس تنوین نمیکند از آن گوئیم هر کس که در میان حالت وصل و وقف
 و صا کافی گوید زیرا که تنوین قائم مقام اعراب است لهذا تابع آن میباشد و چون وقف بر اعراب نمیکند بر یا
 بطریق ولی نمیشاید جابر دی میگوید یا فرق شود میان این اصلی و طعن آن و خوش صنفین میان تنوین

این وجه چهارم است
 مطلقا یعنی در مرفوع و او و در منصوب بالف و در مجرور بیا نشود که آن اسم مجرور بود از تانسی اند که در
 حالت وقف باشد و نحو چا و زید و و آیت زید و و مرتب بر یکدیگر و همچنین اخت و اختا و ختی که تا اش در وقت
 هانی شود زیرا که بدل است از او و مخدوف پس گویا اصلی است بر خلاف تانسی حمه مضاربه که در حالت
 وقف هایش و او حیوان در ارتشاف از ابو عثمان نقل کرده است که این لغت قومیت ازین کتب نصحا
 نیستند یا در منصوب مجرور از تانسی مرفوع و مجرور ازین نصیحه انتقید مجرور از تانسی شق چنان
 مستفاد میشود که در شق اول این قید مقبر نیست حالا که عموم دران شق هم مذرب احدی نیست
 لهذا مضاف علام در اصول از ابراهیم بقید مذکور مقید گردانیده است که حسب مرادش شرح کرده شد اگر
 گوئی رایت مسلمات منصوب مجرور از تانسی است که در وقف با گرد و پس بر آن نوشتن احوال و وقف الف
 نمیکند گوئیم مراد از منصوب مفتوح است به مطلق حالت نصبی اگر گوئی وقف عبارت از سکون آخر است
 و تنوین نیز ساکن باشد پس چرا وقف بر نفس تنوین نمیکند از آن گوئیم هر کس که در میان حالت وصل و وقف
 و صا کافی گوید زیرا که تنوین قائم مقام اعراب است لهذا تابع آن میباشد و چون وقف بر اعراب نمیکند بر یا
 بطریق ولی نمیشاید جابر دی میگوید یا فرق شود میان این اصلی و طعن آن و خوش صنفین میان تنوین

و همچنین دقت عَصَد و حَمَّ بالفتح و مراد از عَصَصی می کلمه ایست که آخرش الف ملوث باشد نحو
والری یا بخلاف نحو عَصَصی و می خواهد اسم بود که امر یا فعل حرف خود عا و می و د و عا و در میا و ما و کلا و هلا
قائده اختلاف است در الف مقصوره نون نزد خلیل و میر و کسائی بهر سه حال از لام کلمه است و نزد مازنی
و فراهیدی تنوین است و نزد سیبویه و ابوعلی در حالت نصب بدل تنوین است و در رفع و جر از لام کلمه است
و وجه ششم نون خفیفه بعد ضمه و کسره که در حالت وقف بیفتد ای محذوف شود بجهت
مشابهتش با تنوین که در سکون و بودن هر یک کلمه یک حرفی و حرف ساکن که محذوف شده بود از
اجتماع ساکنین بیان آن نون خفیفه باذآید بجهت زوال علت حذف نحو اضر و واضری اصلا
اضربن و اضر بن بالون خفیفه که بحالت وقف نون خفیفه محذوف شد و او وای محذوف باز آمد و بر
صوت اصلی قبل بوق نون خفیفه گردد و امتیاز بین الموقوف علیه و غیر آن بقریه حاصل شود و وجه ششم تبدیل
نون خفیفه الف چنانکه میگوید بعد فتحه الف گردد چنانکه نون مذکور باضربا جمله اضربن فتحه با و اگر
اذاد جواب آیتک غدا صلا اذن و اذ الف نشاء الف بجهت مشابهتش با نون خفیفه است و مازنی وقف
اذن بر نون میکند بجهت بودنش جزو کلمه مثل من و من و بر هر دو وجه باز میرسد و وجه ششم تبدیل نای
تانیث بهما چنانکه میگوید نای تانیث اسمیه زائده تحوّل بهر حرکتی که باشد در نحو بنیت یعنی نیت نای
عوض و او چنانکه در بنیت که حشش بنویسد و لانه منزه الالهی و مسلمات علامت جمع مؤنث هاشود
در اکثر لغات نحو ضارب و طایفه و جاعل و جاعل و سکون و تانیثی نفعه بعضی قلیلا و قوله اسمیه احتراز است از
آمی فعلی مثل ضربت که بر حال خود ماند لفرق بینها و وجه ششم نقل حرکت با قبل و الیه نشیء قوله و است
نقل مطلق حرکت از هر که بساکن صحیح بسبب اشتغال وقف بسکون هجره با سکون با قبل و اجتماع
ساکنین اگرچه سکون وقف بمنزله حرکت است نحو نه جزو و رأیت جزو و در مرتب و بحر کات ثلثه عین کلمه
باسکون هجره اگرچه در بین نقل وزن و نقل و حرکت متروک الاستعمال لازم آید نحو نه را در و بکسر را و ضم
له و نقل بهضم اول و کسر ثانی جائز است چون لاس و قبیل از کمانه بکسر اول و ضم ثانی را در و بکسر اول و ثانی آب و نه ۱۲

منه زائده مرده

و وجه ششم تبدیل نای تانیث بهما چنانکه میگوید نای تانیث اسمیه زائده تحوّل بهر حرکتی که باشد در نحو بنیت یعنی نیت نای
عوض و او چنانکه در بنیت که حشش بنویسد و لانه منزه الالهی و مسلمات علامت جمع مؤنث هاشود
در اکثر لغات نحو ضارب و طایفه و جاعل و جاعل و سکون و تانیثی نفعه بعضی قلیلا و قوله اسمیه احتراز است از
آمی فعلی مثل ضربت که بر حال خود ماند لفرق بینها و وجه ششم نقل حرکت با قبل و الیه نشیء قوله و است
نقل مطلق حرکت از هر که بساکن صحیح بسبب اشتغال وقف بسکون هجره با سکون با قبل و اجتماع
ساکنین اگرچه سکون وقف بمنزله حرکت است نحو نه جزو و رأیت جزو و در مرتب و بحر کات ثلثه عین کلمه
باسکون هجره اگرچه در بین نقل وزن و نقل و حرکت متروک الاستعمال لازم آید نحو نه را در و بکسر را و ضم
له و نقل بهضم اول و کسر ثانی جائز است چون لاس و قبیل از کمانه بکسر اول و ضم ثانی را در و بکسر اول و ثانی آب و نه ۱۲

و یازدهم رواست نشداید حرف آخر یک متحرک است بعد متحرک و صحیح است آن آخر
 نه هجوه نحو جعفر تشدید پس این قاعده چهار شرط است یکی آنکه حرف آخر متحرک باشد اخر از است
 نحو ضرب زیرا که حرف مضیف متوقف گویا عوض حرکت مخدومه است پس ساکن باشد و نشود دوم آنکه
 بعد متحرک باشد اخر از است از نحو کبریا اجتماع ساکن لازم نیاید سوم آنکه حرف صحیح باشد اخر از است از
 نحو افاضی چهارم آنکه هجوه باشد اخر از از نحو کلاً و وجه عدم جواز تشدید حرف علت و هجوه استتعال
 هر دو است و این وجه یعنی تشدید در حالت وقف قلیل است نسبت به وجه دیگر زیرا که تشدید مع مقام
 خفت در او آرد و هم زیادت الف در آن و آن بفتح هجوه بغیر و نتیجتاً نون و سکون آن دو لغت آنها
 یعنی در انضمامی شکل بفتح نون که بعد آن رعایت وقف الف میبودیشده و لغت مشهور است یکی آن
 بفتح نون بدون الف در تلفظ دوم آن بسکون نون چنانکه صاحب ذابیه گوید فی قول بعضی
 فعلت بسکون النون اکثره علی نحو وصله و الا تیان بالف و قفا انتی لئلا مصنف علامه در
 کتاب بر همین دو لغت اکتفا کرده و در شرح اصول تبعیت رضی عنایت نیز بر این عبارت
 ذکر کرده یز و الا الف فی ان بفتح النون و سکونه و آن بفتح النون و الا الف تبعی رضی
 شرح کافی لغت چهارم نیز آورده چنانچه میگوید قد تبدل هجرت باء نحو هجرت قد تقدیر هجرت بموا
 پس آنچه بعضی اصحاب به تبعیت شرح اصول در اینجا آن بعد هجرت لغت ثالث آورده و هجده
 بعد و جدانش در کتب لغت و غیره تصریح کرده بدو وجه صحیح نیست اول اینکه از اراج لغت ثالث
 در اینجا مخالف تصریح مصنف است که بدو لغت تصریح کرده و دو لغت مذکور رضی کافی موجود
 پس انکارش معنی ندارد و ای خودش نیافته باشد الف افزاینده پس میداند با الف بعد نون در تلفظ
 برای اظهار نون ساکن کج حرف خفی است و برای بیان فتح نون متحرک و این وجه صحیح است و لکن
 میباشند زنی اصله لکن اما حرکت هجرت انا نون داده هجرت بقا عدد یکساں حذف کردند نون و لکن
 ادغام کردند بالجه بصرفین در حالت وصل بدون الف خوانند و بحالت وقف در لفظ الف افزاینده
 زیرا که اگر الف نیفزاید فتح نون بسبب وقف ساقط شود و التماس با آن حرفیه نا صبیحه صدریه لازم آید

و یازدهم رواست

نوادراصول

و نزدیکی تمیم در حالت وصل ز شیر بالف آید و نزد غیر ایشان زیادش مخصوص شمع است و از آنست
 س انا سیمف رة فاعرفونی و حمیداً قدر تدریت الشاناکا و صاحب تشاف گوید ایا بعضی
 فی الوقف ان بسكون النون و قل سمة و انما یعنی قلیل است در وقف ابدال الف مای استقامیم
 و الف ضمیر ایا زیادت مای سکت بعد حذف الف مذکور در رفت بنی طی و از آنست قول حاتم طائی
 س کذا فردی انه فردی در اصل فصدی بود گویند کسی شتر بیا خود را پیش حاتم برده خواست
 که حاتم رگ او را بطریق علاج بزند و او را فرج نموده گفت کذا فردی انه فاکنده محقق ضعی در شرح
 کافی میگویی الف در آن نزد کوفین از نفس کلمه است مگر سقوط آن غالباً در وصل فتح نون و سکون
 آن و طوق مای سکت دلیل زیادت الف بودنش برای بیان حرکت است و وجه سیمف و هم الحاق
 مای سکت که بحالت وقف و آخر کلمه برای بیان حرکت و ابقای آن یا برای بیان الف و الطهار
 آن یا برای تذکر وقف یا عدم صحت بدون آن لاحق شود و آن سه قسم است لازم و جائز و متمنع و لهذا
 مصنف تفصیلش نمی پردازد و از هم است های سکت و هر قیصیه امر از وقتی بقی و مراد از آن
 کلمه است که بعد تعلیل بر حرف واحد باقی مانده باشد و مثل جزو یا کلمه دیگر نشود بل منفصل بود و مثل
 آنست رصیفه امر از برای برمی گویند که دره و جوباد اگر مای سکت ملحق نکنند پس اگر متحرک را
 بر حال خود گذارند وقف بر متحرک لازم آید و اگر ساکن کنند ابتدا ساکن لازم آید و این هر دو جایز نیست
 و مثل آن یعنی لازم است مای سکت در ترکیب مثل معانت یعنی مثل کدام شیء هستی تو و مراد از آن آنست
 که از کلمه مستقل لفظاً و معنی بعد حذف چیزی حرف واحد مانده باشد و لفظاً مثل جزو یا قبلش نماید
 نه حقیقه که کلمه بوده است چنانکه المعنی استقام که اسمی بجا نباشد مضاف شود و بعد حذف الف آن
 نسبت با قبل لفظاً کالجزو نماید نه بحقیقت که در اصل کلمه مستقل بوده است و وجه لزوم مای سکت درین
 ترکیب مثل سابق است و جائز است الحاق مای سکت در مای یعنی جایکه حرف جز مثل الی و علی بر با
 معنی استقام داخل شود و الفش مخدوف شده بر حرف واحد مانده مثل جزو یا قبلش نماید یا قبلش

و جزو سبزه الحاق مای سکت

نیز بنظر آنکه آفاده حرف جربدون مجرور تمام نمی شود مثل جربو با بعد گرد پس جزویت و اتصال
از جا نبین حاصل شود و هر دو خبر که کلمه واحده بود در نیجات اگر وقف بسکون میم بدون الحاق با نمانند
است با سکن لازم نیاید اگر بنظر آنکه در حقیقت کلمه متصرفه لفظاً و معنی بعد صرف الف مثل قی بر حرف ا صدانده
الحاق با جائز است و الا ابتداء سکن می باشد از آنکه مصنف از ناوی نقل میکند الا الحاق بجو و غلامی
بفتح یا یعنی جائیکه می بجانب ضم متصل بحر فی مضاف شود پس حرکتی یا می شکم علامی را در حالت وصل متحرک
میخوانند و روش الحاق های سکنه در آن بحالت وقف و اسکان آن نیز بدلیل کلامی که گذشت جائز است
و هر دو ممکن نیست یعنی جائز است الحاق با درین هر دو پس گنینه بوده و هم غشیه برای محافظت حرکت و مود
بخش بسکون آن نیز جائز است زیرا که این هر دو بر حرف واحد باقی مانده اند تا وجه لزوم الحاق با در آن متصور
ای هر کلمه که حرکت اخروی یعنی از در آن بود و بخشش این هر دو لفظاً خاض نیستند بل هر کلمه که حرکت اخروی
ندارد البتة احتراز است از عرب که با در آن لاحق نشود و نه متبداً لعرب بل محض حرکت بنا یافته حرکت
نحو ضرب و یا زید و لا حول و این تفسیر حرکت شبیه است زیرا که ضرب با ضی اگر چه مبنی است لیکن
در بعضی مورثا به مضارع معرب یعنی در وقوع صفت نکره نحو جمل یضرب پس حرکتش گویا حرکت
اعرابی است لهذا الحاق با در آن جائز نیست و میر و گوید اگر با در آخر با ضی لاحق شود ضمیر مفعول متبسی شود
و همچنین ضمه یا زید و فتحه لا حول مشابه اعراب که بوجه دخول یا و لا پیدا شده است پس گویا این هر دو عمل
هستند و وجه عدم لزوم با در حرکت اعرابیه آنست که حرکت اعراب بسبب عل تغییر میشود پس محافظت آن
بالحاق با متصور نشود و نیز حالش را عامل معلوم میشود پس حاجت بیانش از الحاق با باقی مانده و حرکت شبیه
اعرابی علم اعراب و عبارت مسطور یعنی مُصَدَّر بحرف می تفسیری همچنانکه بعضی نسخ یافته شد مطابق
کلام مصنف است در شرح اصول که آنجا میگوید و لا بدخول بخشش نظاره ما مبق الحذف علی حرف واحد و کان
آن جنب متحرک صفتة هذا الحرف کتة اعرابیه و لا شبیه اعراب بعض نسخ بدون کلمه می تفسیر دیده شد در نیجات
از قبیل حکم عام بعد خاص خواهد بود و جائز است الحاق با بعد الف در هاء و کاء متصرفه و یا در آیه
یا زنی بر اهل الف بحجت بودن حرف غنی پس گنینه پناه و مولاه و یا راه اماره سیمیا التباس آن

و یای ساکنی المقادیر حرف باللام رفعا و جارا و یا فاعله منادی بیفتگند بخلاف الی یا موصی حرف
 باللام و منادی که یاوش را حذف نمکنند و از جمله تصریفات اماله است و آن در لغت مائل کردن
 و منحرف گردانیدن چیزی از بهیستی بجهتی دیگر است و در اصطلاح صرفیان آنچه مصنف میگوید ای فاعله را
 مائل بکسر ساختن پس الف و المائل بیاساختن بحکیم حرکتی میان فتح و کسره و حرفی میان الف
 و یا مفلوظ شود ظاهر این شرح تعریف اماله است فاعله اهل فن را اختلاف است در تعریف اما نزد
 بعضی عبارت است از مجموع مائل کردن فتح بکسره و مائل کردن الف بیا و الما ابن مالک تسهیل
 میگوید بی آن شیئی بالفتحه نحو الکسره و بالالف نحو الیا و مصنف نیز درین باب تابع ابن مالک است
 و بعضی گویند مائل الیه در الف است و اماله فتح تابع آنست و لهذا بخشیری در فصل می آورده
 آن نحو بالالف نحو الکسره و ابوجان در ارتشاف میگوید الاماله آن شیئی بالف نحو الیا و بعضی بر اینند
 که اماله عبارتست از مائل کردن فتح بکسره و یا آنچه ابن حاجب شافیه گفته بی آن شیئی افتحه نحو الکسره و
 رضی در حشرش میگوید و انما یقال بالالف نحو الیا لان الاماله علی ثلثه انواع اماله فتحه قبل الالف نحو
 الکسره فیمیل الالف نحو الیا و اماله فتحه قبل الما الی الکسره کما فی رحمة و اماله فتحه قبل الراء الیا نحو الراء و اماله فتحه
 نحو الکسره شامله للانواع الثلثه و لزوم من اماله فتحه الالف نحو الکسره اماله الالف نحو الیا و انتهی فاعله دیگر
 اماله مخصوص است بر بنی تمیم و اسد و قیس و عامه اهل نجد اما اهل حجاز اماله نمیکند الا در موضع تقلید
 کذا فی الارتشاف و باعث بیان در اصل کسره و یا است قصد مناسب است با این هر دو ابوجان بدینند
 اکثر آنست که کسره درین باب قوی است از یا و ابن لرج گوید یا قوی است از کسره و دلیل بر اینست
 و مصنف آن باعث را بهفت وجه قرار داده و ضمن تنبیهات آورده اول بودن الف قبل کسره صلی ضعیفی
 بلا فصل نحو میان الف و حرف کسره نحو عالم یا قبل کسره بنائی نحو لای یا قیاسا و عاقبتی حرف را نحو یاء و
 کسره عاضی بر غیر موجب ضعیف است مثل کسره میم من کلام کذا فی الاصول یا بودن الف بعد کسره
 بیک حرف مفتوح یا و هو یا سکون اول مثال اول نحو کتاب که انفس بعد کسره که ف بعضی حرف
 مفتوح مثال اول است و وجها مثال ثانی است که الف در آن بعد کسره و او بفصل دو حرف جیم

و دال واقع شد و اول آن هر دو ساکن است ابو حیان گوید چنانکه کسر اقرب بالف باشد اما اولی
 پس کتاب ولی از جلیب است و هر قدر کسرت را از شوز اما اولی باشد پس جلیب اولی است از جلیب
 و اگر هر دو متحرک باشند نحو کلفت عذبا یا سده حرف محو کلفت عذبا اما له و او نبود کذا فی الفصل چون الف بدل
 از و او بود کسره غیره را اثر نکند در جزا اما له یعنی بودن الف بدل از و او با فتح اما له است نحو تاج و من
 باب مگر آنکه کسر بر حرف را بود در نصیحه اما له جائز است نحو من ربنا و من دایره زیر که چون حرف را مگر است
 کسر اشن من له و کسر باشد پس سبب اما له قوی بود یا بودن الف بعد یا ای تخانی با وصل یا
 فصل یکم بحث سیل کتاب تمام است و مثال قورع الف بعد یا با وصل است و شبیه الف در وزن تمام
 تجلیه است و مثال فصل کیف میان با و الف و مثال آنست سرائیت و یکا در حالت وقف میگوید
 گوید اما له رایت زیرا که الف مبدل از تنوین از نیست مثل ازوم الف شبیان
 یا بودن الف بدل از دایمی اصلی و فعل مثالش بیاید یا آن یا بدل از و او بود نحو علی غمی اعلاء
 یا در اسم نحو اب صله نیب یا از و او مکتوب نحو سالی اصله سیکل از سیلان و کاد اصله کد کعلم علی یا
 و تحقیق اول مثال مبدل از یا توانی مثال مبدل از و او مکتوب است یا گشتن الف یا غی متقیج و کاد
 مخود عا که الفش در غمی مجول یا شود و مجلی یعنی زن باردار که الفش در جلیان تشبیه یا تشبیه وفق
 یعنی موافقت اما له سابق باعث اما له شود و خودایت عباد که الف آخرش مبدل از تنوین و در جلیان
 وقف بسبب اما له اول که بعد کسر است اما له می پذیرد یا موافقت اما له کذا حق در فصل آیات قرآنی
 نحو الضحی و دلیل از اسجی که الف این هر دو اگر چه بسبب ابدانش از و او صلاحیت اما له بنفسه ندارد
 لیکن بر عایت فاصله لاحقه یعنی و ما قله که الفش بدل از یا است در هر دو سابق
 نیز اما له کنند و صاحب ارتشاف کثرت استعمال هم سبب اما له قرار داده و در مثالش لفظ حجاج علم
 و لفظ الناس بجا است رفع و نصب نقل کرده و این وجه ششم است از وجوه اما له چون صنف این
 له جلیب چادر جلیب باقی است که بر پنجار چیده شده است تا فتم قیاب را و قیاب نوعی از کتان است کذا فی القاموس
 و در قیاب قیاب یعنی بگ حرف و نوشته از و قیاب قیاب خوانده اند یعنی قیاب

اسباب االه فارغ شد حال بر بیان موافق آن شروع میکنند مستعلی یعنی حفظ خلق بعد الف
 باصل در یک کلمه نحو عاصم یا فصل تا بدقت نحو باسط و معارض و انشال متصل کحرف و ثانی مثال فصل
 و حرف مست مانع قوی اما نیست در یک کلمه بالاتفاق و در دو کلمه علی الاختلاف و وجه انیت است
 که اگر در خصوصیت االه کشند لازم آید یا کمین به بالا رفتن و این دشوار ترست و لهذا با وجود فصل و حرف
 بهم مانع است و قوله تا بد و حرف احقر از است از فصل نماند از و حرف که مانع االه نشود نحو خبرها بسوطة
 و حرف مستعلی قبل الف هم مانع االه است لیکن مانع ضعیف زیرا که االه کردن درین صورت گویا از بالا
 بریزد که نیست که چندان دشوار نیست لهذا مانع نشود مگر در حالت وصل و فصل کحرف نزد اکثر و
 کلمه حقیقه نحو صلح و صلح یا بفصل کحرف در یک کلمه حکما مثل آن یقبضها و ان یفرقها یا بفصل
 کحرف میشود و نحو خباز و ضحاک مگر در نحو طاب و خاف و منفا و نیز حرف مستعلی مکسو بفصل کحرف یا
 ساکن بعد مکسو نحو صاعب و صبلح نزد اکثر مانع االه نیست نه در طاب خاف و طاف و صاعب یعنی حرف
 مستعلی قبل الف یکم بدل از و او مکسو است نحو خاف یا بدل از یا نحو طاب اصله طیب یا بدل از و او یکم
 گاهی باشد و مثل صفا اصله صفو که در مجولش یعنی ضعیف باشد و مانع االه نیست چنانکه داعی هم کسور
 یعنی رای مفتوح و ضموم متصل الف مثل کلام و هذا جارک مانند حرف مستعلی مانع االه است
 و داعی کسور که متصل الف و بعد الف مانع یعنی حرف مستعلی واقع است مانع مانع است یعنی مانع از انفع
 االه باز میآید در نحو صاف نیز اگر چه مقتضای صا و مستعلی عدم االه است و مقتضای کسر بعد الف
 االکین چون کسر بر اینتر دو کسر قوی میآید و لهذا قوی الی الیین اختیار کردند و در و است االه
 فتحه منفرد بدون الف بر سبیل ندرت بشرط بودنش قبل هاء تانیث یعنی تا یکم بدل تا تانیث
 در حالت وقف باشد و وجه االه در آن آنست که با می گویا در مثال الف است لفظا و فحوا
 بنظر تانیث که الف نیز بر تانیث میباشد یا داعی مکسو نحو حقه حقه و مثال فتحه قبل تا تانیث است
 لیکن اول مثال فتحه بر غیر حرف مستعلی و غیر حرف را و این االه کشند مثالش اقدم آورده و ثانی مثال
 فتحه بر حرف مستعلی و این متوسط است نه حسن نه قبیح و من الضم و المحاذیه بضمه هم مفتوح

لحقیقی الف مکسو در و و مقصوره ۱۲ سنه از الیوم و قاره

از محاذرة بايگه جز در كن هر دو مثال فتح قبل از ي مكسور و اين مال قبيح است بلكه فتحه بمنزله دفعه
است كه مادران غل كثير را ميخواهد كه بدون اعي قوی خالی از فتح نیست و اگر بجای من المحاذر من البقر
گفتی متحس می شد كه مثال فتح مستقل میگردد مثل حقه قبل از ی نیش و حصول فرق در هر دو مثال هم
میشد و در المحاذر الف االه نمیکند تا االه حرف حرکت تابع االه صرف حرکت نشود و هاء معین و حو
محموی بوجه فاعله از اسمای جازمه فعال و ذا اسم اشاره و جنو بلیه حرف ایجاب نفی و یا حرف ندا
و لا در آیه لا ادعوا و لا یجی االه در اسم لازم البناء و حرف محموی جائز نیست بلكه در الفاظ مذکور و اعا و لا
جز برای فرق میان اسم و حرف است و در نه و او عطف کافی بود و عدم حوازا االه در اسم معنی و حرف در
حالتی است كه بر معانی خود باقی باشند بلكه درین هر دو كدام تصرف جائز نمیدارند پس االه هم بوجه
و نیز الف آنها اصلی است نه مبدا و زوا و مكسور و نه مبدا از و اوكه گاهی باشد پس كدام وجه االه و آنها
یا نه نیست و لیکن هر گاه از معانی خود مشغول شده علم شوند در حكم اسم متمكن باشند كه االه در ان جائز است
و وجه استثنای مبنی وانی و ذا از اسمای لازم البناء است كه اینها بسبب استقلال در جواب و استغناء
و اغناء از ذكر فعل بمنزله فعل هستند یعنی اگر كس گوید من فعل كذا در جوابش گویند اای فعل كذا و نیز
اگر کسی گوید اسیری پرسندستی اای منی تسیر بخجین اگر كس گوید عطیته ماته دنیا پس میدانی اای من
این عطیته و وجه استثنای حرف بی و وا و لا در االه است كه حرف بی در ایجاب نفی بسبب استقلال در جواب
و اغناء از ذكر جمله بمنزله كلام مستقل است نحو قوله تعالی ان كنت برکیم قالوا بلی اای بلی انت ربنا
و حرف یا برای ندای بجای فعل واقع است اای ادعوا و الا نیز بجای فعل واقع شود چه اگر كوی کسی را
اخرج و او از خروج بازماند كوی االا اای ان كنت لا تخرج فكم پس كنت تخرج را حذف كند و عوض
آن را آوردند و نون آنرا در پیش ادغام كردند تا باشد بعده فكم جزا نیز بسبب دلالت شرط حذف كند
و بعضی بر آنند كه تقدیرش چنینست فعل هذا االا اای فعل هذا ان كنت لا تفعل غیره و مصنف گوید نیست
كه تقدیر چنین باشد ان كنت لا تفعل هذا فكم بلكه چون حروف مذکور بمنزله افعال و االه را افعال
شمارند مثل می و صفا پس حرف مذکور بمنزله افعال نیز جایز است و از جمله تصرفات

تثنية ثمت وان لفت عبارتست از در کردن بدو نسبت کردن که در این کلماتی صراح
 و در صراح آنچه مصنف گوید یعنی الحاق الف و نون کسور یا یا و نون کسور بعد فتح بکلمه یعنی اسم
 تا دلالت کند بر دو شیء از جنس آن کلمه و از این کلام مصنف پیدا است که دال بر تعدد الحاق الف
 و یا است نفس کلمه شرط الحاق یا مجموع کما قبل نون را و درین دلالت مدخلی نیست زیرا که
 آن عوض حرکت یا نون مفرد است اندام اول تثنیه در حالت اضافت مثل غلامیه غلامه که امکان
 باقیست و نون موجود نیست از آنکه معنی حقیقی بخود جبل و جبلان و غیره عینا یا مجازی نحو
 ابوی قمرین که تغلیبا یکی را که مشارک دیگر در بعضی اصافست عینا بقره قرار داده تثنیه کرده اند پس
 الف مقصوره غیر ناگزیر موضع ثالث بدل از او بود چون عصاره تثنیه و او شود نحو عصوان و
 عصوین که ثالث اصل لم یصل ای مانند الف ثالث اصلی که در آن اماله نمی شود مثل ای و علی که بعد
 حکمیت و تثنیه و او شود نحو الوان و علوان و گفته اند آنچه یون یا گوید و خواه ثالث بدل از او بود نحو جی یا ثالث
 اصلی که در آن اماله جائز بود چون سبی یا ثالث نبود عام ازینکه بدل از او بود نحو مصطفی یا از یا نحو محمد
 یا بدل نبود براتی نیست چون جلی یا بری الحاق چون اطمی نام درختی طح بجعفر در همه این صورتها
 الف آنها و تثنیه یا شود نحو حیان میان مصطفیان متدیان و جبلان اریان و هر که صد و ده
 اگر اصلی ست نه بدل از او و تثنیه ثابت ماند چون قرا بر فتن ثمان یعنی متعبد و قاری بقراءت
 که تثنیه اش قراران آید و گویند اصلی بود بدل از او یا یا را اند براتی نیست یا بری الحاق درین
 چهار صورت همزه مذکوره و او شود و جویا اگر الف ثمت ست مثل حمراء مونت احمر که تثنیه اش حمراء
 آید مراد از الف همان همزه دست که اطلاق الف بریمزه شش است نحو الف اهتمام و الف و ام همزه
 و الا جوازا اگر بدل از او یا یا باشد نحو کسا و کسان و در او ان و دا ان یا نام بری الحاق
 نحو علیا یا کسری عصب عقی طح بقراطس فائمه کسره نون تثنیه بری آن اختیار کرده اند که مشروط
 ست میان ضمه و فتح مثل تثنیه که متوسط است میان مفرد و جمع فاعط و المتوسط المتوسط اولی و جمله
 تصرف است بجمع که دلالت کند بر زیادت بود و از این یعنی اولی و ثانی آن سه است باقی بوضع

و گاهی بر دو چیز از اطلاق کنند اگر چه در بعضی موارد عطف اطلاقش بر دو چیز علی سبیل الحقيقة باشد و چون کلمه
 در جماعت نماز و احکام میراث دو نوع است یکی جمعی و آنرا اسلام نیز گویند و آن عبارتست از جمعی که بنای واحد
 در آن سلامت مانند که بود و اقبالش مضموم بایا یا اقبالش کسوف و لون مفتوح است در حالت رفع و بیا یا اقبالش کسوف
 در حالت نصبی و لون مفتوح نحو ضاربون ضاربین این هر دو حالت اعتبار اصل است اما بعد تعلیل در هر حال
 با قبل او و بیا مفتوح باشد نحو علون و علین این مختص است برای مذکر عاقل و صفة یا بالفت و تا
 برای مؤنث و صفة عاقلی شدید غیر عاقل نحو هنرات و سلمات و ثمرات اگر گوی سلمات جمع مسلمة
 سالم است و بنای واحد آن سالم نیست گوئیم در آنست که وقت بنای جمع سلامت مانند و سلمات وقت
 بنا سلمات بود که بعد از ای مفرد دال بر نایش را بجهت تکرار حذف کردند و هر یک موضوع است موقت در
 که اطلاق از سه تاده باشد و طریقی داخل تعریف است قاله الرضی و بعضی بر آنند که بر سه مطلق جمع
 بی لحاظ قلت و کثرت بدلیل قول تعالی ان المسلمین المسلمات المؤمنین المؤمنات و القانتین و القانتات
 و الصادقین و الصادقات الی آخر یا قال عبداللہ لم یفقر و اجماع علیها و کسانیکه بر سه قلت گویند و جمع
 این آیت و امثال آن می گویند اصل وضع برای قلت است مگر در استعمال اطلاق آن بر کثرت شائع است
 مثل اطلاق جمع کثرت بر قلت نحو قوله تعالی لایقصر فی نفسهم ثلثة اشهر و و هم جمع مکسر که بنا
 واحد در آن سلامت مانند نحو حال رجال فائده گاهی اعراب جمع بود و لون بر لون جاری
 کنند و آن بعد یا باشد اگر چه در حالت رفع بود نحو ات علیہ سنین و اکثر در شعر متعل شود نحو
 و اذ انزل فی الشعراء منی و قد جاوزت حد الابین و کذا فی الفصل دو قسم اول قلیل که دلالت
 کند بر سه تاده باعتبار وضع مثل جمع سالم و دش چهار است و اول افعّل لفتح همزه و سکون فاعلمین
 قیاساً جمع فعل الفع که اسبغ نحو فلس له اهم بود و اتم از است از صفت مثل صعب و اجوف مثل
 قول بیع که جعش بر افعال یزد و سعاد را هم چهار حرفی که مؤنث بود بتقدیر یا و سومش مدله
 یون و السن و اذرع جمع لسان و ذراع و در نحو جمل بالکسر یحب یا و یحب لغتین بر جا مانده و ضعیف
 سه تاده از آنکه یعنی ای مثله کذا فی مطرح و کذا فی فیضین ۱۲۱ مثله را و از وزن جمع قلیل نیز وزن صرفی است صورتی در لغت

کسب یعنی تقار و قوتی بضم تین و یاء معنی امر متجاوز الحد و آنست قوله تعالی و کان کرمه فخرًا و صنیع
 کسب یعنی بهلول و صنیع بالصاد و النون کفیل کوی کردن بی کردن کذا فی الصحاح و فتحه بالکسر
 فتح میم دست و مترس و نازک کذا فی الصراح و کلمه بفتح طاء بفتح حاء جمع آن گم بهر هنر و جزآن نیز آید مثل
 نهار و دار که جمع این هر دو است و در آید و در هر جا که مصنف می آید و مراد از آن سماعاً و قلیلاً سید را در
 و مثل اقوس علی اهلین و قیاس بر این اقواس و اعیان قدران دوم افعال بفتح همزه قیاساً جمع فعل
 بالفتح اجود و اوی و یایی است و اوصفه نحو قال انیاب جمع قول ناب هم و اعمان اسیاف جمع عون
 و ضیف صفت و در نحو قوتی بضم تین معنی الحیف و الطهر که اهم است و مثل خبر معنی آنرا که صفت است
 و حقی بالکسر می که بر وزن مثال هم است و مثال صفت که معنی و شیر و دجیل بفتح تین بر مثال هم
 و مثال صفت بطل معنی در یخیزند مثل کف معنی بران مثال هم است و مثال صفت نلک معنی تنگ
 عیش و یخیزند مثل غنیمت بر مثال هم است و مثال صفت یقط معنی بیدار و عتیق بضم تین معنی
 کردن مثال هم است و مثال صفت کفو معنی همتا و عدلی کعبور معنی عدالت دادنده مراد
 صفت است و مثال هم فلوم معنی بچه اسپ خر پس این اوزان هشت گانه مشترک اند در اسم و صفت
 و عتیق و ابلی اما خاصه بخش غاب و ابلی بهر هنر و شهیت و متیت بر وزن نلک از صبح و بر وزن
 فعل الیوف صفت نه اسما و نیمه قیاسی است و بحسب سماع در فیه بالفتح صحیح بعین معنی یگانه
 و در طب بضم اول فتح ثانی معنی خرمای تر و جاهل معنی نادان و جنان معنی السکب الیوف کذا قاله
 المصنف فی شرح الاصول بخوان نیز آید خواه از جمع فلذة بالکسر یا بهر جگه در آن اسم افعل کانه
 جمع اسم عباد و حقی که مذکور است و سوم سطح و خور زان رفیع و عمود که جمع آن ارمنه و ارغفه
 و اعمره آید جمع مانند حبیب یعنی صفت مضاعف بر وزن فعل مثل حبیب خوشتری گوید این جمع
 بر وزن نطر نیست و بحسب سماع هم بخند معنی زمین بلند و قتی معنی غلام و جزان نیز آید نحو
 اقطر جمع قوط معنی گوشواره و وزن چهارم فعله بالکسر در اولی بفتح تین بر وزن و شیخ معروف و
 خلیل دوست و غوال آهو و غلام معروف که جمع آنها و کده و شیخه و خله و غزله و غلظه آید و نسیم دوم

نوعی رفیع
 بر وزن نطر
 است و در

از جمع کسر کنده دلالت کند بر یلوه پیش تا غیر نهایت و ستمال اطلاقش بر کثر یا زده نیز آید کافی
 و قوله تعالی ویر بقرن نفس ثلثه قرو و ذلش بسیار است مگر مصنف از آنها درین کتاب سی و پنج
 وزن آورده اول فعل نقل قیاسا جمع است و نحو او صفت یعنی هر در سرخ وزن سرخ جمع
 هر دو بحر و سماعا فعل مثل فلس نحو لکن یعنی لکن نرم از هر شئی و الجمع لکن بالضم و فاعل
 نحو بازل شتر حیوان که دندان بر آرد و آن در سال ششم و نهم باشد کذا فی الصراح و جمیع توشل سفیده و ج
 و الجمع هم و نحو او بالضم و التشدید نیزه نرم و خوارجه بالضم و التشدید زمین نرم و نامة بسیار شیر و جمع
 هر دو غور و فلک بالضم یعنی کشتی جمع و مفرد هر دو بر یک صورت است و فرق اعتبار فرست یعنی بر وزن
 نقل مفرد و بر وزن اسد جمع و اسد فحشین یعنی شیر درنده بیدانه بغضات شتر و گا و قربانی که بکند
 بر من و حیوان نیز آید و نحو فسا وزن چه و الجمع نفس و هم فعل بضمتین قیاسا جمع فاعل بالفتح است
 او صفت شتر آنان ماده خرو صناع وزن حاوئه ما هر دو صنعت و الجمع اتن وضع و فاعل بالکسر است
 و کتاب معروف و صفت شتر کما وزن فربه و الجمع کتب و کثر نه مصاعف احتراز است از نحو حیوان بالفتح
 و کما بالکسر یعنی خلاف شکوفه و فاعل آنها نحو سر یعنی تحت او صفت شتر و الجمع سر و وزن و فاعل بالفتح
 استا نحو صبور بشر طبع هر دو معنی مفعول نباشد احتراز است از نحو قتل و رکوب کذا قاله المصنف
 فی الاصول و سماعا در سقفت بالفتح و خشش مثل کف درشت و نصف بفتحین میانه عمر و قواد بالضم
 یعنی کنه استا و سفینه یعنی کشتی و حیوان نیز آید و شتر و الجمع شتر این جمع در واقع نباید تا آخر
 علت بعد ضم در آخر که واقع نشود که متروک است و این بضم تاء می باشد و کسوف جمع یعنی بر وزن فعل یعنی
 شتر که در سال ششم رسیده باشد از دست صله شنی بضم شنی ضمیه نون و کسوف بدل کرده بقاعده ملحق یا را
 مخدوف کردند و معوم فعل قیاسا جمع و بالفتح جوف وادی یعنی نزول آمد و حادثه و دولت کذا
 فی القاموس و بقره که بکبریت خاک با سنگ و گل ریخته کذا فی الصراح و مخمخه بضم تاء فتح خا و مخمخه
 از طعام و خیم یعنی نقل غیر موقوف حادث شود استا یعنی هر سه هم است و جمع فعلها بالضم و مخرج نقل
 و فضلی مخرج نقل و فضلی صفت و سماعا در قیاسا بالضم و نحو او در خواب پدید شود و حلیه بالکسر

و در هر حال شتر آنان حیوان دو وزن ذکر کرده اند

شمشیر و غیره و بیکرم دم از گندم کنی و در فرخ پیشانی و غیره و الجمع بر وی و علی و عدل و کعبه و الجمع عبی و
 عجم و الجمع باضم عصب مرکب نزدیک دست دایره قالم المصنف و انفسک بر وزن عا و نینا آید و الجمع
 نفس چنانچه فعل نزل غلب قیاسا جمع بدو بالفتح لیسیم بوسیله که رود هزار درم یا هفت هزار و نینا
 انجیر و غیره یا الکسری گروه اسما و سماعا و عدل و کعبه و نینا یکبار و عجمی زن کافر است و عجمی
 جوان نینا آید و نینا و معدیه و الجمع صبیح و عجمی هم فعله نفعات کریمه قیاسا جمع فاعل نفس صفة
 مذکر عاقل نخطبته و حفظه و جمع فاعل غیر عاقل در دست چون نفقة جمع ناعق یعنی غراب صاحب لداقم
 نبود احتراز است از دایره که بخش فعله بضم نآید و سمانا در سید و بدو بالفتح المصادق و کثیر الکثر کذا فی
 القاموس و خبیث نینا آید و الجمع سناد و بره و خبیثه شتم فعله کریمه قیاسا جمع فاعل
 که صفة عاقل بود و ناقص خود و اقصا جمع ما و قاض اما و غیره عاقل در دست خود و جمع یاز
 یعنی طائر معروف و سماعا و غنمی کج نهم و عریان برهنه و عدل و کعبه و هادی یعنی قط نینا آید
 و الجمع خواة و عراة و عدله و درة مصنف علام میگردد ظاهر است که عدل و عراة جمع عا و عا و عدل
 قیاس از دست و جمع عدو و عریان نیستند تا تحت سماع مذرج باشند شتم فعله لغتبه جمع
 سماعا در فعل بالفتح شوش و شینجه و در قیود الکسری و الجمع قردة و قوط بانضم گوشواره و جادا صلح
 جوهر مسایه و پناه داده شده از ظلم و ایداصلا و کج اما و در عجم الکسری و خبر فیه قوی و هادی و غیره
 نادریست خود و جمع معنی مرد و الجمع جلالت شتم فعل الکسری قیاسا جمع فاعل فاعله صفة خود و کج
 و اگر گفته و جمع هر دو کج و سماعا و عدل بزرگی مجمره و بی سلاح و سخیل بالفتح و الحار الحجة مرد ضعیف ذیل
 و انفسک نینا آید و الجمع نفسی شتم فعلی کرمان قیاسا جمع فاعل صفة خود و جبال و قرا و جمع جابل
 و قاری و سماعا فاعله خود و معدیه من الصدد و هو الاعراض و سخیل بالفتح کما سبق و انفسک نینا آید
 و الجمع صد و سخیل و نفاس و شتم فعلی بالکسر قیاسا جمع فعل بالفتح خود و عبدا و نه سخیل
 له و از دست قول شاعر ابصار بین عن الحشا و غنیه و الا ائمن عن غیر صد و یعنی پیشانی زان عجمی و عجمی
 اعراض گفته است و نمی بینم آن را از جانب خود مگر اعراض کنندگان و شتم عن اهل البسط ۱۲ منه و در صد و نه

ذریک والجمع محمود و طرف و قوله صنفی اختر است از اسم نحو حامل و سنی و سماعه در خبر مثل کف پندگ
 و ضلع کعب و جگر که طبعه بالحا قبل الحیم و الاء الحجه نیمه شلوار و جای بستن ازاد و عناق بالفتح
 گویند لهذا می اینهمه می باشد و جمع کمال معتبر اول مرتبه و جز آن بدیناید نخواهد جمع آن محور
 و قویم و سووق جمع فوج و ساق اجوف و اوی شاذ و دوازدهم فعلان کفران قیاسا جمع
 قیل نخولان جمع خلیل و جمل اعلی و صبحان جمع صاحب و اقل نخوران جمع امر و شجاع بحر کات
 غلته شین و دیگر شبحان صفت آبی در نیمه صفات و سماعه در بطین بالفتح تکلم و الجمع بطنان و بطل
 بالتحریک و الجمع جملان و ذهب بالکسر رگ و الجمع ذوبان و عاخرین بلند که وسط آن پست باشد و
 و ذلقا بالضم برای تجربه و جز آن بدیناید نخورع و الجمع ذرعان سیزدهم فعلان بالکسر قیاسا جمع
 شجاع که صفت باشد یا اسم باشد برین وزن نخورع بالجمع شبحان خربان جمع اسمی بر وزن
 برنده ایست و الجمع مردان و نخوتایم اصل قرح بالتحریک عود بالضم معنی به و الجمع تیان عیدان
 بالکسر جمع صفتی بر وزن قیل نخورع و الجمع مردان و سماعه در فیهف اجون یای همان و
 خرب مثل کف ویران و الجمع خربان معصو که شناخته همه را شلخ دیگر از یک اصل بر آید و این
 انوه و فاعل نحو حامل و یوار و بتانی الجمع جملان و عقود مثل صورتی که سوار می دهد بر کار و
 غزال بالفتح و الجمع غزلان حیوان بالکسر که بقوسش و غلام مثل که نیم شمر مرغ و جز آن بدیناید
 نخوان و در وضه و الجمع انوان رضوان چهاردهم فعلی بالفتح قیاسا جمع فعلی بمعنی مفعول نحو
 جرح و جرحی و قیل و قلی و سماعه در فیهف یعنی و فعل معنی فاعل و الجمع مرضی و فاعل نخوانک
 و بلکی و فعلی نخویت و موتی و اقل نخورع برب شکر گین یعنی خار شش و جمع فعلان بالفتح
 نخوسران جمع سگری و جز آن بدیناید مثل جلد بالفتح یعنی قوی شدید و الجمع جلدی یا نزد و هم
 فیل بر وزن ذکر می جمع و لفظ بطور سماع و لهذا معنی میگوید در جمل بالتحریک که کات و ذلقان
 بفتح طاء که را جانور است مثل گربه بدو و فقط یعنی جمع لفظ دیگر نمی آید شش از هم
 فاعله مثل شکر و قیاسا جمع فاعل نحو علما و جمع عالم و قیل نخورع شریف و جبان بدو

والجمع جبناء وفتح ك لاين هر چهار صفة عاقل و سماعا در همه فتح جان مرد و اسيد گرفتار
 و دود دوست و حقیقه معروف و الجمع سما و اسرار و دود و خلفاء و جزان نیز باید نحو طلب با کسر
 لیکه زبان اردوست دارد بنظر کلام و نحو و زمان او اردوست دارند همه هم افعلا مثل اربعاء
 قیاسا جمع فعیل که صفت عاقل است جمع فعیل صفت غیر عاقل مثل در فرید و ناقصه مضاعف و انبیا و
 اشیاء و سماعا در هذلی بین معنی ظاهر فصیح و جزان نیز باید نحو نصیب انصبا و هم سخن چون الجمع
 انما و مجدهم فعالی مثل سبایا قیاسا جمع اسمی بر وزن فعلا و نحو صحراء و الجمع صحاری و ففلا بالفتح
 نحو دعوی و ففلا بالکسر نحو ذکر می جمع صفة بر فعیل که مذکور دارد مثل جرمی گو سفند می کن خویش
 زرد و رومع فعیل بالضم نحو خلی و خیالی نمانی ففلا هم تفضیل یعنی جمع فعلی مؤنث فعل التفضیل
 پس جمع نصری مؤنث انصر نصاری نیاید و جمع فعلا بالفتح مذکر فعلی نحو سکاری جمع سکران که
 مؤنث آن سکری است و سماعا در هذیم مثل کف ردناک و ایتم مثل قیم زن بی شوهر که ریاضت
 و یتیم مثل کیم بے پدر از ادیان و بے مادر از بهائم و طاهیر و الجمع و جاعی و ایامی و یتامی و
 طاری و عدل از این بر معنی فعلا و صفة که مؤنث فعل فعلا نباشد پس مطروبا باشد این جمع
 در حرز مؤنث احمد و حیر و مؤنث حیران و مفعلی بالفتح بیای نسبت شتر منسوب مهره بن حیدران کذا
 فی القاموس و جزان نیز باید مثل راهه بالکسر عصا جمعه هر وی نور و هم فعالی بر وزن جاری
 جمع سماعا در فعیل معنی مفعول نحو کسیر یعنی شکسته و جمع فعلا بالفتح مذکر فعلی بالفتح
 نحو سکران مذکر سکری بستم فعالی مثل جاری بفتح یا در حالت نصب بسکون یا وحذف آن در
 حالت رفع و ج قیاسا جمع فعلا و مثل صحراء و عدل و جمع ففلا نحو دعوی و ففلا ذکر می اسماء جمع
 ففلا بالفتح مؤنث فعلا بالفتح نحو کسیر مؤنث کسلان و مفعلی بالجمع هماری و سرقیة مثل فریة
 کنیز فرار منسوبه الی السر و هو الجمع کذا فی الصراح و سغلا غول میا بانی و حذنی الفتح الحار و الباء
 للوحدة و سکون النون قصیر البطن و الجمع سراری و سعالی و حباطی و حباط و عدلی بفتح العین و اللام
 و الالف المقصورة شجرة قدیمه طوله و نام قریره ایست در بحرین و قلنسوة بفتح قاف و لام و سکون

نون وضم سین فتح واولکلاه والجمع قلاسی قلاسی قلوبا بفتح قاف مبروزن فعولا تبری
که شعبة وارو وسماعا ذاهل دلیلة وعشرين والجمع قبالی واهالی وعشاری لبست وجمع قبالی
بفتح الفاء وکسر اللام وتشدید الیا وقیاسا جمع ثلاثی کدساکن العین بود ودر اخرش یاسا
زاده شده نه بری نسبت نحو کسی قری والجمع کراسی وقاری وعلیاء بالکسر المد عصب کردن و
وقیاء بالضم وفتح وادینرضی ست جلدی که بندی آرد او گویند وحوایا بفتح بر وزن فعلایا
نام قریه است درمنزلان والجمع علیی وقوابی وطاقی وسماعا در محله و عند ساء اسماء وصفة و انسان
وظویان والجمع انتمی ظرفی لبست و دوم قذائل بفتح الفاء وکسر الهمزة بعد الالف قیاسا
جمع فعیلة نحو صحیفة ونحو عجم کصبور زن گنده پیر وجمع حامة بالفتح کبوتر ورسالة بالکسر
والجمع صحائف وعبارة وجامع ورسائل و ذوا بکسبو سفینة وحمولة بفتح الحاء وضم الیم باب ش
وسر وشیائی مثل حفر باوشمالی وحبو الخ یعنی بضم حیم وکسر هه موزنه و شتر بسیار خوار و قیاسا بفتح
القاف وکسر الراء وبلد نوعی از اطیب تر بحالت بشریت وحبای بالضم والقصر رنیده است
نکر و مؤنث و مفرد در جمع داران یکسانست وخرایة بالحاء المهملة والراء المعجمة علی وزن کراهیة
گنده اسماء که اینهمه اسم باشند وسماعا در آفیل مثل میز خنجر شتر ببال دوم و ذکوب مثل صبور
دو براب وخره مثل زهره می اینچند زن مرفست دیگر مندی سوت وخره زن آرد و الجمع
افعال ذاتی خرائط وخرای وخرای نیز اید نحو لیل والجمع لیال کذا فی شرح الاصول لبست
سوم فواعل عموال قیاسا جمع فاعل اسم است نحو کواکب جمع کواکب میان و شانه یا صفت مؤنث نحو
حائض الجمع حائض یا صفة غیر فاعل نحو بانل کما سبق و فاعلاء بالمد اسماء نحو فاعلاء سور خسوش
و شتی الجمع موافق و فاعله صفة او اسماء نحو ضاربة وکاتبة والجمع ضاربات وکواکب معنی کاتبة پیش
کف پس کذا فی الصرح وخرای یا بدخو الی و جمع لبست و چهارم افعیل قیاسا جمع افعیل
معنی چرخ و اینهمه بر سه حرکت هزه یا بر سه حرکت بای بوده پس این لغت است یعنی انشت جمع
آن صایح وسماعا در بعضی کرده مثلا است لبست وجمع افعیل قیاسا جمع مثل اقلیم

مذکر قال با صفت آن نیست و جمع بالف و تا برای علم مؤنث نحو هند و هندک و سلی و سلیات و لواء
 و سوداوات و براسه لفظیکه در و تائید است یعنی حرف تا مقدر یا لفظی خواهد اسم بود و نزدیک
 و طایفه که جمعی از نبات و طلمات آید یا صفته نحو ضاربه و ضاربات نه جمع فعله مؤنث افعلات نحو
 حمرا حمروند فعله مؤنث فعلان نحو سکران سکرای و جمع براسه لفظی مذکر که صفت غیر عاقل و نحو
 انما حق و باذل و صافن معنی سپیکه برسیا ایست و پاسبان چهارم را برکناره هم مستقر داشته باشد یا م
 درو یعنی مذکر عاقل را جمع مکسر نیامده است و نحو ملوک بضم سین سر برده که جمعی از اوقات آید تا بی
 تائید مفرد در دامی و جمع الف و تا بیفکنی مثل تاسی مسلمه در سلمات تا اجتماع دو علامت بر شمی
 واحد لازم نیاید و حکم الف مقصوره و همزه محذوره از نشی بدانی پس اگر الف مقصوره ثالث کلمه
 بدل از او است و او شود و نحو عصا و عصوات و گرنه یا گردن و حیایات و همزه محذوره اگر اصلی است نبات
 مانند چون قرأ و قراءات و اگر براسه تائید است و جابا و او شود و نحو حرادات و الا جازا و نحو علبایات
 و علبایات در علبای طعن بقراطس کما سبق فی التثنیه معین تموز یعنی عین کلمه فعلیه بالفتح مذکور
 فتحه یا بد رعایت فاکله در جمع نحو حررات بفتح تا و میم نه روضه و برضه احواف که در جمع مثل مفرد سکن
 مانند و بنی هزئیل در عین احواف نیز فتحه خوانند و عین نحو یکسره تا بالکسر باره تا ان غیر آن
 فتحه و کسره هر دو یا بد فتحه براسه تخت و کسره بر رعایت فاکله نحو کسرات و کسرات بکسر تین و بنی
 تمیم در عین آن سکون نیز خوانند بر رعایت مفرد نحو کسرات بسکون تین و عین کلمه ناقص داوی
 و احواف یعنی احواف فعلیه بالکسر در جمع سکون بدستور فتحه یا بد نحو حررات بسکون تین فتحه آن جمع
 شوه و دیاک بسکون یا بد فتحه آن جمع و میم اصلها و در باران دائم و عین حجه اسی عین کلمه
 فعلیه بالضم فتحه و ضحیه یا بد نحو حررات بفتح و ضم آن و بنی تمیم سینه و میم نیز خوانند و ناقص یای فعلیه
 بالضم و احواف اسی احواف فعلیه بالضم سکون و فتحه یا بد نحو حررات و دولات بسکون قاف و او او
 و فتحه آنها اما عین کلمه صفت و مضاعف هر سه وزن بسکون است فقط نحو صغبات و صغرات
 و صغرات جمع صغبه و صغره و صلبه از صفات و مذات و تذات و مذات از مضاعف و فعل

کفعلی یعنی فعل مثلث الفاعل سکون حین مقدرة التام اند فعلیه مثلث الفاعل سکون عین تحقق التام
در جواز تحریک عین و ابقاے آن بر سکون است پس عین کلمه مفتوح الفاعل نحو ارض جمع فتحة یا به خط
و عین جوف فعل کسور الفاعل چون غیر در جمع سکون فتحة یا به نحو غیرات و غیرات و عین فعل مضموم الفاعل چون
عین فتحة و ضمه یا به در جمع مانند حجات و در هر معنی چه بود بعض الفاعل حقیقه جمع نباشد و آن دو هم
یکی اسم الجنس که اول اقلش بر واحد و همین و اکثر آن دو و دلش یعنی جمع باعتبار اطلاقش بر اکثر است پس
همین معنی اشارت میکند قول مصنف اینجا می آید بلحوق تا یا آخره فتح نحو کما اسم جنس کما
بغیر تا مفروش و غیش گذشت و این نحو اسم جنس قلیل است و آنچه می آید بعد از تا یا تا آخر مفروش
نحو تمکد بالفتح اسم جنس قمره که مفروش و معکد بالفتح المیم و کسر الفین اسم جنس معدة مثل کلمه یعنی مفروش
و این هر دو مثال اسم جنسی است که از آخر مفروش تا آخره ف شده و در دو اسم جنس در می که از آخر
مفروش یا دور شده و قس علیه نج و نجی و جنس و جنسی و هند و هندی و عجم و عجمی و عرب و عربی
و قسم دوم اسم جمع مثل کب بالفتح اسم جمع الکب واحد و لغتین اسم جمع خادم و ظرب اسم جمع
طربان و عید و ضم اسم جمع عبد بالفتح و رجلة بالفتح اسم جمع رجل یعنی مرد و دقة بالضم اسم
جمع رفیق و جبال بالضم اسم جمع جبل و عید اسم جمع عب و دوام بر وزن غلام اسم جمع توأم مثل
جوهر یعنی معروف و قصبا عجم اسم جمع قصبة بالتحریک فی و نیشکر هر چه از آب دارد و مقشود
بضم الیاء و الهم اسم جمع شخ و مصنف عنوان در اصول بجای شنو غا و مشجرا بضم یا به درون
واو آورده و لا باس بها که در قاصد هر دو موجود است و صحابة بالفتح اسم جمع صاحب جزان
مثل سهمته بالضم اسم جمع سهم یعنی اخطوا انصیب فائده فرق در سهم و جنس اسم جمع
آنست که اسم جمع بر واحد و این اطلاق کرده نمیشود بر خلاف اسم جنس که یعنی از اسما
اجناس بحسب اتحاد معنی جمعیت غریبی باشد مثل کلمه که اطلاق بر واحد و همین در متحال
نیامد کما قالوا و قوله تعالی الیه رجعتم الطیب حمال جنس ظاهر است فعل مثل کتب و اوزان
جمع نیست و آنچه بعضی از کابرین قول شافیه و نحو معده علی معبر جمعیت کلمه استدلال

کرده اند اشتباهاً به پیش نیست زیرا که مرادش معبر و زن کلم نیست بل بعد مثل غن است لهذا
 علامه رضی در حشرش میگوید یا الفعلة بفتح الفاء و کسر العین کالمعدة جمع بکسر الفاء و فتح العین
 کالمعدة انتقی فائده دیگر ارجاع ضمیر فوند که بجانب اسم جنس و اسم جمع جائز است بخلاف جمع
 قائم المصنف فائده اخفش بر اسم جمع را که حروفش از جنس حروف واحد باشند جمع میگوید مثل
 ركب و راكب و جال و جال و جمل و قرار بر اسم جنس را که حروفش از جنس حروف واحد باشند جمع گوید و آنچه
 حروفش از جنس واحد نباشد بالاتفاق نزد کسی جمع نیست مثل بل و نیت اگر کوئی بمصنف علامه
 جال را اسم جمع قرار داده است و علامه سیوطی چنانکه در مابقی گذشت آنرا جمع گفته گویند هر که آنرا
 جمع گفته است مذهب اخفش اختیار کرده و از جمله تصرفات نظریه است تصدیق ای تغییر صیغه لفظ
 بوجهیک در مابعد مذکور شود تا دلالت کند بر حقاقت مدلولش نزد متکلم اگر چه نزد سامع مجهول باشد
 نحو جمل چه سامع نمیداند که تکلم تحمیل کدام چیز از جمل مراد داشته است یا سامع از نیز معلوم شود مثل
 عوالم فرید که دلالت بر تحمیل علم و زهد و صوف میکند یا بر قلت مدلولش از صفات یا افراد یا اجزاء نحو
 اجمیر و سیود که دلالت بر قلت حرمت و سواد میکند و در ریاضات و ذریات که دلالت بر قلت افراد و ذریه
 و و نایز میکند و قبل و بعد و فوق و تحت که دلالت بر قلت اجزای زمان قبل و بعد و قلت اجزای
 مکان فوق و تحت میکند و برای تعظیم نحو هند و و بیته یعنی هند بلا سی روز کار و و نایز
 زمانه است و ترجمه نیز بود نحو اخی و نسی لیکن استعمالش برای تعظیم مجاز نیست از قبیل استعمال شئی در ضد
 آن زیرا که تحمیل تعظیم است و تصغیر اسم معرب بر وجهی آید و گاهی شند و ذافعل تعجب را هم
 مصغر کنند نحو اعیسنه و اما میله ای دزدی خودی که در آن مقابله بکونی حرکت با حرکت بخصوصاً
 متعجب میباشد صرفی که در آن مقابله حرف اصلی و از نیز متعجب است پس وزن صوری صحائف و
 افاضل و فاضل و مفاضل و مفاضل است و وزن صرفی اول نعالی ثانی افاعلی ثالث فواعلی و رابع
 مفاعلی و شش علی ذلک تفصیل وزن صرفی و صوری و عروضی در شرح اول کتاب گذشت سه

۱- و آنست قائل شاعر و کلامی است مدخل میثم و در بیت تصفیه نما لاول ۱۱ ای زیست که در آید بخانه هم مردم بلا یی زریست
 که زرد شود از او انگشتان و مراد ازین و ابیه سوت است ۱۲ منه ذوالعمره قد ۱۳ + + + + +

حرفی یعنی وزن اول از وزن پنجگانه بر سه اتم سه مرتبه فعیل است چون فَعِيلٌ تصغیر فَعِيلٌ اصل
 که سه حرف اصلی دارد و طیلان تصغیر طِيلٌ و جیلان تصغیر جِيلٌ و دخیلان تصغیر دَخِيلٌ و جیلان تنخیر جِيلٌ
 و ذیلان تصغیر ذِيلٌ و جمع بودا و نون و هندیات تصغیر هِنَاتٌ جمع الف و تا و بصیرتی
 تصغیر بَصِيرَتٌ منسوب و بجیلان تصغیر بَجِيلٌ که بی جی و حشیشة عشر تصغیر مرکب عَشْرٌ و
 و بجیلان تصغیر مرکب ضافی و چون تا و الف تانیث و علامت تنخیر و جمع بر و تانی مرکب هر یک
 کلمه طیلان است اشکله که ه تانیثی مثل سحر فی باشد نیز فتحه قبل تانیث الف آن که ماقبل آنها
 مفتوح میباشد و کسر قبل بی منسوب که نزد ما کسریا باشد تانیثی وزن کور نیست و مصغرندانی
 مزید در باقی خماسی مجرد و مزید اگر حرف تابع آنها باشد نبود بر فعیل آید این وزن دوم است
 چون مُضَرَّبٌ تصغیر ضرب اتم طرف و الله یا اسم مفعول از باب فاعل علی سی حال مثال غائی در سبت
 و مراد از لانی مزید در اینجا آنست که حرف زائد بر سه حرف اصلی داشته باشد اگر چه از باب تانیث
 مجرد باشد چنانچه خواهی دانست و جعیفر تصغیر جعفر رباعی مجرد و سفیر تصغیر سفر حل خماسی مجرد
 اما مثال باقی مزید نحو قعیفر تصغیر قعفر بخلاف وزن مثال خماسی مزید عقیفر تصغیر عفر بخلاف وزن
 و ط و اگر رابع آنها ده بود فعیل آید بر و یا و دو لام این وزن سوم است چون مُضَرَّبٌ
 تصغیر ضرب و مضروب غائی مزید یعنی مذکور و قعیس تصغیر قیاس مثال باقی مزید و خذیر لیس
 تصغیر خذیر لیس مثال خماسی مزید بخلاف وزن و خ سکون یعنی آکه الف نون زائد دارد و بجیلان
 یعنی جمع بر وزن افعال فعیل آید یعنی سکیران و جمیل اگر چه رابع آنها ده است زیرا که باقی
 و سکن الف سکیران و الف جمع جمال مثل الف تانیث ضروریست و این وزن چهارم است
 و تصغیر خماسی بروایت اخفش فعیل بسلام چون سَفَرٌ که سحریم و این وزن پنجم است و جمیع
 روایت اخفش در تصغیر سفر حل آنست که نزد جمهور تصغیرش مستکبره است که لانی افضل نادیکات
 اخفش ایل فن اختلاف کرده اند معصفت علامه و جابر بروی و طالع از هر ی در شرح الشرح الغیبه

سفیر جل بکسر جم نقل میکنند چنانچه عبارت جابر بر وی نیست قال الاخشش سمعت من يقول
 سفیر جل بکسر جم و ابو حیان و در ارتشاف و ضعی شرح ثنائیه بفتح جم حکایت میکنند و عبارت
 ارتشاف اینست اما احکی الاخشش من سفیر جل تصغیر سفیر جل با ثبات اللام و فتح الجیم فقال بعضهم
 و هو شاذ لا یقاس علیه و قال الرضی قوله سمع الاخشش سفیر جل یعنی با ثبات الحروف الخمسة که استه زحف
 الحرف الاصلی و باقی افتحه الجیم که کانت و حکمی سبب و عن بعض النحاة فی التصغیر و التکسیر سفیر جل
 سفیر جل بفتح و یضیما انتهى و بهر تقدیر حکایت نفس در تصغیر خامسی بعد اختیار است که ضعف و بوجه
 و بهر دران دو وجه دیگر است - یک سفیر ج بحذف حرف خامس دوم سفیر ج بتعویض یا از حرف
 ناسر مخذوف سببیه در کتاب خود می آرد و هم تحلیل آنه بقول فی سفیر جل سفیر ج حتی یكون علی
 مثال جمیل و ان شئت قلت سفیر ج و در جائے دیگر از آن گفته بقول فی تحفیل و ان
 شئت قلت جمیل انتهى و این به شام در شرح الفیه میگوید بخوارک فی بابی التکسیر التصغیر ان تعوض
 عما حذفه تا و ساکنه قبل الاخران لم یکن موجوده فتقول سفیر ج و سفارت ج بالتعویض و الیه اشارتنا ظم
 بقوله و جاز تعویض یا قبل الطرف به ان کان بعد الا سم فیما انحذف + انتهى و علامه رضی از
 تحلیل نقل میکنند اگر تصغیر خامسی بلا حذف می آورد حرف قبل آخر را ساکن میکرد و سفیر جل بسکون
 جیم سقیم مثل و سفیر کاتبت فی کلامهم بسکون الیه و انتهى و چون مصنف از اوزان تصغیر فارغ شد
 حال آورد و جوه غیرت آن میگوید پس بدانکه از دو ذمّه ثلاثی جزو کاه را به یکی که الله عمله نبود
 بیفکلتا ذمّه را که الیه یعنی اگر در اسم ثلاثی غیر منجمه دو حرف از حرف ابعده نماند و یکی از هر دو ضمه
 بود آنرا حذف کنند و اگر هر دو مساوی بود یکی را علی تعیین بکنند و ده را بر آنند و دیگر را عمده است
 باز و الا حذف شود و چون مطبق تصغیر مطلق که میم و نون هر دو زائد است لیکن میم عمده است از نون
 که در صدر کلمه اتم است و نقص بصفه و علامت آنست و دلیل است بر سیم ذات و نون لیل
 انفصال است که بصفه ذات باشد و لکه کلام هم فاعل غیر ثلاثی مجرد بغیر میم باشد بخلاف نوان
 اگر باشد و گاهی نمی باشد از نون حذف کردند و قید نیست با بقای نون و حذف و اولیسی

بخلاف نون وابدال و او بیا و ابقای آن در سقلمسوة مثال ثلاثی مزیدست که ماسواستای می خرد
 که کلر علیحدہ است در دو حرف یعنی نون و واو زائدست و یکی بر دیگر ترجیح نیست پس اگر واو را حذف
 کنند قلمبسته شود و اگر نون را حذف کنند واو را بسبب قوش بعد کسر یا کرده باقی دارند و قلمبسته
 گویند که هر دو حرف اند و آن برابرست و سلیطین تصغیر سلطان مثال است که اند و حرفت اند
 الف رابع را که مد است بیا بدل کردند و حرف نون را که عمده است باقی داشتند و از ابقای آن
 خللی در وزن نمی افتد و دست در تصغیر مطلق مطمئنی بدو یا بتو یعنی ثانی از نون عمده
 و ادسه حرف زائد ثلاثی مزید غیر عمد را حذف کنند گویا رابع مذکور که یا گردد و حذف شود
 چون مقنعین تصغیر مقنعین ثلاثی مزید طین رباعی که میم و نون و یکی از دو سیمین در وزان است
 پس میم که عمده است چنانکه دانستی باقی داشته اند و کیش را حذف کردند و حیرتیم تصغیر حیرتیم
 رباعی مزید که همزه و نون و الف در آن زائدست و کلام یک عمده نیست پس همه را سوا می الف که بعد از
 زائد رابع واقع شده یا بدل گردیده حذف کردند لیکن مخفی نماند که تشیل حیرتیم در اینجا از مصنف
 علام بطریق مسامح واقع شده زیرا که آخر نیم رباعی است که ذکرش در بالا میکنند و ما در اینجا
 ثلاثی مزیدست پس تشیل تبدیل مدو را بعد بیا در اینجا فظ خیر بر خیر تصغیر تصغیر قلمبسته
 می بایست آورد و اینجا که در اصول آورده و در رباعی جز مد مذکور زیادتی برای جمول الی کلام
 حرف زائد باقی نماند اگر چه عمده باشد و ملا رابع یا شود چون بعث و حیرتیم تصغیر تصغیر گویا
 و آخر نیم رباعی میم از مبعثر اگر چه عمده است و همزه و نون را از آخر نیم حذف کردند و الف رابع را بعد از
 زائدین یا بدل کردند و اگر مد رابع نباشد نیز محذوف شود مثل قشعر تصغیر قشعر و اندام مصنف در
 شرح اصول بعد ذکر قشعر میگوید فانه یصغر علی قشعر بخلاف الحمزة و الالف و الراء الاخره سکرات
 واجمال و حمواء بخلاف قانون سابق مد رابع یا نشود در قفصاء مزید رباعی است و همزه
 زائد موجب قاعده سابق حذف نشود بل که سکرات و اخیال و حیل و اثبات مد رابع و قفصاء
 بدون حذف زائد گویند زیرا که در زبانها بے تصغیر بدون ابدال و حذف ممکن است و محال نیست

الف و نون زائد و الف جمع و تانیث ضرورت است با الحاق اگر زیادت محفل وزن نباشد حذف شود و اگر باشد
 ساقط گردد چون علیک در شکوت و حلیل در محفل اگر کوئی لفظ شیطان و سرمرحان سلطان مثل سکران
 است تصغیرش در حلیل و سرمرحان و سرحدین و سرحدین می آید و نیز لفظ اعشار مثل اجمال است تصغیرش در
 اخصیری می آید گوئیم اوزان نحو سکران لفظ غیر منصرف بسبب الف و نون زیدتان است و شیطان
 و سرمرحان و سلطان بسبب انصراف خارج است ازان و اوزان اجمال جمع است و اعشار جمع نیست
 از سه بر وزن آنست یقال قد قرع اعشارا اذا انکسرت قطعاً او علی عشرة قطع کذا فی شرح الاصول
 الف تانیث مقف و ک غیر الف خاسن باشد یا زائد در تصغیر بیفتد چون حنجی بر وزن حلیل و حلی
 بر وزن حلیل در حنجی و فتح و جیم که میان آنها حاء عملی ساکن است نام مردی و بخاک نام مقام
 غیر منصرف بجهت الف تانیث الف آخر از حولا یا انداخته حوالای شد پس الف اول بسبب کسره
 ماقبل در تصغیر باشد یا در یاد اقام یافت حوالی نشد و منصرف گردید بسبب هم بقا الف تانیث
 و الف غیر تانیث راجع بود یا زائد در حلی یا الف مقصوره و مخمسین و جمع گذشت مخذوف شود
 و نون باقی ماند نحو حَبِطَ و با نرست که نون نیز مخذوف شود و حَبِطَ آید چه بعد حذف نون الف
 آن که راجع است یا گردود یا بقاعده قاض مخذوف شود و در تصغیر افعله در حالت فتح و جبرود
 قول است یکی اَعْبَلْ بلسون یا می نوزد که الف راجع علی کسره ماقبل در تصغیر باشد و دوم اَعْبَلْ
 بخلاف یاء آخر اعلی و ابل تنوین ازان اما در حالت نصب بالاتفاق اعلی لفتح یا باشد و کلمه
 بهر حال غیر منصرف است و هر که وصل در تصغیر باقی بماند چون مَوَيْتَه بر وزن طایفه تصغیر امرأه
 نیز که بجهت متحرک بودن مابعد همزه وصل در تصغیر حاجت همزه وصل باقی نماند و گاه در ثلاثی مل
 رباعی نیز هر چه زائد است از حروف بیفتند عده باشد یا غیر آن محفل وزن نشود یا نه از اینجا مرده را
 نحو ضیاء مخذوف نیازمند جهت حریف در مصروف اسم فاعل یا مفعول از تفصیل و مصروف و اسم مفعول ثلاثی
 مجرد پس از ازان ثلاثی عام است که مجرد باشد یا مزید مگر حرف زائد داشته باشد و مثال رباعی چون عیفر
 و تصغیر عفران و ی و تصغیر ترخیم نامند و این اصطلاح ماورای اصطلاح نحو است که حد

در تصغیر بیفتد یا نه

بدون ادغام چون جمع شوند دو یا در الحکم بعد یا تصغیر پس یا هم آیند یا اخیری بقدر و چون
 ترجمه و نزد این مالک اول مخدوف شود و منسیا گویند و اعراب بر باقی جاری شود و مانند عطی
 و معنی که تصغیر عطا اصله عطا و او اول قع طرف بعد الف هزه شد و الف آن بعد ای تصغیر یا
 گردید و در یا و دغام یافته مکسوس شد و او مبدا منته باز آمده بسبب تطرف بعد کسره نیز باشد تا سه حج
 شده اخیر منسیا و اعراب ثلثه بر قبلیش جاری گردید و در تصغیر معانی الف نش بقاعده حذف غیر عمده از دو
 زائد ثلاثی مخدوف شده یا ی تصغیر بجایش آمد و او بقاعده مری یا گردید و در یا ی تصغیر ادغام یافت
 و یا ی خیر بسبب اجتماع سیاه حذف گردید تا معنی شد بفتح یای مشدود بواسطه آئی تائید که قبلیش
 بخود پیوسته بود و آئی در تصغیر کتبی بحای ممل بصیغه صفة مشبهه از حوة معنی سیاهی مائل بسری یا سخی
 مائل سیاهی که قافله المصنف اصله آید و هر دو و او یا شد و یا ی ثالث اخیر مخدوف سیانسیا گردید اول
 در ثانی ادغام یافت و کلمه نزد اکثر باعتبار وصف اصلی و وزن فعل غیر منصرف است و تصغیر مانع وزن
 فعل نیست و نزد عیسى بن عمر استاد غلیل منصرف شود بتغیر و ند فعل بعد حذف مثل غیر و ثمر صلها
 اخیر و ثمر که بعد حذف هزه منصرف شد و جانش از جانب هموار است که سبب آن فعل زیادت حروف
 اتین و صد است که در احوالی باقیست بخلاف غیر و ثمر و نزد ابو عمر آئی بکسر یای شد و با تون در حالت
 رفع و جر زیرا که از تصغیر آئی یای اخیر در حالت رفع جر منویا یا مخدوف شد پس جر یای اعراب تقدیر
 است و تونین خوف آن که آئی یای با بقای پای ثلث و فتح آن در حالت نصب بدون تونین
 و نزد بعضی الرچه یای ثلث منویا بقدر لیکن او اول سلامت ماند و دوم بسبب تطرف خود بعد کسره یا گردید
 حکم یای قاهر فاعل جر یا بر و در حالت نصب باقی ماند پس گویند آئی و فاعل جر و آئی و نصب و نزد
 بعضی اگر چه او اول سلامت ماند لیکن او دوم بعد از ثلث یا بهر سه حال باقی ماند پس آئی و سکون یا
 فاعل آئی و فتح یا نصب و جر باشد زیرا که کلمه درین حالت غیر منصرف باشد و وجه کثیر دال بر زیاد
 از به باقی بنای آن تصغیر نشود زیرا که تصغیر حالات بر قلت افراد میکند و جمع بر کثرت آن پس
 میان هر دو منافات است آری جمع قلت منافای تصغیر نیست لهذا برای تصغیر آن دو طریق مقرر کرده

جمع است در حکم کلمه آخری پس اللفاء و آن اللفاء حالت رفع و او گردود و قبلش ضمیم و در حالت نصب
 گردود و قبلش کمور تا بتصغیر تشبیه نشود و ابو الحسن نخفش وید و علامت رفع است الف را در تصغیر
 مقدّم است الا اتفاقاً ساکنین و قبلش یعنی یای مشدّد در حالت ثلثه مفتوح باشد و در تصغیر الا
 این جمع را جانب مفروش یعنی التي را جمع گردانیده تصغیرش سازند تا اللّیّا شود بعده جمع آن بالف و تا
 سازند و الفیکه و اللّیّا بسبب اجتماع ساکنین میان آن الف جمع مخدوف گردید پس اللّیّا
 شد و این مالک در تسمیل اللّیّا بضمیم الم رفع و او سکون یا نیز در تصغیر اللّیّا آورد و و انیسیان در تصغیر
 انسان و عشیّشیه بر وزن فعیله و در تصغیر عشیّه تشدید یاء بر وزن فعیله بمعنی آخر النهار و انیسیان
 در تصغیر غلّنه جمع غلام و اهیّیه تصغیر صبیّه جمع صبیّ شاذّ کل واحد منها و قیاس تصغیر اول نشین
 فعیل بود مثل سحرین تصغیر سرحان بقلب الف الیاء و در تصغیر ثانی عشیّه بخذف یای آخر تا لثّه
 بنسب و در تصغیر ثالث و رابع غلّنه و صبیّه تشدید یاء بر وزن طلیحه و ابن مالک گوید در غلّنه و صبیّه
 بر دو تصغیر یعنی موافق قیاس و شاذّ مستعمل است فائده لفظیکه بر صیغه تصغیر باشد مثل کحیت بمعنی
 ببل و جمیل اسم طائر مثل کجشک و کیت بمعنی اسب معروف تصغیرش نیاید فان المصغر لا یصغر
 و نیز لفظیکه شباهت بر صیغه تصغیر باشد نحو صبیّه تصغیرش نیاید و لفظیکه معیش بمعنی تصغیر نباتات
 داشته باشد تصغیرش نیز نیاید مثل کبر و سیم و اربعین قسم است اسما کجانه تعالی و اسمی انبیا
 علیهم السلام فائده دیگر اسمی مشهور مثل شعبان رمضان اتمامه سبعه مثل ثلثاء و اربعاء و اوس
 و البارحة عند سبیه بر صغیر نشود خلافاً للکوفین و الحمری و المالکانی و ارجله تصغیر است نسبت و آن
 در لغت بمعنی ربط و علاقه است و در اصطلاح عبارت است از آنچه مصنف بگوید ای الحاق یای مشدّد
 یا نحو کلمه بعد کسرونا دلاله کذب و بدستگی و تعلق بجیزی بمد لول آن کلمه و علت الحاقش آنکه چون معنی
 نسبت بعد وضع کلمه حادث میگردد پس از تعیین علامت آن بزان گزینی نیست لهذا یای تحتانی را از جمله
 حروف علت که خفیف و غالب الزیادات است بر آن اختیار کردند و بر آن رفع القیاس

لغوی گوید کسیکه میگوید انسان بر وزن افعال است از انسان انیسیان نزد او قیاسی است ۱۲ سنه ۴۰

بیایم متکلم شد نمود و چون از شدت اتصال بمنزله خبر و طبع به گردیده اعراب آن کلمه بر باری مذکور
 جاری گرد و این مجوع را منسوب گویند و اصل کلمه را منسوب الیه جاری بر دی گوید غرض از نسبت است
 که منسوب را از آن منسوب الیه یا از اهل آن بلده یا صفت گردانند نحو عجمی یعنی یکی از عربی که عرب هم
 جنس است و عربی واحد آن مثل روم و رومی و عجم و عجمی و حبش و حبشی و لند و لندی نسبت بری
 دلالت بر واحد باشد که رومی و ترکی دیای مشدد برای مبالغه و تخریص یعنی بسیار مرخ و برای
 مصدقیت زیادتیا نحو حضاربت و مفروبت و انسانیت و عالیت نیا آید و این بیان مختص بر
 فزیه انکشاف معنی بای نسبت است چنانکه گفته اند الاشیاء تعرف باضداد و از زیاده معرفه و بای نسبت
 بفعل و حرکت لاحق نشود بجهت عدم صلاحیت معنی آنها بر اے نسبت مگر آنکه علم شوند و نقلی
 و نریذی و لمی نام سیکلم بسیار میگفت و لمی در لغت علم شخصی پس بیفتد فماری در نسبت فماری
 چون رجل کوفی و امرأة کوفیه نسبت بگونه مشتعل بر بای نسبت که محذوف شد اما در موصوف کثرت
 آن و دیگر بر مطابقت افزاینده امر او کوفیه و بیفتد در دو زیادت متشبه و جمع صحیح پس در
 نسبت زیدان و زیدون زیدی گویند و الفرق بالقرینه و تشبیه کن یعنی تشبیه و جمع نحو انسان عشرون
 که هنگام نسبت انشی و عشری گویند مگر آنکه تشبیه و جمع علم گردند و معرب بحركات ثلثه شوند در اینجا
 زیادت مذکوره محذوف نشود نحو بحرانی و قلیبی یعنی نمائی که بحرین بلده ایست مشهور و قیاس
 و نسبت آن بحرئی است مگر بطریق شد و بحرانی نیز آید گو یا بقصد فرق در نسبت بحر و بحرین بحرانی آرند
 و متشبه بکسر قاف و فتح نون مشدد در اصل المعنی تخصیص و قدیم است که بعد زیادت علامت جمع بر آن فاش
 نام بلدی از بلاد شام گردیده و معرب بحركات ثلثه شد در اینجا علامت تشبیه و جمع محذوف نشود و بیفتد
 در ویای مشدد بعد از کثرت و حاکم از است از بای مشدد و در حرف فقط نحو غنی که حکمش باید
 مثل کثرتی که بای مشدد و در بعد سه حرف است و شافعی و جاتی که بای مشدد درین هر دو بعد چهار حرف است
 و موثقی که بای مشدد و در بعد سه حرف است در نسبت که سبب منسوب الیه یعنی تحت که فی القاموس
 و شافعی منسوب الیه یا شافعی و جاتی منسوب الیه جمع پنج نوع شتر منسوب بخت نصر و همی آمده به هم عمل

کریه اول و بدل از اول و ثانی اصلی است و چون بای نسبت در آخر کلمات مذکوره لاحق شود یا کسبه
 مشد و آخر آنها محذوف شود و ظاهر انسوب و منسوب الیه بر صورت واحد بود و فرق بقریه حاصل آید
 مگر بجای انسوب الیه بصیغه جمع غیر منصرف است و منسوب علم شخص منصرف باشد و است در وای در
 نسبت مری موی بخرف بای وای و ابلا بای اصلی ثانی و او بعد فتحه و یفتد و و او رابع بعد
 ختمه و کسر و ضروا و علما و یفتد بای مکسره از بای مشد که قبل حرف صیحه است نحو سیدی و نسبت
 سید بکریه مشد که بالحق بای نسبت بای ثانی نه آن مع کسره محذوف شد و یفتد بای بسکون بای
 اول و تشدید بای ثانی در نسبت مقیم اسم فاعل از یحیی بن حمه الحب ای صیره و اما متحیر کذا فی الرضی
 بخرف بای ثانی مع کسره و الحاق بای نسبت که تصغیر مقوم است از تویم یعنی سرفرازان کردن از خوا
 کذا فی الصراح زیرا که در مقیم بای گویند به پنج پایه و قیله موم را تصغیر کنند یک و او را بیفکنند و دیگر
 بعد بای تصغیر بقاعده سید یا بدل کرده در بای تصغیر مغم گرانند تا بهمیم شود پس چون بای نسبت
 بآن لاحق شود قبل میم بای ساکن عوض و او محذوف بقیه ایند تا نوعی از تخفیف حاصل شود که سکون بغیر
 او غامض نباشد و است میا شد و یفتد بای زائد اول فعل فاعله نحو کرم و کریمه و فعل مثل طفل که
 این همه ناقصه و مشتمل بر ویا و دوم و او شود و این کلمه فتحیابد و نسبت مثل نحو حی و غری
 و غنیمه و قصوی و قصی نام روی چنانچه بفتد بای اول و دوم و او شود و ما قبلش فتحه یا در تحتیه
 مصدر تفعلیل پس نگام الحاق بای نسبت گویند نحو و یفتد و و بای فعل و فاعله ففتح فاکه
 نه مضاعف اند و لجا از است از نحو ضوره و شدیده و طویل که در آنها ضروری و شدید و طویل
 بدون حذف یا گویند مثل شینه و نسبت شوره نام پدر قبیله صنی و نسبت حنیفه لقب اهل بن
 لجیم و سلیقه در سلیقه معنی طبیعت و سلیقه در سلیقه نام قبیله از اوزنا و است و مگر در عدا و اسی فاعله
 ناقص عدا و ثبات هر دو و او گوید بفتد بای فاعله بضم نون فتح عین غیر مضاعف صحیح بود یا ناقص
 مکرر ناقص بای دوم و او شود مثل جبهتی و اموتی و حنیفه و امیه جمله امیه و در امیه امیه بای بر وای
 مشد و بعد فتحه نیز آمده و اجوف مثل صحیح است مثل سونی و عینی در سولقه و عینیه و قوله غیر مضاعف است

از مثل مریه که در آن مدیدی بدون حذف آید و خبری در خبریه نام مقام و نام قبیله شاد است کسرا
میاند سه فتنه گردد یعنی اگر کسره حرفی کسره العین باشد نسبت مفتوح العین مثل کمرتی بفتح
سیم نسبت نمر کسره معنی پناک و شقری بفتح قاف و نسبت شقر کسره قاف یعنی شقائق النعمان یعنی
لاله و نسبت شقر قاف قبیله کدانی الصراح و در ابل بکسرتین و دانست که آن کسره بحال خود بمیان دست
کسره فاکمه یافت که در هر حسب قاعده یا ای خیر ثالث کلمه که بعد کسره یا یا بود و او شود و بعد
فتحه گردد و نحو غنوسه عم صله عی بکسرتین از عی علیه السلام شنبه شد برو کار پس نگام الحاق یا یی نسبت
یا یی مقدر عم و او گردید و حیوتی در نسبت حی بالتشدید مثال آنست که طبعی ثالث بعد یا واقع شده
و طو و حی در نسبت طی اصله طو حی چون الحاق یا یی نسبت یا یی آخری و او شد و او اول طوی
که یا شده بود بسبب عدم انقلاب باز آمد و طوی شد و یا یی سابع اگر چه مقدر باشد نسبت
میفتد یا داد شود هر دو جایز است و بعد فتنه گردد در صورت انقلاب بود و نحو قاضی و قاضیه
در نسبت قاضی و جز آن میفتد یعنی یا یی زائد از رایع در نسبت محذوف شود و نحو مشرق یا یی
نسبت در مشرقی اسم مثال از مشرق و نسبت حجتی اسم مثال تعیل بعد حجت یا یی غامض کای یعنی یا یی
ثالث که در لام کلمه واقع شده بقاعده قاض بعد الحاق یا یی نسبت حجتی چهار یا نحو یا یی بدل یا یی
سوم بود و او محذوف یا یی چهارم و پنجم گویند اله ثالث الحاق یا یی نسبت و او شود و نحو در نسبت
فتی ناقص یا یی معنی جوان همچنین عصوی در عصا ناقص و ای و افوی در او اعلا چنانچه و او شود الف
یعنی زاید نیست اگر چه بمثال از صلی باشد یا الحاقی زائد و دانست عدت آن الف الحاقی نحو عشوی
در عشی بروزن فعل معنی شب که مثال الف رایع صلی است و او طو حی در اطمی بروزن فعلی طو کحفر
معنی درخت ریگ کدانی الصراح و صاحب قاسوس نوید درختی است تلخ که شتر آنرا بخورد و شترش مثل
سحاب بر مثال الف الحاقی زائد است که او و برای گردید و مثال حذف الف اگر الحاقی اطمی است
که مصنف در اینجا آورده و قوایه و حی و مثال آنست که در الف الحاقی بعد ابدانش بود و الف زاید
زائد قبل آن نیز زائد که مصنف بقاعده آن باشارت کرده پس مصنف علام در اینجا ترک این فنی ذکر را از اینجا

نمود و اگر گفته بود الف لامصلی یا الحاقی بن کس تا نیت بود یا را نه محض بیفتد یا و او شود بدون زیادت
 الف قبل آن یا زیادت آن چون محلی در حلی مثال حرف الف لامصلی تا نیت است و محلی مثال
 ابدال الف که بود او است و جمله مثال ابدال الف بود و زیادت الف قبل آنست و حد الف خامسه
 حقیقی که تحقیق حرف پنجم باشد یا حکمی که در حقیقت حرف چهارم است لیکن حرکت اوسط از نمره
 حرف دیگر نمره الف آخر پنجم فراده اند حد آنست نحو جباری در نسبت حبابی بالف مقصوده
 و معنیش گذشت مثال خامس حقیقی است و جبری در حری بالف مقصوده معنی حبابی و مثال خامس
 حکمی است که حرکت اوسط از نمره حرف دیگر شمار کرده اند و همچنین است لفظ مصطفی و مرتضی بخلاف
 خامس پس لفظ مصطفی و مرتضی در عبارات عربیه خطاست صرح به الجاری بر دی بقوله قول العامة
 مصطفی و خطا و الصواب مصطفی و تبعه لم یصنف فی شرح آری در فارسی الفش را با و بدل بنیانند و هم
 حافظ گوید درین چین گل خیار کس نمید آری + چرخ مصطفی با اثر را بهی است و در بسیار
 از مصنفات عربیه بل فارس مثل صدر شیرازی و علامه دوانی بسبب شیوع در زبان نشان لفظ مصطفی
 دیده شده هزه عمده اگر اصلیت نزد اکثر بحال خود بماند و نزد بعضی با و بدل شود مثل قوتی
 و قرآ و قد سبق بنضاه و اگر برای نیت است و او شود و چون بخورد در حر و صحرا و در بعضی
 اثبات هزه نیز کایت کرده اند و گفته اصلی است و نه برای نیت بل بدل از او است یا بر سه
 الحاق و او شود و از مثل کسا و کسان و نسبت کسان اصله کسا و مثال بدل از او است و علیای
 و علیای در علیای گذشته و یکد و نحو سقایه الکسر حرف و معنی پاشنه شرب کدافی الصرح و هو کاف
 یا هزه گردد پس گیند سقای و مولای و یا حد دای و زایه و نسبت بحال خود بماند یا هزه شود یا و
 پس گویند رای و لای و لای و لای را به معنی نیزه و لای جمع آنست کدافی القاموس لفظی و ظنی و غزو
 و غزو و مانند آن یعنی لفظی که غزش و او یا یا بعد ساکن صحیح افتد چون اسوه و شوق و قنیه و رقیه
 تغیر نیاید مگر بجهت آنکه اگر باشد و نزد یونس را پنجه بتاست عین فقه یابد و یا و او شود پس در
 طبیعت طبیعی گوید و دسام و دو حقی که حرفی از آن مخدوف شده است و دهم و د و واجب است

جائز نیست و در اسم اصله بالکسر مخدوف لام ساکن الاوسط معوض بمجره استعجی بدون الرد و بقاء
 العوض و مستوی بحركات ثلثه سین و فتح میم و زخمش لیکن آن بر مخدوف و مخدوف عوض و در اینم
 که زیادت میم در این است اینجی با ثبات الوضو السیم بدون الازخرف السیم و بنوی بخدوف الوضو السیم
 و رد المخدوف و نزد اخفش در وقت رد مخدوف و انچه در اصل است آنست که پیش میم که در اصل
 یعنی میم که منسوب الیه ساکن بود و بعد خدوف لام که حرکت عریضه یافت چون لام بازا میم هم جوع اصل خود
 نمود و زدن میم بهر حال مفتوح ماند بحسب سماع و در لفظ اخفش در نسبت ما شد آن و این مفتوحی نبوی
 گویند و نزد یونس ختم و یونی که تا می نیت ایش حرف ثالث اصل شمرده است و در نسبت کت که اصلش
 کتوی بالکسر و کتوی آید لفتح لام و بخدوف بدل و رد سبیل منه و نزد یونس کتبی بخدوف الف فقه و کتبی
 با بدل الف با و و کتبی زیادت الف بدل و پیش کتوی و جلاوی و لاحق میشود دای نسبت بجمع
 مکسر اگر نام شخصی بود یا گروهی یا مرد و واحد موافق نباشد چون مدائنی مثال اول است یعنی مدائن جمع
 مکسر نه است که بعد علم بودنش بر می شخصی نسبت آن مدائنی گویند و انصاری مثال آن نیست که انصاری
 در اصل جمع مکسر است من بعد نام گروهی شد از صاحبان این مینه که نصرت انحضرت صلی الله علیه و آله پر افتند
 و عاصی مثال ثالث است که جمع من مفرد موافق است آری مفرد موافق آن محسن و الا که کتبی بودش
 یعنی اگر من نام شخصی و گروهی نباشد و بر او مفرد موافق بود در خیالت وقت نسبت رد کنند آن جمع را
 بسو مفرد آن و نسبت مفردش نمایند نحو مسجیدی در نسبت مساجد زیرا که عرض از نسبت صحیح است
 که دلالت کند بر طاعت مشوب با منسوب الیه و بر حصول این عرض نسبت بجانب مفرد آن کلیت
 و لاحق میشود دای نسبت بمرکب اگر علم است والا از نسبت جزوئی لالت بر انساب جمع اجزا حاصل نشود
 مرکب غیر اضافی اسنادی بود یا توصیفی یا موصی جزو دوم بیفتند بجهت بودنش محل توفیر تالیفات
 و امکان استلزام جزو اول تمام مرکب چون بعلی در نسبت بعلک مرکب مفرقی و تأبطی در تأبط شرا
 مرکب اسنادی که لقب شخصی گردیده و قصه اش مشهور است و از مرکب اضافی اگر گنیت است یعنی مصدر
 باین نسبت و اینجا م باشد یا مدلول جزو دومش معلوم و مشهور و در افاقت مقصود براس

حصول شرافت بخود اول را بیفکنند چون بیداری در این برود سستی در عینا رسول اند که لفظ این شرف است
 از انتساب بسوس آن مقصود حاصل نمی شود و از انتساب بخر و ثانی بی مرکب توان برد و همچنین در عینا رسول
 که اضافت بجانب سول منظر حاصل شرافت مقصود است و مدلولش مشهور و آگاه ای اگر مرکب اضافی نسبت
 باشد و نه جزو ثانی مقصود بود و جزو ثانی را بیفکنند نحو اولی در امر القیس که جزو و دش مقصود نیست بل شخص
 اضافت در آن بیسوی قبیله است و ما کنند و از وی در نسبت می باشد که مشهور به زیادت الف در می مجری و کل و قوی
 در نسبت مروت نام شهر زیادت لری مجری زیادت جبل موصوف برای آنست که در غیر انسان مثل ثوب مروی
 موافق قیاس بندگی و افق کرده اند و انسان و غیر آن کذا فی الجار برودی و بددی بفتح دال نسبت به دو
 بسکون ال معنی بادیه که کذا قاله المصنف و علامه رضی میگوید قیاس در آن برودی بسکون ال بود که مسوب الیه
 بسکون ال است لیکن بمقتضای حضری قریه آن دال الفتح داده اند هندا وانی زیادت و او و الف تون
 شمشیر مسوب بسکون مکه قیاس در آن هندی بود و عقیقه در عینا القیس و عیشی و عبد الشمس و عبد ری
 در عبد الدار که قیاس در آن حذف جزو ثانی بود مگر باختلاف بعضی حروف هر دو حذف بعضی آنها که نسبت کرده
 شاکست هر یک از اینها گانه مذکوره و یصاغ فیهم الشئ لا ادا معنی نسبتته فقال لیعلم الی صفا و فیه وضع
 الشئ او صاحب الی الحاد و مضافه معنی گاه قائم مقام مسوب لفظ فعال مشتق از اسمی سازند یعنی گایار
 آن نحو حد و نجر یعنی آهنگ و در و در گو یا مسوب ید یعنی آهن و نجر معنی چوب کشیدن یا معنی خادم
 و مصاحب نحو جمال صاحب جمال مسوب بان یعنی شتران لذلک این فقال نسبی گویند و چنین بیاغ فاعل
 یصاحب یعنی لفظ فاعل نیز معنی صاحب چیز است و مسوب بان مستعمل میشود نحو آدم و ابی حنیصا و تجات
 فاعله این مالک گویند فعال غائب باره حرف و صوغ و فاعل معنی صاحب شیء و گاهی کی قائم مقام دیگر
 باشد و گاهی غیر این هر دو قائم مقام هر دو باشد مثال فعال معنی فاعل نحو ظلام معنی ظلم و آنست قوله تعالى
 و ما ربک بظلام للعبد و مثال فاعل معنی فعال نحو مالک معنی بافنده جاره مثال غیر این هر دو قائم مقام هر دو
 امرأه معطره اگر معنی کثیر العطر است قائم مقام فعال است و اگر معنی صاحب عطر است قائم مقام فاعل است و بیاغ
 معنی نسبت مفعله که گاه کذا فی الشئ نحو ماسده معنی جایگاه شیر در آن بسیار باشد گویا آن مقام نسبت

فصل اول در حروف

فائده امام فوموی در ترتیب الاسماء واللغات از عبد الله بن مسعود و غیره می آید که گشتی چهار سال علی بن ابی طالب
در مقام سکونت اختیار کند و او را منسوب کن با مقام جا نرست و از خبر تصرفات ست که درین فصل ابدال
حذف آورد و باید دانست که مراد از ابدال حذف درین فصل خلاف قیاس است بقرینه اکثر اشکال آنها و نیز قواعدی
ابدال و حذف در بحث ابدال و تخفیف همه سابقا فصل مذکور شده اند اما در آنجا از قبیل تحصیل حاصل
اگر چنانچه درینجا قیاسات است هم ذکر میکنند حروف ابدال گفته برای ادغام است نه وجه و چهارده اند و اما
ابدال برای ادغام خاص بحروف عینه نیست بل ادغام متجانس و متعارض بخرج و صفت چنانکه در بحث ادغام مذکور
واجب یا جا نرست و مجموعه آنها نیست انصت یوم جاکه کاف یعنی ساکت شد آن شخص بفری که جدا طاه و خورش
کرد و خورش در مفصل بحذف صاد و زار مجموعه مذکور زیادت بین مجموعه اش متحد و بطال آورده و این جواب
در شافی بر زبان می آید از آنکه این هم است بسبب تطلو و قرینی از حروف ابدال بعضی می خوانند و بعضی
عقب است یعنی این هفت حروف را بر چهارده مذکور نه زیاده میکنند تا حکمی بست و کثرت باشد عینش آنکه
پس شمر لب کرد و بعضی مجموعه آن چنین آورده اند بفت فشرق و معنی ابدال بخلاف است که گاهی بعضی ازینها
با بعضی ابدال می یابند غیر اینها و ابدال عبارتست از نهادن حرفی بجای حرفی مثل نهادن ف بجای ث و و یا در
قال و اع نه که حرفی را بخلاف نمایند و عوض حرفی دیگر آید پس حکمیکه همزه در این تاد رخت بنت و عده بدل اول
است و مانند گویند و در ش فته است فعل که قال اللفظ فی شرح الاصول اما همزه می آید بدل از حروف لیلین
یعنی حرف علت ساکن پس شامل است نه را و هوام و همناد و آیه بفتح همزه مفصلا و آیه بالف بالحق
ساکنین و قلبش همزه مفتحه برای سبانه است در آخر از اللفظی ساکنین اگر چه علی حده است و مثل است ثابته و عا
بسکون همزه بدل از الف و با بسکون همزه بدل از الف باز جوف و او می بدل آنکه جمعی از لغات و میران آید که
الصالح و صفا قوس همزه العین گوید الباء الباء می جمعی از لغات و میران جمع الباء می برآه و گاهی الف
همزه مکسور بدل شود مثل شتوق درین شعر یا دانی ما ذکاک کما لبرق صبر افقدت حجت شوق مشتاق
ساده و ترتیبی است در معنی فی القاموس ساده و عجبت از بعضی شرح که این لفظ امام فوموی در ترتیب حروف است اما منتهی من الرزق
می تخف سینه همزه و دو کاک جمع و دو کاک یکسان ازین حرفی برقی مثل صریح برقی خاک با سنگ یک و کل استجمعه معیش آنکه ای طاهریت
و اندر بر با مخلوط با سنگ گل میرکن و فطرب کن پس تحقیق در جهان آوردی شوق مشتاق ۱۲۱ منتهی در اندر برده +

و ششم ^{که} الکره مشتمل بر ابیاء است اما موس گوید ششم طبعیه بمجره و موسی هم قال را بقا و روشن کردن
 آتش سیم و قیام و بیل ازها و عالج و مکمل مثال بدل بمجره ازناست جمله سوره بحال و کرب بدلیل جعش امواه
 و میانه و نصیرس مویه و آباء بنج مثال بدل بمجره از عین اصله و باب سحر می معظم و البحر و کثره و ارفاع
 و این حاجب هم که ساری سیده مکرره ارشاد و اباب بحر ارشاد گفته و اما الله می یک بدل از داو و یا و هم
 طایفه اصله می بدو که هر گاه نسبت یا او نش را با یف یا می نانش را بمجره بدل کردند تا طائی شد و آن اصله
 اول عند الکسانی بدلیل تضخیم و این مثال بدل الف از داو است یا اش بل است بدلیل تضخیم و این کما هو
 عند البصرین نیز بصورت مثال بدل الف از با است اما تحقیق نیست که اولای ای بدل را بمجره و بعد بمجره
 را با الف بدل کنند و ابتدا را با الف علامه رضی میگوید زیرا که ابدال با الف ثابت نشده بخلاف بمجره در صورت
 مثال ابدال الف از بمجره شلین لفظ آن مثال بدل الف از داو و بمجره باختلاف قوال است و اگر ضعیف علام
 چنین میفرمود بدل از داو و یا و بمجره لفظ نشر مثال بدل حاصل میشد و یا بدل می آید از داو و الف و هم چون
 حمله اصله صوم جمع صائم و ضعیف اصله صیوة صحیح صبی کذا فی شرح الاصول مثل نیست قنیه و حبلی
 بالیاء السبله من الف قال رضی فی الوقف ان قرارة ونا ساسن قسین تعلیون کل الف فی آخر باب سوا و
 لثانیث کبلی و لا مکثنی و مثال بدل از بمجره نحو توضیفات اصله توضیفات بالمره صاحب قاموس بر توضیفات لصلوة
 و توضیفات لغیه و نیز یا بدل می آید از بیل زد و حرف یا سحر و توضیفات و از تون سما کثیر و اصله و
 بدوین بدلیل و نیز جمع آن و انکلیت اصله الله نویدم کما یب هر و مثال قلبی از و حرف تضعیف یا
 و اعتبار و مثال ای نیست که اول حرف اول بدل کرده اند و درانی حرف تا فی از و نیز اول مثال قلبی از و
 هر دو است بخلاف تا فی و قضیت اصله قضیت بسبب صا و هم از تقصیر من تا خن شیدن مثال قلبی
 از سحر حرف تضعیف یا است و انامیتی اصله لاسین جمع نهان مثال بدل الف از با است بدل تضعیف جمع
 انسی چنانکه مرگفته زیرا که انسی منسوب است که جمعش انسی نیاید کما قاله المصنف فی شرح الاصول و نیز
 بعضی انکلیت و انکلیت دو لغت مستقل اند یکی فرع دیگری نیست و یا بدل می آید از عین جمله و یا می حد
 و سیم جمله و تا می شلته و صفاد می اصله ضاعو جمع ضفیع کزیرج و دریم معنی غوک و تا می اصله ثعالب

جمع ثعلب باه و سادجی اصله سادس و ثانی اصله ثالث و اووی آید بدل از یاد الف و هج و نحو ثعلب
بصیغه مبالغه از معنی اصله نهوی مثل صیور یا را و بدل کردند و قیاس بر آن بالعکس بود و کما فی مرئی و مثال و او
الف نحو او اوم جمع آدم که انش در جمع و او شد و مثال بدالش از بهر نه و چون اصله چون بالمره جمع جوزه نیست
از طرف عطار و میله می آید بدل از او و دهم اصله فوه یا خرف شد و او بیهم بدل گردیده و از کام لغت
در قرین الی حضرت صلی الله علیه و سلم کنی من امیر اصحابکم مسفر در جواب بی حمیر که پرسیده بودند من
من امیر اصحابم فی مسفر که حضرت صلی الله علیه و آله کلمات بنان شان فرمود و نیز بدل می آید از فن ساین
که قبل ای موحده فتد و یک کلمه دکانند اعتبار خوشبوی معروف و نام بدیر قبیل و شنبه بر وزن فعلایا
ز نیکه نداشتن تیزی و خوش آبی داشته باشد و یار و دو کلمه نحو صم بکم گز و ما که نون نون صم بدل گردیده
و این از فم در نون ساکن است و در بنام اصله بنان معنی سرگشت و طامه الله علی الفیض جوار یعنی نون
متحرک اصله طانه از طین ای غیر کرده است و از فدی تعالی بر خیر و بعضی بر آنند که طامه و طانه هر دو لغت
اند که یکی اصل گیری نیست و نیز صم بدل می آید از ای موحده در بنات صحر اصله بخاری خزان بخاری ابر
سفید قبل از صم گرما کار بخار متولد شود و کما زالت و انما اصله با تبا ای ثابتا یعنی همیشه ثابت و مقیم است
و من الله اصله کتب مفتحین ای من قرب نون بدل می یازد و او کام در صغیا منسوب بصنعاء که از
اصنوا وی قره یزاد و او را بنون بدل کردند و لغت اصله لعل لاش بنون بدل شد و بعضی بر آنند که
لعل لعن هر دو مستقل اند و جمله سازده لغت لعل و قابل می آید از یاد نخوتان اصله نیا ن از او و وسیله بقاء
موحده و صا و ج و اصله و ج یعنی اذ غل شمال بدل او است و طست یعنی طشت اصله طس بدل
طسوت که سین و م تا بدل گردیده و ذکالت اصله و غالب جمع و علو بشارت کشته مثال قلب با تبا است
و لیت اصله یض بر دو حركات ثلثه لام معنی دزد و کذا فی القاموس و هابل می آید از تلی فوقانیه و نحو
و روقف و هم و نحو اصله رقت من الا رقت ریختن و رقت اصله رقت من الا رقت رحت و ساندن و هیاهو
اصله یاک دهیت و خلعت اصله ان فعلت و یا هنا که اصله هنا و او در آخر شل کسا و که بهر بدل شد بعد از
به ابل گردیده و همین است مراد صنف و جوهری در صحاح می آید و یقال فی الهند خاصه یا نهاده بود

و معنی چنین فیکه در فرع اصل هر دو یافته شود صلی است هر دو فرع یافته شود و اصل را درست مثل ضارب ضرب که
الف و ضارب را درست و باقی صلی و چون این پنج در اصل یافته شود و در فرع مثل که را هست فیکه که الف و یا
و تا در مصدر را درست و باقی صلی و دلیل دوم زیادت حرف عدم نظیر و نوشتن در کلام عرب که هم دلیل اصالت حرف
است ای خروج کلمه از اوزان عرب بر نقد و اصالت خویشاوندی است یعنی اگر در فعلی از حکم زیادت حرفی خروج
از اوزان عرب باشد آن حکم باقی بودن آن حرف نمایند مثل فعل کسبیم و سکون لام و فتح و او و تشدید طاء اگر سیمش را او
و او شمس را صلی گویند و در نش مفعول بود و آن یافته نشده اگر سیم را صلی و او را گویند و در نش فعل بود و این نیز مست
مثل غنم و غنیمت قوی شدید و اگر حکم باصالت خروج لازم آید از ذکر و در دهند مثل فن مثل غنم فاجده اگر از صلی
گویند و در نش فعل بود و آن یافته نشده و اگر از گویند و در نش فعل باشد شد و از ان خروج لازم نمی آید که از ان فرید
محصول نیست و دلیل هم زیادت حرف غلبه یا دقت حد محقق یعنی اگر حرفی در محلی واقع شود که اکثر آنجا را بد
میباشد آنرا ذکر و در دهند اگر انسی نباشد مثل میم بدین ایاتی و در نش مفعول است فقیل نسیرا که میم را اول کلمه اکثر
را بد می باشد و دلیل چهارم زیادت حرف ترجیح یکی دیگر از دلایل معنی اگر دو دلیل معارض شود حکم زیادت کند
باصالت پس اگر با یکی مرجحی باشد ترجیح دهند و الا هر دو با بر دارند چنانچه خواهی دانست اشتقاق قوی ترین
دلالتی است نسبت به نسبت عدم نظیر و غلبه زیادت که هیچ کس از آنها با او معارض نتواند شد و لهذا ای بحیثیت قوت
اشتقاق یبلغنی معنی بلاغت بروزن فعلی بود از کلمه یعنی نوشتن را درست بلیل اشتقاق که ترجیح دارد بر عدم
نظیر چه عدم نظیر فعلی نیست که نوشتن صلی باشد بروزن قمر که شائع است و در لغت معنی گمان آواز کند و
وقت کشیدن بروزن قمر بود از لغت یعنی هر دو تا و او ش را درست بلیل اشتقاق از ترغم بل ترغم با وجود
عدم نظیر بروزن مذکور و شیوع فعل اول مثل عضو که مقتضی اصالت هر دو است و سبب لغت فتح سیدین سکون
نون و فتح آبی و قانیه بدین هر بروزن فعلی بود بلیل اشتقاق از سبب معنی و هر پس هر دو را درست اگر چه
نظیر مقتضی است که ای او ش صلی باشد بروزن فعلی که شائع است مثل حربه با عدم نظیر هر دو بروزن معنی با وجود
عدم نظیر بروزن کوره الحسن با نسبت به مقتضی اشتقاق ترجیح داده اند این کلام ترجیح اشتقاق را بعد از عدم
له و این معنی تا چون فصل بروزن مفعول نوشته از صحیح نیست زیرا که هم مفعول مقصود و قای تر فعل مقصود گذاشت
الفرق بجزیره ۱۲ مسند ۱۲ ریم فقیهین آواز در سر یکین ۱۲ صرات ۲

حال اول در شقاق بر غلبه زیادت میگوید معنی هر جمل یعنی برای بخشیدن آن مفاعیل اصل است
 جهت جمل یعنی هم اول فتح ثانی جمل یعنی جمل مقسوم بر وزن مفعول پس جمل و شقاق است بحسب نیامدن مفعول
 پس اصل فرغ آن بحکم شقاق میباشد نیز حکم حرف اصلی بر بند با وجود فعل زیادتش در اول کلمه که حکم
 زیادت آن میکند و در کلمه که محفل دو اشتقاق است یا اکثری زیادت حرف است و هر دو یک اصل است
 اگر چه جمل یعنی وضع و شکر در نظر معنی باشد و دو جاست یعنی بمقتضای هر دو اشتقاق حکم کنند
 نحو اولی نام درخت خوردنی شکر هم بر وزن مفعول پس همراهش صلی الفش را بیا شده هم بر وزن افعل که بود
 پس همراه اولی الف اصلی باشد بعد از غیر او ط یعنی شکر خورنده اری بر وزن فاعل از اریط پس همراه اریط
 اصلی و الفش را ط یعنی شکر خورنده اریط اصلی و الفش را ط یعنی شکر خورنده اریط اصلی و الفش را ط
 را ند و الفش مبطل از این اصلی است و هر دو اشتقاق لفظا و معنی ظاهر است بمقتضای هر دو اشتقاق جائز است
 و اگر نه هر دو جمل باشند و هیچ یکی را باشد که واضح باشد چون سَلَكَ أَصْلَهُ مَلَكَ نَزَلَ و عِلَّیْهِ بَرَزَ
 بر وزن مفعول فتح همراه را بقاعده یسأل یا قبله داده همراه را حذف کردند و در بعضی یعنی کسانی بر وزن
 مفعول متعاقب عین ف از اولت معنی رسالت بود پس اصلش را اک بود که بقلب کانی ملاک بر وزن مفعول
 شد و همراه را بقاعده مذکور حذف کردند و ملک هر دو تقدیر صدیقی است معنی مفعول یعنی بر وزن و فاعل
 کیسان بر وزن فاعل بود زیادت همراه از مَلَكَ بَحْرًا مَلَكَ ثَمَرًا میم یا نمی که ملک است تصرف و بر وزن
 که حق تعالی است آنرا و از مخلوق کرده است و ازین بر سه اشتقاق اول ثانی باعتبار طور خضای معنی مساوی
 میگیرد است لیکن ثانی بارتکاب قلب فی ضعف لغوی است ثالثا بعد است لفظا و وزن فاعل در
 و بر تقدیر فقدان دلیل اشتقاق دلیل زیادت حرف خود و لفظا یعنی ای مشارک آن لفظا و معنی از
 او وزن عرب بود بر تقدیر صالت یعنی اگر حرفی را اصلی گویند عدم انظیر لازم آید حکم زیادت آن میکنند بگویند
 گفتال بالضم یعنی تصحیر از وزن اصلی گویند و فتنش فتنش بود و آن یا نه نشده پس فتنش را در وزن
 فعل و چون در گفتال انضم فتنش را قرار داده شد و گفتال بالکسر خشن مثل جردل نیز را ند باشد اگر چه هم
 انظیر لازم نیاید و فتنش بالکسر خشن بالضم و بضم الفاکه و ابیست سیاه فارسیش خشن بود که برای

[illegible]

جانب نیست که افع و مع هر دو مفقودست و اگر بنا شد سیفه اگر با وجود فقدان شبه اشتقاق
 هر دو جانب اقلیت وزن هم کدام جانب نباشد هر دو حرف برابرند یعنی هر دو علی سبیل البدلیت دارند
 میتوان شد مثل اسطوانة بروزن افعواله و فعلوانه که هر دو وزن نادرست و سطحی است هر دو مفقود پس محتمل
 که همزه را ندونوش اصلی باشد و محتمل که بالعکس بود و این دو مرام مصنف العلماء لیکن مخفی نماند که ماده
 سطح مفقود نیست زیرا که ساطن معنی خبیث و اساطین مسطنة معنی ستونهایست ثابت در زمین اسطوان
 معنی شتر و از گردن آمده است کذا فی القاموس و نیز بر لبیب مخفی نیست که مناسب تیباحت این کتاب
 آن بود که این فصل را بعد بیان ابیة ثلاثه و رباعی و خماسی مجر و فیرمی آورد و همچنانکه دیگر اهل
 فن کرده اند بل مصنف خودش نیز در اصول با تابع اهل فن پرداخته است فصل در بیان مقومین
 و آن در لغت معنی نرم کردن چیز است و معنای دیگر بر آنست و چون غرض از وضع این باب امتحان
 تعلیمین ضبط مسائل صرفیه است پس گویا نرم کردن معنای دیگر در آن شایسته بران اند که در پیش نهاد
 و بعد همه مباحث تصرفات لفظیه می آورد و در اصطلاح عبارتست از آنچه مصنف میگوید علمی
 یعنی طمعه از نسخه حاصله از مرام است و ضبط قواعد صرفیه که اذان جواب کیف بتبی من کذا مثل کذا یعنی چگونه بنا
 ازین لفظ مانند آن لفظ و بمعنی بر تقدیر است که تثنی بصیغه مخاطب محروف و لفظ مثل مفعول آن باشد
 و محتمل که تثنی مخاطب و لفظ مثل مفعول آن باشد یعنی چگونه بنا کرده شود این لفظ مانند آن لفظ
 اسان شود یعنی اگر بنا کنی مثلاً از دعا مانند صحائف و دران آنچه قیاس قواعد صرفیه
 از ابدال و حذف و غیره خواهد بود و چون میگوید چگونه بنا بدایش دعا یا بود زیرا که صلش دعا یا
 مثل صحائف جمع و نغیه صله و عیوه است پس یاس واقع در جمع بعد الف که در مضر و دش
 مدح نمانده بود همزه گشت و او و متطرفه بعد کسره یا گردید تا دعای بتقدیم همزه بر باشد پس همزه را بقاعده
 خطایا یاس مفتوحه بدل کردند و یاس ثانیه متحر که را بفتح ما قبل الف تا دعایا باشد پس دعا عین
 منده است صحائف معنی علمیه و دعا یا عین و نه لیسوا اصطلاح عند هم فائده شرط ترین آنست
 که لفظ عینی منه و عینی علمیه هر دو مخالف در صیغه و حروف اصلیه بود و نیز عینی علمیه باعتبار اصول

نه زوائد را که بر طبقی منته باشد و الا بهم نباشد نه بنا و از اینجا است که بنای ثلاثی اندامی و خاصیتی
 با همی اندامی روان بود و لایزال کیفیت بی منی جری مثل ضرب او من سفر مثل غلبوت و غیره غلبوت
 با همی نیز و سفر مثل خاصیت بخلاف زیادت زوائد که مانع نباشد پس از مستغفر در مثل غلبه غلبه
 و کذا لایزال کیفیت بی منی ضرب مثل خلق او مثل بضر بر که ضرب و خلق موافق در صیغه و ضرب بضر
 متحد در اصل است بخلاف آنکه مخالف باشد مثل علم یا درست نحو ضرب بکسر لایزال فائده دیگر بناسی
 قطعی مانند فطریه از کلام عرب نباشد نزد سیبویه جائز نیست پس بنای مثل جالینوس از ضرب روان بود
 انشس بحیت است و آنکه اقتدار متعلق جائزید و دو میگوید ضارب یوب بر وزن فاعیل است و ابو علی انید
 بیغنی و بیغرائی در مبنی آنچه در مبنی علیه افتاده و افزوده و قیاسی نیز که در مبنی علیه
 بحسب قاعده و قیاس حذف شده باشد و مبنی نیز بازاری آن حذف نماید که اگر چه قاعده حذف در آن مجز
 نباشد و نزد جمهور از مبنی بدون قاعده محذوف نشود و نزد بعضی برای حذف مبنی تطو قیاس در حذف
 مبنی علیه بود یعنی محذوف شود از مبنی آنچه از مبنی علیه محذوف شده باشد بحسب قیاس یا بر خلاف آن
 چون بنا کنی از ضرب مثل محوئی متسویب محوئی اسم قابل از تفصیل که هنگام نسبت یای آخر و یکی را از دو
 یای باشد و آن حذف سازند و دیگر را بواو بدل کنند تا محوئی میشود چنانکه در نسبت گذشت نزد جمهور
 مضمری بود یعنی حذف نکنند یا اگر کلام کلمه است و نه یکی را از دو که عین مکرر است اگر چه در مبنی علیه
 محوئی یای اخیر کلام کلمه یکی از دو یا که عین مکرر است محذوف شده است زیرا که در مبنی کلام وجه حذف یافته بی
 شود پس بضر در نسبت مضمری باشد و نزد ابو علی بعضی مذکور مضمری محذوف کلام یکی از عین
 اگر چه بحیت مبنی علیه اگر کوئی ابو علی و بعضی مذکور چنانکه یکی را از عین مکرر در مبنی بواو بدل نمی کنند چنانکه در
 محوئی مبنی علیه کرده اند گوئیم ابو علی و بعضی مذکور قائل بحیت در زیادت و نقصان بوده اند و در ابدال
 چون بنا کنی از دو عا مثل انیم و غلا و محوئی بالکسر الضم و دعوا بالفتح شود نزد جمهور ابو علی نیز که اصل
 اسم سموا بالکسر الضم بود و او ش را ضیا حذف کرده و سین ساکن نموده بمکره وصل در و لوش آورده اند و
 اصل غندره بالفتح بود که او ش ضیا محذوف شد و چون واو هر دو بر خلاف قیاس محذوف شده است

در مبنی مخدوف نشود و نه بدفعی مگر اذع و ذع بوشل مبنی علیه و بناى غشیل بر وزن جبر تات
 سر برح السیر و فتنه کسر انعل و قال عمل و قول بر مبنی علیه اول و غشیل و قول بالکسر شنید لام بر مبنی
 علیه نانی اید بلا ادغام نون تا التباس بفعل غشیل لازم بنیاید یعنی اگر نون را عمل و قول بر مبنی یا و اولم
 کنند عمل قول شود پس معلوم گردد که نون را از ادغام کرده اند یا بنش مکررست و همچنین غشیل و قول هم معلوم
 نشود که نون را از ادغام کرده اند یا کلمه مشدود الاصل تکریر عین مست مثل سؤله بمعنی حق و غضبناک
 و ادغام در صورت التباس محتمل میباشد و بناى غشیل بمعنی غلیظ استعین از کسر و جمل ممتنع است
 بر حق نقل یا بالتساقط یعنی اگر از کسر و جمل بر حشیل بنا کنند کسر و جمل شود پس اگر ادغام کنند نقل لازم
 آید اگر کنند کسر و جمل شود و معلوم نشود که درین هر دو لفظ نون را از ادغام کرده اند یا لام را بر
 الحاق سفر جمل تکریر نموده اند و بناى انکم بضم اول و ثالث پوست مقل ذوائی لفیف مقروق محمور العین
 و آوی لفیف مقروق محمور الفاء اذع اصله و آوی بای مستطرفه بعد ضمه را بعد کسره کردند و بقاعده قاضی ختنه
 آوی شد و آوی بضم همزه و کسره و او آخر باتمین بود اصله و آوی ضمه و او را کسره بدل کردند و یا بقاعده
 قاضی انداختند بعد همزه نانیه را بواو بدل کردند و بواو و جماع دو واو اول ساکن دوم متحرک ادغام
 نکردند زیرا که او اول سبیل از همزه است که در آن ادغام جائز نیست و بناى ابحر و شل اند بنای است
 انواى اصلا و آوی یا بقاعده قاضی حذف کردند و او را کسره یا قبل یا کردند و آوی یا اصله
 و آوی یا بقاعده قاضی افتاد و همزه نانیه بیا بدل گردید و در بعض نسخ ای نیز دیده شد و آوی همزه نانیه
 باشد پس یا و او بهم آمدند و او بقاعده سید یا کرده ادغام و یا ثانی است را غسیا حذف کردند و نزو بعضی در حاق
 رفع و جر منو یا مخدوف شود که فی شرح الاصول و بناى اطلعت الخلیل معنی تارک شد شب انواى
 آیتیا شود اصله و آوی مثل شجر کسبه یا آخر آنها الف شد و اول در ثانی ادغام یافت و او کسره قبل
 یا گشت از آوی بود اصله و آوی بای آخر الف شد و اول در دوم ادغام یافت و او کسره قبل یا گردید و بناى اخذ قدن الشرا اطلال هم که لاف
 الصلح از بیع و قوه ابلج اصله و یوح و او یا شد بقاعده سید یا ادغام یافت و آوی شد اصله قو و و بجا و او آخر آنها یا شد بقاعده
 در صل ثالث بود حالفا کس گردید و یا الف شد و بای دوم در سوم ادغام یافت و قیل اقویا بمعنی نزو بعضی و او سوم به سبب

ل که گشت تا کلمه را از انداخته بود و آوی
 یا گشت و از آوی ایضا اصله و آوی
 یا گشت و از آوی ایضا اصله و آوی
 یا گشت و از آوی ایضا اصله و آوی

[illegible]

فانما چون اکثر حرف با اعتبار بطوریت مشابه یکدیگر میباشند پس بعضی از آنها را معین اند و بعضی
که حرف منقوطه از حرف هم خوانند و بعضی از آنها را بعضی حرف منقطع است بعضی هم در بعضی
مجموعه یک نقطه زده و اکثر به نقطه مناسبت سه و نه اند که آن منقوطه گفته میسین اگر در ازان اعم حرف
هم بود که ثابت میسین است بصورت اعمای حرف می و در ازان یا جدا میسین جداست که مصنف در
راجع کرده و همچنین طایر و الی اسم شئی دیگر است مثل ام میسین و در بعضی دیگر بصورت
مسماح حرف نذر بعضی و در مصنف مجید بهر دو نقد بر اعم حرف باشد یا اعم شئی دیگر اخیر است
ای یکسین و در بصورت مسماح حرف نذر آنکه اصل در خط هر کلمه کتابت آنست بجز در بعضی کلمات
هر او را است در وقت ابتدای آن وقت که پس می آید از یک یا همزه و نیست اگر چه در نقطه حذف است نذر
که وقت ابتدا کلام منقوط بود و در وقت وقف بر آن یعنی بصورتی نویسد که در وقت آغاز وقف منقوط
شود و بعد از آن دید که در حالت وقف بر کلمه را که امر است از لایری می سکتة لاحق کرده و میگوید
و همچنین در بعضی مدحست چه طور آمدنی آمدی پس می مضاف بکلمه مفعول مطلق است فعل متاخر است
و امای استقامت و تکیه مضاف الیه واقع شود و نفس را محذوف میکند و بسبب باقی ماندن کلمه بر حرف
با می سکتة لاحق کرده در حالت وقف می می نگوید بجا نولیسند یعنی هر دو در حالت وصل نیز
اگر با می استقامت و تکیه باشد و محذوف هر دو در نیحالت بهمانیوسند مثل عم و هم والی احتام
و وصل در کتابت کلمات آنست که اگر یکدیگر مفصل نوشته شود دیگر مانند بنید و بنید و منک و منک و غیره
یعنی با یکدیگر کلمه کفر می یا و در نمی آید پس یا پیش کلمه دیگر لاحق شود مفصل بکارند و کتابت آخرین جمع
لوا و نون خفیفه بوا و الی بصورت آخر بوا و کتابت آخر بوا و واحد مخاطبه بوا و نون خفیفه بیا بصورت
آخر بوا و نون خفیفه بوا و نون خفیفه بوا و نون بصورت آخر بوا و نون خفیفه بوا و نون خفیفه بوا
واحد مخاطبه بوا و نون خفیفه بوا و نون بصورت آخر بوا و نون خفیفه بوا و نون خفیفه بوا و نون خفیفه بوا
وقف چه در حالت وقف نون خفیفه را حذف میکنند و آنچه بسبب نون خفیفه محذوف شد و باشد

این هم کتابت و نحوه نقطه حرف الی اسمی الا حجام مصدر کامل مثل اسمی شانه ان بجم ۱۲ تا موسس

آنرا بازمی آید لیکن ننوشتند تا مگر با اولی خفته بصورت غیبه مگر نشو وشناختن مگر غیر
 مگر داننده و واحد خط را و شوازیفتد لیکن غنی نماند که التباثل کما با غیر مگر در حالت وقف نیز لازم
 آید مگر اینجا بر قرینا گفتار دفاقم لیکن خط هر که مخالف اصل مگر درست که اگر مگر معین نیست بل بر
 صورت حروف علت مرقوم میشود بسبب کمال رتباط بینهما که گاهی همزه حرف علت بدل شود و
 گاهی حرف علت همزه که می تحلیل شکش همین مقرر کرده و بالفعل تحریر همین بجای همزه بتقلید خلیل
 در خط نسخ شائع و مرسوم شده است و در خط نستعلیق هم همان سرغین با و فی تغییر شکل می نگارند
 و در صورت کتابش بصورت حروف علت کتابت همزه اولی کلمه بالف است مطلقا و صلی
 باشد یا قطعه زائد یا اصلی مبدل یا غیر مبدل مفتوح یا مضموم یا مکسوس مثال هر یک ظاهر است مگر
 اندک ای جا یک لام کی بر آن مصدر یرید داخل بر لاء آید و لکن اسی جائی لام ابتدایه سران شرطیه آید
 دیویشید و حیثی اسی جائیکه لفظ یوم و عین بر لاء آید و هو کلا ح که در نیمه بوق حرکت خودش نوشته
 شود پس بسیار اول بشکل یا و در مکرر لاء بشکل و او مرقوم شود و خط همزه متوسط ساکن فی حرکت ماقبل
 یعنی بعد فتحه بالف و بعد کسره بیا و بعد ضمه بیا و نحو آن سبک بوس و خط همزه متوسط فتحه بوق حرکتش
 اگر بعد سکون است چون لیسان و کیش و یوم و بیشندی از اهل فن مفتوحه متوسطه بعد الف
 نویسنده بنظر کرامت اجتماع مثلین نحو سأل از باب مفاعله و اگر متوسطه مفتوحه بعد حرکت است
 یس و موحل یعنی بعد ضمه بیا و و در فتحه یعنی گروه یعنی بعد کسره بیا نویسنده و در غیر آن طبعی
 بین بین نویسنده پس در مانند غیر و ک از باب افعال همزه را بیا و نویسنده اگر بین بین قریب است
 و بیا اگر بین بین بعید بود و در سبک بر تقدیر بین بین قریب بیا نویسنده بر تقدیر بین بین بعید بیا و
 و در سأل یعنی در مفتوحه بعد فتحه بالف و در سأل یعنی در کسره بعد فتحه و من مگر ک یعنی در کسره
 بعد کسره بیا و در روف یعنی در مضمومه بعد فتحه و روس یعنی در مضمومه بعد ضمه بیا و در که درین پنج
 مثال بین بین قریب است همزه آخر اگر بعد فتحه است ساکن بود یا متحرک بوق حرکت ماقبلش
 نویسنده چون قرأ و یقرئ و رو و ولم یقرئ و لم یرو و اگر بعد ساکن است بیفکنند چون یحیی و یحیی

در رفع وجه و نصب الفیله در حالت نصب می نویسند تصور میفرست بل نویسنده است
 که در حالت وقف الف می شود چنانکه در رأیت زید و معنی فیه چنانکه کرده شده کذا فی الصحاح و غیره آخر
 در کتابت بعد اتصال چهری غیر مستقل مثل جزو ما قبل که وقف بر آن باشد نه بر ما قبل با بن مضاعف
 و احد و تائی تانیت و ثون تا کید و مانند آن از علامت تشبیه جمع و یای نسبت همزه متوسطه یا
 در کتابت نحو جودك و ردادك مثال اتصال ضمیر است اما مثال می تانیت نحو عبا که نزد اکثر
 بالف واحد نوشته نشود مثل سال از معادله بحبت استکراه اجتماع الفیه مثل فون که یوحنا و فون
 نه ده مانند فقره و برینه یعنی جائیکه همزه آخر بعد و او و یای ساکن را که تخفیفش بقلب او غامز کرده باشد
 اگر چه بعد اتصال تائی تانیت در وسط افتد حکم متوسطه نیاید نوشته نشود بر تبعیت صورت تخفیف
 از قلب و او غامز که جائز است و همزه که بعد از آن مد که بر صورت خطش بود بقصد اینی محذوف شود
 در کتابت پس در مستهزون و مستهزون متوسطه درین هر دو مثال بمقتضای قاعده مذکور
 بود و یای مکتوب میشد و همچنین در علمت خطا که خط تین فاعول علت واقع شد نوشتن را بحبت وقف
 بالف بدل کرد پس همزه خطا قبل الف مذکور استحقاق کتابتش بالف مثل متوسطه میاشت لیکن
 همزه نویسنده بل یک و او و یای الف بنظر استکراه اجتماع متشبهین بخلاف دلی بیای می نظم و بیانی
 بیای نسبت که مد که بر صورت همزه نیست زیرا که مد درین هر دو صورت که راست مد و مکتوب
 میشود همچنانکه صورت و نیست و کتابت بحالت افراد و همزه بشکل یای مرقوم میگردد چنانکه صورت اوست
 بحالت اتصال و بخلاف نحو مستهزین متنی که در آن بعد همزه مد نیست و در حق تشبیه می و غیر آن
 تشبیه مضارع همزه را در خط می کنند تا التباس اول بحر و ماضی التباس ثانی بیجمع موند
 مضارع نشود و الفیکه را بعد کلمه یا زیاد بود در اسم یا فعل که بعد از یای غیر یای بود و یای بشکل یای مرقوم شود و یای
 و علی و قرضی و مستقصه و مستصفی و جلی قمری و قمری و اگر کای تانیت یا ضمیر متصل
 با و پیوند بالف نوشته شود نحو اطاة و مستثناة و اعطاه و آه نه بعد یا در فعل یا اسم خبر علم نحو
 صد یا زان تشنه و احیا و خطایا و یاد و صورت جمع نشود فافهم و بعد یا هم در مانند یحیی

محمول بر صورت التباس طر و الباب قوله ضمیر محمول بدونه پیوسته اعتبار نیست از نحو خبر بود که الف در آن
نویسند و چون جمع نحو منصرون و لون تا کید نحو خوشون جمع در حکم آنست که و او را متوسط میگردد و می افزاید
الف در مائتان از جهت زیادت در مائت و در آن تا جدا شود از منته در صورت حروف
اما اختلاف نقاط قابل اعتبار نیست و در سئات و مئون و مئین جمع نمی افزایند بسبب نبودن
کلام وجه زیادت و می افزایند و او بعد عمر و مفتوح العین منصرف در حالت دفع و جونا تمیز نیاید
از عمر بضم عین و فتح میم غیر منصرف اما در حالت نصب برای تمیز حاجت و او نیست که عمر
بالتح با الف کتوب میشود بخلاف عمر مضموم العین غیر منصرف اما این حکم در ثمرست و در نظم وزن
شعر خود میسرست حاجت امتیاز را و نیست و می افزایند و او در اول جمع اسم اشاره برای
موافقت اولئك و در آن از جهت مخالفت اليك لئلا امتیاز بینما در صورت حاصل شود
و می افزایند و او در اول جمع ذو بواسطه متابعت اولئك در حالت نصب و جر و در
برای مفارقت الی حروف جر در صورت و حروف و شبهه آن را از اسماء شرط و استفهام
جزمتی با کلمه ماکه حرف است متصل نگانند چون مثال حرف است و اینها و کلمات مثال
اسم شبیه یحرف است که اول برای استنهام و ثانی برای شرط است زیرا که مای حرفیه غیر
مصدیه مثل جزو مایل باشد و موصول نویسد و قوله ماکه حرفست اعتبارست از مای اسمیه بخلاف حد
حسن یعنی آنچه پیش نیست نیکوست چنانکه ان ناصب در لسان و ان شرطیه را و الاصله ان لا
بالا متصل نگارند و چنانکه یوم و عین با کلمه از متصل نگارند نحو یومئذ و حینئذ بر تقدیر بنایینی بر تقدیر بنی
بودن یوم و عین بر فتح بیگام اخافت این هر دو سو از زیر که هر گاه از ان مضاف الیه خود موقوف شود یا
مضاف خود مثل کله واحد باشد یا موصول شود در کتابت اما بر تقدیر اعراب منفصل نویسد و گاهی حالت
اعراب بر بنای محمول کرده نیز موصول پسند و چنینست که سائر اسماء زمان مثل قتلند و ساعتند و زمانند و بگویند
علی ما و قتی در تمام و است مملو و اسلام علی رسول محمد و آله و صحابه و آله تا علی یوم القیامه

صحاح کتاب جو ہریت کہ بکسر صاد شہرت دارد و آن جمع صحیح است یعنی لغات صحیحہ و از آنجا کہ مؤلفش
 بایر ادلغات صحیحہ التزام کرده است لہذا نامش صحاح گذاشتہ چنانکہ در خطبہ اش میگوید او دعوت فی ہذا
 الکتاب ماصح عندی من ہذہ اللغۃ و دلالت میکند بر آن قول نور الدین علی بن محمد بن العلیف المکی کہ
 در مدح قاموس گفتہ **قد مدحہ الدین فی آیامہ** بہ من بعض البحر علمہ قاموسا بہ ذہبت صحاح البحر ہری کاہما
 سحر المدائن **حین القی موی** بہ چہ نامی ذہبت و ہای کاہما دلیلست بر جمع بودن صحاح کسور و همچنین دلالت
 میکند برای قول صاحب صراح در خطبہ اش فی **التریع** مجلدات ضحاح صحاح کاہما غیر سقام زیرا کہ صحاح بالکسر
 جمع صحیح دین عبارت صفت مجلدات واقع شدہ و قولہ کاہما دلالت میکند بر تنجی کہ اسمش نیز بالکسرست و
 بعضی آنرا بالفتح یعنی صحیح خواندہ اند خطیب تبریزی گوید کتاب الصحاح بالکسر و ہوا المشہور و ہو جمع صحیح کظریف
 و فراغ و لقال الصحاح بالفتح و ہو مفرد لغت صحیح انتی نقلہ العلامة السیوطی فی مہر اللغۃ و بعضی فتحش
 را باین بہت ترجیح میدہند کہ ضمیر مفرد بجایش راجع میکنند چنانچہ درین شعر کہ در وصف صحاح گفتہ اند
شعر عمل الصحاح و عازنی ترتیبہ بہ نصب السباق للماہیہ سبوق بہ آما یحکل کہ ضمیر ترتیبہ باعتبار کتاب راجع
 بصحاح باشد و در ہیئت استدلال نمیتواند شد باجمکہ بالکسر اظہرست پس انچہ صاحب منتخب گوید بالفتح صحیحست
 نیز ظاہر تحقیقی نمائند کہ تالیف صراح مقدمست بر تالیف قاموس چہ صراح چنانکہ گذشت در سن ششصد و
 دہشتاد و یک ہجری اتمام یافته و صاحب قاموس قدم در عالم وجود پس ہفصد و نوزدہ گذاشتہ و پس ششصد و
 عالم فانی را در گذاشتہ آری چون تالیف صحاح قریب بہ صد سال مقدم بر تالیف صراحست چہ تاریخ کتابت صحاح
 از دست جوہری سن سہ صد و نو دوش در نسخہ ملک معطر یافتہ اند و از زمان صاحب صراح بسبب سبب از حواشی صحاح
 تالیف یافته بود پس عجب نیست کہ بعضی از آنہا بنظر مصنف علامہ درآمد باشند فائدہ و وہم این کتاب
 بر ترتیب صحاح جوہریست کہ موجد این طرز خاص در بیان ابواب لغت او بودہ است یعنی حرف آخر را باب او شرا
 فصل قرار دادہ و مجر و مزید را در یکا دہ می آر د و لہذا در خطبہ اش فرمود علی ترتیب لم استبق علیہ تہذیب
 لم اغلب علیہ آری در بعض جاہا رباعی مجر در اہم در ثلثی مجر و نقل میکنند مثل آنکہ عسقر ادر عسقر آورده و ثلثی
 صاحب قاموس کہ جدا گانہ ذکر می نماید و ہمچنانکہ بر ترتیب اول و آخر پر داختہ ترتیب اوساط را نیز از دست
 الامام اشارت نمود و همچنین صاحب صراح بعض جاہا بمقتضای بشریت از قلش بر خلاف اصل رنجہ چنانکہ جلیب
 بر جلیب مقدم آورده حالانکہ صحاح ترتیبش بر عکس بودہ است ہو القیاس و همچنین نظر را کہ جوہری

بعد قرآ و رده صاحب صراح قبل قعر بعد قطمیه و رده کما هو فی کشیمین نسخ الصالح و الصالح اما از
کلام صاحب قلموس معلوم میشود که ترتیب مطابق ترتیب صحاح و هر سبب است زیرا که در قمر میگوید و ذکر الجوهری نیزه لفظ
بعد قمر و هم یعنی ذکر کردن جوهری قمر را بعد قمر با فصل غلط است و حق ذکرش بعد قمر است در قمر میگوید
و ذکر الجوهری قمر بعد از ترکیب غیر حمید و الصواب بعد قمر پس شاید در نسخه که بصاحب قلموس رسیده همچنین
بوده باشد قلموس در جمل عبارت مشکله صاحب صراح که در اول کتاب آورده و ترجمه باغاریه مفردات اللغة
من انواع الثلث ای الایم و النفل و الحرف قوله و حذف عن الاسم و المصداقاته تحریف که التعریف یعنی دور کردن
از اسم جلد و مصدر که ال لینه در عربی معروف باللام نقل میکنند در حالت نقل از عربی بفارسی ال تعریف را که عبارت است از
و لام است یعنی در صحاح مثلا الضرب و الاسد بالف و لام مذکور است درین کتاب ضرب اسد بدون الف لام مذکور نیست
پس مراد از تحریف در اینجا نقل کردن است یعنی گفته اند معنیش بحرف آوردن است فافهم قوله و است عن اختلاف
البواب ثلاثیات المصداق بعینین عنیت بهما عنیتی فعلی الماضي و المضارع اذ الاختلاف بینهما واقع دقت اختلاف
حركاتها و الاثر فسرست انواع تک الحرف که بحسب حالاتها ثانیان لان مجرد الرقم رب یرک فی الکتابه و بهم یعنی نوشتن
برای تکرار کردن باهای مختلفه ثلاثی مجرد و عین بدین شکل عجم که اراده کرده از عین اول عین کل فعل ضعی و عین
ثانی عین فعل مضارع زیرا که اختلاف درین بر دو واقع میشود و نوشتن زیر و بالای هر دو عین مذکور حرکات مختلفه
است و الاثر تفسیر کرده انواع حرکات مذکوره را بحسب حالات هائی و مضارع بار دیگر زیرا که صرف قلم گاهی متروک میشود و کتاب
و بهم نوشته میگردد یعنی اول حرکت هائی عین هر دو از زیر و زبر پیش نوشتن بعد بسبب عدم اعتماد بر مجرد کتابت بقیع و تفسیر انواع
حرکات پرده ششم از حروف ت و ک و ض پس هر چه ازینها اول مذکور شده از آن فتح و کسر و حمزه عین ضعی مراد داشته اند
و هر چه بعد آن ذکر یافته حرکت مضارع قصد کرده است قوله و اصطلاحات اینها چنین است بین موضع الاولی و الثانیة من بین
یعنی همچنانکه از جمع دو عین هائی و مضارع و از ک دف و ض حرکات ثانیة اصطلاحاتی است که کرده شد و همچنین دو
رقم هندی یعنی ۱ و ۲ چنانکه نزد اهل حساب معادلت است بعد حروف مذکوره افزوده تا دالالت کند ولی بر حرکت
عین هائی و ثانی بر حرکت عین مضارع مثالش عین بفتح تحتین بازی عین ک ف ۲ ناید و است که قیاس
است که تحریر هندی ۱ و ۲ بعد حرف اول و ثانی مذکور چه اگر گانه باشد همچنانکه در نسخ مطبوعه درست
کرده اند لیکن در نسخای مکتوبه عتیقه و جدید به بدین شکل دیده شد کاف قاصصل فاکه یعنی الف را با آخر حرف
اول وصل کرده اند و همچنین هندی دورا با آخر حرف ثانی اما اتصال الف با قبشش موافق قیاس کتابت است

والضم که فتح کلمه اول و ضم کلمه ثانی مراد سیدارد و حال آنکه ظاهر است و ضم حرف
اول از هر دو کلمه متوهم می شود و مثل حوب ثلث لغات با نیک بر وزن شتر
را که مراد از ثلث لغات مثلثه الباء است صرح به صاحب القاموس معنی ظاهر
با حرکات سه گانه اول متوهم میشود همچنانکه در حفرة و دلالة و لسانها گویند فائده هفتم کتاب در ترجمه
لفظ متوهم مراد می آید مثل روعه بالتسکین و اخر که گلزار بخت که مرادش گلزار کسوف عجمی یعنی گل دلای رشید
است حال آنکه و هم جانب گلزار بضم کاف هم می رود بل این لفظ اشهرست فائده هشتم مصنف عظام بیشتر
ترجمه با الفاظ غیر مانوس این زبان میکند و لهذا صاحبان طبع شاکر الله سعید در پنجاهای مطبوعه تراجم آنها با الفاظ
مستعمله کرده اند لیکن اینهمه بسیاری از الفاظ غیر مانوس باقی مانده که مترجم نشده اند مثل عجمی بضم و نون کسوف
در ترجمه قرآن چنانکه میگوید قرآن جمع کردن دینی انتهى و آن کلام خداست خسرو گوید - ع - ای که نمی گفته
او گفته و امثال آن چنانکه بقیه مخفی نیست فائده نهم عادت لغویان آنست که از بفتح و الضم و الکسر فتح
و ضم و کسر حرف اول و سکون ثانی مراد میزدند و هر جا یک بعد از آنی الف باشد مثل نشانه بالضم و کتاب بالکسر و باب
بالفتح یا آنکه صیغه ظرف یا که بود یا فاعل بود یا مفعول یا مفعول ثانوی یا رباعی باشد مثل مسجد و مرجع و محسن و مکرر
یا بالفتح که درین حالات فقط حرکت بر اول یا فقط حرکت بر غیر اول مقصود دارند و از بالفتح حرکت بر غیر اول مراد
میدارند فائده دهم صاحب اح جائیکه عبارت صحیح را مشکل و دشوار میدارند بر زبان احتیاط عبارت را باینها
بدون ترتیب فعل میکنند و همین است علت خلط فارسی و عربی درین کتاب که لا یخفی علی ناظر الصالح و الاصلح الباقی
احتیاط قلمش در بسیاری از تراجم از جاده راستی بر کران افتاده و بر تصدیق این مقام از آنچه درین رساله مذکور
خواهد شد شاید عدل است و از نجاست که صاحب کشف الطنون می نگارد و ما محتاج به احاطه با من بن الخط
و الخطا اگر بعضی از آنها محض افتخار جوهری بغیر تعقی نظر سر زده مثل آنکه عرفات را جای و توقو آوردن یعنی
آورده چنانکه خواهی دانست و جوهری اگر چه امامش و محقق زمین است لیکن بسیار از ناظرینش مدعی تریقی
و هر وی محقق فیروز آبادی و غیره با خطایش پرداخته اند و بعضی مثل یوسف بن یوسف و غیره بهمت بر اصل
خلعهایش برگشته اند حق آنست که بقول ما صاحب جنتی نیست که ماری باشد که از خطا و تحریف کتابین
از مدعی خالی نمیداشد خصوصاً مجلدات مخیر اما وجه مسامحتش را چنین گویند که جوهری بعد از این حق است
نظر ثانی انداخته و تندیض پرداخته بود که در سببش در گرفت تا آنکه بالامای سببیش پور بر مد و زود و یار

منه بالقرارة یعنی خلان شناسا سرست با دابیدن از آداب قرات ظاهر انشا فطرا اتحاد وزن است
 که کسی از لغویان نوشته باشد آنرا ذکر اکر است که مصنف علام آنرا محمول اتحاد معکوف نموده قولم نوشته خوانند بمع
 نفیها **اول** این لفظ از باب علم است که ذاتی تاج المصدا و غیره و در صحاح نیز از فتح نیامده چه عبارتش نیست
 انشی اشاده و در قاموس چنین است شکسته اشاده شیدنا و شیتة و این دو عبارت پوش از علم ظاهر و پوش
 از فتح چنانکه از قول نفیها پیداست از طریقه صحیح عبارت انشائی باب لبا و الموحدة قولم تنجیب ایضا انشاء
 و توفیر فی ظهر الفرس **قول** صحیح فی جل الفرس یک جوهری در صحاح می رود تنجیب ایضا انشاء و توفیر فی
 جل الفرس **تنجیب** یعنی تنجیب نیز بمعنی انشاء یکی است مانند مکان پای اسپان محبوب باشد که یکی از نامها
 محویر هم که مصنف علام جل الکسر را چگونه نظر بدیل ساخته مگر انشاء اشتباه چنان معلوم میشود که تنجیب بمعنی تنجیب
 بجای معلوم کننده بمعنی انشاء پشت اسپست **قول** محقق دیت که سپس سوار نشینند **اول** محقق
 قاف آنکه دیگری را پس بر سواری نشانند آنکه خود پس سوار نشینند چنانکه مصنف فرموده و یک عبارت صحیح
 در صحاح چنین است **محب** لمر دق که ذاتی قاموس در مشارق لا نوار میگوید **تنجیب** خلفه آنکه در فها را و در چکها
 مکان **التحقیقة** و این شیر در نمای می رود و حدیث عائشه رضی الله عنها فاجتبهما عبد الرحمن علی ناقته
 ای ارد فها خلفه علی حقیتة الرجل بیتی و تلج المصدا و آورده الاحزاب تنجیبه نمودن منه الحدیث قاف
 علی ناقه ای ارد فها علی حقیتة الرجل اگر گفته شود محقق مردق و صحاح البصیحة اسم مفعول است پس حاصل
 ردیف و مردق احد باشد گوئیم آری لیکن مراد لغویان درین لفظ صیغه اسم فاعل است و آن صاحب
 قاموس میگوید **محب** لمر دق و تلج القاف **تنجیب** **قول** تنجیب زمی پشت ساقهای اسپ بالجمیع فی
اول صحیح نیست **تنجیب** در فرس بجای به یکجایی که در پشت هر دو دست اسپ شده **تنجیب** بمعنی تخم نیست
 و در **اسپ** یک جوهری در صحاح میگوید **تنجیب** الفرس انشاء توفیر فی الصلب و الیسدین فاذا کان
 فی الرجل فو **تنجیب** بمعنی پس مصنف علام رجل بالکسر را که معنی پاست رجل بر وزن عقد بمعنی
 انسان عم کرده مومن از جل بمعنی مردست بمعنی مطلق انسان صاحب قاموس گوید **تنجیب** حدید است و فنی الفرس
 و صلبها و بالجمیع فی الرجلین و التمدد باین الرجلین بلائج و اعوجاج فی الساقین انتی یعنی کجی در هر دو دست
 و پشت **اسپ** **تنجیب** بمعنی کجی در هر دو پای آن باشد یا دوری میانی دو پای **اسپ** دن تباعد پاشها
 یا کجی در ساقین **اسپ** **قول** عرب تلت لغات بانگ برزدن شتر را **قول** صحیح چنین است **عرب**

از جرئت برای شتران به معنی بانگ زدن مطلق که معنی مصدر است معر و از لغات ثلثه با حرکات سه گانه
 آخر کلمه است که حرف د یا شد فحرکات حرف اول نیز که عبارت صحیح نیست خوب جبر لایل فیه ثلث
 لغات خوب خوب خوب این عبارت دلالت بر مدعی مذکور می دارد چه نکره در اصطلاح نویان معروفه
 میباشد و معروفه یعنی اگر در میان معانی گویند لایل مراد کوه مطلق میباشد و اگر گویند جبل مراد کوه خاص
 میباشد و بنا علی هذا چون بوی زبر آورده نه الزجریس مرادش جز خاص خواهد بود نه زبر مطلق صاحب
 قاموس گوید این در اصل معنی ایل بوده و در زبرش استعمال یافته و تاج اللغات از جزری نقل کرده
 از خوب جز شتر یعنی که حل زبر نافع قولی ثلث لغات نکره یک ابر و سر بند اقول عبارت صحیح
 چنین است اجماع و انچه بطریق من ل او صحاب و خرقة کالعصابت یعنی نور در گیت ابر یا پیه مانند سر بند
 و در عرض پس قول مصنف و سر بند مخالف است اصل خودش و عبارت قاموس نیز مطابق کلام جوهر است
 پس مصنف علام ترجه خرقة کالعصابت که صرف بلفظ سر بند ساخته هیچگاه به هیچ شیئی استعمال یا کسر کردن
 که بی جواب باشد اقول صحیح چنین است گردن بندیکه از سگ قر نفل چون جواب سازند چه عبارت صحیح نیست
 اصحاب چون خد من سگ قر نفل یعنی همان بوی اهرشی و در بعض نسخ چنین دیده شد قلاوه تمدن سگ نه لایه
 من بوی اهرشی و صاحب قاموس گوید اصحاب کتاب قلاوه من سگ قر نفل و محبت بوی یعنی گویند بی جواب را از سبک خروش
 و حب الیاب زندان اهری گوید اصحاب نزد عرب هر قلاوه را گویند خواه بوی اهر در آن باشد یا نه و نیز یعنی اصحاب با قسم
 توجیه است و نیز بعضی رسته است که از مهر یا منظوم ساخته در گلو اندازند که فی حاشیه قاموس گفته اند لایه
 اقول صحیح چنین است آموزنده کتابت نیز که عبارت بوی چنین است انکب الذی یعلم الکتابه قال الحسن
 و کان الحجاج مکتبانی لطاکنه یعنی معلمای مکتب شصتیکه تعلیم کتابت کنند من گفته است و بود حجاج بن یوسف
 تعلیم کنند کتابت در طائف قوله کلوب کلاب بالفتح و الفهم زده کالب جمع کلاب بالفهم اینچنانست نموده
 را نقل شده که بر تیکه ستور نیز نمیدوخت اندن و سیمي المهار ايضا اقول صحیح در مقام اینست کلوب
 بالفتح و تشدید لام مضمیم و کلاب بالفهم و لام مشدود هم از آن است که کوچک مدور باشد بر پاشنه نموده
 سواران که پیش کتیکه ستور آن وقت را ندن نیز تمیزیرا که بوی در صحاح می آید و کلوب
 المنشأ و کذب الکتاب و الجمع الکلاب سیمی المهاز یعنی الحدیده التي علی نصف الرأض پس مراد
 بوی این پاشنه همین است و مدور کوچک است بصریه و لیس سیمی المهاز و انچه در بعض نسخ صحاح

بعد من الرافض لفظا كما باضع شديد از طيان قاهره سجين است شايد عین نسخه منشأ لغزش مصنف علام
واقع شده وصاحب موسی نوید الکتاب المهرار کا کتاب البقم لب مصنف علام در نیکام دو مسامحه
فرموده یکی ترجمه کلون کلاب بازه مطلقا و مبداء کردن کلاب بعضی مهابار که الکلام جوهری صلا هو
نمی شود **الثالث باب التام المثناة القوافیة** قوله بربت البقم مراد اقول مغیش
مراد راه نماست جوهری گوید البرت البقم اصل الدلیل وصاحب موسی گوید البرت البقم الرحیل
الدلیل الماهر و در تاج اللغات مذکور است بربت بقیث باو بربت مثل سیکت مراد بربت باو بربت
مصنف علام دلیل بال مهله اذیل بذال مجرزة انده ترجمه اش بحر خوارنود و الیرایع **باب**
الثام المثلثة قوله محدث یحیی حدی البقم تا شعثان یحیی کلامه بمنی اقول یعنی حدی
حدی حدان همه بیک معنی است که حادثه باشد این حدان بالکسر است یعنی یحیی حدی صاحب موسی گوید
حدان الهم بالکسر له و ابتداء که حادثه و من الهم بربت که کواشده و حادثه است و در تاج اللغات مسطور است
حدان الدهر بالکسر و حادثه و حادث زمانه و جوهری در نیکام لفظ حركات لفظا پیرداخته چه عبارت
اینست و الحدی الحدان کلامه بعضی اتی بل مصنف باید یحیی بنود و فراه و در غلط افتاد قوله بربت
شاید یعنی سبب است **قوله** ترجمه صحیح اینست سبب را چیزی بر باید چه عبارت حاجتین است
بیت شایه اذ الطعمه شیئا و ساء کذا فی القاموس النحاس **باب** النحیم قوله شجوه بربت یعنی آشا
قوله مصنف علام مراد از آشام آش معروف داشته و آن معنی است که بوزن صیو است
یعنی حسی بل معنی ریگ توده خشک شده و بسته در زمین سنگ نیز که آنرا کنده آب آرند
بوجه ری در صحن می آرد **قوله** شرح حسی کون فی حسی و انشیزین **قوله** فاما اخذ القرونه بربت
الزلف بربد ما **قوله** شرح بربد درین کتاب میگوید بربت بالکسر است از الرفع من الرمل فاما اصادی صلا
است که فتمرغه الرمل فتمرجه هو الاغتسا یعنی حسی بالکسر نیز نیست که خشک کند آنرا زمین از ریگ
این بگاه سخت شود امساک کند آنرا پس کنی از آن آن ریگ پست آری آنرا وین صلا
گویند و ترجمه قاموس مسطور است حسی زمین پست و سنگ زاکه و جمع شود یا زمین سخت
که بالایش ریگ باشد و چون آن ریگ آکنند آب باید و منقطع نشود اتی **قوله** فارجع الی التام
در روی کسی زدن بوقت جنگ **قوله** معنی آن مسامحه و مسامحت است که عبارت است

بسم الله الرحمن الرحیم
و اینست که
در این کتاب
بسم الله الرحمن الرحیم
و اینست که
در این کتاب

از قرع زدن با گشتان یا کید گیر جوهری گوید که تجارتی که با مصالح و المناهذه المتساویه بالاصالح و غیره
 و تلج المصادر میگردد یا کسی قرع زدن و در قلموس مسطور است تجارتی که بیخارج نماند
 و الاخر مشد استی ظاهر انتشار اشتباه آنست که چون جوهری تفسیر مخرج بمنابده کرده و آن بمعنی بر حستن
 با هم جنگ نیز آید لهذا تجزیه مذکور پرداخته حال آنکه منابده با معنی بدون تقید اصالح مذکور میشود و بمعنی قرع زدن
 با مصالح مذکور می نمایند چنانکه جوهری آورده و لهذا صاحب قلموس گوید المناهذه المتساویه بالاصالح فی الحرب
 و المتساویه بالاصالح قوله تجار دو کرده و باروی جنگ کردن **اقول** معنی تجار بر آوردن هر یک
 از رفیقان مثل نفقه دیگر است جوهری در صحاح می آورد التجار التجار و التجار التجار کل احد من الرفقة
 نفقه علی قدر نفقه صاحب و صاحب قلموس گوید التجار ان یاخذ بعض الشراک الدار و بعض الارض و انتشار
 اشتباه همان معنی مخرج است که سابق الشاوس **باب لال** قوله صید شکاری و شکار کردن معنی
 آنگاه و نفقه **اقول** صحیح و معرب آن بود که بجای نفقه کانی میگفت چنان نفقه از ضرب سمع آمده است
 نافع و لهذا یقینی و تلج المصادر این لفظ را از ضرب ورد میگوید سمع نیز نفقی است دران و بدون حرف
 حلق در عین دشمن نیز ذیلی است بر نبودن آن از فتح ظاهر انتشار اشتباه عبارت جوهری است در صحاح
 صاده و یصیده و یصاد و یس مصنف علام زعم کرده که یصاد و یصاد مصراع صاده مفتوح العین ماضی است
 چنانکه یصید مصراع آن بوده است حال آنکه جوهری با مصراع یصاد و از صاده ماضی کسور عین مراد است
 آنچهون لفظ صاده از ضرب سمع بعد تعلیل صورت واحد دارد و لهذا جوهری بنظر اختصار صاده و گرنیا ورده
 و با فرض اگر می آورد تا هم بنظر ظاهر بنیان موهم و هم مذکور میشد السالاج **باب لرا** قوله مزودون خا
 و بر آن که در جمله معانی اجاره و راده جور آورده **اقول** اجاره یعنی مذکور از اجاره است از جور و اجاره
 از ان معنی خلاص کردن از ظلم و رینار دادن است بکلمه خاصه سلب یا اعطائی خذ که آن را معنی پناه است
 جوهری در صحاح می آورد الجار الذی اجریه من ان لظلمه ظالم و استجاره من ظلمه جار منه اجاره و الله من الله
 الله که معنی با کسی است که پناه دوی او را از ظلم ظالم طلب کند و او را از ظلمانی پس نهارد و از ظلم او بپنا
 دارد و او را از عذاب گذانی غیره من اللغات و لهذا صاحب صحاح اجاره و معنی مزودان خانه را در اجاره
 آورده بل مصنف نیز درین باب تفسیرش پرداخته قوله تفره بالفتح یکبار شمر دادن **اقول** معنیش یکبار یکیدن
 نیزه زدن است جوهری در صحاح گوید الحرة الرفقة الواحدة و گذانی قاموس نیز صاحب قلموس

در بجه رضع آینه میگوید متش شد بهای یعنی کید پستان در آینه می آید می آر و الرضع والرضع و الرضع
 شیر خوردن بل خود مصنف در ترجمه رضع میگوید شیر مکیدن بچه مادر را قول حاکم حاکم حقیقت
 بعضی جای که در آن آب جمع شود جوهری در صیاح گوید الحار جمع الماء و کذا فی القاموس و گرد عجا رب است
 از آب گردش کننده اما احتمال اطلاق حال بر محل در بیان معانی لغوی مستبعد است قوله عشر باصم فتح
 و تحت باصم اقول حق لفظ در ترجمه این است عشر لفظ افتح ۲ در حق است صمغ و از انواع عضاة چه عجا رب
 صیاح نیست العشر شجره صمغ و بوم الأعضاء و حمرته لقات کفاحه القماء الا صغر و جرش در جوب گذشت
 اما تحقیق آنست که صاحب موس گوید شجره حراق لم یفتح الناس فی ابو و منسوخ فی النماذج من
 زهره و شجره کربنی در حق است که در آن حراق باشد یعنی خمر که در آن آتش گیرند آتش زنه که بهتر از آن
 حراقی یافته اند و آنرا در کیمیا بسیارند و از شکوفه و شاخهایش شکری بر آید که در آن لثنی باشد و آن
 مخزن الادویه معلوم می شود که آن در حق است که بنندی آنرا در او آگ میگویند و حراق مذکور از بدون
 شتر بر می آید که مانند ننبه باشد و نهایت هم بود الثامن باب الزا و الحجة قوله حجة یقین تیری اقول
 حجة بر وزن طلبه جمع حاجر است یعنی ظالم مانع از حق جوهری در صیاح می آر و الحجة الظلمة و فی
 حدیث قیل الخیر این نده ان منصف من و از الحجة و هم الذین یخجلون عن حق و در قاموس
 مسطور است الحجة الظلمة الذین یمنعون بعض الناس من بعض و یفصلون بینهم الحق یعنی حجة ظالمانند که
 باز میدارند بعضی کسان را از بعضی جدائی می افکنند میان شان حق یعنی حق شان جدا میدارند پس مصنف علام
 لفظ ظلمة اکبر جمع ظالم است مثل طلبه جمیع طایف ظلمة بافهم مصدر یعنی تیرا یکی زخم کرده و غیرش که در صیاح و دیگر
 کتب مسطور است اصلا خیال نفرموده قوله تخریز کردن بر هم سودن دندان را و اندازه کردن
 اقول ترجمه صحیح این است تیزی دندان و تیز کردن آنها بگویم گوید فی السنانة تخریزای اشر و قد خروا
 سنانة و الحرا الفرض فی اشی یعنی در دندان و تیزی است تحقیق تیز کردن دندانهای او را و تخریز و اندازه
 کردن در تیزی و در قاموس مسطور است اشر الاسنان و اشر التخریز الذی فیها یكون خلقة و عمل یعنی عشر
 یقین و افهم اول و فتح ثانی تیزی دندان خلقی و عملی باجمعه تخریز یعنی تیزی دندانها و تیز کردن آنهاست
 و بر هم سودن دندان و اندازه کردن آری اندازه کردن یعنی تخریز دست چنانچه از کلام جوهری
 و فموم شد و در قاموس تیز موافق آنست التاسع باب السین المهملة قوله حب سبب بافهم

سوراهای هوش باشد پیوسته چون اینجری ترسد روی رود اقول جوهری در صلی چنین گوید
 القبیح طویر القبیح مثل العفور یكون عند حجره انحر وان فاذا فرغ ادرمی بجم القبیح فیما یقع قبیح پرنده
 که چاک باقی است مانند کفش که میباشد نزد سوراهای موشهای صحرائی چون ترسیده شود یا
 سنگریزه بر وزن در سور اخ دور و دو ظاهر است که تفسیر و ترجمه مصنف موافقت و مطابقت نامه
 با کلام جوهری ندارد قوله الملع لعبر بر آوردن زمین پستان کردن مادیان و ماده خرواده شیر
 و سر پای پستان حیاه شدن آبستن با اقول صاحب صحاح چنین گوید الملع الفرس الاتان الطباء
 البوابة اذا اشرف للحمل واسودت علامتها پس ترجمه صحاح است الملع الماع تانیده شدن ماده اسب و خر
 و سر پستانهای ماده شیر از حمل و سیاه گردیدن سر پستانهای آنها از قرب زائیدن و در
 قاموس میگوید الملع الفرس والاتان والباء واللبنه اذا اشرق للحمل واسودت اعلتکمان و در
 تلح المصادمی آورد الملع الفرس والمعت الاتان طلوع زائیدن که در یکجای ماده اسب و یکجای ماده
 خر قوله ربع درختی است که از وی کمان سازند و از شاخهای وی تیر سازند بنوعی چوبی از وی
 اقول در صحاح این عبارت مسطور است النبع شجر یخذ منه القسی الواحدة بنوعی ربع درختی
 است که از آن کمانها سازند بنوعی یک درخت از ربع مذکور پس ترجمه بنوعی چوبی از وی صحیح نباشد
 کما لا یخفی قوله ربع بنوعی انگشت ابهام یا بر سبابه شستن مرد را اقول غیشش است راجع
 و متوج گردیدن ترا انگشت یا جانب سبابه یا انگشتی که در دایره آهن آمده نماید جوهری در
 صحاح میگوید الکعب بالتحریک اقبال الابهام علی السبابه من الرجل حتی یری اصلها خارجا
 کالعتة یقال رجل اوع و امراة و کعاز و کعازانی القاموس و این کلام معلوم شد وزن و
 مرد و این وصف برابر اند پس تخصیص مصنف بجم و از مخترعات اوست شاید که رجل بالکسر
 را که در کلام جوهری بخنجه است رجل بفتح را و ضم جم یعنی مرد زخم کرده اما عجب آنست که ترجمه
 اش بیاهم ساخته و با وصف تخصیص مرد و کعاز صفت مؤنث هم آورده قوله المکعة سكة
 السحرة و الجمع مکع و هو بالفارسیة بزن اقول سكة الحراة عبارت است از آهن شیار کردن
 که از آن قلب نیز گویند صاحب قاموس گوید السکبة صدقة الفدان یعنی آهن مزراع و آن غیه
 بزن است چه بزن شخته یا چوبی است که زمین شیار کرده را بدان هموار کنند کذا فی البرهان و غیره

نگردین مرجع مصنف و جوهری هر دو برابرند قوله ولوع و لوع در بعضی شدن بجز صلته بالباع ک
 ان ۲ ولوع حرف ص لعت المصدر کلاما بالفتح اقول صحیحین ست ولع بالتحریک مصدر است بمعنی در پیش
 ع ک ان ۲ ولوع بالفتح اسم مصدر است جوهری در صحاح میگوید ولوع الاسم من لعت به او لوع ولعا
 و ولوعا المصدر و الاسم جمعا بالفتح یعنی ولوع اسم مصدر است و لعت به او لوع ولعا و لوعا کلاما کلاما لعل
 و ثانی اسم مصدر است و هر دو لفع و اوست پس مراد از جمعا جمعیت در فتح و اوست از مصدر و اسم بقرین
 و نشر مصدر و اسم مصدر مراد است و میگوید یعنی ست قول صاحب قاموس لوع به کول لوعا محرکه ولوعا بالفتح
 و قول سیفی در تاج الدوله و الولوع بالفتح تحت حرف ص شدن انتهى بالتحریک ولوع اسم مصدر بمعنی حرف ص شدن است
 مراد جوهری از اسم لعت بمعنی حرف ص چنانچه مصنف زعم کرده قوله هر روع ای مصرع اقول از جمله کلامش
 بمجون الکنده بر زمین ست چه جوهری در صحاح میگوید المهرع المجنون الذي يصرع و هكذا في القاموس
 و در قاموس اگر چه بمعنی مصرع من الجذیز آورده لیکن مصرع از انهم عام ست و لزوم قلب موضوع
 مزیدی بران الثالث عشر باب لفا و قوله اشفي بالکسر فاش اقول معنیش کفش گریا نوزده و در
 جوهری در صحاح می آید لاشفی الاسکان و کلامی القاموس معنی اسکان خود مصنف کفش گزیده صاحب و
 گوید الاسکان انخاف یعنی نوزده و در و اما در فاش اگر چه در ان ست که بدان جرم را سوار کند
 و آنرا در عربی محرز گویند قوله جرت کاویدن زمین را در پیل خاک گل برکنان از زمین معنیها اقول
 صحیحین ست ع ف اض به یعنی از نصر جوهری در صحاح می آید حرفت الشی ابرو بالضم حرفا فی بیت
 به کلامه و حرفت الطین کشته یعنی بر دم از تمام یا اکثر و فراهم گرفته کل را از زمین پس مراد از قوله
 بالضم ضم عین مضارع ست که اشارتست به بودنش از نصر و لهذا سیفی در باب نصر تراجم المصنوع
 میگوید بحرف جله خبری به بودن گل از زمین فرا گرفتن اما از فتح در کنای از معتبر لعت میزنند و کیف لاکه
 حرف حلق در عین یا لاش کاز لوانم اوست در ان واقع نشده و شاید نشاء اشتباه عبارت مثل قاموس
 که میگوید حرف جرها و حرفه بفتحها که مراد از قوله بفتح حرف جرت و حرفه است شاید مصنف علام انسان فتح
 عین ماضی و مضارع زعم کرده قوله تخلیف یکی پستان نادره را تمام دو شدن صلته بالارتقال خلف بناقه
 اقول معنی صحیح نیست بسن یکسر پستان نادره را جوهری صحاح میگوید خلف بناقه تخلیفا ای ضمها خلفا و حد
 و هم درین کتاب گوید صرمت الناقه شدت علیه الصرار و هو خطیث زفوق الخلف قوله لعت

لعت و لوع
 لعت کرام
 مصنف و جوهری
 در تاج الدوله
 و در قاموس
 و در جملات
 و در کتب
 و در ان
 ست

دم در زمین کشیدن کبوتر نزدیک ماده بانگ کردن **اقول** ترجمه صحیح مطابق معنی چنین است دم
در کشیدن کبوتر و سر را جانب دم مایل کردن و گرد ماده برگردیدن زیر آن جوهری در صحاح آورده است ان
الحام عند الحكامة اذا جازل انبانی و دفع مقدمه بخوزه و استدار علیها و یکذا فی القاموس بعینه پس ترجمه
تفسیر مصنف نقصانی دارد قوله عرفات جای وقوف آوردن بنی **اقول** عرفات ام مقامی است بقا
ده اندوه میل از آنکه منظم که حاجیان بنم فزی آنچه در اینجا وقوف می نمایند کذا فی القاموس برگردیدن زمان شتر
میان حجاج آنست که بعد از کرده از آنکه دار و برین نقطه که کرده از آنکه بازار مرغی است و سه کرده از مرغی مفروضه
و سه کرده از آن عرفات اما این ساجده از مصنف تنها واقع شده بل جوهری نیز در صحاح همچنین آورده
لکن هذا السرب من العجب العجائب قوله تعریف شناسا کردن و آگاهانیدن و گم شده جستن **اقول** معنی
چنین باید تعریف کردن گم شده جوهری در صحاح میگوید تعریف الاعلام و التعریف ایضا انشاء
پس معنی انشاء ضما یعنی گم شده آنست که یا بنده اش بواقع از حاصم بجا یا نیک بودن یا کشتن از جماع
محمل باشد یا کار بلند گوید اگر این چیز از کسی گم شده باشد از من بگیر و جستن گم شده معنی شدت نداشتن
کس مصنف علام در مجر و مزنی قیاس ساخته حال آنکه فرق بینها از صحاح و کتب دیگر ثابت در مجمع البحار مذکور است
نشدت الضمانا نانا شد اذا طلبتها و انشدتها معنی گم شده را جستم پس من جوینده آنم و این
جمله وقتی گوئی که طلب گم گشته کنی معنی انشدتها شناسا کردم گم گشته را اما عجب آنست که معنی انشاء در
ماده خودش صحیح نوشته قوله غریفه و ال پاره که از بقعه شمشیر کو زبان باشد **اقول** چنین نیست و دو
مشک و مزین قدر یک وجب که آویزان باشد از ضرب السیف و آن عبارتست از غلافی که در آن
شمشیر را می نیام و دو ال هندی جوهری در صحاح می آورد و الغریفه جلدی من ادم مخون بشر فارغی
اسفل قریب السیف یذب فتكون مفرقة من زنة و کذا فی القاموس یعنی پاره پوستی است بقدر یک وجب تخمینا
آویزان در اسفل غلاف شمشیر که متحرک و مشک و مزین باشد قوله غصفت منکستن **اقول** در ترجمه
عبارت صحاح نقصانی باقیانده به عبارت صحاح آنست غصفت العود اذا کسرت فاعلم کسر یعنی میگوئی غصفت
العود بهرگاه کسی چوب را خوب نشکنی از **اقول** قطف خراشیدن عفن اک و گویا همین برگهای و سه که
از آن سرنگ خوانند **اقول** قطف یعنی اول بالفتح است و معنی ثانی بالتحریک یعنی بقیع قاف و طاجوهری گوید
القطوف بالضم اخدوش و الواح قطف و القطف نبات خص عریض الورق الواحدة قطفة يقال ان القطف

سرگت صاحب قاموس می آرد و چه قطوف بالضم خروشان را واحد قطف القطف محمکه و بهر حال اگر بقیه
 يقال له استمرق انتهى و در منتخب اللغات مذکور است قطف بالفتح بردن خوشه انگور و چین میوه خراشیدن
 و بفتحین گیاهی است که برگهای او پهن باشد و در خرمن الاودی می نویسند قطب بالفتح قاط طافت
 بونی است و نیز سرق نامند و عرب از سله و یا سرکه یا سرمه فارسی است بفارسی اسفلخ روی بهندی ملک
 و بقول دیگر لک و بن و ز و بضمه بنوا گویند و با جمله ظاهر از کلام صفت آنست که بهر دو معنی مذکور بالفتح است
 همچنانکه عادتش عادت صاحب قاموس است که لفظ بالفتح را بدون ضبط حرکات می آرد و قطع نظر ازین
 بدون افتاد واحد بهر دو معنی لایزال از کلاش ظاهر میهند یعنی اول بالفتح است و بمعنی ثانی بفتحین آتا
 سرنگ بنون چنانکه در لغتهای مطبوعه و مکتوبه صراح بل و دشمنهای صحاح نیز دیده شد ظاهر از طغیان
 ناسخین است که سر یک سیم را با نون نوشته اند قوله نانه کنون الی تبرک فی کفنه الابل اقول یعنی نانه
 که یک جانب شتر نشیند مگر جوهری بعد عبارت مذکور چیزی دیگر هم گفته بود که صفت آنرا خند ساخته و آن
 نیست مثل القذور الا انها لا تتبع كما تتبع القذور پس ترجمه کامل نیست نانه که یک جانب شتر
 نشیند مگر دومی او مثل نانه قدور نباشد که دور تر نشیند قوله تحت بختة بالتحريك جای بلند اقول
 ترجمه نام صحاح نیست جای دراز و نرم و بلند که آب بر آن نرسد یعنی در میان ریزه که بنشیند یا تو گویند
 جوهری در صحاح می آرد الخف و الخفة بالتحريك مکان لایعلوه الماء استطیل سفار و صاحب قاموس
 بعد عبارت مشقوله صحاح میگوید یکون فی بطن الوادي و قد یکون فی بطن من الارض یعنی بیابان آن
 مکان در میان رود و گاهی در میان زمین باشد قوله ایضا با و بردادن خرمن و جز آن نیست
 سیکو اقول معنی صحیح نیست غلافشان زن است و معنی نیست غلافشان که بنشیند چهل نامند جوهری
 گویند نصف الطعام نقضه و المنصف بالهـ الطعام موشی طویل منصوب الصدر و اعلاه مرتفع
 یعنی افشانده را و نصف غلافشان و آن چیز است دراز بلند سینه و جانب اعلا می آن بلند بود و صاحب
 قاموس در نیامده یعنی نصف سیکو یکبره یا بنفص بهر صاحب انهمی ویدل علیه قول الجوهري آنا افلان الحیة
 نصف اما سیکو یکبره اول سکون ثانی و سکون و او چیزی باشد چهار شاخه و پنج شاخه که بهر همان غله گفته ما
 آن بیا و میدهند ماز که جدا شود و آنرا در خراسان چهار شاخه گویند کذا فی البران و عربی آن ندری باشد
 قوله کف پی کم کردن اقول معنی صحیح نیست آوردن ستودار زمین سخت در زمین نرم نشان پاید اگر دو

جوهری گوید تکلف اثره و انشکفته و ذلک اذا علما لطفاً من الارض لا یودی اثرافا عرشفه فی مکان سهل
یعنی میگوید تکلف اثره و انشکفته و این قول تثنی گوید که چون سطور برآید بالای زمین سخت که نشان تهم
بر آن نیفتد پس بسیاری را بر زمین نرم و بکذا فی القاموس و تراج المصادر قوله نون کو ان انواف
ن و ج زن اقول نون بمعنی فرج زن نیست چنانچه مصنف علام زعم کرده بل بمعنی گوشت پاره بلند
فرج زن است که خانه آنرا قطع میکند و زابادی در قاموس در معنی می آورد بطارة المرأة الماکة بالقطعة النخلة
منهن یعنی گوشت پاره فرج زن و اما آنچه آنرا خانه قطع میکند پس قوله بالقطعة عطف تفسیر است برای
بطارة المرأة اما جوهری این معنی نیاورده قوله وجهت وجهت طمیدن و نوعی از رفتار شتر اقول
منه صحیح آن نوعی از رفتار شتران و اسپان جوهری گوید الوجه ضربه من سیر الابل و الخیل و بکذا فی القاموس
و بهی و تراج می آورد الوجه و الوجهان پوشیدن ستود پس تخصیص سیر شتر خلاف اصل مخالفت
قول لغویان دیگر است قوله و بخار زمین که در وی عکهای سیاه باشد اقول ترجمه صحیح نیست یعنی گوید
سنگهای سیاه باشد اما زمین سوخته نباشد جوهری در صحیح می آورد و بخار ارض فیها حجارة سودیست بحرة
و بکذا فی القاموس فی الجمل در ترجمه مصنف انقصانی بایمانده الرابع عشر باب لغاف قوله
و همزة نکی و زمی طعام اقول ترجمه صحیح نیست زمی و خوشبوی در وقت طعام جوهری گوید قال لا صحی
الدمیقة لبن الطعام و طریقه و فیوز آبادی در قاموس آورد همی الطعام طریقه و لبنه یعنی مطیب
و رقیق و نرم و طعام را قوله زقاق بالضم کوچک و بونث قال لا اختش بالبحار و نونون الطريق
و الصراط و السبیل و السوق و الزقاق و بنویمم بیکردن هذا کله اقول این قول مصنف خالی از سبب
نیست زیرا که در نسخ معتدله صحیح چنین است الزقاق السكة الضيقة بیکردن بونث قال لا اختش بال
احجاز و نونون الطريق و الصراط و السبیل و السوق و الزقاق و الکلا و هو سوق البصر و بنویمم بیکردن
هذا کله باین عبارت ترجمه ضیق و فقط کلا ربع ترجمه اش از قلم مصنف ساقط شده مگر آنکه در نسخ
صحاح عبارت منقول همین بوده باشد که او آورده قوله نهالین در آنکه از شیم و جزآن بافته
باشند در معنی طریقه اقول ترجمه صحیح طریقه نیست پارچه بافته از صوف یا سوی بقدر پهنای دست
یا کمتر از آن و در طول قدر خانه آبادیه نشینان که دوخته باشد کنار اش یا کنار ه دیگری مانند آن
زیرا که جوهری در صحاح چنین آورده الطریقه نسجه من صوف و شعر فی عرض للمذبلع اوقل

این عبارت در کتاب لغت در ص ۴۴۸

و طبعها علی قدر البیت فحیط فی ملتقى الشقاق من الکسر لی الکسر و کذا فی القاموس ثم ارد ان ان
 چیز است که در هندی آنرا طمی گویند قول مطروق آب باران که روی ستور بول انداخته باشد
 اقول ترجمه کامل صحاح نیست آب باران که در دشتان بول و بیشک انداخته باشد زیرا که جوهری
 در صحاح چنین آورده المطروق ما را السماء الذی بول فیہ و یستقر فافهم قوله ستاره روز در معنی
 طامرق اقول ترجمه صحیح ستاره صبح است زیرا که جوهری میگوید الطامرق النجم الذی یقال له کوكب
 الصبح قوله و زنبیل از برگ خراباخته در معنی لفظ عرق اقول ترجمه صحیح آنست بوریایم بافته از
 برگ خرابا و غیر آن که این زنبیل را که سنور آنرا زنبیل ساخته باشند و از همین جهت زنبیل عرقی باشد
 زیرا که جوهری در صحاح می آرد العرق السیفقة المنسوجة من الخوص و غیره قبل آن یجمل منه الزنبیل
 و من قبل الزنبیل عرق باجملة ازین کلام پیدا است که اصل معنی عرق بوریایم است که از آن
 زنبیل سازند و چون زنبیل از آن ساخته میشود بر آن هم اطلاق میکنند و مصنف علام که اصل
 معنیش را اینا آورده اکتفا بر بقول الیه فرموده ترجمه اش خالی از ساختگیست قوله معانی سوسماران
 خود اقول معنی صحیح ظروف شیر و دوشی که از چرم و چوب سازند که سر آنها فراخ و اندرون تنگ باشد
 جوهری در صحاح میگوید المعالق العلاب الصغار واحد بالمعلق قال الفروق و ما انما انصی
 بالاکت را خفاء اذا از عشت اید یکم بالمعالق و خود مصنف در ماده علب میگوید علیه شیر و دوش
 از چرم علب علاب جمع نشان اشتباه اشترک لفظ علاب جمع علیه بمعنی ظرف مذکور و جمع علب
 مثل کثف بمعنی سوسمار است قوله عناق معانقه دست در گردن یکدیگر افکندن اقول ترجمه نه مطابق
 صحاح نیست دست در گردن یکدیگر افکند بخود چسپانیدن چه جوهری در صحاح چنین آورده المعانق
 المعانقه قد عانقه اذا جعل یدیه علی عنقه و ضم الی نفسه قوله فسق فسوق برون آری بطنه بوسه
 و بنده از فرمان عصف اقول معنی صحیح نیست برون آمدن اسپست از بوسه بنده از فرمان
 عصف ارض رک زیرا که جوهری در صحاح میگوید فسقتا لوطه اذا خرجت عن قشرها و فسقا احباب فسقوا
 یفسقوا المضاعف الاخفش فسقا و فسوقا ای فخر و غلبه نوعی از قواست که در اب رومی غیر از فساد و فساد
 آنرا اسپست نامند پس مصنف علام بیان آن را بطب برون و در معنی خرابی و تریا و تب و تبخیر
 ترکم و در دیرینجا نمیتواند فرق نموده و برون فعلی که گویا از ضرب که جوهری از اخفش نقل کرده مذکور است

لکسر سوسماران و کوب و کوبیدن و کوبیدن

و صاحب قاموس از نصر و ضرب کرم نیز آورده **قوله** قمره شور بامرق **اقول** ترجمه مطابق عبارت صحاح
 اینست مرق شور بامرق یکی زیر آنکه عبارت صحاح چنینست مرق معروف المرقه اخضر منه و کذا فی القاموس
قوله نقه اعتماد کردن استوار داشتن **اقول** نقه لازمست بمعنی استوار شدن و تقدیرش بحرف نیا باشد
 یعنی در تلج المصار و میگوید نقه و المونق استوار شدن و یعدی بالبار و جوبه بی می آورد و نقه بخلان
 اثق بالکسر فیها اذا اتهمته و صاحب قاموس معنی نگار و وثق به کورت نقه و موثق اثمته پس ترجمهش بشعری
 از جهت تقدیرش بحرف باست که مصنف علام خیالش نموده خودش استعدی فمیده الحاشی
عشر باب الکاف قوله حسک با تحریک خارج غلطان **اقول** حشک فانسک که در کتب لغت آمده
 نامند و حسک بجای مملعه عرب حشک بخای مجمله است کذا فی البرهان و جوبه بی گوید حشک حشک السعد
 و معنی آن مینویسد افضل مرغی الا بل صاحب قاموس گوید حشک محركة نبات تعلق ثمرته بصوى الغنم و قمره
 کورق الرجلة او اذوق و عند ورقه شوك مله و صلیک و ثلث شعبه که ثمره شیر زلفت حشک الکلیتین و المثانیه
 ثم قال یوم علی مثال شوکه اداة الحرب من حیدر او من قصب فیلقى حوال العسکر و یسمی باسمه یعنی حشک فحشکین
 رویدگی است که بارش به شیم گویند آن سیاه و زرد و برکش مانند برگ خرفه باشد از دوار یک تر و زرد برکش
 خاری پسپنده سخت سه شاخه باشد و شیر و بارش مشک کلید مثانه را پاره پاره میسازد و بار گفت و مانند
 نوحش برای جنگ آزارهن و قصب چخری ساخته گرد لشکری اندازند بای لشکر مخالف را حرج سازد
 و نانش هم بزبان خارند کورند و در بند می نیز آنرا گویند **قوله** عدلک غیشتن مالیدن بود غشستن اندام
اقول ترجمه صحیح مطابق صحاح اینست مالیدن بدن خود و غش کردن چه عبارت صحاح اینست
 تدلک الرجل اذا دلك جسده عند الاعتسال پس مصنف علام در اعتسال و غشش بالفتح فرق ساخته و نشان
 بینما که غشستن اندام اصطلاح داشته باشد از اعتسال یعنی غشستن تمام بدن **قوله** البیکه من غنم و هو شل
 البیکه **اقول** در نسخ صراح البیکه بدو کاف دیده شد از نسخ معتدیه صحاح و قاموس بکاف اول و لا تمانی بنظر
 آمده و عبارت صحاح اینست البیکه من غنم و البیکه و البین الشارح خطو ابینه و هو شل البیکه و در قاموس میگوید
 البیکه البیکه باجملة البیکه و یکیل هر و بمعنی جماعت فخطه گویند آنست پس مراد از شل بیکه را ثلث و معنی
 بل در نقطه پس بیکه بکاف اول و لا تمانی را مصنف علام بیکه هر دو کاف زعم کرده اما در کمال و نیمه بیلام
 تانی آورده پس غالباً مرکز کاف از نظریان قلم با چنین باشد **السأوس عشر باب اللام قوله**

نمایش سراب بنجد معانی لفظ ال اقول ترجمه صحیح مطابق صحاح این است چیزی که بینی آنرا در اول روز یا آخر
 روز گویا بر میدارد و کالبدی ای و آن غیر سراب است جوهری در صحاح میگوید الال الذی تراه فی اول النهار و
 آخره کان یرفیع الشیخ و لیس هو السراب در معنی سراب میگوید الذی تراه نصف النهار کان یرفیع السراب
 مخصوص است با پنجه در نیمه روز مثل آب محسوس شود آری بعضی از لغویان عین سراب نیز آل میگویند زیرا که صاحب
 قاموس گوید الال ما شرف من البعیر و السراب و خاص بمانی اول النهار پس شاید مصنف علامت جمعیت
 ایشان پراخته و ترجمه عبارت جوهری تصدیق کرده باشد اما از قبیل قلب موضوع و خلط انترانش همان
 شمر و کما سبق الیه الاشارة قوله نذر بسیار از گویند و نذر میخیزد اقول ترجمه مطابق قول جوهری این است
 ربه بسیار از پیش نذر میخیزد زیرا که عبارت جوهری چنین است یقال للضمان الکثیرة مثله قال بویوسف لایقال
 للمعزی الکثیرة مثله و لکن جمله فاذا اجتمعت الضمان المعزی فاکثر تاویل همانکه یعنی میگویند بیش بسیار را شد
 و بویوسف گفته است بزهای بسیار را نذر میگویند بل جمله پس هرگاه بیش بر بسیار جمع شوند آنها را نذر گویند و کما
 ترجمه ضمان بیش باشد و ترجمه معزی را با گویند شامل است هر دو قسم را که در معنی آنرا شایع و غنیم گویند که
 جنس ضمان و معزی باشد قوله شتر شمر معانی ثمال بسیار شتر شمر است اقول ترجمه صحیح تراکت
 شیر است ثمال بسیار کفزان شدن شیر زیرا که عبارت جوهری در صحاح چنین است الثمال ایضاً جمع ثمان
 و هی الرغوة و قد اثل اللبن ای کثرة ثمانه و صاحب قاموس گوید ثمانه للرغوة اما شتر شمر عبارت است از
 وینتی که مانند پوست باریک بر شیر مجتمع گردد و آنرا در معنی ذواب و خزشنا و قطعه و بندی ملاتی گویند و کما
 علام از شتر شمر باعتبار معنی لغوی کف مراد داشته باشد قوله الاجمال بسیار شدن شتر اقول ترجمه
 صحیح مطابق صحاح این است بسیار شدن شتران از قوم جوهری گوید اجل القوم کثرت جمالم و جمال
 جمع جل بمعنی شتر است جوهری از ذوالفعل میگوید اجل زوج الناقة و اجمع جمال اگر چه در فارسی
 لفظ شتر مذکر و مونث هر دو شامل است لیکن عدم تطابق با اصلش ظاهر قوله ذبل گوش باهی
 اقول ترجمه صحیح مطابق صحاح این است ذبل چیزی است مثل دندان فیل و آن پشت شک پشت
 بحری باشد که از آن دست بر جنبها سازند جوهری در صحاح می آر و الذبل شیء کالعلج و هو ظر السلحفاة
 البحریة یخذه منه السوار و در قاموس سطور است الذبل جلد السلحفاة البحریة و البریة و عظام
 ظهره ایه بحریه اما گوش باهی عبارتست از صدف و آن چیز دیگریست از آنچه مذکور شد

عین عبارت رساله است

در عبارت رساله است

و در شاگردین چه هر کس که در لغت الیوم ترغیبه اذ از بدو بقال ایضا است ابستم فی تیشقی لمانشافه
 و رغو و دهور بد الیوم و نشف میگوید النشافه الرغوۃ التي تلو الیوم و اعلی بقال مست ابکم نشف و
 ترغی ای لمانشافه و رغوۃ مکرر انکه مراد مصنف از سرشیر هم کف شیر باشد باعتبار معنی محلی که نه هم شیر می باشد
 قولن نزدیک ای صلح و اذا وقت علیه قلت شمال زید و اذا وقت علیه قلت زید اول
 اصلاح کن خندق که خیمه بود و او هرگاه وقف کنی بر لفظ نون گوئی مثل زید معنی بر من زید را و هرگاه
 وقف کنی بر گونی زید و این کلاش خالی از مسامحه نیست که تعظیید البعدۃ از طرف دافره و ده حالا که
 عبارت صحیح همین قدر است و اذا وقت علیه قلت و قطع نظر از اینکه در عملش نیست در صورت آنجا
 وقف را انجامش نیست که وقف را از بدو باشد و در وسط کلام العشر و ن باب التغلیط یعنی در ذکر
 چیز با یکدیگر بعضی از حضرات بزم تحلیله مصنف آورده اند و جواب از ان امکان دارد و احواله بقیات بر سر
 قیل صحیح و در جایش ترم و درست زیرا که جوهری در صحاح میگوید الیوم الفاسد الیوم الفاسد و این است
 عبارت از همین ترم و درست وجه تسمیه اش آنست که اگر چه هر دو سرشیر شکل همی باشند لیکن بجای نسبت
 دست عاملش اند بر طول جانب دیگر مثل تیشیه عرض و صاحب الا فاضل گوید تیشیه آنست است آبی در روی
 و اینقدر صحیح و درست است اما آنچه بعدش گفته که عرب را علاوه گویند غلطی درجه علاوه عبارتست از
 سندان انگران که بر این را بران بین می سازند و مصداق تیشیه غتیواند شده قوله صحیح و یک کتاب
 قیل این تیشیه غلط است چه در صحاح چنین است الیوم کبیر کبیر یعنی قید یعنی در زمانه و باین خبر است
 اول صحاح بعد عبارت منقوله مسطو است قال لا صحیح یقال للبعیر اذا تارب خطو و اسرع قد یج یجمع و
 مخرج مسطو و مطابق این عبارت صحیح است پس غلط نباشد نهایت کار این است که مصنف ترجمه عبارت منقول
 معترضه و لغت و الا با این چه مصنف بسیاری عبارات را تیشیه کند و لکن طاه با الفهم حل تر که لان زید از من قیل
 این ترجمه مخالف کلام جوهریست چه عبارتش نیست ہی مجلس لزی یلقی تحت الرحل یعنی گویی که انداخته میشود
 زیر پا لان قول مخالف و در صورتی است که لفظ زیر پای متناه تخانیه بعد از می مجبور خواهند و اگر بای
 بموده خواهند عدم مخالف با توافقی ظاهر و مسامحه لفظ را منسوب بجانب مصنفین کردن از انصاف
 است قوله حلق بر حلق نون صحیح فاک قیل صحیح همین قدر است حلقه اذا اصاب حلقه یعنی میگویند حلقه وقتی که
 چیزی حلق او رسد پس گفتن مصنف صحیح فاک یعنی از باب ضرب معنی ندارد و قول مصنف انهم آن نکرده است

که چیزی از غیر محال نگوید که مقدم فی القدره آنمی بودنش از ضرب و تراخ المصداق موجود پس این
نزد گفته فی نفس صحیح است اگر چه در محال نیست قوله خدا و گویند همای سپید قیل این ترجمه محال
کلام جوهری است چه عبارتش این است الحمد لله الشاه تلیض او قطعه ایست گویند سپید با بازیرا که
او قطعه جمع و طیف است که معنی باریکی ساق و ذراع از ستور باشد کذا فی الصراح اقول گاهی اسم
بر پایه اطلاق کنند و همین است مراد مصنف در تحقیق تفسیر آنکه نفس هم که بنابر این سخن است سپید
نیباشد صاحب برهان قاطع گوید هم بضم اول و سکون ثانی معروف است که اسم است و خبر و جزو کما
و گویند و امثال آن باشد و این بنابر این سخن است آنها را و معنی پاهم آمده است که بعضی بجای خواهند
انتی قوله غریبان بهماط بالان یعنی دو صغره و دو خرشته قیل عبارت صحیحین است هابنا را ان
طویلان پس مصنف طویلان را بطر بالان خوانده اقول اگر چه در بعض نسخ صحاح عبارت چنین است
اما در بعضی از نسخ عقیده معتبره که پیش بعضی از دوستان موجود است مطابق عبارت مصنف
دیده شد من شار فیلر مع الیهما بعد از چون طر بالان یعنی دو صغره یا دو پرشته است پس
چندان منافات معنوی با لفظ مسطور صحاح هم ندارد و آنچه است که صاحب قاموس در معانی
غری میگوید البناء الجید و منه الغریبان بنابر این مشهوران با کوفه پند و لعل الله بحدث بعد
ذکک امر او هو الذی قد جعل لكل شیء قدراً فقط

الباقية الآية فان ابا يوسف وان شرط احاطة الدم للطرفين غيره لكن لا يشترط بطرف في مدة يحض
 فمن اصله انه يجعل الزمان الذي هو طهر كله حيضاً باحاطة الدين به بخلاف غيره وقد ذكر ان الفتوى
 على هذا كذا في التبيين للزيلي وكذا في الزايدى والاخذ بهذا السير كذا في الهداية وبقي كذا في المحيط
 كذا في العالمكية تيسيراً على المفتي والمستفتي لان في الاقوال باقية الآية قيوداً وتفاصيل تيسر
 ضبطها على التحض القاصرات العقل فقصر المتكلم في بيانها قاصرة فتعسر على المفتي جوابها وفي
 رواية محمد بن عيسى عن ابي حنيفة انه لم يشرط احاطة الدم بطرف في عشرة كما اذا رأت
 الدم يوم اتم الطهر ثمانية ثم دايوماً فمذهبه الثمانية المتخللة بين الدين تعد حيضاً وفي اقل من عشرة كما
 اذا رأت الدم يوم اتم الطهر ستة ثم الدم يوم اتمه الستة بين الدين تعد حيضاً وبه الرواية نص
 من قول ابي يوسف فانه لم يشترط احاطة الدم بطرف في الطهر عشرة او اقل وفي رواية عبد الله
 بن المبارك المروزي المتولد سنة ثمان عشرة داية صاحب الامام وتلميذه عنه اي عن ابي حنيفة انه
 يشترط مع ذلك اي مع احاطة الدم بطرفه كون الدين نصاً بما كما اذا رأت الدم يومين ثم الطهر ستة ايام
 ثم الدم يوماً فيكون الكل حيضاً وبه الرواية اتفق من رواية محمد بن عيسى وعنه محمد بن بشر في مذهبه والذي
 سبق عنه كانت رواية عنه عن ابي حنيفة يشترط مع هذا اي مع احاطة الدين بطرفه وكون الدين نصاً بما
 كون الطهر سبواً للدين كما اذا رأت الدم يومين ثم الطهر ثلثة ايام ثم دايوماً فيكون الطهر المذكور وما
 حكيا او اقل اذا رأت يومين واثم يومين طهر اتم يوماً ثم اذا صار الطهر المذكور واعنده فان
 وجد في عشرة يومها طهر آخر فمفعول بالمسم فاعله لقوله وخمير يورج الى الطهر السابق الذكر وخمير
 فيها الى عشرة واجملة اسبوعها صفة عشرة اي العشرة التي وقع فيها ذلك الطهر فحقيقته
 والعبارة الواضحة فان وجد طهر آخر في عشرة وقع فيها الطهر المذكور وقوله يغلب الدين المحيطين به
 صفة لقوله طهر آخر وخمير المجرور يرجع اليه كما اذا رأت الدم يومين ثم الطهر ثلثة ايام ثم الدم يوماً
 ثم رأت الطهر ثلثة ايام ثم دايوماً ففي هذه الصورة الطهر الثاني ثلثة ايام والديان المحيطان به يومان
 والثلثة غالبة على الاثنين لكن بصير الطهر الآخر خلوا ان حد ذلك الدم حكمي فانفي الصورة المذكورة
 الطهر الآخر ثلثة والدم السابق الحقيقي مع الطهر الذي هو دم حكمي ستة ولا شك ان الستة غالبة على ثلثة
 بل ضعفها فانه اي الطهر الآخر بعد ما حتى يجعل الطهر الآخر حيضاً ايضا جزاء لقوله فان وجداه

الآتي القائل بالصور المحرقة القائمة بانفسها ومما مثل الافلاطونية والثاني مذهب جمهور المشائين
 القائلين بالوجود الدهرى للممكنات خرج ثابتا منها واستغیراتها الموجودة في جوهر الدهر المسمى بالواقع
 قبي موجودة عنده مع ما يحدث منها بالنبوة الدنيا والثالث مذهب بعض المشائين القائلين
 بانه العقل الاول مع ما يفهم من الصور الحاصلة فيها والرابع مذهب جمهور المتكلمين والمعتزلة القائلين
 بالاعيان الثابتة الحاضرة عنده تعالى قبل الوجود والخامس مذهب صاحب الاشراق
 القائل بالاشراق النورى والمحتوى الشروقي اذ هو يقول انه تعالى نور الانوار ظاهر
 لذاته وتبينه ظاهر له اذ العلم مفاض عن شئاته الغائض على جميع الاشياء واذ قد ثبت
 انه تعالى علته لجميع الاشياء فعلم العلة يوجب علم المعلول والمنترع مذهب بعض المتكلمين القائلين
 بالصفة البسيطة ذات الصفاة اعني يتعلق الخاص له تعالى بالماهيات الممكنة قبل اليجاد وهو معنى
 انزاعى والمنضم هو مذهب الشيخين ارسطاطليس وابي النصر الفارابى وابي علي بن سينا
 القائلين بالصور المرتبة للممكنات في ذات تعالى والعينية اندج تحتها ثلثة مذاهب الاول مذهب الصوفية
 القائلين بانه ذات الواجب ووجوده المتحدان مع الممكنات فلو وجودا فاما المتعين بكل تعين هو الممكن
 والمعنى عنه الواجب والثاني مذهب الحكماء المتأخرين القائلين بانه وجوده تعالى مع تغاير ذات
 الواجب والممكن فغلبة ذاته منطوق على علمه بالممكنات ومن جملة احوال ذاته كونه مبدئا لها والثالث مذهب
 فرغوريوس القائل باتحاد العقل مع المعقول فتلك عشرة كالملة من المذاهب المشتقة
 الشائعة الذائعة وكل منها محدث ومقدوح فمرد على مذهب افلاطون اما اول افلاطون صور الجواهر
 جواهر وصور الاعراض اعراض غير قائمة بانفسها فلو كان يعلم صورة قائمة بنفسها لا يكون الواجب تعالى
 عالما بالاعراض فلا يمكن قيامها بانفسها وسجابه بجواز قيامها بانفسها في عالم الانوار وان لم تكن
 قائمة بانفسها في الخارج كما ان الانسان قائم بنفسه في الخارج وقائم بغيره في الدهر في كمال اعمال
 يصير جاهر في الآخرة حال الوزن وكذلك صور المعومات الممكنة والمتمثلة لجواز قيامها بانفسها في عالم
 الانوار وينزاح بان ذلك الجوهرية والعرضية على القيام بموضوع وعدمه في الخارج فكيف تصور قيام
 الحسنة بنفسه في الخارج مع ان الثابت عند اهل الشريعة ليس من نفس الاعمال بل صحائف
 الاعمال والجواهر الصالحة للوزن بالادامال كما في التفسير النبيا بوري وقد يجاب بان

المرا ومن القيام بالفسها ان لا يكون قائمة في العالم ولا ثباتية قيامها في محالها ونزاح بان العلم
صفة وهي ما قامت بالموصوف قيام الفعل بالفاعل فلو لم يقيم بالواجب كيف يكون عالما و
بانا تعلم الاعراض بدون الجواهر فكيف لا يعلم الله تعالى وتعالى ما قلتم يلزم عدم علمه تعالى بالاعراض بدون
الجواهر وبغير الاول بان معنى قولنا انه تعالى عالم ان له نسبة الى العلم كالشمس بمعنى ان له نسبة الى
الشمس والثاني بانه لا باس بعدم علمه على ذلك النتج نعم لو لم يعلمها الله تعالى مطلقا يلزم المخدور وليس
يلزم علمه تعالى بكيفية العلم الحسن اما تعلم ان علمنا بالممكنات حصوله لاعلمه تعالى عند كثير من المحققين في ذلك
صفة نقص بالنسبة اليه تعالى فكذا علمنا بالاعراض بدون الجواهر الذي هو خلاف الواقع وهو انما يعلمها كما
هي في نفس الامر فلو لم يعلم الله تعالى نعمته وجاهل فلو لا يلزم النقص اما ثانيا فلان الممكنات قبل ايجادها
معدومات صرفة فكيف يتصور قيام صورها بانفسها او بشي آخر اذا المعدوم لا صورة له وتجاب بان الصورة
قد يستقادم من الخارج وقد يخترع كمان البناء يخترع في ذهنه صورة المكان ثم يبنى مطابقا لصورة
اولا ونزاح بانه على هذا التقدير تكون تلك الصورة قائمة في ذات الواجب تعالى وعلم حصولها
انفعاليا كعلم البناء بصورة المكان وقد كان الكلام في علمه المحصورى فهو توجيه القول بما لا يرضى
قائلهم اما ثالثا فلان فلا طون يقول ان الممكنات المعدومة منكشفة عنده تعالى بتلك الصور واذا
يعلم سببا ووقا لا يتاخر المستلزم للوجود فكيف يتاخر المعدومات فيما بينها واما رابعا فلان تلك الصور لا بد لها
ان يكون معلومة فهي بصورها اخرى في تسلسل او بنفسها الوجودها عنده تعالى فليكن بتبذواتها بنفسها لان
هذه العلاقة حاصله لها فلا حاجة الى الصور واما خامسا فلان تلك الصور اما واجبة بالذات فيلزم تقدير
الوجوب او ممتنعة فهي باطله اذا الممتنع لا وجود له ولا صورة له او ممكنة فيكون فانصة الذات الوجودية
تعالى كذويها اذ الفاعل المختار لا بد له ان يعلم الشئ او لا ثم يوجد في اما معلومة بصورها اخرى وهي ايضا
باخرى وهكذا فيلزم التسلسل او بانفسها فليكن علم ذواتها ايضا بنفسها او بذواتها فيلزم الدور ولو زج
نحو العلم او صادرة عن غير مسبوقية العلم فيلزم ان لا يكون الله تعالى فاعلا مختارا او يجاب باختيار الممكنات
وعدم سبقية العلم بان العلم صفة الكمال ولا باس بانه تعالى في ايجاد الصفات من انه موجب
فيه لا مختار ونزاح بان الصور على هذا المذهب امور مبادئية والامر المبين لا يحل على الشئ بخلاف
الصفة في القول بانها صفات مجردة لفظا مصداق له اذ لو كان محسوسا وحسره عنده تعالى

بعد الازواج كما في الكونيات صفات له فالتكليف في ذات الصور ايضا كذلك لكونها حاضرة عنده تعالى بعد
 الازواج هذه الايراد يلزم جميع المذاهب المندرجة تحت المنفصل اما سادسا فلانه يلزم الجمل في مرتبة الذات
 وما يجاب بان لا يابس فيه انما النقص في الجمل النفس الامر في الجمل في المرتبة ليس في نفس الامر
 يترجح بان مرتبة تقدم الذات من مراتب نفس الامر نعم ليست من المراتب الخارجية فتأمل اما سابعها
 فلان الصور امور منفصلة فيلزم زيادة صفة العلم عليه والاستكمال بالغير واما ثامنا مستفاد من ان
 مقدورات الله تعالى والحوادث اليومية وكذا القيم الجنان غير متعادية بمعنى لا تقف عند حد فلا بد
 من علمها بالصور الغير المتناهية بالفعل لئلا يلزم الجمل المستحيل واذا المعلومات مترتبة فيلزم ترتيب
 العلوم بحسبها والامور الغير المتناهية المرتبة بطلها برأين التسلسل من التطبيع والتضاعف وغيرها
 ويرد على مذهب جمهور المشائين اما اولها فلان الكلام في العلم الفعلي تعالى قبل إيجاد العالم وهذا الوجه
 الذي هو لو كان علما يكون انفعاليا تابعا للموجودات وبعد إيجادها واما ثانيا فلانه يلزم الاستكمال
 بالغير وزيادة صفة العلم عليه اذا العلم حينئذ عين للعلوم واما ثالثا فلما يبطله برأين التسلسل ضرورة
 ترتيب المقدمات بالاتصال بالمعدات بالطبيع واما رابعا فلان هذه الموجودات لو كانت حادثة بالزمان
 يلزم الجمل المستحيل قبل إيجادها خارجا وقد ثبت فيلزم الجمل في مرتبة ذات الواجب المتقدم عليها
 واما واما خامسا فلان الحوادث اليومية لا محالة تكون داخلية فيها فتكون حاضرة عنده تعالى
 اذ لا وابدأ فلما حاجة الى وجودها على شئ الحدوث اليومي ويلزم قدم الحوادث ولم يقل بحدوثهم
 الا ان يقال ان الحدوث بالنسبة لثبوتها بالنسبة اليه تعالى ويرد على مذهب بعض المشائين اما اولها فلان
 الصور الموجودة في العقل الاول لا محالة يكون ممكنات صادرة منه تعالى فلا بد من سبق العلم
 ذاتا واما ثانيا حتى لا يلزم الجمل المستحيل فهو بصورا اخرى فيلزم التسلسل وبفسرها فليكن حال
 ذوات الصور ايضا كذلك اما احتمال عدم سبق العلم وصدورها اضطرارا لكونها علما وصفة له
 تعالى فمدفوع كما مر من ان القول بالصفة مجرد لفظ او ما تعلم ان المبين لا يكون صفة واما ثانيا
 فلان العقل الاول مقدم على الصور كما صلت فيه ضرورة ما خالف اصل ما حصل فيه فتح لا بد من
 معلومية العقل له تعالى قبل إيجادها قدما ذاتيا او زمانيا او مذهب هؤلاء ان علم كل شئ بصورة
 الصورة العقل ما قامت به تعالى او غيره وهو خلاف مذهبهم فانهم يستحيلون كون الواجب محلا للصورة

فيلزم كونه تعالى فاعلا وقابلا متعادلا قابل آخر هلاك اوليزم الاضطراب في ايجاد العقل الاول وآما
 ثالثا فلان قيام الصور في العقل مقدم على حضوره بهذه الصفة عنده تعالى فيلزم تقدم علم العقل
 الاول بالصور على علم الواجب تعالى ولولا الذات وآما رابعا فلان معلومات الله تعالى غير متناهية
 ابتداء عند الكل واذ لا ايننا عند الحكماء ومراتب العلم ومرتبه حسب المعلومات فالصور المتكثرة متناهية
 مرتبة بطلها براهين ابطال التسلسل فيرو على نذهب جمهور المتكلمين والمعتزلة آما اولها بان العلم من لثبوت
 الوجود فلا معنى للثبوت قبل الوجود وكيف ولو سلم قل له معنى آخر غير الوجود لم ينفع للمعلومية
 وآما ثانيا فلانها ما واجبات فيلزم تعدد الوجبات او تمتنعات فكيف ينقلب الى الموجودات الممكنة
 او ممكنات صادرة عنه تعالى فلا بد من سبب علمه تعالى عليه الاضطراب الفاضل وآما ثالثا فللمن
 التسلسل كما سبق ذكره وآما رابعا فلانه يلزم قدم العالم وآما خامسا فلانه يلزم الاستكمال بالغير زيادة
 صفته لعلم الجوابان المراد من الايمان الثابتة الماهيات الممكنة لذاتها اي لا العلة كما المتنع لذاته
 اي لا العلة ووجود الواجب لذاته لا العلة والصادر منه تعالى وجودها لاها كما نسا فانه ذاتي
 لا يحتاج الى العلة في ممتازة بثبوتها ومكانها الازلي وفي الثبوت هو المرجح لقبول ممكن الوجود
 دون المتنع والمخاطب لقوله تعالى كن اي موجودا فيكون كذلك فهو الصالح للمثال والمراد من
 المتنع والتحدث والقدم في مرتبة متأخرة عنها فكيف يلزم قدم العالم اذ هو من اقسام الموجودات الخارجية ودون
 الثابت النفس الامرئ وليس فيها ترتيب حتى يلزم التسلسل واما الاستكمال بالغير وزيادة صفته العلم
 فلا ضير فيه عند المتكلمين اذ العلم عندهم صفة ذات اضافية فصفة العلم بحسب ذاته يقتضي تعلقه بالمعلوم
 وتوقف ترتيب الشيء على تفضي الذات لا يكون استكمالها بالغير فاذ تحت الماهيات بحسبها فلهذا
 المذهب هو المتعارضة اولى الابصار وهذا يوافق بكلام كثير من الاكابر من اهل الحق والاشعرية
 والما ترديتية في الفتوحات هي اعيان لذاتها ما هي اعيان بموجب ولا علة كما ان وجود الحق تعالى
 لذاته لا العلة وفي موضع آخر منها ان الايمان الثابتة هي الماهيات الممكنة معدومة متميزة ظهورها
 وليس انقلاب ثبوتها وجود الان ثبوتها ذاتي لها وما بالذات لا يزدل وانما الظهور للوجود الفاضل عليها
 انتهى وفي مطلع الجود لابراهيم المديني ان المتكلمين والفقهاء قالوا ان الممكنات غير محمولة بحسب لثبوت
 وثبوتها اذ لا انتهى وفي المسارحة لصاحب الفتوحات قد رآه تعالى بعلم الممكنات قبل وجودها في الازل

بل انما يجب ان يتياز بالشبوت وقد بقي بعد ان يلزم ان لا يكون الله تعالى عالما بالمتشكلات لانها ليست
 من الاعيان الثابتة والماهيات الممكنة فتأمل ويرد على من ذهب صاحب الاشراق اننا سلمنا ان الله
 تعالى نور الانوار ظاهر لذاته وغيره فاعلم ان الله تعالى لا يكون غير قبل ايجاد العالم اي شئ ومصدق علمه والوجود
 الدبري او الصورة المجردة او المرتسمة في العقل او الاضافة البسيطة او نفس ذاته فيرجع الى احد
 من هذه اقسام غير موجود انه يرد عليه ما يرد عليهم وما بعد وقوع الشغل والافاضة فهو علم الفاعل تفصيلي
 لا فعلي اجمالي وكلما مناهيه ويرد على من ذهب لبعض المتكلمين اولاً ان الاضافة تقتضي وجود الطرفين قد فرض
 العلم قبل الممكنات ويحاجبان الامر الضروري للاضافة امتياز الطرفين وهو لا يقع بلون بثبوت الاماكن
 لى اما هيات الممكنة في الازل وهذا التعديكات واما ثانياً فلان الاضافات الخاصة للممكنات
 الغير المتناهية غير متناهية فيبطلها برهين ابطال التسلسل ويحاجبان بان صفة العلم زائدة على ذاته تعالى
 كسائر الصفات موجود بوجود خارجي لا كثرة فيه انما الكثرة في الاشياء وتعلقاتها بحسبها وله تعالى
 تعلقات ازل في ثبوتها الازل وغير متغير وحادث تابع لوجودها الحادث متغير كذا قال المحقق الدواني واما
 ثالثاً فلان الامر الانتراعي نفس ذاته قد يصلح لترتيب الآثار اذ لا وجود له في نفسه بل ينشأ انتراعاً فيرجع
 الى غير منزهة من ان بعد الانتراع يصير متضمناً فيرد عليه ما يرد عليه ويرد على من ذهب الشيخين والى على آما
 اولاً فلان احد المصادر يقتضي لما ابرع صور الممكنات المتعددة وانه قد ثبت فيه يكون قابلاً وفاقاً لعلما وواجب
 بان لزوم كونها علوفاً بلا معنى مطلق الانقسام لا استحالته فيه ومعنى الانفعال التجردى ممنوع واما ثانياً فيلزم
 ان يكون تعالى موصوفاً بصفات حقيقية غير متناهية ويحاجبان بانه تعالى لم يتاخر عنها حتى يلزم الخدو
 قال بهنيا لان اللوازم التي هي معقولاته تعالى وان كانت اعمراً فموجودة فيه فليس مما يتصف
 بها وينفصل عنها لان كونه واجب الوجود هو بعينه كونه مبدأ اللوازم التي هي الصور المعقولة وانما المتع
 ان يكون ذاته محلاً للاعراض فنقل عنها ويستمكن بها بل كماله في كونه بحيث يصدر عنه هذه اللوازم واما
 ثالثاً فلانه يلزم ان يكون محلاً للكثرة وموجباً عن ذلك وواجب الشيخ في التعليلات بما حاصله ان هذه
 الكثرة بعد الذات الواحدة بعدية السبب عن السبب والعارض عن المعارض لا الزماني والى هذا
 اشار المعظم الثاني بقوله اوجب الوجود مبدأ كل ففيض وهو ظاهر على ذاته بذاته فله الكل من حيث
 الكثرة فيه وعلمه بذاته وتجدد الكل بالنسبة الى ذاته واما رابعاً فخرمان لتسلسل كمالها فاساً فلان الصور المرئية

انما يكون للممكنات الموجودة في وقت من الاوقات واما المبدومات المحضة فلا وجود ولا صورة
 لها فيلزم عدم علمه تعالى بالنسبة اليها واما سادسها فلان هذه الصور اما ممكنة فلا بد من سبق العلم
 الا لا يكون فاعلا مختاراً فعملها ان كان نفس الذات يلزم ان تخلط والتوزيع وعدم الحاجة الى الصور او
 بصور اخرى فيلزم التسلسل وسجواب بان معنى سبق العلم لما كون مبدأ العلم في ذاته تعالى يعني ان النفس ذات تعالى
 مصدر لعلم الاشياء فكما ان فاعلية الحقيقية لا يتوقف على وجود الفعل لان وجود الفعل يتوقف على
 كونه فاعلاً فلو كان بالعكس يلزم الدور كذا عا لميته لا يتوقف على وجود المعلوم ويترشح انه على هذا
 لا حاجة الى الصور ويرد على مذهب الصوفية بان الاتحاد الواجب والممكن غير معقول كيف لا وان
 الممكنات محتاجة في وجودها الى وجود الواجب تعالى وذاته فكيف تجد الفاعل للشيء مع واحد
 ازلا وبداً واما ثانياً فلان الممكن لو كان متحركاً مع الواجب لزم انقلاب الممكن واجبا وهو مستحيل ولذا قال
 الملكي في باب الاسرار من الفتوحات ما قال بالاتحاد الا اهل الالحاد كما ان القائل بالتحليل من الالحاد
 والفضول وفي الباب الثاني والتسعين والمائتين ان القمر ليس فيه الا من نور الشمس شيء وان
 الشمس ما انتقلت اليه بذاتها فكذا لك العبد ليس فيه من خالقه شيء ولا حل فيه وفي الباب الستين
 والتسعين والتسعين مائة العالم ما هو عين الحق ولا حل فيه اذ لو كان عين الحق تعالى اوحل فيه لما كان
 بديلاً ولا قدسيا انتهى وبالحكمة ليس هذا الاتحاد الا قول المجمل المتصوفة اما الصوفية الصانبة
 فيقولون ان ما به موجودية الممكن عين وجود الواجب فوجود الواجب لم يتجدد بالممكن صلا بل هو نور محض
 اذا تجلى على الممكن صار مرتباً لانه وفي الباب التاسع والستين والمائة من الفتوحات العشرية قط
 لا يكون محلاً للحوادث فلا يكون حالاً في المحدث وانما الوجود الحادث والقديم مربوط ببعضه بعض
 مربوط اقضية لا مربوط عين بعين فان الرب لا يجمع مع غيره مرتبة واحدة وفي مطلع الوجود الممكنات
 مقاض من تجلي الوجود المطلق وذلك باشراف نوره على الماهيات انتهى يعني مثل نور الشمس في القمر
 فالوجود المقاض على الماهيات الممكنة عاقبة بعد تجليه وبها وان كان صحيحاً في نفسه لكن لا يصح في مسئلة
 علمه تعالى اذ وجوده تعالى يقطع النظر عن تجليه على الماهيات الممكنة ليس عين وجوده مع التجلي فعمله بذاته التي هو
 الوجود لا يستلزم العلم بالوجود المقاض فيلزم ان تجل تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً ويرد على مذهب
 الحكماء المتأخرين اما اولاً فلان اتحاد وجود المتباينين غير معقول وهم ليسوا بقاتلين بالامعان

فالمكتشفات في الازل مدومات صرفة هو العلم لا يتخلق باليس لشي محض آمانا فلان وجوده تعالى
 علمه لوجود المكتشف هو المعلول ولما اتحاد بين العلّة والمعلول فكذا حال علمها كذا صرح به صاحب
 الاشراق وايضا معنى قولهم وجود العلّة موجبة لوجود المعلول ان وجودها الخارجي يستلزم وجود
 المعلول كذلك لا الذهني العسلي مع ان هذا الاستلزام سلم في العلّة الموجبة لا في غير ما دلوا به
 تعالى بالنسبة الى الحوادث اليومية ليس كذلك واما رايًا فلان ذاته تعالى مبين للمباني
 لا يكون منشأ لاكتشاف لمباني لا خرافة القول بانه تعالى لما كان في غاية المقدس والتمزّه نورًا
 محضًا فلا بأس بان يكون منشأ لاكتشاف الاشياء مع كونه مبينًا فنادم للمقاعدة المقررة عندهم
 واما ما ساند بان الشيء الواحد لا يكون منشأ لا تباين الاشياء الكثيرة ويرد على من يذهب فرغور يوس انه
 ليس في الحقيقة غير مذهب الصوفية او الحكماء كما يرد عليها يرد عليه هذا والله اعلم بالصواب وهو الميسر
 تمام لكل صاحب فله الحمد في المبداء والمآب **ش**

التنويه بالتشبيه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يُحْكَمُ الْكَذِبُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَالَّذِي بَدَأَ الْخَلْقَ وَالْيَهُ اشْيَاءُ مُتَمَثِّرَةٌ عَنِ التَّشْبِيهِ الْبَيْتِ
 وَتَقْدَسُ عَنْ التَّغْيِيرِ وَالسَّبِيلِ وَهُوَ مُصَلِّى عَلَى مَنْ أَوْفَى جَوَامِعِ الْكَلِمِ وَأَوْفَى التَّنْزِيلِ وَهُوَ عَلَى آلِهِ وَصَّيْبٌ
 قَوْلِي لِمَدَايَةِ وَالتَّجِيلِ ۞ اَمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ رِسَالَةٌ خَرَرْتُمَا فِي التَّشْبِيهِ بِمَعْنَى التَّنْوِيهِ بِالتَّشْبِيهِ
 وَهُوَ يَتَّخِذُ إِلَى خَيْرٍ تَوْحِيدٍ طَاعَةٍ طَاعَةٍ ۞ وَامْتَنَالُ مَرْغُومَةِ الْبُضَاعَةِ ۞ وَبَيْتُهَا عَلَى مَقْدَمَةٍ وَحُسْبَةِ الْوَابِ ۞
 وَاللَّهُ الْمُتَشَبِّهُ فِي كُلِّ فَصْلٍ وَبَابٍ مُقَدِّمَةً دَرِيانَ بَيْنِ الْوَحْدِ وَاصْطِلَاحِي تَشْبِيهِ وَانْجِهَ بَانَ
 تَعْلُوقِ دَامِ بِهِ اَلْكَلِمَةُ تَشْبِيهِ وَرَغْنَتِ عِبَارَتِ سَتِ اِنْ هَدَايَتِ كَرْدِ بَرِشَارِكِ حَيْزِ بَايِزِ وَرِ
 مَعْنَى تَحْقِيقًا يَتَّخِذُهَا وَمَرَادُ مَعْنَى وَصْفِي سَتِ كَرْدِ مَوْجُودَاتِ خَارِجِيَّةٍ نَبَاتِ شَلِ شَجَاخَتِ وَتَمَاتِ وَكَلِمَ وَكَلِمَ
 مَشَارِكِ زِيدِ وَعَمُودِ رَغْنَتِ وَجَاهِ تَشْبِيهِ نَبَاتِ كَلِمَ مَشْرُكِ دَرَانِ مَوْجُودِ خَارِجِي سَتِ نَبْ مَعْنَوِي وَحَبِزِ
 اَوَّلِ رَامِشِ وَثَانِي رَامِشِ ۞ مَعْنَى مَشْرُكِ رَاوِجِ تَشْبِيهِ وَوَجْهِ تَشْبِيهِ قَامِشِ اَمِشِ كَلِمَ بَاكُونِ

از قبیل تشابه است نه تشبیه و فرق میان هر دو در مابعد مذکور خواهد شد و بهترین جوابات نزد مؤلف
آنست که مراد از مشارکت امرین در بنیامشارکتی است که در یکی یعنی تشبیه بطریق اصدالت و دیگری
یعنی تشبیه بطریق ذاتیت باشد بخلاف مشارکت زید و عمرو در جادفی زید و عمرو و قاتل زید و عمر که هر یک
بالاتر اصدالت است اما تشبیه در اصطلاح فن بیان عبارت از معنی مذکور است که خالی باشد از استعاره
مصرحه و کنیه و تجرید پس این هر سه داخل است در تشبیه لغوی نه اصطلاحی و استعاره مصرحه آنست
که در آن بدون ادوات تشبیه چیزی را بچیزی تشبیه دهند و تشبیه به را مذکور نمایند اما مراد تشبیه باشد
مثل رأیت اسدا میری و دیدم غیر را که تیرمی انداز و چه مراد از اسد تشبیه به در بنیامشارکت تشبیه است
بقدر غیر اندازی و استعاره مکنیه عبارت از معنی مذکور است با ذکر تشبیه فقط مثل تشبیه المکنیه
اطفاله صامت ناخفای خود را فرود و خلاصه که موت را با زنده تشبیه داده و ناخفای لازم
تشبیه به برای موت که تشبیه است ثابت گردانیده و تجرید عبارت است از انزاع کون از صاحب صفتی
امری محال آن در آن صفت نحو لفتیت بزید اسدا ملاقات کردم از زید اسد را یعنی از زید اسد
منشروع میشود پس ملاقات اوگو با ملاقات اسد است و این نزد محققین نه داخل تشبیه است نه استعاره
و علی ای حال معنی مذکور لغوی باشد یا اصطلاحی صفت متکلم یعنی تشبیه دهنده است و در عرف
بر جمله داله بر معنی مذکور اطلاق می کنند سوال فرق در تشبیه خصوصاً تشبیه طبع که در آن غیر تشبیه به
مذکور نمی باشد مثل صم بعم یعنی منافقان مثل کران و گنگان و نابینایان اند و در استعاره
و تشابیهیت جواب در تشبیه اعتبار تخیل در تشبیه و تشبیه به من وجه و اشتراک من وجه
هر یک ذاتاً یا صفتاً و اعتبار ادوات تشبیه لفظاً یا تقدیراً ضروری است بخلاف استعاره اگر چه عملاً
تشبیه در آن هم میباشد لیکن متکلم در آن ادعای عینیت می کند و ادوات تشبیه لفظاً یا تقدیراً مراد نیست
و لهذا لازم و ملازم تشبیه را بر تشبیه ثابت می کنند و تشابه عبارت است از حکم تساوی بین تشبیهین بقصد
متکلم خواه در نفس الامر تساوی باشد و سواي تشخص چیزی دیگر نمیزد که گیر نباشد مثل دو چادر متساوی از یک جا
پس گویند این چادر مثل آن چادر است یا در نفس الامر متفاوت باشد لیکن تفاوت بنظر متکلم ملکی و ظاهراً باشد
چنانکه درین دو بیت ابونواس
روح الزجاج و رقت الخمر
نمشاها و تشاکل الامر
نکاتهما خمر و لائق و کاتما فی الخمر
یعنی رستین و لطیف است آ بگینه و رستین است

شراب پس تشابه شدند آن هر دو امر مناسب یکدیگر شدند پس گویا شراب است نه بیابان و گویا بیابان است
 در شراب و تشابهش در غارسی این دو بیت است ^{بیت} هست بر ما ناچشم خون نشان ^{بیت} در کفر
 از بادۀ احمر قح ^{بیت} یا شراب است اینکه می ریزم ز چشم ^{بیت} یا مرثک است اینکه دارم در قح ^{بیت}
 نشان دیگر است هلال عید با بروی آن دلبر نمی ماند ^{بیت} اگر ماند شبی ماند شبی دیگر نمی ماند ^{بیت} مقصود از
 تشابه مصرع و مسمت و مزید تحقیقش در ما بعد خواهد و چون در تشبیه ناگزیر است از تشبیه و تشبیه و تشبیه
 تشبیه و ادوات تشبیه که این چهار را ارکان تشبیه گویند و از غرض تشبیه چه بگویم که حاجت تشبیه
 نمی افتد مگر برای غرضی و از اختلاف اقسام آن بابتبار طریقین و وجه تشبیه و مراتب قرب و
 بعد و رد و قبول و تمسید آن مناسب چنان می نماید که ساحت مذکوره در پنج باب بیان کنیم و
 آنچه در نه الفصاحت و در بیای لطافت غرض را هم و احسن ارکان شمرده شد
 خلاص اصطلاح بلغاست که ارکان را منحصر در چهار اول نموده اند و نیز در علوم معتدیه مقرر
 شده است که غرض شئی خارج از شئی و ارکانش میباشد **باب اول در بیان**
مشبه و مشبه به بدانکه طرفین تشبیه یعنی مشبه و مشبه به چهار قسم است - اول
 هر دو حسی دوم هر دو عقلی سوم مشبه عقلی و مشبه به حسی چهارم مشبه حسی و مشبه به عقلی و
 مراد از حسی آنست که خودش یا ماده آن درک بحواس ظاهر باشد پس اخل است در آن
 مرکبات خیالی که ماده و اجزای آن محسوس بحس ظاهر بود و مراد از عقلی آنست که خودش و
 ماده آن درک بحس ظاهر نباشد خواه درکش عقل صرف باشد یا قوای باطنه از و همی است
 و وجه اینست که بعضی حواس باطنه مثل بوی و شمع با بطنه و اصطلاح ایشان از
 درکات حواس باطنه مرکبات خیالی و اخل حسی است و باقی داخل عقلی و باعث بران تقلیل نام
 براسه مساله ضبط احکام است و لا ینما تشبه فی الاصطلاح مثال هر دو حسی تشبیه رخسار
 بگل از مبصرات و تشبیه آواز مرغ با آواز ظلال معشوق از سموعات و تشبیه زلف معنبر از مشهورات
 و تشبیه آب وین معشوق به شراب از مذمقات و تشبیه پوست بدن نرم با حریر از موسسات
 علامه گفتارانی در شرح تلخیص می آرد که درین همه امثال و سموعات بنظر حقیقت مساوی است
 چه درک بحواس مبصر بزرگ و خرد و گلی است و درک بحواس شامه را ناله و غیره است

آورده که ذالقه طعم آب و دهن و خمرست و مدرک لایمه ملاست و نرمی پوست بدن و حریرست نه
 خود است یا که مذکوره لیکن عرف برین اطلاق مثالی شده است که می گویند البصره الورد و
 شملت الغیر و ذوق الخمر و لمست الحریر و می گویند البصره لون الورد و هكذا مثال مرکب
 خیالی که آنرا هم می شنوده اند این است که کائنات کثیر المشقیق اذ انصبوب او تصعد به
 اعلام یا قوت الشیر علی زجاج ترن ز برجد به یعنی شقائق مسخ و فتنیکه از تحریک باد میل
 براین می کند یا بالامیر و گویا علمهای یا قوت است که بر نیزهای ز برجدین بن کرده شده است
 پس اعلام مشفوره بر نیزهای ز برجدین اگر چه در خارج وجود ندارد تا حس بصر آن را ادراک
 نماید لیکن ماده و اجزای آنکه یا قوت و ز برجد و راجع باشد از مبصرات است که قوت خیالیه
 آنها را ترکیب داده و مثالش در فارسی چنین است که صبح را بگریس برین بدان ماند درست
 که لیس سیمین تروی به تدبیر عفاستی به که سیمین تدر و و بسیدین عفا از عالم اعلام یا قوت است
 مثال مر و عقل تشبیه علم یعنی ملکه یا حیات که هر دو را قوت عقلیه ادراک می کند و همچنین تشبیه
 جمل برگ مثالش در اشعار عربی این است که اخا العلم ی غاله بعد موت به و او صاده
 تحت العراب ریم به و ذوا جمل میت و هو ماش علی الشری به یظن سن الاحیار و هو عدیم به
 برادر علم یعنی صاحب علم زنده است همیشه بعد مردن خود و استخوانهای او زیر جناح
 پوشیده است و صاحب جمل مرده است و حال آنکه او میرود بر زمین گمان کننده خود را
 از حیا حال آنکه او معدوم است شاعر علم را بحیات و جمل را برگ تشبیه داده و هر یک عقلی است
 و در فارسی این شعر است که علم است چون حیات ابدای پسر کوش به از چشمه حیات خود
 آب حیات نوش به و این مصرع نیز شرح زندگی دانائی است و مرگ نادان زین بن به و هم شبیه
 در علم و حیات است ادراک است یعنی همینانکه از ملکه ادراک جزوی حاصل میشود حیات نیز
 باعث ادراک می باشد کذافی ششخص التخصیص و غیره تا عجب است از صاحب حدائق که وجه
 تشبیه زنده ساختن را قرار داده حال آنکه زنده ساختن نه کار حیات است نه کار علم و وجه تشبیه
 صفت هر دومی باشد و همچنین استجاب است از صاحب نهر النصاحت که وجه تشبیه
 در اینجا به است تمام در دنیا زعم کرده حال آنکه بقا نام از صفات عامه است

این شعر
 در کتاب
 شرح
 فیض
 الحقیقی
 در
 بیان
 حقایق
 و
 معانی
 است

که در سخاوت و شجاعت و عدالت و غیر اینها یافت می شود بل در مزیای بی شائبه و بی غیرت و در وجه
 شبه را اخفا صی می باشد مثال مشبه عقلی و مشبه جسمی تشبیه موت بسبح که موت بهی عدم الحیوة
 از نشان بی محسوس نیست و سبع محسوس است و آئین قبیل است تشبیه درد باستماع و
 جان بیازد درین مصراع عرفی ع ای ستاع درد در بازار جان انداخت و باضافت
 متاع درد و بازار جان از قبیل اضافت مشبه به جانب مشبه است مثل اضافت بحین المار
 یعنی آبیکه مثل سیم است و احتمال امانت بیانی منافی آن نیست و مراد از درد و عیش و شوق است که
 ادراکش عقل می کند نه درد اعضا که درک بحاسه می باشد مثال مشبه جسمی و مشبه به عقلی تشبیه
 عطر بخلق کریم چه عطر محسوس است و خلق که عبارت است از کیفیت نفسانیه محسوس نیست
 مثال و همی این بیت امر القیس است ایقتلنی و المشرق فی مضاجعی و مسنونته
 زرق کانیاب اغوال یعنی آیامی کشد مراقیب حالا نکه بهم بستر من سیف منسوب به شرافت
 یمن و سنانهای کبود یعنی تیر تیز پیکان مانند دندانهای غولان است چه انیاب اغوال
 نه خود محسوس بحس ظاهر است نه اجزای آن بل و همسم با متخادم تخفیل غول را سبع قرار داده
 و دندان برای آن ثابت گردانیده و این همه از مختصرات محضه است که در خارج وجود ندارد
 مثالش در فارسی ز راهم می برو نفس فسون سازند و هر چون آشنایان غولم آوازند
 چون آدمی شنیده که غول چیز نیست گمراه کننده تخفیل او را بصورت آدمی تصور کرده برای
 آوازی ثابت گردانیده و باز آواز را با آوازش تشبیه داده باید دانست که مراد از خیال
 در اینجا صور مرتسمه در قوت خیال که تاویه آنها دران از حس مشترک بوده باشد و از قوهی جزویات
 مدک بالوهم چنانکه شهرت دارد نیست زیرا که اعلام یا قوتیه نه ازان قبیل است که در قوت خیالیه از
 حس مشترک رسیده چه اصلا احساسی بآن راه نیافته است و نه انیاب اغوال از معانی جزوئی است
 بل صور کلیه آری بر تقدیر خود ادراکش بواسطه تصور بل تحقیق آنست که آدمی را قوتی است
 و زاک که تابع و هم قوت عقلیه از نشان است ترکیب صور و معانی و تفصیل آنها و تصرفات دران
 و اختراع اشیا که حقیقتی برای آنها نیست مثال انسان با دو جناح یا دوسر یا بغیر سر و انیاب اغوال
 و این قوت و انما چه در بیداری و چه در حالت نوم که کار خود مشغول می باشد سکونی بزرگی نیست

پس این قوت اگر به حیثیت قوت عقلیه ادراک می کند آنرا استفکره نامند و اگر به حیثیت و همیه
 می پردازد آنرا استخيله گویند و درین حالت اگر از مدرکات حسیه ترکیب و تفصیل اری غیر موجود
 فی الخارج پیدا کرده است مثل اعلام یا قوت و آدم با دو جنح آنرا مرکب خیالی نامند که بنظر مدرک
 بدون اجزایش بجا سطره نظهری آن را داخل حسیات نموده اند و اگر بدون ترکیب
 تحلیل چیزی از پیش خود استخراج کرده است مثل انساب اغوال آنرا واهی گویند و بسبب نبودن
 خودش و اجزای آن مدرک بجز اسطره نظهره آنرا از عقلیات شمرده اند و ازین بیان فرق در خیالی
 حسی و واهی عقلی با حسن وجه ثابت گردید و بر بسیاری از اهل فن مشتبه مانده است که
 صاحب الحقائق بر اجماع قول علامه تفتازانی که مذکور شد تا رسید به و بل بر زعم خود
 اعتراضی ساخته و کم من عائب قولاً صحیحاً به کمال انجفی علیه السلام من طالعه و هو شریک
باب دوم در بیان وجه تشبیه و آن مثل است بر فوائد عدیده فائده
 در تفسیر وجه تشبیه یعنی معنی مشترک در مشبه و مشبه به بنظر متکلم اما در مشبه به بطریق اصالت و در مشبه
 بطور فرعیت و قید نظر متکلم برای آنست که زید و اسد مثلاً اگر چه در بسیاری از ذاتیات و عرضیات
 با هم اشتراک می دارند مثل حیوانیت و حسیست و نمود حرکت و وجود غیر آن لیکن در نظر متکلم حالت است
 نه غیر و لذاتی گویند که مثل دیوار است و بنده مثل خداست اگر چه در مطلق وجود با هم اشتراک
 دارند با لجه ملحوظ در اینجا اوصاف مخصوصه مشهوره نزد ایشان است و لهذا ادعای حمل مشبه بر مشبه به
 بنظر ظاهر باعتبار اتحاد اوصاف درست دارند که آنرا تشبیه بلغ گویند و ازین عالم است این
 بیت النوری ۵ ای روزگار اوجود تو انخار به ای بیش ز آفرینش و کم ز آفریدگار به یعنی
 ای مانند کسی که بیش از خلق و کم از خالق است و برین تقدیر مندرج شد اعتراضی که برین شعر وارد
 کرده اند یعنی مبالغه از حد گذشته که مصداقش غیر از پیغمبر صلی الله علیه و سلم نمی تواند شد معنی
 در فن شعر تجویز اعتراضات قابل التفات نمی باشد و قید اصالت و فرعیت برای خروج تشابه
 است و تحقیقش مهمانکه از اسرار البلاء غنت و غیر آن مستفاد میشود آنست که اگر اقتضای کرده
 بر جمع بین کشیدن و در مطلق صورت و شکل با بر جمع بین الوصفین بر پنج واحد و قصد مبالغه در اثبات
 صفت برای چیزی و تکمیل ناقص ملحوظ نباشد این حکم اجماع را تشابه گفتن اولی است

هر يك مشبه و مشبه به ميتواند تا ترجيح احد المتساويين لازم نيايد اگر چه تشبيه قرار داد
 نيز باعتبار غرضي آنجا جائز است مثلاً غره فرس را گویند مشابه صبح است یا صبح را گویند
 مشابه غره فرس است و وجه شبه بینا ظهورش میسر در ظلم بدون کم و بیش قرار دهند و نیز صورت
 تشابه است و هر يك اصل و فرع میمانند شد و اگر گویی امتناع ترجیح احد المتساويين مستلزم
 آنست که در مقام تشابه تشبیه جائز نباشد گوئیم تشابه باعتبار تساوی در وجه شبه است
 تشبیه باعتبار غرضی مثل آنکه کلام در آن باشد یا عرض میان معانی آن بود و باین اعتبار
 اصالت و فرعیّت پیدا کرد مثلاً شخصی فرس را دیده گفت غره اش مثل صبح است یا صبح
 دید پس گفت این صبح مثل غره فرس است آنحضرت در اینجا مقام تشابه و تشبیه هر دو ممکن لیکن
 هر گاه در نظر ظلم تساوی بود حکم تشابه بهتر زیرا که تشبیه در اغلب مشعر بر آنست بودن احد الطرفين
 و ناقص بودن طرف دیگر در وجه شبه میباشد فائده اصل در تشبیه آنست که مشبه ادنی و شبه به
 اعلی و اتم در وجه تشبیه و اشر بود تا ترقی مشبه ازین تشبیه که عبارت از برابر کردن مشبه با مشبه به
 در وجه شبهت حاصل شود و عدول از آن نکنند الا چند جا کی آنکه اعلی تر از مشبه که معقول بود
 ممکن نباشد درین حالت با دق محسوس شته نزد مخاطب تشبیه دهند مثل تشبیه جای تعالی
 با قتاب و ما هتتاب و تشبیه نورش با چراغ مثل قوله تعالی مثل نورم کشفوا قلوبنا مبصراً
 مثل قوله علیه السلام سترن ربکم کما ترون القم کسيلة انبدر و مثل قول مولانا جامی

وجودش آن فروزان آفتاب است

که دوزخ دزد از وی نور یابست

دوم آنکه بهتر از مشبه که محسوس بود ممکن الوقوع در نفس الامر نباشد لهذا گاهی
 فاضل را یا مفضل اشر تشبیه دهند مثل اللهم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت
 علی ابراهیم و علی آل ابراهیم چه حضرت ابراهیم علیه السلام نیز میبود و نندری
 و عرب که بیشتر از اولادشان بودند بمزید رحمت الهی اشتها را داشتند و باین تشبیه بین
 و روجا بهای بسیار داده اند کاین مختصر گنجایش آنرا ندارد و گاهی بانفس خودش تشبیه دهند
 مثل این شعر نغمی در دست سرور عالم صلی الله علیه و آله گزین کرده هر دو ع لم تونی به
 و لغز که باشد آن هم تونی به در مقام ادعای متکلم که بهتر از مشبه تصور نیست

پس هفص خودش تشبیه در چنانکه نمودی گوید مراد ما نشانظرهای او و سرایای او چون سرایای او و چنانچه
 چنانکه ادعای اکملیت تشبیه خلاف واقع کرده باشند پس بطریق تکلیل ناقص هر چه صلیح مشبه به داشته باشد از تشبیه گردانند
 و بالعکس مثل گل خوشتر جو عارض خوبان پنداشتن بخور زلف محبوبان و چنانچه در مقام تصبیح و ذم که در خیالات
 بدیع تشبیه و پند مثل تشبیه روی که نار جدی بر دوش باشد یا سر گیسو بسته منقار زده مقبول گوید نباید
 شکل شان در نشان بدیده بلکه از مکرر خبری اندر چه در چشم در مقام کتب که تعالی یا نسا و الهی استن کا حد
 زن النساء ای زنان پیغمبر نیستند شما مثل کی زن از زنان دیگران در دون مرتبی فائده گاه و بهر تشبیه
 بنظر قوی مستحسن باشد در نزد قوی دیگر نامستحسن مثل تا زین زلف با گشت تشبیه و پند بخلاف فارسیان و عرب
 هند رنگ معشوق را بزرگ طلا تشبیه بخلاف فارسیان بل ایشان رنگ عاشق را بآن تشبیه میدهند و همت جان
 جسم معشوق را باهی تشبیه میدهند بخلاف فارسیان و تازیان و امثال آن فائده در تشبیه شتر اک طرفین از
 چپ و راست و افراق از جهتی دیگر بنظر تشبیه دهنده ضروریست الا در صورت تساوی هر کل وجه و متابین محض تشبیه
 صورت نمید و آن اشتراک بنا بر تحقیق علامه نقی زانی در شرح تخیض دیگر آمده فن بیان عام است
 از آنکه در مقام ماهیت نوعی طرفین باشد مثل تشبیه قیسی با قیسی دیگر در بودن هر دو از اجزای کتان در لایحه
 سامع را حال مشبه معلوم باشد نه حال مشبه یا در نفس مثل آنکه گویند این پیران مشابه آن پیران است
 در بودن هر یک از ثوب یا در فصل مثل آنکه گویند این قبا مانند آن قباست در بودن هر یک از پنبه چه پنبه
 فصلیست میسر تحریر و صوف و غیر آن یا در وصفی خارج از حقیقت طرفین مثل کفیات حتی مانند رنگ و شکل و
 حسن ظاهری از تناسب اعضا یا عقلی مثل علم و حلم یا اصنافی اعتباری مثل از آله حجاب در تشبیه
 دلیل با قناب و زردون کلفت در تشبیه وصل دوست بچراغ و همچنین افتراق عام است از آنکه در
 فصل مع عوارض باشد چنانکه در دو تمیض شترک انجنس که یکی از پنبه و دیگری از حریر بود باختلاف طول
 و عرض و یافت و دوخت و غیر آن یا در ماهیت و بعض عوارض چنانکه در مشترکات و صفی مثل تشبیه
 مردنیز رو با اسپ در سرعت رفتار که ماهیت و عوارض سوای وجه تشبیه برای هر یک جداست یا فقط در عوارض
 حقیقیه بود باختلاف اشخاص از یک نوع چنانکه در دو تمیض کتانی باختلاف عوارض صدر را که در ازین تم
 است تشبیه معشوقی با یوسف در حسن یا فقط در هیأت فی الجملة با وجود اتحاد شخص همچنانکه در قول بلقیس گانه
 بحال تخت خودش که جواهر سرخ را بجای سبز و سبز را بجای سرخ نصب کرده از بهیئت اصلید اش فی الجملة

متغیر ساخته بودند برای امتحان دانشمندی تلقیس یا فقط در وجود اصلی و ظلی با وجود اتحاد اشخاص بسیار است
چنانکه درین مصراع نمودی در آئینه همتاے خویش که فرق در طرفین محض باعتبار وجود ظلی و اصلی است
و ازین عالم است از مصلح ظهوری ع سرپایه او چون سرپایه او که فرق در طرفین باعتبار وجود ذخی و
وجود خارجی نفس الامر است و ازین تحقیق محقق شد که تشبیه در شخص از یک نوع باعتبار اتحاد و صفی با اختلاف
عواض دیگر بلاشبه جائز است پس اگر کسی در تصور کسی مشابهی از رنگ یا در خوشنویسی مانند یاقوت یا در فقه
مثل ابوحنیفه باشد توان گفت فلان مانند یاقوت و فلان مثل ابوحنیفه است و عجب است از
صاحب نهر الفضاحت که تشبیه شخصی با شخصی دیگر از نوع واحد جائز نمیدارد و میگوید تشبیه فاعله عرض
نماید و درین مقام هیچگونه عرض متعلق نیست مثلاً کسی گویند یزید مثل یوسف است و تشبیه محسوس
پس زید و یوسف در حسن که لغت است با هم شریک اند و در حقیقت هم مساهم در بیضورت اتحاد زید و یوسف
معلوم میشود و تغایر باقی مانده بخلاف اینکه مثل ما هست چه حقیقت ماه و رای حقیقت زید است انتی کلامه
و عجب است عجب ظاهر است که از اتحاد و شخص در نوع انسان و وصف حسن اتحاد در سائر اوصاف لازم نمی آید
چه تغایر فضائل دیگر از علم و فضل و عزیز و صبر بودن و نبوت و ولایت و نبوت یعقوب علیه اسلام که در یقوت
ست نه در زید برای تشبیه پس است و عجب تر آنست که خودش در ثبیل طرفین حسی و جسمی عقلی می آرد
استاد فن چون خضر علیه السلام است در هدایت معنای دین مثال زید مثل یوسف است هیچگونه تفاوت
در اتحاد نوعی و صفی نیست و عجب تر آنست که خودش در جواب آن باین عبارت می پردازد گوئیم
در اینجا تشبیه بالا صالت نیست چه در اصل تشبیه زید چیز است که تشبیه یوسف با آنست مثل آفتاب
یا ماه یا تغایر در عمر و زید از روی شخص قبول کنیم که حقیقت زید برین حیث است زید و رای حقیقت عمر
من حیث است عمر و همچنین میتوان گفت این پارچه سرخ که جزو سیت از پارچه کلان برابر و تشبیه است با جزو دوم
ازان درین صورت این جزو غیر آن جزو باشد و حق اینست که تشبیه قماش سرخ با قماش سرخ فاعله عرض
نمیکند بلکه داخل فاعله بدیانت است ازین چه فائده که این خانه که کوچک مثل آن خانه که کوچک است یا نل نید
مثل فیل عمر و راه میرود و بعد چند سطر ازین که در قماش فاعله جدید نیست میگوید و ازین عبارت که زید
چون یوسف است مراد زید چون یوسف تشبیه بهر ماه بود در اینجا حقیقت یوسف ازین سبب که عین مشابه
غیر حقیقت زید است که انسان باشد هر چند عینیت فرضی باشد و با وصف فرض تغایر در دو چیز که عین

چنانکه باشد تشبیه درست آید اعتبارات را درین امور دخل بسیار است انتمت عبارت به الفاظه و وجوب
 عزایت این است که از جمله بدیهیات اولیه است که در قولهم زید مثل یوسف است غیر از تشبیه واحد که یوسف
 در آن مشبه به است تشبیهی دیگر نیست تا اتمال تشبیه یوسف با آفتاب یا ماه باشد و بر تقدیر تسلیم
 اتحاد یکبار این تشبیه متغایر و میتوانست مختص در وجه تشبیه است که حسن و روشنی باشد و از آن اتحاد
 حقیقت یوسف با حقیقت ستاره لازم نمی آید تا گفته آید که باین سبب حقیقت زید غیر حقیقت یوسف نیست
 متغایر از تشبیه ادعای عنینیت مطلقانی باشد آری ادعای مذکور در استعاره بود همچنانکه دانستی و آنچه فرق شخص
 زید و عمرو را در جواز تشبیه فرض کرده است حاجتی بآن نیست زیرا که افراد حیوان مخصوصاً از ان افراد انسان
 قطع نظر از اختلاف تشخصات معانی و صفات مختلفه طبیعی و صناعیه از حیثات و تشجاعت و کمالات و احوالات
 آنها و حرمانی متعدد و سبب آنکه اختلاف یکبار از ان هم برای مغایرت ضرورتی تشبیهی کافی نیست بل در دو
 خانه کوچک تساوی هم نسبت امور خارج اعتبار اختلاف ممکن و همچنین در دو قطعه تساوی از یک ماه اعتبار اختلاف
 صفات و سخاوت و بخت و نظایر بافت مقصور بل اکثر واقع میشود که بافت سرخانه تبر از آخرش میباشند و بر تقدیر تسلیم تساوی
 ظواهر تشابه امکان تشبیه در مقام تشابه هم باقی است فائده و بهمه تشبیه که عارض تشبیه باشد اعتبار از
 قسم است یکی تحقیقی که وجودش در نفس ذات طرفین در خارج متصور باشد و آن در نوع است اولی حسی که
 ادراکش بحواس ظاهر تعلق داشته باشد مثل کیفیات جسمانیة آذالوان و اشکال و طول و قصر و متوسط بنمایان
 مبهمات و انحرافات و قویة از مسووعات و حلاوت و حرارت و برودت و رطوبت و بیوست و خشونت و ملاصحت و صلابت و لینیت
 طبیعیه غیر طبیعیه و شمولیات و حرارت و برودت و رطوبت و بیوست و خشونت و ملاصحت و صلابت و لینیت
 و تعلق و انفک از ملوسات و امثال آن نوع دوم عقلی مثل کیفیات نفسانیة که ادراکش تعلق بعقل داشته باشد
 مثل ذکاوت و علم و غضب و حلم و سخاوت و شجاعت و معرفت و قدرت امور طبیعیه و دوم اضافی که تقریر آن
 در ذات طرفین در خارج نباشد بل آن معنی در نفس الامر تعلق بهر دو داشته باشد مثل تشبیه دلیل بتمس در
 از آنکه حجاب چه از آنکه حجاب در ذات نفس و دلیل استقرار یعنی دارای متعلق است بهر یک با اعتبار انشاء و انقضاء
 وجود نفس الامر در قسم سوم اعتباری و بیکی که وجودش در نفس الامر با اعتبار انشاء و انقضاء هم نباشد بل محض در
 اعتبار عقل مثل صوت و بهمه چنانکه بر موت فائده و تشبیه با اعتبار وحدت و تعدد در قسم است واحد و بزرگ
 واحد و متعدد و معنی واحد ظاهر است و مراد از منزه واحد مرکبی است که در آن وحدت ترکیبی میسران ذوات

مختلفه یا بیات وحدانی در صفات متعدد و در خوا باشد و مراد از متعدد آنست که در آن اشتراک طرفین در هر وجه
از وجه تشبیه قصد کرده شود یعنی هر یک به تشبیه علی سبیل الاستقلال بود و مانند اگر یکی از امور متعدد و هس کنند
ممکن است مثل تشبیه میوه به میوه در رنگ و بود و مزه بر خلاف مرکب بمنزله واحد که وجه تشبیه بران حقیقت ملایمه
یا بیات مترجم من حیث المجموع بود و مانند اما تمام برای مشبه به در آن مذکور نکند درست نباشد مثل تشبیه یاده
یا تنج مرکب شده پیش آفتاب هر یک از این هر حسی عقلی بود و متعدد را قسمی ثالث نیز باشد یعنی مختلف که بعضی
و بعضی عقلی باشد و در وجه تشبیه حسی از هر سه قسم لازم است که طرفین نیز حسی باشند نه عقلی زیرا که در طرفین
عقلین وجه تشبیه غیر عقلی نباشد چه تشبیه بر حسب است اخذ از طرفین بود و در آنها دو وجه عقلی در گفتار باشد چنانچه در وجه تشبیه
طرفین عقلی باشد زیرا که در آن صورتها و عقولات هر دو متساوی و در خلاف حکم از ادراک عقولات علویست لکن اهل بیان گفته اند تشبیه بالوجه عقلی
اعم من تشبیه بالوجه حسی میباشند و اینست که در وجه تشبیه بود حسی ممکن است تشبیه بود عقلی نیز می تواند مثال وجه تشبیه حسی هر یک از تشبیه
بگل دوی خوش در تشبیه الف بعجز و نرمی لمس در تشبیه پوست بدن با تخم و صلاوت در تشبیه آب
با شکر و خمای آواز در تشبیه صوت ضعیف با بمبلس و ازین قبیل است این شعر

ای دمانت غنچه و خط سبزه و زینار گل | سبک است را دوست نرگس لالرات را یار گل
چنگی در غنچه و دهان و سبزی خط و سبزه و رنگ رخسار گل محسوس مشترک است مثال وجه تشبیه
و احد عقلی و طرفین حسی جرات در تشبیه مرد شجاع با اسد مثال وجه تشبیه واحد عقلی و طرفین عقلی
خلو فائده در تشبیه وجودی غیر نافع با عدم چه خلو فائده وجود و عدم از امور عقلی است مثال
وجه تشبیه و مشبه هر دو عقلی و مشبه به حسی هدایت در تشبیه علم با نور مثال وجه تشبیه و مشبه به عقلی
و مشبه به استطابت نفس در تشبیه عطر بخلق کریم مثال مرکب حسی بمنزله واحد که طرفینش مفرد
باشد تشبیه فخر بچشمه خرو و در سرخی و استدارت و مقدار مخصوص چه اخگر و چشمه خرو و در
سرخی اگر چه مفرد حسی اند لکن وجه تشبیه بیاتی است وحدانی مرکب از اوصاف مذکوره و ازین قبیل
این شعر عربی و در دلح فی صبح الشریا لکما تری به کعقود و ملاحیه حسین نورا به تحقیق ظاهر شد
در صبح شریا پنجاه نمک می بینی مثل غوشه انگور ملاحیه و قتیله شکوفه برآورده ملاحیه انگور سپید
طولانی بود و نور در اصل تنورا بود بعد حذف تا نور ماند وجه تشبیه سیاه کدائی است و صد
از صفرا سپید مستدیر متغارب و این شعر فارسی
بارہ در زیران چو بیکل چرخ + چتر بر

این شعر در تشبیه است
مثال وجه تشبیه حسی
و مشبه به عقلی
و مشبه به عقلی
و مشبه به عقلی

فوق سر چون ماه و وجه شبه در تشبیه بسپ با سمان عظمت و سرعت سیرت و در تشبیه چتر با بال
 ماه و دیو و در خشنوگی است و این همه از محسوسات است مثال دیگر تشکار تشبیه و ترکانند چشم محمود
 نهاده بر سر بالین خود کمان هر دو مقصود شاعر تشبیه چشم تشکارانند از و ابرو کبان نیست بل ایهیت
 حاصل از تشکارانند از آنکه در پی صید گردیده و کوفت کشیده مانده گردد و بخوابد و کمان را بر بالین خود گذازد
 مثال مرکب حسی که مشبه و مظهر و شبه به مرکب حسی است و بیار آن که پنداری روان یا قوت مایستی
 و یا چون بر کشیده تیغ پیش آفتابستی و مثال هر سه مرکب حسی این شعر بسیار است و کائنات را الفتح
 فوق رؤسنا و اسیا فناییل و تهاوی کو اکینه و گو یا غبار بر آئینه بالای سرهای و تشبیه های ماکه
 در آن غبار می رخسار مثل شبنمی است که ساقط میشود در آن کو اکین شب یعنی شهابهاست ثاقبه و این مجموع
 یک هیأت است نه اینکه غبار را الشب و تشبیه را الشب تشبیه داده و وجه شبه درین شعر هیأتی است
 که از حرکت اجرام روشن ستیل در جوانب چیز سیاه حاصل آمده و از همین قبیل است این شعر
 خاقانی و ابراز هوا بر گل چکان ماند بزرگی دالگان و در کام رومی بچکان پستان نورانداخته
 مقصود شاعر نسبت مجموع چکیدن باران از ابر سیاه بر گل بزرگی دایه است که رومی بچکان تشبیه میسر
 نه تشبیه گل را بر رومی بچکان و بر بزرگی دایه و باران را بشیر تشبیه داده باشد وجه تشبیه هیأتی است که از
 چیزی سیاه بر سرخ و ترشح غیظ زان سرخ حاصل آمده و از بدایع مرکبات حسی آنست که تشبیه در صورت
 واقع شود که مثل بود بر حرکت و اوصاف دیگر همچو چشم گر یا غم بر یقصر آن حوری سرشت به شیوه
 جنات بختی تحت الانار داشت و بهم ازین قبیل است این بیت بود چون پر تو ماهی که در
 دریاست موج او و چون در بحر اصول آن شوخ استادان می رقعد یعنی مانند پر تو ماهی است که
 بدریا موج میزند و ازین تشبیه لطیف دیگر هم میسر که همچو امواج دریا هر عضو در قفس حرکت کرده
 و گاه ترکیب در هیأت سکون میباشد چنانچه درین بیت شود ز گوش نشینی فزون سخن نفس
 سنگ نشسته زانده سرفراز ترست و مثال مشبه مفرح حسی و شبه به وجه مرکب حسی و در عربی الشمس
 کالمرة فی کف الاشل و آفتاب مثل آئینه است در کف مر قش وجه تشبیه هیأتی است مستفاد
 از استدارت و اشراق و حرکت سر بوی متصله بالموج حتی که شعل چنان می نماید که از جوانب دائر
 منبسط شود و با منقبض گردد زیرا که اگر تیز نظری آفتاب را بیند و خواهد که جرمش خوبتر واضح

گردیده اند که در آن یابد و در فارسی آن را شیر است بر آینه باطل به مقصود در اینجا تشبیه
 رخسار است با شیر آینه بشراب و چه انتراج منحنی با سفیدی مثال مشبه مفروضه و وجه
 مشبه مرکب این شعر فانی است چون ریم آهن بر خم آهن به صد چشمه کند چشم دشمن به مشبه
 در اینجا صد چشمه نمودن چشم دشمن بر خم سنان مرکب است و مشبه به ریم آهن مفرد و وجه تشبیه بیانی
 است مانند شکل خانه زنبور و آن هم مرکب است مثال و وجه شب و طرفین مرکب عقلی قوله تعالی است
 مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الصَّوَارِثُ كَمَثَلِ الْخَيْلِ بِرِجَالِهَا مَثَلُ بَشَرٍ كَمَثَلِ الْفِيلِ بِرِجَالِهَا مَثَلُ الْبَاقِ
 علم توریست داده شده باز بران عمل نکرده مانند حمار است بردارنده کتابها و وجه تشبیه حماران ارتفاع
 از نافع ابلغ یا تحمل لقب در استصواب آن و این عقلی است مستتر از چند چیز از فعل خاص حمار
 یعنی بار برداشتن و بودن آن محمول او عیبه علم و جاهل بودن حمار از آنچه در دست پس مشبه به
 مرکب است و همچنین در جانب مشبه مثالش در فارسی این است نه محقق بودند دانستند
 چارپایی برو کتابچه چند به تشبیه داده است شاعر عالم به عمل را به چارپایی که حامل کتابها
 که بهترین نافع است باشد و آن را بدان منفعت نرسد و قصد بی محض نشد
 مثال و وجه تشبیه مرکب عقلی و طرفین مفرد عقلی این بیت النوری است در جهانی و از جهان پیشی
 آنچه معنی که در میان باشد به مشبه سبحانه تعالی و مشبه به معنی وجه تشبیه راجع بودن مستفاد از استفاد
 فائده و وجه تشبیه متعدد سه قسم است اول آنکه همه اش چیزی باشد مثل این آیه الْكُوفُ وَالْأَقْدَاحُ
 این آیه الْكُوفُ وَالْأَقْدَاحُ وجه تشبیه داریت کاسه و قدر با قلاب و ماه در دیر و در خندگی و گرس
 هست و مثل تشبیه یک فاکمه بفاکمه دیگر در لون و طعم و رائحه و بوی آنکه عفتی باشد مثل تشبیه طاری
 بزرغ در حدت نظر و کمال حذر و اخای جماع سوم غفلت که بعضش حسی و بعضش عقلی باشد
 مثل تشبیه انسان با شمس در سب طلعت و بزرگی شان که اول حسی و ثانی عقلی است آرزو گوید
 دشوار بود وصل تو اے بادشاه حسن به در خانه حور شهید که راه ندارد
 و ازین قبیل است این مصرع ع گئے خوردن می چون خون بدخواه به وجه تشبیه در تشبیه
 می با خون بدخواه حرمت و مرغوب بودن است و اول حسی و ثانی عقلی است فائده گاهی وجه
 تشبیه را از نفس تضاد و انتراج نمایند و معنی تضاد مشترک را تناسب قرار دهند و مفرد از آن ظرف

۱
 جمع و معنی
 حرف و معنی
 در تشبیه
 ۲
 هر دو معنی
 سه معنی یکجا
 چنانچه
 نیز در تشبیه

یا استمر باشد مثل آنکه چنان را با اسد و کبیل را با حاتم تشبیه دهند و گویند ما تشبیه با اسد و حاتم
 حاتم و این دو معنی دارد یکی آنکه او چنان در کبیل است که حاتم در کرم دوم آنکه او مانند حاتم است
 در سخا و این سبب تعریض بود چه هرگاه او کبیل باشد و بنام مشهور سبجا و او را بخوانی و ادعای اتحاد هر دو نمائی
 معلوم شود که این کلام مطابق واقع نیست نه از روی تحقیق و نه از روی تشبیه سبب علمنا بدت
 اگر سبب ادعای محال پس هر که این کلام شنود مستبعد و بدیهی البطلان شمارد و موجب خنده گردد مانند کاذب
 باب شوم و رادات تشبیه خواه باشد مثل کاف و کات در عربی و چون و چو و چو و چو و چو
 در فارسی یا اسلم چنانکه مثل و نحو و شبیه و مثال در عربی و مانند و همتا و سان و مانا و فغانی
 یا فعل مثل تامل و تشابه و یکی و لیضایی در عربی و گویی و پنداری در فارسی و گاهی مرکب باشد از اسم و معرفت مانند ضعیف و
 کانه در عربی و بزرگ بدنیان زمینان در فارسی و گاهی از اسم فعل و حرف مثل کانت تقول کما تقول در عربی و چنانکه تو گویی و
 چنانکه تو پنداری در فارسی و فعل در کاف و مثل و چو آن که بر مفردات داخل میشوند آنست که بر مشبه به لفظنا
 یا تقدیراً داخل شود مثل زید کالاسد و صییب من السماء تقدیره کذوی صییب زیرا که صییب بمعنی
 باران و نازل است و تشبه به کسی است که باران بر و نازل شده و مراد از ذوی صییب نیز همانست
 مگر گاهی بر غیر مشبه نیز داخل شود آنجا که مشبه به مرکبی باشد که مفردی قائم مقامش تواند بود مثل قوله
 تعالى انما مثل الحیوة الدنیا کما انزلنا من السماء زیرا که ما را خود مشبه نیست بل مراد است
 که حال دنیا از راستگی و خرابی من بعد آن مثل نباتی است که از آب سبز شده و خوشهها برآورده
 خراب گردد پس مشبه به دران بحقیقت نبات موصوف است و اصل در کات و تامل که بر جمله
 داخل میشوند آنست که بر مشبه داخل شود مثل کان زیداً اسد و تامل زید عمر و گاهی فعلی از
 افعال قلوب دلالت بر تشبیه کند مثل علمت زیداً اسد و تشبیه قریب در حبس زیداً اسد
 در تشبیه بعید زیرا که حسان دلالت برطن و گمان میکند نه بر تحقیق برخلاف علم که در اینجا بمعنی یقین
 و در فارسی نیز بعض افعال در بعض ترکیب افاده تشبیه میکنند چنانکه درین بیت مختاری س از نیک
 صدف گهر شد درای تو و خرد و ز یک حم جدا شده طبع تو و کرم به مقصود شاعر آنست که رای تو شباه
 که و طبع تو شباه کرم است و گاهی عبارت دیگر مفید تشبیه شود مثل این بیت نظیری س بوی
 یارن ازین حس و فانی آید به گلم از دست بگیرد که از کار شدم به مقصود شاعر تشبیه یار به گل است

و بوی یار آمدن را بجای ادا تشبیه ذکر کرده و جان آرزو در عطیه کبری میگوید لفظ چنانچه حاصل
 بر جمله مایشود بخلاف لفظ چون که در محل آن جز کلام ناقص نباشد و لهذا مطلب
 اعتدال من میر مغزی موسوی برین شعر صائب **هـ** چون لباس غنچه تنگی میکند بردوش گل
 بر خستر از این عبارت پر نیان آسمان **هـ** چنین نوشته که لفظ چون را بجای چنانچه
 بسته اما عجب آنست که خودش بعد چند نقطه بر متصل گفته چنانچه رو گل و صغیر و غمه که
 همه مفردات بوده اند باب چهارم در غرض تشبیه باید دانست که غرض تشبیه
 را اکثر احوال را جع بمشبه میگرد و آن چند قسم است اول بیان امکان وقوع
 مشبه در جائیکه وقوعش مرغوب بود و امکان خلاف و ادعا که امتناعش آنگاه ظاهر باشد
 چنانچه درین بیت **هـ** فان تفق الانام و انت فیهم **هـ** و آن لمسک بعض دم الغزل
 یعنی اگر تو فانی شوی بر خلق حسا لکن ازین خلق هستی ممکن است زیرا که مشک پاره
 از خون آهوست و فانی هست بران مقصود شاعر آنست هرگاه ممدوح را
 فانی بر همه خلق متراود گو یا از نوعش برآمده جنسی براسه گردید و معذرا ممدوح از جمله
 خلق است و این معنی ظاهر امتیاز می نمود که فردی از افراد نوع بحدی متاثر گردد که از آن
 نوع برآید لهذا شاعر از تشبیه دادن ممدوح پیشک که تشبیه ضمنی است امکان معنی
 اندک و ثابت گردانیده مثالش در فارسی **هـ** گر از خلق آمده بر خلق شاه است **هـ** عجب
 گل از جنس گیاه است **هـ** مثال دیگر **هـ** تیغ از گلوئی سوختگان تنگ نذرده آب از زمین
 نقشه بلنگر کند گذار **هـ** دوم بیان حال مشبه مثل تشبیه یک جامه بجامه دیگر در سیاهی
 بشرط آنکه سامع را رنگ مشبه به معلوم باشد نه رنگ مشبه چنانکه درین بیت **هـ** دل از ذراع رفیقان چو دید
 بر آتش **هـ** تن از غریب غریزان چو مرغ و مرغاب **هـ** غرض از تشبیه در اینجا بیان حال دل و تن
 مشبه است که سامع را از آن خبر نبود ستوم بیان مقدار حال مشبه مثل تشبیه جامه سیاه بجامه
 درشت سواد و ازین قبیل است این شعر انوری **هـ** حدیث سرن و میانش چه گویم **هـ**
 که دیدمست کوهی خلق یکا هبی **هـ** غرض از تشبیه در اینجا شدت فزینی سرن و لاغری میان است
 چنانچه تقریر حال مشبه و تقویت آن یعنی ثابت گردانیدن حال مشبه در ذهن سامع و مناظر

نشان گردانیدن آن مثل تشبیهی سیغاه که نقش کردن برآب سبب خاطر نشان گردیدن ازین تشبیل
 آنست که مشبه امر عقلی است و مشبه به امر حسی و نفس انسانی بحسیات زیاده تر از عقلیات مألوف
 است پس اینچنین بواسطه حس درمی یابد زودتر درین نشین و خاطر نشان میگردد و ازین قبیل است
 این شعر شاعری **صورت ابلیس چون دو یک تنی است** از درون خالی و بدون کسیست
 و درین اغراض چهارگانه مشبه به در وجه شمشیر میباشند و در عرض چهارم اتم نیز کمالا کفنی
 و پنجم ترین تشبیه یعنی زینت دادن به مشبه یعنی زینت دادن مشبه در نظر سامع مثل تشبیه دادن
 روی سیاه با مردمک آهرو ازین قبیل است قول استاد **ص**

کُلِّفْتُ بِالسُّودِ الْأَعْضَاءَ طَرًّا	و ما عذی بیاضتها برین
سواد العین للانسان حُسْنًا	و اینا کله انان عین

یعنی عاشق شدم بر سیاه اعضا تمامها و سپیدی اعضا نزد من خوبی نیست زیرا که سیاهی چشم
 برای انسان حُسن است و این تمامه مردمک چشم است و چشم ازین قبیل است این شعر انوری
ص استری بود سیه زیر مغرق زینی **ص** راست چون تیره شبی بسته برو یک شبه ماه **ص** ششم
 تشبیه یعنی تقبیح مشبه مثل تشبیه روی که در آن آثار چوپاک باشد بگریسته که خروس بر آن
 منقار بازده باشد و مثالش در اقبل گذشت **ص** مستطاف یعنی طریف نادر شدن مشبه
 در دهن سامع ای مشبه از جهت تشبیه بصورتی بر آید که عاده حضور صورت او در دهن متعجب باشد
 مثل تشبیه انباز کال که بعضی از آن افروخته باشد بر یابی شک که موجب از طلا بود که چنین صورت
 عاده متعجب الحضور است شاعری گوید **ص** کانا لعم و الجار به **ص** بحر من المسک موجه الذئب **ص**
 یعنی گویا انگشت و اخگری درین دریاییست از مشک که موجب از طلاست و اکثر امثله
 تشبیه واهی و خیالی ازین قبیل است و داخل است درین قسم تشبیه مثل مشعل آستین بدریای زرین
 که صاحب مجمع الصنائع آنرا بنام تشبیه غیر مرعی آورده یعنی آنکه مشبه ممکن غیر موجود باشد مقابل تشبیه
 مرعی که طرفینش از موجودات خارجیه بود چون تشبیه لب بشکر و زلف بشب در حقیقت این تشبیه
 داخل است در حسی باید دانست که استطراف دو قسم است یکی آنکه حضور مشبه به فی نفسه در دهن ناظر
 باشد چنانا گذشت **ص** دوم آنکه ندرتش بحال حضور مشبه بود یعنی دهن در وقت تصور مشبه به بمثل انتقال ناید

چنانکه درین شعر کمال تمثیل **۵** دان ابروین بشکل کشتی گیران + سر سوسه هم آورد و قد و
 زده خم + چه توجیه کشتی گیران خمیده تن با سجد گر اگر چه یافته میشود و لیکن از تصور ابرو و حصول تصور
 چنین کشتی گیران خیلی کمتر است اقسام غرض تشبیه راجع بسوی مشبیه گاهی راجع بشبهه به شود و
 آن دو قسم است اولی آنکه هر چه از طرفین تشبیه در وجه شبهه نقصانی داشته باشد آنرا
 مشبیه سازند بنظر ادعای اکملیت او این را تشبیه مقلوب گویند چنانچه درین شعر **۵**
 و بد الصباح کان غرته + وجه الخدیفة حين یُمدح یعنی و ظاهراً شد سج گویا که سپیدی
 آوردی بادشاه است وقتی که مدح کردن میشود و ازین قبیل است این شعر **۵** اندیشه
 بر فتن سمنه ت مانده خورشید به بهت بلندت مانده که اسپ بهت مسروح را مشبه به
 گردانیده بنظر ادعای اکملیت ستمه اتنی در طول می آرد تشبیه مقلوب تشبیه به تشبیه به تشبیه
 نیز میتواند بادعای اقلیت زینت یا کثرت قبح یا مشبه به یا ادعای آنکه مشبهه با در ترویجی تر است
 دو وجه چیزی را که اتمها مشبیه نش مقصود باشد مشبه به سازند مثل تشبیه دادن گرسنه روی را در استاده
 و امثال این با گردنمان و مانند ادعای شاعری گفته **۵** که از بسکه دیده فخر احسان + بلبل عیب را
 دانه لبها نان + و این قسم غرض را نظیر المطلب نامند باب پنجم در اقسام تشبیه
 باید دانست که تشبیه را باعتبار طرفین و باعتبار ادات و غرض و اقسام و نیز باعتبار مقایسات متعدد
 سید را اما باعتبار طرفین یا زده قسم است اولی هر دو مفرد غیر مقید مثل تشبیه زید باشد
 و تشبیه خسار بگل دوم هر دو مفرد مقید با قید یکیه آنرا در تشبیه مدخلی باشد
 مثل تشبیه سی بیفا ده نقش بر روی آب زیرا که وجه شبه در آن مساوات فعل با عدم است
 و آن موقوف است بر قیدین مذکورین سوم یکی مفرد مقید دوم مفرد غیر مقید مثل ع
 خساره چو گلستان خندان + و مثل ع آینه در دست شل باشد مثال آفتاب
 و تشبیه مفردین را هر چونکه باشد تشبیه مفرق گویند چهارم هر دو مرکب مثالش در عربی
 در بیت کان مثار النقع گذشت و در فارسی این بیت خاقانی است **۵** دیده باشی
 عکس خورشید آتش انگیز از بلور + از بلورین جام عکس می چون نیخته + و معنی مرکب
 چنانکه گذشت مبادی فراه آمده از چند چیز باشد پنجم تشبیه مفرد مرکب چنانکه در شعر عربی

کان محمد الشقیق گذشت و در فارسی مثالش این مصرع خالق است بلبسته چون کبک خون
 گرفته بمقار و ششم تشبیه مرکب بمفرد مثل یا صاحبی تقصیا نظر بجایا تر یا وجوه الارض
 کیف تصور را تر یا نهار آفتاب قد شا به زیر الزبئی فکانا بمفرد ای هر دو یاران من نیک
 نگرید خواهید دید وجوه ارض را چگونه صورت گرفته است خواهید دید روزی ابر و غبار را که
 آمیخته باشد در آن شگوفای گریو پالس گویا آن روز شب ماه است پس مشبیه یعنی روز آمیخته
 باشکوفه مرکب و شب ماه مشبیه بمفرد است و از همین قبیل است این شعر خاقانی
 چون بریم آهین بر خم آهین صد چینه کنند خیم دشمن چنانچه در بیان و چه تشبیه گذشت هفتم
 هر دو متعدد آن دو قسم است یکی ملفوف که اول چند مشبیه مذکور نمایند و باز چند مشبیه بحسب
 ترتیب مشبیه آرد بطریق لف و نشر مرتب مثل تافته زلف و شکسته رخ و زیبات را و
 مشک سارا و گل سوری و سر و چین است و دوم مفروق که یک مشبیه و یک مشبیه به ذکر نمایند
 و باز همچنان آرد مثل رویت دریای حسن و لعلت مرجان و زلفت عنبر صدف دهن
 در دندان و هشتم مشبیه واحد و مشبیه به متعدد و آن را تشبیه جمع نامند مثل کانما تبسم
 عن لؤلؤ و منضه او برد او اقل و گویا تبسم میکند از در تبه تبه یا ژالیا بابونه و در فارسی
 مولوی جامی فرماید عارض است این یا قمر یا لاله حرام است این یا شمع شمس یا آئینه
 و لماست این و نهم مشبیه به متعدد و مشبیه بمفرد مثل صدغ اکبیب حالی و کلاهها
 کاللیالی یعنی ع حال من و زلف یا مانند شب است و بعضی این شعر را در مثال تشبیه
 متسویه آرد و گویند تسویه آنست که شاعر صفاتی از خود و صفاتی از معشوق بیک چیز تشبیه دهد همچنانکه
 درین شعر زلف معشوق و حال خود را به شب تشبیه داده و ازین قبیل است این شعر پارسی منظمی
 یک نقطه آید از دل من و زده آن تو یک موی خیزد از تن من و زمین تو و دهم نوعی است
 از تشبیه متعدد که آنرا تشبیه بالعکس نامند که چیزی را مانند کننده چیزی در صفاتی باز مشبیه به را در صفاتی
 مشبیه تشبیه دهند مثلاً از فعل مرکبش زمین مه ناچو چرخ و زگر د شکرش چو
 زمین چرخ پر غبار و مثال دیگر از سم مرکبان شده مانند غار کوه و و ز شخص کشتگان
 شده مانند کوه غار یا زده هم نوعی دیگر است از تشبیه متعدد که یک تشبیه از حمد و روح سلب نمایند

و تشبیهی دیگر ثابت کنند که در آن مبالغه زائد بود و مثالش متبنی گوید **س** تم حکم نالک اسباب انما
 حمت و بصریها الرخصه که حکایت نه کرده و مشبه شده است بخشش ترا بر و جز این نیست که
 تب عارض شده است و در از رشک آن و بارش او عرق محوم است که از غایه انفعال
 رنجست چه اولاً شاعر تشبیه بحاب را به کرم ممدوح که بر سبیل ادعای و تکلیل ناقص تشبیه
 داده اند نفی کرده باز با شخص محوم تشبیه داده و از دهم تشبیه تفصیل و آنهم قسم است از
 تشبیه متعدد که چیزی را بچیزی مانند کند باز از آن رجوع کرده مشبه را بر مشبه به تفصیل دهند
 مثالش **س** حسبت جماله بدر امضیا و این البدر من ذاک الجمال و در فارسی این
 بیت است **س** تویی چون ماه اما ماه گویا به تویی چون سرو اما سرو عنا **س** سیزدهم
 نوعی از تشبیه مفرد است که آنرا تشبیه بکنایت گویند که بر ذکر مشبه به گفتا کرده مشبه و ادات
 تشبیه در آن صراحت مذکور نکند مگر بقرینه سیاق کلام و بکنایه معلوم گردد مثالش **س** لؤلؤ از گرس
 فرو بارید و گل را آب داد و در تلرگ روح پرور بالمش عناب داد که شاعر اشک را بلؤلؤ
 و چشم را به نرگس و رخسار را بگل و دندان را به تلرگ و لب را بعناب تشبیه داده چهاردهم
 نوعیت از تشبیه که آنرا تشبیه افعال گویند و آن عبارتست از ذکر دو چیز قابل تشبیه و ظاهر
 چنان نماید که مقصود تشبیه نیست مگر سامع بغرض دریابد که مقصود تشبیه است مثالش **س**
 گر شمع تویی مرا چرا باید سوخت و ز ماه تویی مرا چرا باید کاست به ظاهر مقصود شاعر تعجب است
 از که آفتن خود و ضمیر تشبیه معشوق بشمع است پانزدهم نوعی از تشبیه است که مشبه و مشبه به
 یکی سازند با دعای کمال عظمت ممدوح که بهتر از و مقصور نیست و الا نقصان مشبه لازم آید
 ظهوری گوید **س** مراد ما شاطر هاسے او **س** سراپاے او چون سراپاے او **س** و باعتبار وجه تشبیه
 چند تقسیم دارد اول مثل است بر دو قسم قسم اول تشبیه تمثیل که وجه مشبه در آن از چند
 چیز منتزع باشد و امثله اش از تشبیه عنقود و تشبیه مشار النقع گذشت و در فارسی بعضی از
 ستارین مثل صائب پیرانش این طریقی تشبیه را نهایت مطبوع میدانند برخلاف بعضی
 دیگر و گویند بهتر است که همه مصرع ثانی تمثیل اول باشد چنانکه درین شعر **س** به بند و برق
 اوبار دست جو نظام را به همان بنیست پیکان از هوا چون تیر برگردد و گاهی مصرع اول

تمثیل ثانی بود چنانکه درین بیت **چون صغیر از کوچه دلدار می آید** **س**م ما **و** **د** و جانب پشت بر دیوار می آید **س**م ما **و** **د** و سکاکی مقید کرده است این مترع را بغیر حقیقی ای **و** **د** و شبه وصف غیر حقیقی باشد یعنی تمثیل آنست که وجه شبه حسا و عقلا متحقق نباشد بل **د** و **ی** مثل گمشد احمار کحل اسفار که وجه شبه یعنی حیران انتفاع با نافع المانع مع که و تعب مصاحبت وصفی است و همه مرکب از متعدد و دوز صاحب کشف تمثیل بمعنی تشبیه است **د** و **م** تشبیه غیر تمثیل و آن نزد جمهور تشبیهی است که از امور متعدد و مترع نباشد و نزد سکاکی آنکه وجه شبه آن مترع از متعدد نباشد و **و** **ی** و اعتباری هم نباشد بل حسیقی بود و تقسیم **د** و **م** تشبیه دو قسم است اولی مجمل **د** و **م** مفصل مجمل آنست که وجه شبه در آن مذکور نباشد و آن بر چند نوع است اول آنکه با وجود عدم ذکر وجه تشبیه بر کسی مخفی نماند مثل تشبیه زید با سکه وجه شبه در آن که جرأت است بر هر کس ظاهر **د** و **م** آنکه وجه شبه را غیر از خواص آن مثل تشبیه علم بحیات که وجه شبه در آن جرأت ادراک است همچنانکه در تمثیل تشبیه عقلی مذکور شده و اینهم قبیل است **ع** گل رعنا به پیش او کف فسوس می مالد به که وجه شبه در آن **د** و **ی** است که در گل رعنا و کف فسوس مشترک است **س** و **م** آنکه وصف که ای از طرفین هم مذکور نباشد مثل بن شرف خاقانی **س** از عارض و ردی و زلف داری **و** طاووس و بهشت و مار با هم **و** و مراد از وصف آنست که ایما بر وجه شبه نداشته باشد اگر چه وصف دیگر در آن مذکور بود مثل زید الفاضل اسد چه لفظ فاعل اگر چه وصف شبه است اما دلالت بر وجه شبه که جرأت است ننمیدارد و چنانچه در وصفیکه ایما بر وجه شبه داشته باشد برای مشبه ثابت کنند چنانکه درین بیت خاقانی **س** خنجر سبزش چو سرخ آید بخون **و** حصر می را نشان بینی بنهم **و** چه از لفظ سرخ و سبزه و وصف مشبه به واقع شده ظاهر میشود که وجه شبه در اینجا اجتماع حرمت و حضرت است پنجم آنکه چنان وصف مشبه به مذکور نمایند که از آن وجه شبه در اینجا اجتماع حرمت و حضرت است **س** فانگ شمشیر و الملوک کو اکب **و** اذ اطلعت لم یبد منهن کوکب **و** یعنی تحقیق تو آفتاب و پادشاهان دیگر ستارگانند و وقتی که آفتاب طالع شد ظاهر نمی شود که دام ستاره چه از وصف مذکور معلوم میشود که وجه شبه بطور یکی و اختفای دیگر است و ازین قسم است این بیت

دور آئینه عجم صبح باشد برق رویت همدکسو نور خورشید است و یکسو نور اخترها
 یعنی برق رویت مثل آئینه دور دست که آن آئینه مانند صبح است و مصراع دوم بیان
 صبح است پس درین بیت دو تشبیه است یکی تشبیه برق با آئینه دوم تشبیه آئینه دور و
 بصبح و این از بدائع تشبیهات است ششم آنکه وصف مشه و شبه به که دلالت بر وجه
 شبه کند مذکور نمایند چنانکه درین دو بیت رودکی چاکرات بگرزم چو خفاطانند
 گرچه خفاط نیندای ملک کشور گیر به بگز نیزه قد خضم قومی بپایند که بگز بند بنشیند بدوزند چو تیر
 که لفظ گز و میوه و بریدن و دوختن و صف ملایم شبه به است و نیزه و شنیر و تیر ملایم شبه که
 از آن وجه شبه یعنی بریدن و دوختن پیدا است قسم دوم مفصل که وجه یا انچه
 مستلزم وجه شبه باشد در آن مذکور کنند مثال اول این بیت است لغز در خرد
 ز لعل تو چون از شراب پای به لرزد دلم ز چشم تو چون از خمار دست به که وجه شبه لغزین
 و لرزیدن در آن ذکر یافته مثال دوم الکلام الفصیح كالعسل فی الحلاوة وجه شبه میل
 طبع است که حلاوت را لازم بود تقسیم دیگر تشبیه دو قسم است قریب مبتدل که در آن انتقال
 از شبه بسوی شبه به بدون تامل حاصل شود و اسباب قریب و ابتدل چند چیز بود یکی
 وحدت وجه شبه مثل سیاهی در تشبیه رنگی بزغال و سپیدی در تشبیه صل یا برف دوم
 قریب شبه به با شبه مثل تشبیه کنار با سیب و تشبیه سپر بادر در شکل و وضع یا کثرت حضور شبه
 در ذهن مثل تشبیه زلف بشب و تشبیه روی خوب با فتاب مثال آن دوم غریب بعید
 و اسباب بعد و غایت نیز متعدد است مثل تعدد و ترکیب وجه تشبیه و بودنش مرکب عقلی
 چنانچه مذکور شد و مثل مناسبت بعید در میان شبه و شبه به چنانچه درین بیت محتساری
 زابر سیه و برف سپید و زمین سبز و طوطی همین پدید شد از بیه عرب
 که شاعر ابر را با زاغ و برف را به بیه و زمین سبز را با طوطی تشبیه داده که از غایت خالی نیست
 و مثل ندرت حضور شبه به در ذهن بسبب آنکه خیالی یا توهمی باشد و چندانکه وجه تشبیه مرکب
 از چیز است بسیار باشد تشبیه بعید تر و غریب تر میشود خواه این ترکیب می باشد یا خیالی
 با عقلی و تشبیه بعید و غریب ابلغ بود از قریب مبتدل و گاهی تشبیه مبتدل بسبب

تقریر خاص غزالی پیدا میکند چنانکه درین بیت **س** میجدل از زینت دنیا نشاط افزا شد
عقدۀ کار کس از دندان گوهر وانشاء زیرا که تشبیه دندان بگوهر مبتذل است لیکن از
نسبت عقدۀ باز کردن لطف جدا گانه پیدا کرده و گاهی در تشبیه مبتذل شرط
می افزایند که به سبب آن از ابتدال خارج گردد چنانکه در بیت مختاری **س** ماهی اگر ماه
را زمر بود وقت **س** سر وی اگر **س** و **ر** از ماه بود بر مثال دیگر **س** قوی چو ماه اگواه
اگواه بود قوی چو سر و اگر سر و اقبابا باشد و ازین قبیل است این شعر **س** سر و خاتم قدریابی ترا
بیکر اگر در سر و عنائی بود چه تشبیه معشوق بماه و سر و مبتذل است اما به سبب شرط
غزالی بهم رسانیده و بعضی این را تشبیه شرط نامند تقسیم دیگر تشبیه باعتبار عرض
مقبول است یا نه و در مقبولی آنست که در افاده عرض وافی باشد و مثله در وجه مشبه
مشهور تر و مقام تر و مسلم احکم بود و در بیان امکان نزد مخاطب معروف باشد و در دو آنکه
در امور مذکور ناقص و ضعیف باشد تقسیم دیگر باعتبار اادات تشبیه تشبیهی که حرف تشبیه در
تذکوره باشد آخر مود گویند چون رویش گل است و آنچه در حرف تشبیه مذکور باشد از امر سل
و مطلق نامند و مود که دو قسم است یکی آنست که فقط اادات تشبیه را محذوف نمایند چنانچه
گذشت دیگر آنکه با وجود حذف اادات تشبیه مشبه به را بسوی مشبه مضاف نمایند
مثل بحین الماء درین شعر **س** والرح یلعب بالغصون وقت جرای **س** و ذهب
الا حیل علی بحین الماء یعنی نسیم بازی می کند با شاخها در حالتی که جاری
شده است طلای وقت عصر بر نقره آب احویل عبارتست از وقت بین العصر المغرب
و آخر از ذهب الا حیل آفتاب زرد است که در نیوقت می باشد مقصود شاعر تشبیه
آفتاب زرد با طلا و تشبیه آب با بحین است که بمعنی نقره است پس بحین مشبه را مضاف
و او مشبه را مضاف الیه ساخته و ازین قبیل است این بیت **س** عجب چشمش گرفت
سرخ لاله به لاله رویش گرفته زردی عجمه یعنی چشم او که مانند عجمه است زردی او که مثل لاله است
و ازین قبیل است نای گلو و طبل شکم و وجه تشبیه مود که آنست که در تشبیه محذوف اادات مبالغه و هیاه
عنیت می باشد بخلاف مرسل و عجبت از صاحب الفصاحت و در یک طایفه که برخلاف این معنی مود و مرسل

بالعکس بیان کرده تقسیم دیگر تشبیه باعتبار ذکر طرفین و ادات تشبیه و وجه تشبیه حذف بعضی ستم قسم است
 قوی و ضعیف و متوسط و مجموع آن هشت قسم باشد اول آنکه مشبه و مشبه بر را مذکور و ادات تشبیه و وجه
 تشبیه را محذوف کنند مثل زید شیر است دوم آنکه در مقام استخار مشبه را نیز حذف کنند مثل شیر است
 جواب کسیکه پرسد زید چگونه است سوم آنکه تنها حرف تشبیه محذوف کنند مثل زید شیر است در جواب
 چهارم آنکه در محل استخار مشبه را نیز حذف کنند مثل شیر است در جواب پنجم آنکه وجه مشبه را محذوف
 نمایند مثل زید مانند شیر است ششم آنکه در حال استخار مشبه را نیز حذف کنند مثل مانند شیر است هفتم
 آنکه هر چهار را مذکور سازند مثل زید مانند شیر است در جواب هشتم آنکه مشبه و در مقام استخار حذف نمایند
 چنانچه اگر پرسند زید کیست گوئی مانند شیر است در جواب و ازین اقسام هشتگانه و اول قوی و دوم ضعیف
 و چهارم باقی متوسط و سبب قوت در حالت حذف ادات تشبیه و وجه مشبه آنست که چون ادات
 تشبیه محذوف شود مشبه گویا عین مشبه به باشد و همین ستم تشبیه بلیغ و اگر وجه مشبه را حذف کنند
 عمومیت حاصل شود و اینم بلیغ است پس در تشبیه که این هر دو محذوف است قوی ترست هر چه یک ازین هر دو
 مذکور شود نسبت اول ضعیف خواهد بود و آنچه دران هر دو مذکور شود اصنع خواهد بود
 فانحمد لله ذی الانعام الموفق للامام والصلوة والسلام علی خیر الانام علی آله و صحبه اجمعین

متمم کتاب

سوال در رد و ما نور یعنی اللهم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم
 مشبه فاعل ترا مشبه به است و از وجه تشبیهات که اعمی دران یافته میشود جواب این تشبیه فاعل
 است در وجه اول از وجه تشبیهات زیرا که اعلی ترا مشبه در ممکنات امکان و فروع ندارد جواب دوم
 آنکه تخمیل که آنحضرت صلی الله علیه و سلم این در و قبل از علم فضیلت خود بر سایر انبیاء تجویز فرموده باشند و لهذا در
 صحیح مسلم از انس مرویست که مدعی آنحضرت صلی الله علیه و سلم را گفت یا خیر الیه فیه فرمود ذاک ابراهیم
 سوم آنکه این تشبیه بنظر تواضع و انکسار برای تعلیم امت واقع شده چهارم آنکه کاف کما برای
 تعلیل است تشبیه پنجم آنکه تشبیه متعلق بآل آنحضرت است ششم آنکه تشبیه مجموع با مجموع
 و فضیلت مجموع مشبه به باعتبار فضیلت آل ابراهیم است که بسیاری از انبیاء گذشته اند لیکن خود آنحضرت
 صلی الله علیه و سلم افضل بوده اند از ابراهیم علیه السلام هفتم مشبه در بخار و در آنحضرت صلی الله علیه و سلم

و آتش مشبه درود بر حضرت ابراهیم علیه السلام و آتش بوده است و شک نیست که درود بر حضرت
 ابراهیم علیه السلام و آتش در بدو حال نزد مخاطبین عینی عربیه بود و نصاری که پیشتر از اولادشان
 بودند اشته و آتم بود نسبت درود بر آنحضرت و آتش و اینقدر پس است گو در نفس الامم درود بر آنحضرت
 افضل بر اکل بوده است چنانکه در قوله تعالی فا ذکره الله ذکر کم آباءکم هشتم آنکه درود بر آنحضرت
 و آل ادا آنرا منصوص محض بود و درود بر حضرت ابراهیم محسوس شده بود و آثارش مشهود و اینقدر بر آن
 تشبیه کافیست **دهم** آنکه این درود برای تعلیم است پس صلوٰۃ در هر یک از مؤمنین تشبیه است
 صلوٰۃ ابراهیم علیه السلام مشبه به و ازین لازم نمی آید اگر فضیلت صلوٰۃ ابراهیم بر صلوٰۃ هر واحد
 از مؤمنین نه بر صلوٰۃ جمیع مؤمنین **دهم** آنکه تشبیه نفس صلوٰۃ است در قدر و کیفیت و وقت
 چنانکه در قوله تعالی انا اوحینا الیک کما اوحینا الی نوح و قه که کتب علیکم الصیام کما کتب
 علی الذین من قبکم یا ز **دهم** آنکه تشبیه در وجهیسانی فرق بوجهی دیگر نیست کما فی قوله تعالی
 ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم چه تشبیه در نبودن پدر است اگر چه حضرت آدم علیه السلام مادر هم
 نداشت پس تشبیه در اصل صلوٰۃ است و معنی این است اللهم صل علی محمد و علی آل محمد بقدر
 فضله و شرف هم عندک کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم بقدر افضالهم و شرف هم مثل
 قوله نعم فا ذکره الله ذکر کم آباءکم یعنی ا ذکره الله بقدر نعمه کما ت ذکر ن آباءکم بقدر احسانهم
 الیکم و از **دهم** آنکه وجه تشبیه فضیلت صلوٰۃ هر یک بر صلوٰۃ سابقین است پس تخمیناً آنکه
 صلوٰۃ برابر ابراهیم علیه السلام افضل بر صلوٰۃ همه سابقین بوده است چنان صلوٰۃ
 بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز افضل بر صلوٰۃ همه سابقین مراد است که محمله آنها ابراهیم
 علیه السلام بوده است **هذات** الواو لا یحیی فانی بعض الاجوبه من الحسن و الجمال

سوانح عمری شرح فصول اکبری

مع توارخ عربی و فارسی و اردوی و وفات مصنف جامع الکمالات
 سرحلقه علمای نامدار سرحیل فضلی ذی اعتبار تاج المتکلمین سراج المتعالمین حمید ناپسدا کنانتی

استاذ الاسانده سند الجابذه همدردنشان منطقه فضل وجاه حضرت مفتی مولانا محمد
سعد الله جبل السراج بن مشواه تپانجا که ریاض سخن از ریخت طبع گوهر بار والد بزرگم تازه است
وفضای جهان از صیت فضایل پدر بزرگم پراوازه و شاگردانش هم هزاران هزار انصاف بخشیم
بسیار و بیشمار مگر چند از آنها که از دست برود گردش زمانه رو تبلند انداد در نجابت افتاد و آن سجا
و هشت معدوم است و در کتب خانه تحریر سطور موجود یکی مفید الطلاب فی خاصیات الابواب دوازدهم
القول فیحصل فی همة الوصول سوم عقود الایجاد فی مجبول اختار و انقاد چهارم کاشف الظلام
عما يتعلق بالالف والام پنجم رساله لامیه فارسی ششم نواد در الاصول فی شرح الفصول
هفتم غایه البیان فی تحقیق السبعان هشتم وجوه ترکیب تسمیه نهم نواد البیان فی علم القرآن
دهم التنبیه بالتشبهه یازدهم نور القبل فی اخلاط الصراح دوازدهم القول لما نوس فی
صفات القاموس سیزدهم تحقیق علم الواجب تعالی چهارم خیر المسلسل مسله الطهر المتخلل
پانزدهم رساله الله فی وجود الغنه شانزدهم ترجمه الفقه اکبر هفدهم ترجمه حقیقه الاسلام
هیجدهم براتیه النور فیما يتعلق بالانظار والشعور نوزدهم زاد السبیل الی دار الخلیل بیستم
حاشیه بالابرهه بیست و یکم حاشیه سلم مولوی حماد الله بیست و دوم تعلیقات بر صدر الیست و سوم
شرح منابطه تزیب بیست و چهارم شرح خطبه قطبی بیست و پنجم رساله قوس قزح
بیست و ششم رساله اربع بیست و هفتم رساله سبع عرض شعیره بیست و هشتم حاشیه شرح چوبی
بیست و نهم رساله عرض با قافیه سی ام شرح العروض والقوافی سی و یکم جوابه العرض سی و دوم
کیفیت ایجاد رباعی سی و سوم شرح سه شرطوری سی و چهارم نکته متعلقه رساله عبد الواسع
بالنسوی سی و پنجم وسیله النجاه فی مسائل الزکوة سی و ششم میزان الافکار شرح معیار
الشعار سی و هفتم قصیده لامیه عربیه سی و هشتم قصیده لامیه فارسیه و اکثری ازین کتب چاپ
شده علم اشاعت در میدان افاضت افرشته و بعضی سرازرایه جزو دان کتابت هنوز برده شده
و جناب صوف باقا هم در ۱۱۹۰ هجری تسع عشره بعد الف و لایستین در بلده فرخنده بینا دشهر مراد آباد
از شهبان عدم بصیحه هجری مرده بیدار بختی ولادت با سعادت آوردند و بحقیقت سعده طور کردند
که ظهور حق و بیدار بخت هر دو نام تاریخی ایشان است و ظهور سعادت را نشان ذی شان است و در

رسن اوائ قبل مر اہقت از حضرت درایت فارسی و مختصات عربی فراغ یافتند و در وادی طالب علمی بہر
 شوق را پاکر دست یافتند و از آنجا کہ دو دہ ہل من مزید جاذبہ خالص از کسب کمالات مقصود در
 کالج دماغ ایشان بچیدہ بود در سنہ تسع و عشرين در مقامات مختلفہ نجیب آباد و مصطفی آباد سفر
 کردہ از مولوی عبدالرحمن صاحب قستانی وغیرہم استفادہ شرح جامی و متن متین و دیگر رسائل
 بقدر عمدت بہ بہت حصول آورده تا آنکہ در شاہجہان آباد بہمد اکبر شاہ ثانی پدربوالمظفر خاتم
 السلاطین فائز شدہ از اساتذہ وقت مولوی محمد حیات صاحب مفتی صدر الدین خان صاحب
 آمدت سہ سال و چار ماہ تکمیل کتب درسیہ کردند و گوی سبقت از اقزان و امثال خود بردند و گاہ
 گاہ در خدمت حضرت خاتم المفسرین سند الحدیث مولانا حافظ شاہ عبدالعزیز صاحب حق س سہ
 الغریز حاضر شدہ استفادہ حل مقامات معلقہ کردند و نقد استعداد کامل بجیب مراد آوردند
 و نیز بجنوری خدمت شیخ طریقت حضرت شاہ غلام علی صاحب خلیفہ دوم حضرت مجدد
 الف ثانی قدس سرہما داخل سلسلہ علیہ نقشبندیہ گردیدند و بہ منزل فیض باطنی رسیدند
 و بعد از ان در سنہ ثلاثہ وربعین در بیت السلطنت لکھنؤ بخدمت اشرف العلماء مولانا محمد شہ
 صاحب مفتی محمد ظہور اللہ صاحب لکھنوی و مولانا محمد اسماعیل صاحب آبادی و مولانا میرزا
 حسن علی صاحب محدث لکھنوی ارشد تلامذہ حضرت شاہ صاحب موصوف الصدرا حاضہ شدہ
 تکمیل بقیہ علوم عقلی و نقلی پرداختند و علم علم و عمل در چار دانگ عالم بلند ساختند و در سنہ
 خمسین بعمر سبت و نہ سالگی بعہدہ مدرسہ شاہی لکھنؤ شرف امتیاز داشتند و حسب الامر
 دفتر شاہی ترجمہ بعض مجلدات قاموس بزرگداشتند و بعد از ان بعہدہ جلیہ افتای عدالت
 آمدت دراز و زمانہ دیر یا زما مور بودند و در ہر سلسلہ علی عقدہ مالا نخل کشودند و در سنہ
 سبعین حین توفیق سفر حرمین شریفین رفیق راہ وصول بامول ایشان گردید در مکہ معظمہ
 زاد اللہ شرفا و تعظیما از شیخ العلماء مولانا شیخ جمال رحمۃ اللہ شرف تجرید
 سند حدیث حاصل نمودند و صحبت مراقبہ عالم ربانی عارف باللہ شیخ بھجی داعستانی خلیفہ شیخ
 خالد نقشبندی قدس سرہما ہم تادمی مستفیض گشتہ سرایہ علم ظاہری و باطنی اندوختند و در
 حرم شریف مدنیہ طیبہ از شیخ المدلل بعد قرأت دلائل البیارات زیر منبر مسجد نبوی سند اجازت حاصل

نمودند و درین سماعت و لائل و استجارت آن را قلم سطور هم شریک برکت بود فالحمد لله علی حصول
 ذلک المقصود و باز به پیشهر لکنو مرا جعت فرمودند و با بنظام عمده منفذ افتاد دستور ماجر بودند
 و بعد از نزاع سلطنت لکنو و خرابی آنها در آغاز سیزده و سبعین قبیل عذر رهندی که بهین تاریخ
 شورش و جنگا که هندست حسب الطلب نواب فردوس مکان که با حضرت والدی نسبت تلمذ داشتند
 بریاست را میور آمده بعد از جلایه عدالت مرافعه و افسری مدارس معزز و ممتاز ماندند و تا آخر عمر
 طلبه علوم به فیض درس ایشان تنفیض میشدند حتی که در عین حالت درس تصدیق برده و صوم ماه رمضان
 المبارک به عرض عارضه فالج حسب منطوق لازم الوثوق آیه کریمه کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
 و به فحواهی هدایت اتمای مثل سائر کُلُّ دُوحٍ مَّا ذَرَأَ الْفُوتُ بعرفت ادوچ سالگی در سنه
 الرابع و تسعین چهاردهم رمضان المبارک بروزی که شنبه داعی اجل را لبیک گفتند و در حجره
 مغفرت محترم متصل مزار پیرانوار بغدادی صاحب قریب مسجد مندر پنجاب عوی بر زخمی مصتند
 بِرَأَا لِلَّهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَا جِعُونَ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَ مَا لَا يَشَاءُ لَا يَكُونُ

مَمْنَعٌ

قطعه تاریخ طبع کتاب هذا از فکر طبع فخر الشعراء ابو الصديق سيد محمد لا تقصين - قوی - زمر در قلم - الامرویی
 بفضل پاک خلاق دو عالم | ذوی الاکرام و رب العالمین | شده طبع این نادر ساله | به زیب زینت و حسن جماع
 بالمرحان قمر الدین صاحب | که او ممدوح ما صاحب کمال | قوی گفتیم سالت از دل خود | کتابی دلپذیر و همیشه

خاتمة المطبع

الحمد لله رب العالمین و الصلوة والسلام علی خاتم المرسلین و آله و صحبه اجمعین الی یوم الدین
 اها بعد ادین او ان سعادت اقتران و زمان بشارت قران مجموعه رسائل اعنی نوازل الوصول
 فی شرح الفصول و نوازل الصباح فی اغلاط القصر و وجوه ترکیب تسمیه و تخیل المسهل المسهل الطهر المحمل و رساله
 علم الواجب نعم و التنوید بالتشبیه که همگی مصنف جامع علوم معقول و منقول حاوی فروع و اصول عالم علوم
 ربانی واقف سراسر احادیث و آیات قرآنی العلم الامعی و الفاضل اللو ذی مولانا مولوی مفتی سعد الله طاب ثراه
 هستند با تمام خادم ثنائین حاجی محمد قمر الدین غفر له الله المبین در مطبع قیومی کاپور حلیه طبع پویشید

فہرست کتب درسیہ ارسنہ نگال از جماعت تہم تا جماعت اول

۱۲	شرح ملا جامی قیومی	عج	تاریخ الخلفاء	عہ	شرح دیوان شہر آشوب بقدر نصیب	عہ	میزان شعب
۱۳	میزان منطق مع صفی بک	عہ	تاریخ الخلفاء بقدر نصیب	عہ	ہدایۃ اخیرین	عہ	مجمع مع زبدہ
۱۴	قلیوبی محشی عمدہ	عہ	حسامی محشی یوسفی	عہ	سلم العلوم متن	عہ	صوف میر
۱۵	ولایت الادب بقدر نصیب	عہ	ایضاً حاشیہ تعلیق اعلیٰ	عہ	ملاحسن	عہ	نوحیہ
۱۶	مع شرح اردو	عہ	اصول شاشی	عہ	حمد اللہ	عہ	دستور المبتدی
۱۷	قال اقول	عہ	اصول شاشی تطبیق کلاں	عہ	مسلم الثبوت متن	عہ	شرح مائتہ عامل خرد
۱۸	نیت المصلی محشی جدیدہ	عہ	شرح وقایہ اول	عہ	کشف المہم	عہ	ایضاً کلاں عمدہ و خوشی
۱۹	مفصل حاشیہ مختصر	عہ	شرح وقایہ ثانی	عہ	قرائت ملا محمود	عہ	تکبیل اصل جلیبی نظم
۲۰	مفصل حاشیہ علی بابا	عہ	تنبی محشی خرد	عہ	عقاید نسفی	عہ	مائتہ عامل
۲۱	مرقات محشی	عہ	مقامات بدیع الزمان	عہ	اقیدس چہلما مقالہ	عہ	تعریب الاطفال
۲۲	تندوری قیومی	عہ	ہدائی بقدر نصیب	عہ	مقامات حسریہ	عہ	فصل الکبریٰ تطبیق ۲۲
۲۳	منتخب اللغات	عہ	مع شرح فارسی	عہ	محشی بقدر نصیب	عہ	نوادیر الاصول شرح فضول الہی
۲۴	اصح	عہ	قصائد ابن الفاضل بقدر نصیب	عہ	شہنوی شریف و قزول	عہ	ایضاً کاغذ عمدہ
۲۵	غیاث اللغات	عہ	مع شرح فارسی بہت عمدہ	عہ	غزوۃ احد	عہ	ہدایۃ النحو
۲۶	لغات کشوری	عہ	مقدمہ ابن خلدون	عہ	یہندی	عہ	درایۃ النسخ شرح ہدایۃ النحو
۲۷	شرح تہذیب	عہ	بقدر نصیب	عہ	بہ معلقہ محشی	عہ	دبستان دانش
۲۸	اخوان الصفا بقدر نصیب	عہ	تذکرۃ الشعرا بقدر نصیب	عہ	سراجی	عہ	ایوان مجملہ
۲۹	دیوان حضرت علی	عہ	تاریخ فرشتہ بقدر نصیب	عہ	مختصر معانی عمدہ	عہ	حکایات لطیف
۳۰	شرح دیوان حضرت علی	عہ	مناظرہ رشیدیہ	عہ	حواشی قیومی	عہ	پند نامہ حضرت فرید الدین عطار
۳۱	از مولوی عبدالودود محمد	عہ	توضیح محشی مولوی علی گنج	عہ	حساب کتاب تمارام	عہ	مفتاح الادب اول
۳۲	معجم کامل	عہ	معجم بقدر نصیب	عہ	پنا گوش اردو	عہ	کافیہ محشی قیومی

ان کے علاوہ ہر قسم کی عربی - فارسی - اردو - کتابیں بہ کثرت موجود ہیں جو بغایت ذریعہ تہمت و سب سے مل سکتی ہیں

المشتر محمد عبد القیوم تاجر کتب کلکتہ قریب سے عالیہ نمبر ۱۹

ہو اور بہت صحیح ہے کیونکہ مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب
 قدس سرہ کی نظر کردہ ہے چار روپیہ
قصص الانبیاء کلاں اردو جس میں بڑی
 بڑے انبیاء علیہم السلام کا ذکر ہے بارہ اکلکتہ کوٹی
 وغیرہ میں چھپی اور کثرت شائقین ہر ہاتھوں ہاتھ
 فروخت ہو گئی اب مطبع قیومی میں خوشخط عالی قلم نہایت
 عمدہ کاغذ پر اور خوب صفائی کو چھاپی گئی ہے۔ ۴۴
فتاویٰ داہم الدین احمد حسین مشور اور سند
 فتاویٰ درج ہین عرصہ سے نایاب ہو گیا تھا
 احقر نے تلاش کر کے چھپوایا قیمت تین آنہ ۳۴
فتاویٰ اہانت علمائے کفر از تصنیف لطیف
 جامع معقول و منقول جناب بابو محمد امین اللہ صاحب
 مختص بخجین شاہ اسلام آبادی۔ ۴۲
سنتن ابی واو و مثنیٰ مولانا خیر الحسن صاحب گنگوٹی
 طالبان احادیث نبوی کو فرود ہو کہ یہ کتاب گو اکثر مطالع
 میں اس کو پہلے چھپی مگر اب تک حوصلہ عقد ہوا یا ایک
 سے عاری اور حجاب اخلاق کو تاری موتاری رہی جس کو
 معلوم اور مستعمل دونوں کو جس رحمت اور پریشانی کا سامنا
 رہا وہ کہہ انہیں کا دل خوب اندازہ کر سکتا ہے اچھا لکھ
 کہ اب یہ تکلیف اور پریشانی دور ہو گئی مولانا مرحوم
 نہایت محنت و جانفشانی سے ہر شکل مضامین
 کو نہایت عمدگی کے ساتھ حل فرمایا جسکی تحقیق بلا غلط
 سے ہوگی مطبوعہ مطبع نامی کان پور قیمت پانچ روپیہ

وقایق الاخبار مترجم اردو۔ یہ کتاب عربی زبان میں
 حضرت مولانا خیر الدین رازی رحمۃ اللہ علیہ کی تصنیف
 بوقیامت چھپے آنہ ۴
لباب الاخبار مترجم یہ کتاب ہندو تصنیف میں
 بی نظیر ہے ترجمہ مولانا خیر الدین خٹک صاحب اور
 مطبوعہ قیومی پریس۔ چار آنہ
وقایق الاخبار مترجم اردو۔ یہ کتاب عربی زبان
 میں حضرت امام جلالہ الاسلام ابو حامد محمد بن محمد غفرلہ
 علیہ کی تصنیف ہے اس کتاب میں نور محمدی صلی اللہ علیہ
 وسلم کی خلقت اور حضرت آدم علیہ السلام کی پیدائش
 اور فرشتوں کی آفرینش اور ملائکہ اور روح اور
 ملک الموت اور جان کنہ فی اور شیطان کے حالات
 اور اعضا اور ارواح کو مقامات اور نیک اور نیکم
 سوال و جواب اور کرنا کا تبیین اور صحائف اعمال
 اور احوال قبور اور نفع القصور وراحہ موتی اور خیر خلائق
 اور احوال قیامت اور نصب میزان اور حساب حسن
 اور کیفیت کُل صراط اور شفاعت اور برشت ووزخ
 وغیرہ وغیرہ کا ذکر اور بیان کمال شرح و بسط
 سے کیا گیا ہے۔ چھ آنہ
کلیات امدادیہ یہ تصنیف حضرت حاجی شاہ
 محمد امداد اللہ صاحب مرحوم مہاجر مکہ معظمہ زاد اللہ شرفاً
 و تعظیماً جمہین مفضلہ ذیل رسائل میں۔ مثنوی جمعہ ثانی
 غذای روح۔ گلزار معرفت۔ رسالہ دوغناک۔ ناز امداد

فیصلہ ہفت مسئلہ - ارشاد فرمادے گا داکٹر ضیاء اللہ
رسالہ دعوۃ الوجود - قیومی - آٹھ آنے

مجموعہ ذخیرہ کرامت حصہ اول - بیہ کتاب
بعض ان متبک - رسالہ کا مجموعہ ہے جو حضرت
مولانا صاحب ہدایہ کی تصنیف ہے

سے ہیں نام رسالہ ذخیرہ کرامت حصہ اول میں
حاشیات رحمت - رسالہ فیض عام - ترکیب العقائد
تجدد قاطع - نور الہدی - کتاب استقامت - زریۃ الہدی
عقائد حقہ - آٹھ آنے

ذخیرہ کرامت حصہ دوم - حضرات ذخیرہ کرامت
حصہ دوم میں بھی بعض ان رسالوں کا مجموعہ ہے
جو حضرت مولانا مولوی کرامت علی صاحب چوہدری
کی تصنیف سے ہیں - نام رسالہ ذخیرہ کرامت
حصہ دوم یہ ہیں - رسالہ بیعت و توبہ - رد البدعہ
دعوات مسنونہ - رسالہ حق یقین - رسالہ قول الامین
رسالہ قول القیام - قیومی - بارہ آنے

تفتیۃ البطلون - اس میں آجکل کے ضروری
مسائل نہایت صاف طور پر پس اردو میں بیان
کیے گئے ہیں قیومی - آٹھ آنے

مجموعہ خطبہ دوازده ماہی مترجم - طبع جدید
لائق دیدہ میں بارہوں مہینے کے خطبے از تالیفات
جناب مولانا محمد اسماعیل صاحب شہید دہلوی شاہ
ولی اللہ صاحب محدث دہلوی و فقیہ ابو اللیث دہلوی

بناتہ رحمۃ اللہ علیہ جو ہر نام عرب میں پڑھتے
جاتے ہیں با ترجمہ اردو مع اشعار نصیحت آمیز و
خطبہ نکاح مع نقشہ مہر از دل مطہرات و ترکیب
حقیقہ مطبع قیومی - چودہ آنے

مجموعہ معلقہ دیران روضہ نصیر واد بیان
خوش تقریر پر تحقیق نہ ہے کہ مدت مدید و عرصہ دراز
سے اس خاکسار کی تمنا تھی کہ کوئی شرح عمدہ معلقہ
کی زیور طبع سے آراستہ و پیراستہ کر کے شائقین
کی خدمت میں پیش کر دوں بفضل کاشف الحاجات
کترین کو اپنے ارادہ میں کامیابی ہوئی یعنی وہ
شرح جو ایک مدت سے طبع ہوتے ہوئے درجہ
سخ کو پہنچ گئی تھی اور بالکل محرف بن گئی تھی
جسکے مصنف حضرت مولوی محمد عبد الرحیم صاحب
مروج صفی پوری ہیں پہلے عاجز نے اس کو صحیح کرایا
اور پھر نہایت سنجیدہ کاتب سے لکھوایا - اور بفضلہ
تعالی کاپتی اور پروف کی صحت بھی مکرر اور سر کر
کرائی - علاوہ شرح مذکور کے دو ترجمے بھی یعنی
ایک فارسی اور دوسرا اردو صفحہ مصنفہ درج ہے
باوجود اس قدر وقتوں کے اس کو ہر نامیابی
قیمت ۱۰ ار ہے -

علاوہ ان کے قبر قسم کی عربی فارسی - اردو کتابیں سجا
کارخانہ سے نہایت کفایت کیساتھ مل سکتی ہیں -
المشتر حاجی محمد عبد القیوم تاجر بک کلمتہ بلیسی اسکواٹر

